

Levensschets van G. W. Vreede

<https://hdl.handle.net/1874/313138>

LEVENSSCHETS

VAN

G. W. VREEDE

NAAR ZIJN EIGEN HANDSCHRIFT UITGEGEVEN

Trouwhartig eerlijk Man, rechtschapen Nederlander,
Doorkundig werkzaam Brem, en lichtontvlamd Gemoeed,
Wiens liefde en de He toorn niet streden met elkander,
Maar blonken even schoon - de ruste zij U zeel.

HEEREN, bij het graf van VREEDE, 3 Jul. 1880.

MET PORTRET

LEIDEN

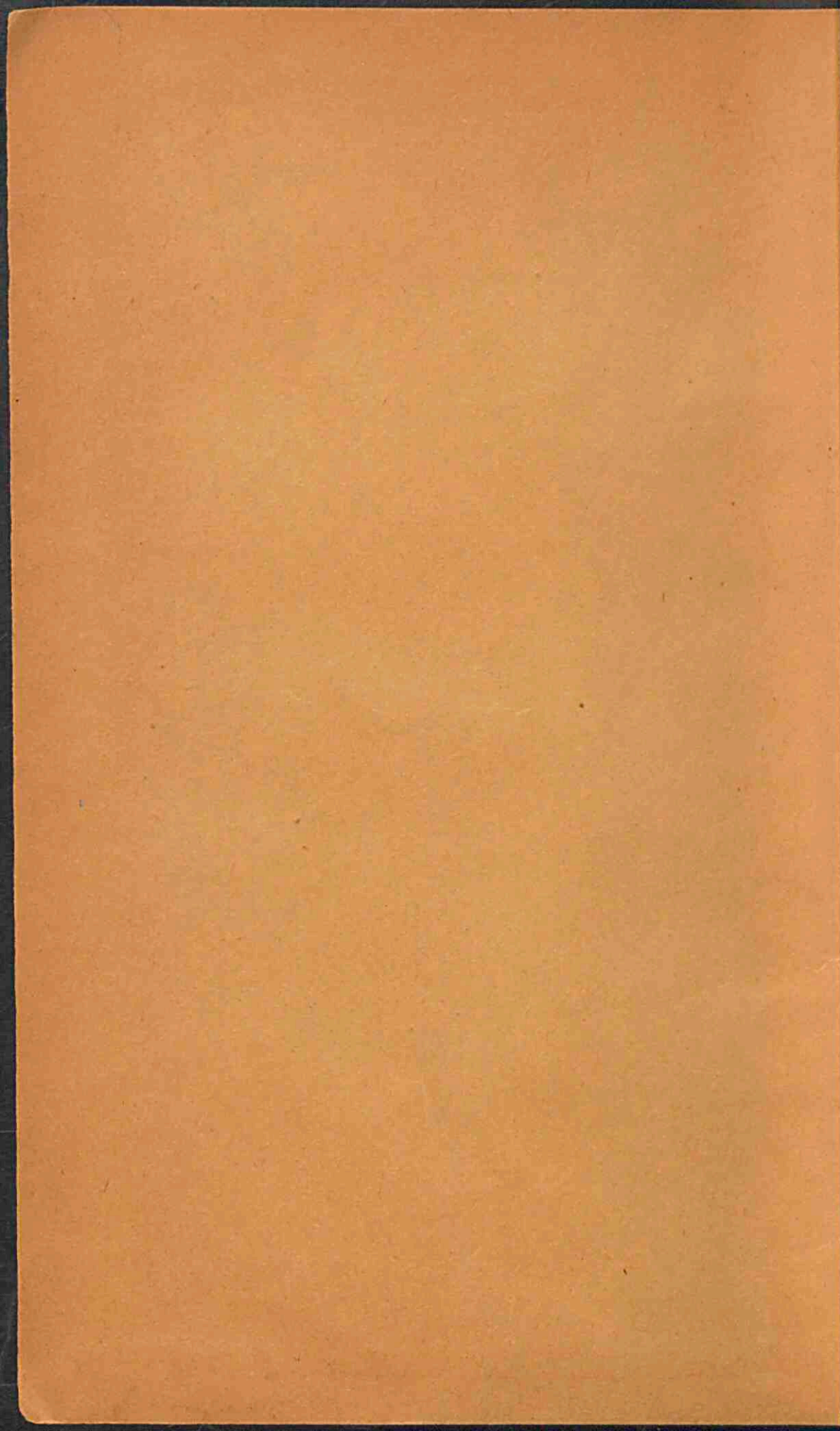
E. J. BRILL

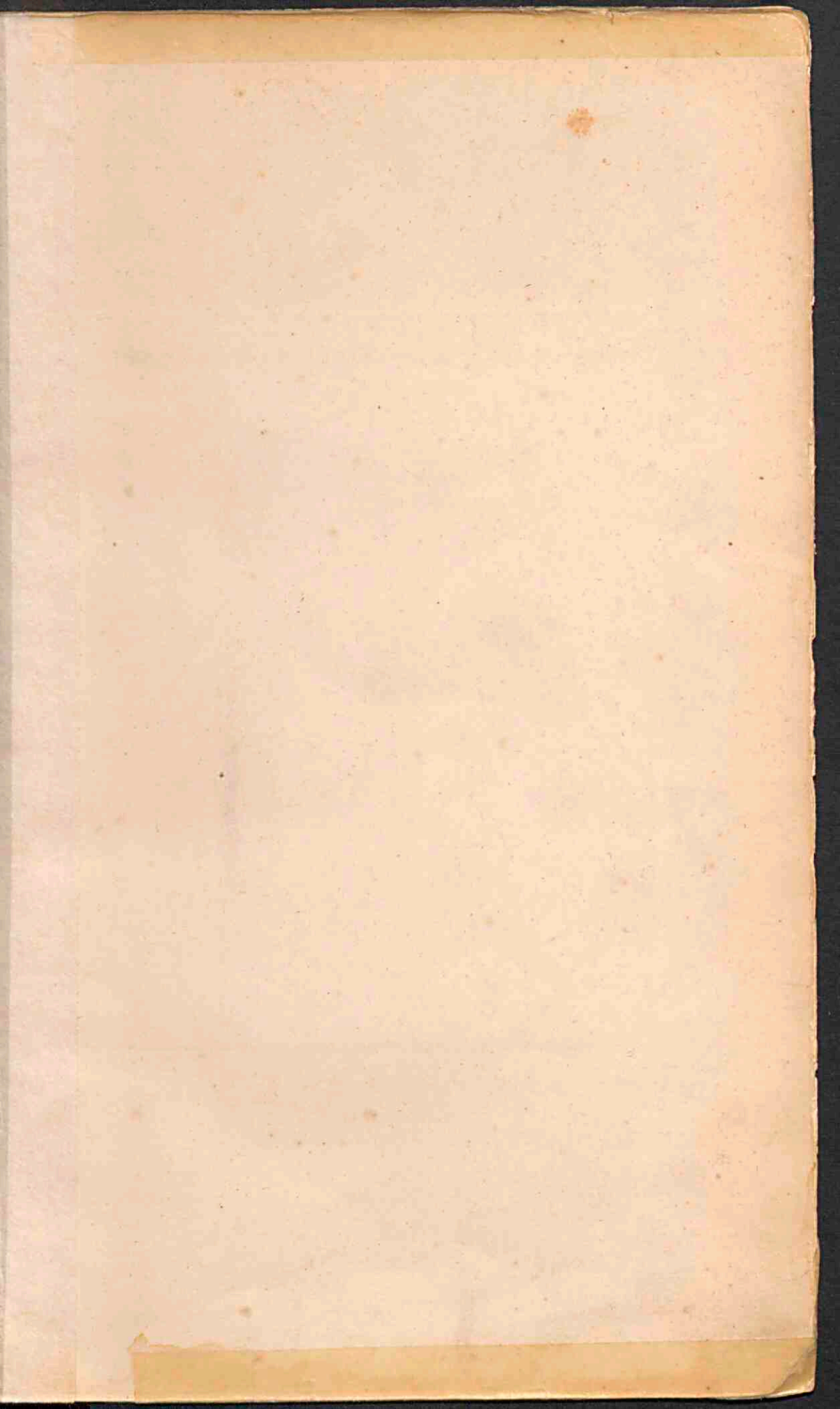
1883

Hist. Gen.

oct. 2034

139

J. W. Knapp

—

034

H. Goet 2034

LEVENSSCHETS

VAN

G. W. VREEDE

NAAR ZIJN EIGEN HANDSCHRIFT UITGEGEVEN

Trouwhartig eerlijk Man, rechtschapen Nederlander,
Doorkundig werkzaam Brein, en lichtontvlamd Gemoed,
Wiens liefde en eedle toorn niet streden met elkander,
Maar blonken even schoon — de ruste zij U zoet.

BEETS, bij het graf van VREEDE, 3 Juli 1880.

MET PORTRET .

LEIDEN
E. J. BRILL
1883

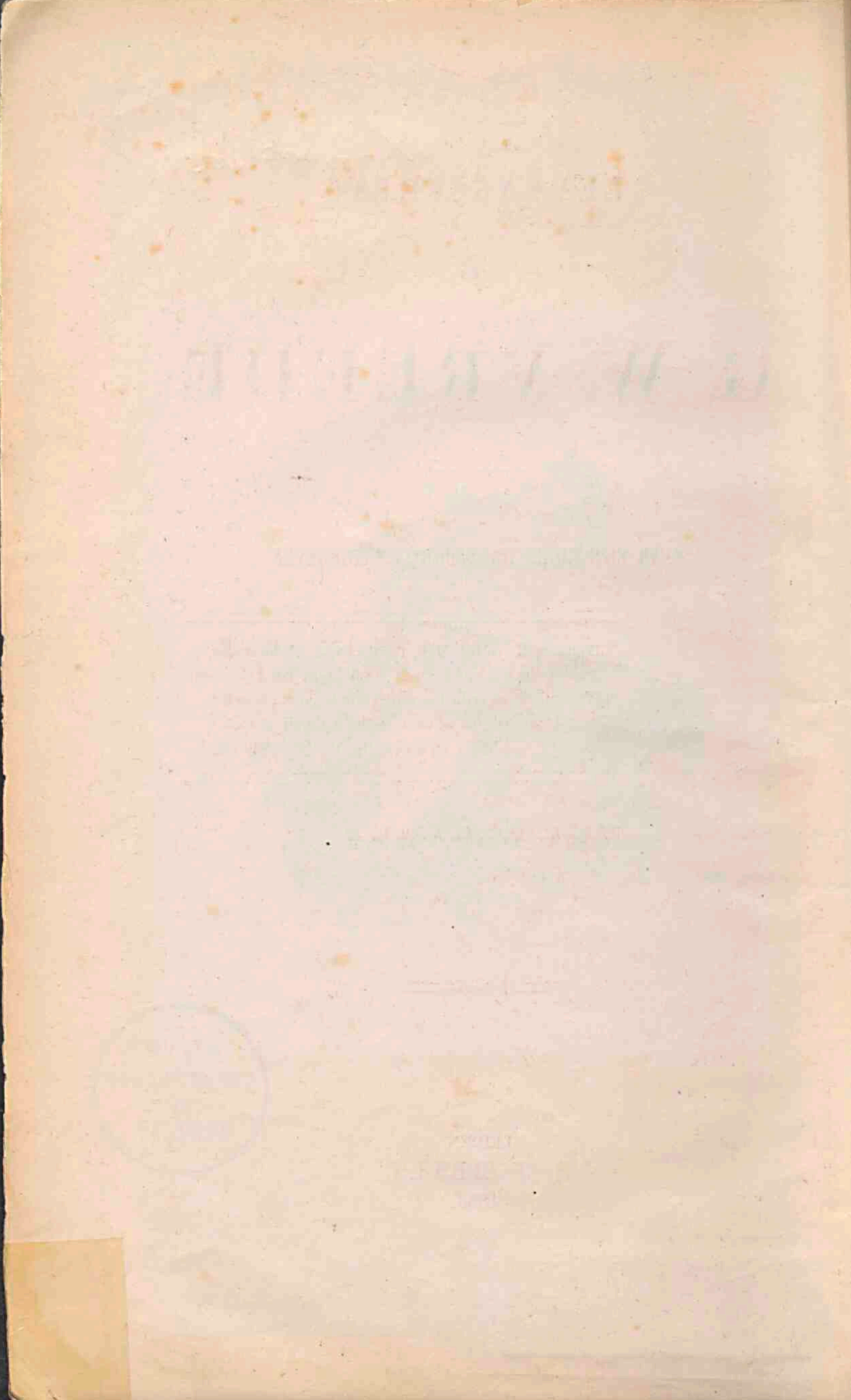

RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT

0958 7597

Met de uitgave van dit Handschrift volbreng ik een daad van piëteit.

Toch geeft het werkdadige deel, dat mijn vader aan de publieke zaak heeft genomen, regt om te vooronderstellen, dat de openbaarmaking dezer levensschets ook in „wijder kring” waardering zal vinden.

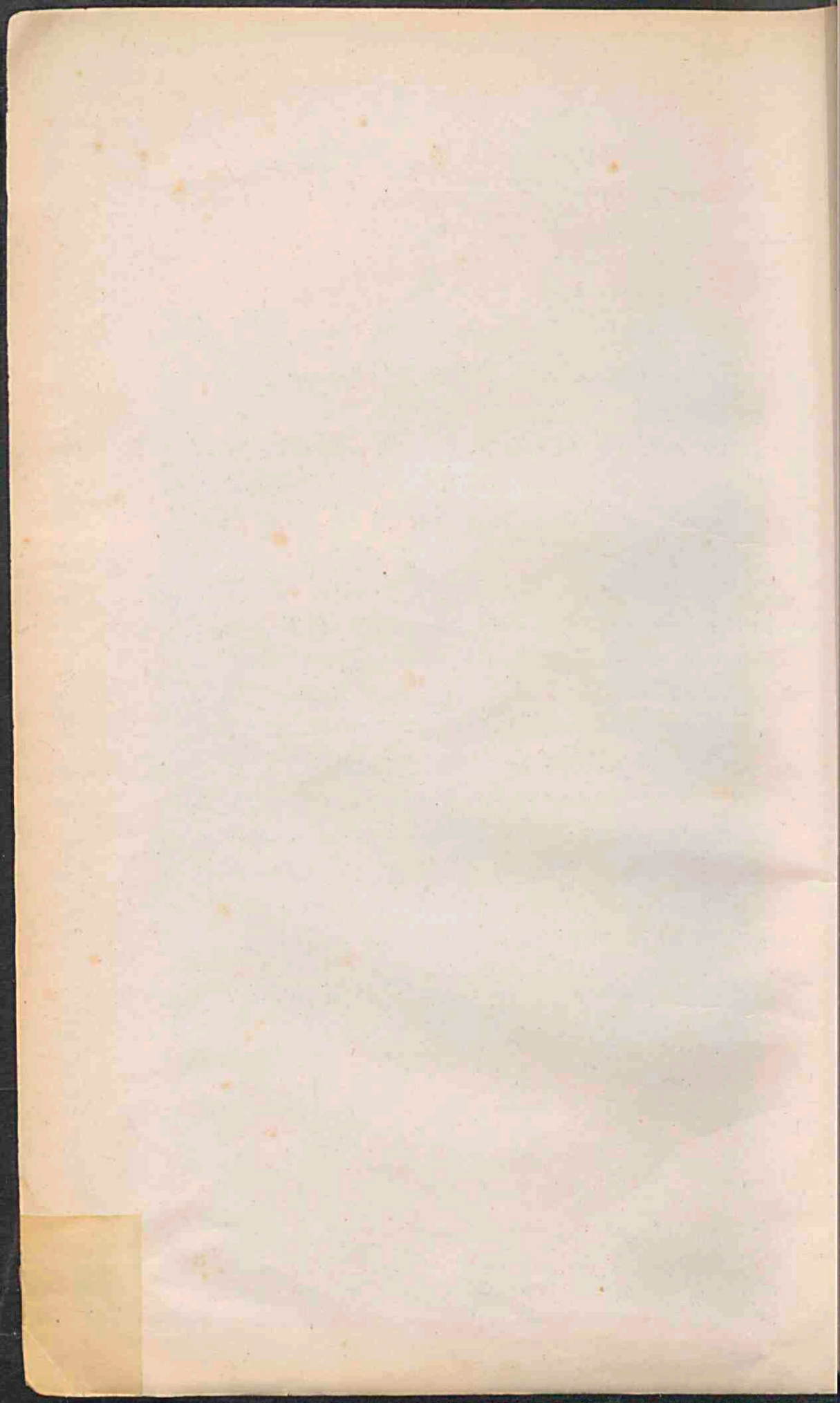
Want al is het te bejammeren, dat de steller dezen in het laatste jaar zijns levens ondernomen arbeid niet heeft mogen voltoojen, en de autobiographie slechts tot 1854 loopt, — hetgeen bij de jaren 1830 en 1848 staat opgeteekend, bevat welligt nog menige bijzonderheid, merkwaardig voor de geschiedenis van ons land in die twee zoo belangrijke jaren.

Een kostbare bron tot aanvulling van hetgeen aan dit handschrift ontbreekt, levert de te Utrecht bij C. VAN DER POST JR. in 1869 verschenen „Twintigjarige Strijd” (van 1848—1868).

Uit het origineel is bijna uitsluitend alleen dat weggelaten, wat bepaald op familie-aangelegenheden betrekking heeft.

A. C. VREEDE.

INHOUD.

EERSTE HOOFDSTUK.

	Bladz.
1809—1821. Kinderjaren	1

TWEEDE HOOFDSTUK.

1821—1825. Jongelingsjaren. Verblijf te Leiden en tusschentijds te Brussel.	21
---	----

DERDE HOOFDSTUK.

1825—1827. Studiejaren aan de Hoogeschool te Gent	53
---	----

VIERDE HOOFDSTUK.

1827—1830. Studiejaren aan de Hoogeschool te Leuven	85
---	----

VIJFDE HOOFDSTUK.

Reis naar Wurtemberg (Augustus—November 1829)	111
---	-----

ZESDE HOOFDSTUK.

Terugkeer te Leuven. — Academische onlusten. — Ziekte van VAN MARLE. — Doctoraal examen. — Belgische opstand. Nov. 1829—Julij en Aug. 1830.	125
---	-----

ZEVENDE HOOFDSTUK.

- Staat van Oorlog. — Inkwartiering. — Promotie te Leiden. — Vestiging als Advocaat te 's Hage. (Aug. en Sept. 1830—Mei 1831) . . . 146

Bladz.

ACHTSTE HOOFDSTUK.

- Verblijf te 's Hage (Mei 1831—Augustus 1832). — De Advocatie. — Medewerking aan de Standaard, enz. 170

NEGENDE HOOFDSTUK.

- Eerste poging tot Vestiging te Gorinchem (Sept.—Oct. 1832). — Een op 22 Oct. 1832 geweigerde toast en zijne gevolgen 190

TIENDE HOOFDSTUK.

- Verblijf te Tilburg. Ontwerpen van emigratie. — Letteroefeningen. Keerpunt in de openbare meening na de overgave der Citadel; de voortduring van het Embargo en de krijgsgevangenschap onzer dapperen in Frankrijk. — Terugkeer naar Gorinchem. (November 1832—April 1833). — Jaren van beproeving. — Verloving 7 Jan. 1836. 201

ELFDE HOOFDSTUK.

- Vau ons huwelijk (28 Julij 1837) tot onze vestiging na mijne benoeming tot Hoogleeraar te Utrecht (Mei 1841). — Regtspraktijk. — Historisch-Politische Letteroefeningen. — Reis naar Londen (Mei—Junij 1840). 223

TWAALFDE HOOFDSTUK.

- Het Professoraat en mijne omgeving te Utrecht. — Zamenkomsten tot bevordering van de Vrijlating der Slaven. — Dood mijns vaders (23 April 1842). — Militaire Strafwetgeving. — Strijd met THORBECKE en met DE BOSCH-KEMPER over de ratificatie van het Verdrag met België van 5 November 1842. — Opstellen in de Tijdgenoot. — Het Voorstel tot Grondwetherziening van 9 December 1844. — Mijn geschrift: De Regering en de Natie. (Mei 1841—Mei 1845) . . . 250

DE RTIENDE HOOFDSTUK.

Bladz.

Uitstapje naar België. (Winter van 1845. — Uitgaaf der brieven van BUZANVAL en VAN AERSSSEN. — ALTMEIJER, AD. ROUSSEL, AL. HODY, RASSMANN en SERRURE te Gent. — Reis naar Wurtemberg en Kassel (1846). — Uitstapje naar Tübingen. — WARNKÖNIG. — MITTERMAIER en MONE te Karlsruhe; SCHLOSSER, BERNHARDI, CHR. VAN ROMMEL. — Verblijf bij Oom en Tante SUDEN. — Ontmoeting met THORBECKE en twist (Heidelberg-Mannheim). — Beschouwing der openbare meening en Verzoekschriften over de publiciteit in gemeentelijke zaken. — Bijdrage tot de Geschiedenis der Omwenteling van 1795 tot 1798. — M. C. VAN HALL 281

VEERTIENDE HOOFDSTUK.

De 24 Februarij 1848 te Parijs. — Terugslag op Nederland. — De vraag der grondwetherziening. — De Regtstreeksche Verkiezingen. — Briefwisseling over onzen toestand met Prof. DEN TEX en mijne betrekking tot de oud-Ministers VAN ZUYLEN en VAN DER HEIM. — Dood van den President-Curator VAN DER CAPELLEN. — Drie brochures van mij over het Kiesstelsel en Vertoogen over de gebeurtenissen van den dag in de Utrechtsche Courant. — Verandering in den geest der samenleving te Utrecht. — Uitstapje naar België. — LUZAC te Utrecht. — Mededeeling van Mr. J. M. DE KEMPENAER 307

VLIETIENDE HOOFDSTUK.

Het Ministerie DONKER-CURTIUS—DE KEMPENAER en de parlementaire taktiek. — Verdediging van het Bewind en polemiëk met Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER. — De oud-Minister VAN ZUYLEN VAN NIJEVELT bemiddelaar. — De Kieswet en het Adres uit Utrecht. — De Correspondance van MARLBOROUGH, HEINSIUS en HOP. — De oud-Secretaris-Generaal C. J. WENCKEBACH. — Verblijf in Duitschland, vooral te Kassel en Göttingen. — De Conventie van 30/18 Aug 1850 over de Russische Schuld, door mij bestreden. — Briefwisseling en samenkomst met den Heer en Mevr. VAN ZUYLEN, te Amsterdam. — Bijdragen tot de Gesch. der Omwenteling van 1795—1798. De Eerste Nationale Vergadering. — Betrekking tot de Ministers (oud) SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE en VAN DER HEIM. — Voorzitterschap van de Algemeene Vergadering van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap. — De Coup d'État van LODEWIJK NAPOLEON en mijn protest (November 1848—7 December 1851). 340

ZESTIENDE HOOFDSTUK.

Bladz.

- (7 December 1851—19 April 1853). — Mijne anti-NAPOLEONTISCHE geschriften. — Kritiek van JONCKBLOET'S Voorlezingen Theokratie en Grondwet. — Souvenirs de la France Napoléonienne en La Renaissance de l'Empire français. — Oordeelvellingen. — Mr. S. P. LIPMAN, Prof. H. BOUMAN. — Graaf VAN BYLANDT. — Of de beledigingen jegens LODEWIJK NAPOLEON in de Wet van 28 September 1816 begrepen waren. — Verblijf te Kassel. — Bezoek te Schorndorf. — Voorgestelde aanvulling van strafbepalingen in België. — Briefwisseling met den Heer DE BROUWER VAN HOGENDORP. — CHANGARNIER. — Moeijelikheden met het Fransch Bewind over den letterkundigen eigendom. — Ongunstige werking van het Kiesstelsel. — Het ontslag van den Gouverneur van Suriname VAN RADDERS. — HEINR. VON ARNIM en OTTO ABEL te Bonn. — Het Memorandum (laatste geschrift) van den oud-Gezant en Minister VAN ZUYLEN. — Overlijden van dien Staatsman. — Invoering der Bisschoppelijke Hierarchie. — Mijne Artikelen daartegen. — Debatten in de Staten-Generaal. — Val van het Kabinet THORBECKE. — Grief van den Minister JOSEPH LEBEAU 389

ZEVENTIENDE HOOFDSTUK.

- (19 April 1853). — Het ministerie VAN HALL-VAN REENEN. — De Vliegende Blaadjes van Mr. S. VISSERING. — Mijne candidatuur voor de Tweede Kamer te Rotterdam. — Ontwerp van Wet op de Kerkgenootschappen. — De Koning te Utrecht. — Ridderorde afgewezen. — Vervolg op BUZANVAL en VAN AERSSEN uitgegeven. — De oorlog in de Krim. — Brieven van H. VON ARNIM en van Graaf GREPPI. — Reis naar Duitschland. — Bezoek te Bonn aan DAHLMANN, te Teinach, aan OTTO ABEL. — Verblijf te Schorndorf. — Taal- en Letterkundig Congres te Utrecht. — Mijn verzet tegen het standbeeld voor BILDERDIJK. — PRUDENS VAN DUYSE 420

EERSTE HOOFDSTUK.

1809—1821. Kinderjaren.

Sedert eenige weken ambteloos en ten gevolge zoo van een ernstige ziekte, als van gebreken eigen aan mijn gevorderden leeftijd niet zelden moê en afgemat, wil ik trachten mijn geest op te wekken door het aandenken te verfrisschen van hetgeen mij tot heden van mijne jeugd af is wedervaren. Onder de regering van **LODEWIJK NAPOLEON**, Koning van Holland, den 14 April 1809 te Tilburg in Noord-Brabant geboren en vóór mijn zevende jaar, met mijne ouders reeds twee malen, telkens eenige maanden te Parijs vertoefd hebbende, terwijl ik van mijn 16de tot mijn 21ste jaar vóór den opstand van België, aan de Hoogeschoolen te Gent en te Leuven in woelige tijden had gestudeerd, was ik al vroeg in de gelegenheid veel te zien en te hooren ¹⁾, dat althans voor mijne kinderen, nabestaan-

---

1) Een Belgisch Publicist E. v. B. (EUGÈNE VAN BEMMEL, Hoogleeraar te Brussel) getuigde reeds in de *Revue de Belgique*, 15 Mars 1871, van mij: „il a beaucoup vu et sa mémoire le sert admirablement dans une foule de détails que l'histoire officielle néglige ou perd de vue.”

den en vrienden niet onverschillig, misschien zelfs voor een wijderen kring van lezers hier en daar gedenkwaardig is. Voorshands wil ik mijne pen ongedwongen laten gaan en, niet ver meer van het graf, ijdelheid en eigenliefde doen zwijgen.

Als de oudste van zeven kinderen, drie zonen en vier dochters, leefde ik tot mijn twaalfde jaar (October 1821) onder het oog van een algemeen geachten en beminden Vader, PAULUS VREEDE, en van eene lieve, eerbiedwaardige Moeder, FRANÇOISE CHARLOTTE D'ABEL, die in de taak der huishouding en der opvoeding den meest zorgvuldigen en liefderijken bijstand vond in hare schrandere schoonzuster CORNELIA BARTHA GEERTRUIDA VREEDE, eene dochter van den voormaligen President van het Uitvoerend Bewind der Bataafsche Republiek, PIETER VREEDE, van wien zij meer dan haar Broeder, mij plagt te verhalen, gelijk ook van WIJBO FIJNJE en STEPH. JAC. VAN LANGEN, Leden van gemeld Bewind. Mijne brave Ouders heb ik tot hunnen 60 en 70jarigen ouderdom en die goede Tante tot haar 86ste jaar mogen behouden. Ook door mijne zusters om hare zelfverloochenende toewijding en gehechtheid aan ons allen hoog geschat en diep betreurd, hebben deze Haar te Grosz Heppach in Wurtemberg in 1869 een graf gesticht met dankbare vereering harer deugden: onze Moeder was den 1sten Februarij 1858 te Stuttgart ter aarde besteld en door den Prelaat KAPF naar waarheid geschetst. Onze Vader vele jaren door een smartelijke kwaal gekweld en zwaar beproefd, was den 23sten April 1842 aan zijne bedroefde Echtgenoot en kinderen ontrukkt en niet slechts door deze, maar door honderde Tilburgenaren opregt

beweend ¹⁾. Het was mij bij de vervulling der laatste heilige pligt aan den edelen man, eene opbeurende gedachte dat hij nog getuige had mogen zijn van mijne benoeming tot Hoogleeraar te Utrecht, een wensch vurig en in stilte door den grijsaard gekoesterd. Minzaam en gulhartig, fijn beschaafd en in de beste geschriften der Fransche en deels ook der Duitsche Letterkunde vrij wèl bedreven, had mijn Vader evenwel meer door ervaring en aanraking met menschen van hooger en lager stand, dan door studie geleerd. Als jongeling een tijd lang een gouverneur gehad hebbende, had hij met dezen eenige weken de boorden van den Rhijn bezocht; wèl ter taal, drukte hij zich gemakkelijk ook in het Fransch en Duitsch uit, en aan de Politiek niet vreemd gebleven, was het in latere dagen voor hem na de beslommeringen zijner uitgebreide Lakenfabriek, eene behoefte en verlustiging, grootere en kleinere werken over de geschiedenis van den dag, inzonderheid die na den val van het Fransche Keizerrijk in het licht verschenen, te doorbladeren. Op het te Brussel uitgegeven Tijdschrift van VAN MAANEN en D'ELBORIQUE, L'observateur belge, op Le vrai Libéral van LESBROUSSART en anderen was hij geabonneerd, en niet zelden bij zijne terugkomst van zijne reizen voor zaken hoorde ik hem met opgetogenheid uitweiden over het buitengewoon talent

---

1) Tilburgsche Echo, 30 April 1842, „als mensch, als christen, als weldoener zijner werklieden, die in hem een zorgend Vader verliezen.” PAULUS VREEDE was Lid van den Raad, oud-Lid der Staten van Noord-Brabant en Kantonregter, door „meer dan 200 personen van allerlei rang en stand, die zich aan onoverzienbare rijen aansloten, ter laatste rustplaats begeleid.”

van TALMA ²⁾, dat hij weder onlangs had kunnen bewonderen, en over de voorstelling der nieuwe opera's van ROSSINI die hem hadden verrukt en weggesleept. Zelf zag ik, destijds negen jaar oud, te Namèn in 1818 met hem, de schoone en beroemde Mlle GEORGES in den Britannicus als Agrippine, en in den winter van 1829—1830 woonde ik met hem te Brussel de opvoering van de zóó noodlottig berucht geworden M^lette de Portici bij. Na den dood van NAPOLEON, wien hij als Eersten Consul daarna tot Keizer verheven door het sidderend Vasteland zoo lang had zien huldigen en vergoden, en wien hij zelf aan het hoofd der Tilburgsche eerewacht tot Nijmegen had begeleid, werden alle door de pers gevierde boeken, den Geweldenaar, Held of Wetgever betreffende, tot verrijking van zijne kleine maar keurige verzameling aangekocht; hij dweept met den Mémorial de St. Hélène van den Graaf DE LAS CASES, met de Mémoires de BOURRIENNE, minder natuurlijk met het Leven van NAPOLEON door WALTER SCOTT, maar des te meer met de Gedenkschriften der Hertogin VAN ABRANTES en dergelijke. Al wat over den opstand der Grieken tegen de Turken, over dien der Spanjaarden eerst tegen NAPOLEON daarna tegen FERDINAND VII, over de Congressen van Weenen, Troppau, Laybach en Verona uit de rustelooze bespiegelingen van Publicisten als DE PRADT en CHATEAUBRIAND, van P. L. COURIER vloeide, bezat en verslond hij gretig en ik — het spreekt van zelf —

---

1) Onder anderen in den te Brussel opgevoerden Sylla van Jouy, eene toespeling op NAPOLEON, waarbij de regel levendig was toegejuicht: „J'ai gouverné sans peur, et j'abdique sans crainte.”

op zijn voorbeeld! — Ik herinnerde mij dat toen ik in 1821 te Leiden door den Rector F. A. BOSSE op enkele punten der Algemeene en Oude geschiedenis werd ondervraagd — een soort van admissie-examen — onder anderen over de eerste uitbarsting van den Vesuvius en den dood van PLINIUS, mijn Vader ietwat ongeduldig om de bedrevenheid van den knaap in de Politiek van den dag te doen uitkomen, bescheiden in bedenking gaf, of de Rector mij niet eens wilde vragen op welke vesting in Hongarije, de Hospodar YPSILANTI, het hoofd der Grieksche muitelingen, toen gevangen zat?

Ik ben derhalve ontegenzeggelijk veel aan dien goeden Vader uit het oogpunt van mijne politische vorming verschuldigd; naauwlijks 9 jaren oud betrad ik aan zijne hand, terwijl de diligence van Brussel naar Gemappe ten behoeve der weetgierige of belangstellende reizigers daar pleisterde, in 1818 voor het eerst het slagveld van Waterloo, ruim drie jaren nadat ik mij vóór en na den befaamden 20 Maart 1815, te Parijs had bevonden. Mijn eerste bezoek aan de wereldstad dagteekende reeds van 1812; van het buitenverblijf van mijn grootvader van moederszijde CONRAD v. ABEL te Ville d'Avray, gedurende zijne rustende diplomatische betrekking na de inlijving der Hanzesteden in 1810, heugt mij wel flauw nog iets; meer van de woning van den op zijn post herstelden Minister-Resident dier Vrijstaten bij LODEWIJK XVIII (1814 tot 1823) in de Rue St. Dominique, Faubourg St. Germain, en vooral van het gefluister van deze en gene Franschen en Duitschers in die bedenkelijke honderd dagen, met den tweeden inval der Legers

van de tegen NAPOLEON verbonden Mogendheden, en de hernieuwde bezetting van Parijs in het verschiet. Het was ter vermindering van dit oorlogsgevaar, dat mijne Grootmoeder en eene jongere zuster van mijne Moeder met ons naar Nederland de reis maakten, terwijl een paar officieren der lijfwacht van den Koning van Frankrijk vermomd tot het gevolg behoorden, die te Bergen in Henegouwen (Mons) met dankbetuiging hun afscheid namen om zich naar Gent te begeven. Eene nicht van een uitgeweken Franschen maarschalk bragt ons aan de grenzen bijna in ongelegenheid met een verboden brief of *dépêche*, in allerijl aan het oog der Douane of Politie onttrokken.

Zoowel die familie-betrekkingen te Parijs, nog na den dood van mijn Grootvader, tot het jaar 1829 door bezoeken van mijne Ouders met mijne jongere broeders en zusters bijna periodiek verlevendigd, als de noodzakelijkheid die mijn Vader nagenoeg jaarlijks voor de belangen der fabriek naar Brussel en elders in België dreef, op welke togten ik hem herhaaldelijk mogt vergezellen, waren wel geschikt onuitwischbare indrukken in het jeugdig gemoed te prenten. En zoo staat mij voor, dat ik de eerste maal veel minder door de schoonheid der Hoofdstad van de zuidelijke Provinciën, dan door het grootsch binnenrijden der magtige poorten met zware grendels van de vesting Antwerpen, en door het gezicht der Place de Meir en van de Schelde werd getroffen. Van de Place de la Monnaie was in 1810 nog weinig fraais te zien, en de nieuwe Schouwburg, zoo ik mij niet vergis, nog niet geheel voltooid; ik geloof dat het gras op het plein hier en

daar nog uitschoot¹⁾). Bij een tweede bezoek stond ik voor de rookende bouwvallen en puinhoopen van het daags te voren verbrand Paleis der Staten-Generaal. Eerst ten gevolge van het slechten der wallen van het oude Brussel en door het aanleggen der Boulevards, die ik in de geboorte en trapswijze ontwikkeling en uitbreiding onder de regering van WILLEM I, inzonderheid van 1823—1830 heb aanschouwd, is de bloeiende en bekoorlijke Residentie, die als een klein Parijs met de naburige zuster allengs trachtte te wedijveren, in haren luister verzezen en het voorwerp van bewondering geworden. — Een blijk van nog weinig gevestigd vertrouwen op de gezindheid der bewoners van de zuidelijke gewesten of althans van den zwerm vreemdelingen die er zich korter of langer ophielden, merkte ik bij de eerste gelegenheid op: het gebruik van binnenlandsche paspoorten of van cartes de sûreté, die den reizigers in de postwagens of Hôtels werden afgevraagd. — Ik meen hier eene opmerkelijke anecdote te moeten aanstippen, mij een halve Eeuw daarna, door wijlen den Gouverneur-Generaal van Ned.-Indië en Minister ROCHUSSEN den 10 Februarij 1866 medegedeeld, in antwoord op mijne toezending van een afdruk van mijne Beschouwing der onderhandelingen over de geschillen met België in 1832 en 1833 (eene ontleding van het toen onlangs verschenen werk van den Generaal GOBLET). „Ik was,” zeide ROCHUSSEN, wiens ongedwongen heusch-

---

1) L. HIJMANS, Hist. politique et parlementaire de la Belgique de 1814—1830, T. I. (1869) p. 4: „l'herbe croissait dans ses rues désertes.”

heid ik mij gaarne herinner, „nimmer een bewonderaar van het werk van het Weener Congres, toen het uit zóó heterogene deelen als Holland en België, een Koningrijk vormde als voormuur tegen Frankrijk, en ik heb nimmer vergeten, dat toen het eerste berigt daarvan vernomen werd, mijn onvergetelijke Vader mij zeide: „Zoon, Gij zult dit nog eens uit elkander zien spatten!”” ROCHUSSEN, Vader en Zoon, waren beide Noord-Brabanders (uit Etten, baronie van Breda).

In weerwil van onze menigvuldige aanraking met het zuiden des Rijks, aan hetwelk Noord-Brabant grensde, terwijl het door breede stroomen en rivieren van Holland was gescheiden, en niettegenstaande de Duitsche afkomst van een zeer geliefde Moeder, aan hare Wurtembergsche bloedverwanten innig verknocht, terwijl mijne Ouders te Parijs in 1805 gehuwd waren, werd in onze woning te Tilburg, bepaaldelijk aan tafel, nooit een enkel woord fransch of hoogduitsch gesproken. De moedertaal was en bleef steeds in den dagelijkschen omgang het Hollandsch. De liefde tot den geboortegrond, de fierheid tot een volk te behoorren van de deugden van het voorgeslacht niet ont-aard, en dat in 1813 het juk der Fransche overheersching had afgeschud, werd deels door de verhalen van mijn Vader die den zeeslag van 11 October 1797 tegen de Engelschen aan boord van den Brutus onder den dapperen Schout bij nacht J. A. BLOYS VAN TRESLONG als Kadet of Adelborst had bijgewoond¹⁾, deels

1) PIETER VREDE in zijne verantwoording van 9 October 1798 de plaatsing van mijn' Vader als Commies bij het Bureau van Buitenlandsche

door het lezen der Vaderlandsche Geschiedenis (ik bezat evenwel geen Wagenaar maar slechts de Tafereelen van Cerisier), en door hetgeen ik vrij onbestemd en niet zelden meer tot afschrik, dan ter navolging van het Staatsbedrijf van PIETER VREEDE vernam, voortdurend aangekweekt en onderhouden. Mijne Ouders verkeerden op gemeenzaam-vriendschappelijken voet met het geslacht der HOGENDORPEN van Hofwegen, tot 1795 Heeren van Tilburg. Het verblijf te 's Hage in 1817 en 1820 gedurende eenige weken ten huize van een jongeren broeder mijns Vaders ¹⁾, stelde mij in de gelegenheid den edelen Bevrijder van Nederland, GIJSBERT KAREL VAN HOGENDORP, bij het uitbrengen van een Advies in de Tweede Kamer der Staten-Generaal, van de Tribune te zien en te hooren, en de kennis te maken van een der wakkere mannen die, hoewel in ondergeschikte betrekking, nuttig werkzaam was geweest bij de herstelling der nationale onafhankelijkheid in de hagchelijke dagen van November en December, namelijk van THOMAS CATOR ²⁾; zoo ontmoette ik ook in den familie-kring van mijn' Oom den zee-officier ARRIENS, die bij het glorierijk bombardement van Algiers in 1816 zich loffelijk had onderscheiden. In de verte wees men mij

---

Zaken verdedigende, liet onder anderen dit gelden, dat zijn Zoon PAULUS, „den Lande reeds geruimen tijd als Cadet ter zee gediend en in den roemrijken maar ongelukkigen zeeslag van 11 October 1797 zich met eere gedragen had.” (Bl. 57).

1) Mijn Oom C. VREEDE, in 1858 te Utrecht overleden. — Bij hem kreeg ik het eerst het Dagverhaal der Handelingen van de Nationale Vergadering onder de oogen.

2) Zie G. W. CHAD, Verhaal der jongstleden omwenteling in Holland (1815) bl. 116 vlg.

een der Drie-mannen van 1813, den braven Generaal LEOPOLD Graaf VAN LIMBURG STIRUM. In onze nabijheid, — de Wagenstraat — woonde de Minister-Secretaris van Staat, DE MEIJ VAN STREEFKERK ¹⁾. Ik kreeg ook HENDRIK DOEFF te zien, het Nederlandsch opperhoofd in Japan, die terwijl overal de vaderlandsche vlag voor de NAPOLEONTISCHE heerschappij was neêrgehaald, haar van het eiland Decima onafgebroken had doen waaijen. Voor de eerste, maar tevens voor de laatste maal zag ik in 1817 den Koninklijken stoet van WILLEM I bij het openen der zitting van de beide Kamers der Staten-Generaal. Veel hoorde ik de onvermoeide werkzaamheid van den voor ieder op elken Woensdag toegankelijken en welwillenden Monarch roemen, wiens wijsheid en regtvaardigheid soms terstond de hem kenbaar geworden grieven, onder andere van een paar Scheveningsche visschers, zonder aanzien des persoons had hersteld. Maar tegelijk hoorde ik van een hooggaand geschil met den PRINS VAN ORANJE, den Held van Waterloo, gewagen, dat tot heftige tooneelen tusschen Vader en Zoon, in het Leven van WILLEM DEN TWEEDE door een begaafd geschiedschrijver ²⁾ niet geheel verzwegen, had vervoerd, en waarbij 's Konings onstuimige drift — naar men beweerde, tot dadelijkheden, vernieling van vazen of spiegels (in Residentiën weet men doorgaans zooveel te vertellen) zou zijn

1) Toen in 1817, nog eerste Secretaris van 's Konings Kabinet.

2) J. BOSSCHA, bl. 384 volgg. „welke woorden en welke brieven er tusschen den vader en den zoon gewisseld zijn over hun verschil van zienswijze in het bestaan van het Departement van Oorlog, is een geheim gebleven van het „Koninklijk Kabinet“; zie verder bij BOSSCHA den tekst der Koninklijke Besluiten van 15 November en 24 December 1817 en 22 Februarij 1818.

overgeslagen. — Meest evenwel werd met wèlverdien-
den lof, over den verzoenenden en verdraagzamen geest
der regering van WILLEM I uitgeweid, die zich van
Staatsdienaren van zeer uiteenlopende rigting en zelfs
van naar men had kunnen denken, onverzoenlijke an-
tecedenten ¹⁾, met verstandig beleid omringende, de par-
tijschappen had ontwapend en gedempt ²⁾. Ik mag hier
wel als een staaltje dier weldadige toenadering, een
feit vermelden, dat de edelmoedigheid van een oud-
Oranjeman tegenover een vroegeren vinnigen Patriot
en Revolutionair van 1787 en 1795 in het licht stelt.
Zeer flauw herinner ik mij als kind mijn' grootvader
PIETER VREEDE het eerst te Waalre, ruim een uur van
Eindhoven, in eene kleiné woning nabij den Volmolen
van onze Lakenfabriek aan den Dommel, te hebben
gezien, waar de oude man in stille en vergeten afzon-
dering eene wijkplaats van zijn woelig leven had ge-
vonden. Hoofd van een talrijk gezin en van 1780 af
tot 1798 en ook nog wel later, alles voor hetgeen in
zijne warme overtuiging de goede zaak heette, opgezet
hebbende, had hij in dien gloeienden ijver voor Vader-
land en Vrijheid niet enkel zijn eigen vermogen, maar
ook dat zijner kinderen uit het eerste en tweede hu-
welijk ³⁾ ten offer gebracht. Een onberaden huwelijk
met eene bevallige maar veel jongere vrouw, die in
jaren van hare stiefdochters niet verschillend, en wat
al te wereldsch sedert de reizen der honey-moon ⁴⁾,

1) OCKER REPELAER.

2) C. F. VAN MAANEN.

3) Twee zusters MARKON uit Leiden.

4) Vrg. Mr. J. A. SILLEM, Het Leven van Mr. JOHAN VALCKENAER,
II. 189, Bijlage bl. 51—53, en JANUS 1798—1801 (9 Julij 1801) bl. 397,

te 's Hage aan het hof van Koning LODEWIJK begeerde te schitteren, had te midden van vermaken en verstrooiingen haren Echtgenoot het spoor bijster gemaakt, zoodat hij zijne weleer bloeiende zaken, die toch reeds door den druk der oorlogen en van het continentaal stelsel veel hadden geleden, al te weinig behartigde. Gelijk zoo menig andere firma, ging dan ook in het begin van 1809 die van VREEDE en VAN MARLE te Leiden te grond, en de voormalige President van het Uitvoerend Bewind, zag zich in dien nood gedwongen als middel van levensonderhoud broodschrijver te worden en met zijne Vrouw, die gemakkelijk de pen voerde, Romans te dichten. — Een bezoek van REPELAER VAN SPLJKENISSE bij den notaris SIMON DE VRIES te Waalre ¹⁾, waar een belangwekkend gesprek tusschen REPELAER en den hem onbekenden PIETER VREEDE ontstaan, REPELAER's nieuwsgierigheid had gewekt die daarna tot de verbetering van het lot van mijn' Grootvader leidde, had aldus de benoeming van den Grijsaard tot Ambtenaar bij de Administratie der In- en Uitgaande Regten of Convooyen en Licenten te Antwerpen ten gevolge ²⁾. — Dáár te Antwerpen, in het Hôtel l'Ours op de Meir, zag ik den eerwaardigen man het eerst, zonder zijne vrouw,

---

462: „Is VREEDE te Parijs? logeert hij in 't Hôtel van den Bataafschen minister SCHMELPENNINGK? zijn die twee mannen zulke goede vrienden geworden?” Hun antagonisme in de Nationale Vergadering was sinds 1796 en 1797 openbaar.

1) Brief van REPELAER aan dien notaris, uit Dordrecht 15 Januarij 1816.

2) Hij overleed te Heusden 21 September 1837, 87 jaren oud. De BOSCHKEMPER, Geschiedenis van Nederland na 1830, IIe deel, bl. 228. Te Gouda ter aarde besteld. Brieven van mijn' Oom den Kantonregter J. VREEDE, 18 en 25 Sept. 1837.

aan welke de oudere kinderen niet konden besluiten, den heiligen naam van Moeder te geven. En zoo een andermaal met den postwagen van Breda naar het zuiden reizende, en met mijn' Vader te Rijsbergen eenige minuten pleisterende, herkende mijn Vader in de nabijheid den ouden Ambtgenoot van PIETER VREEDE in het Uitvoerend Bewind, een statigen man van rijzige gestalte, VAN LANGEN ¹⁾, die hem op zijne toespraak, even de hand kwam drukken. Die naam was mij niet geheel onbekend, daar de Almanakken destijds nog jaarlijks den Coup d'État van 22 Januarij 1798, de afkondiging van het beginsel van Één en Ondeelbaarheid der Bataafsche Republiek, en het vijftal Directeuren VREEDE, FIJNJE, VAN LANGEN, FOKKER en WILDICK in de Korte Kroniek der Staatsgebeurtenissen plagten te herdenken ²⁾. — Later bragt ik ook eens met mijn' Vader een bezoek aan den Revolutionair van 1795—1798 WILLEM ANTHONIJ OCKERSE, mij toen meer bekend als de schrijver der NAPOLEONTISCHE Redevoeringen met den vreemd klinkenden aanhef en oproeping van den balling van St. Helena, en wiens Vruchten en Resultaten van een zestigjarig Leven in 1823 meer opgang maakten.

Had ik juist twintig jaar geleden, de onvergetelijke verdiensten van PIETER VREEDE in het bewerken van

---

1) Brief van JOH. VALCKENAER (1820) aan VAN LANGEN, over de teelt van aardappelen en het graven van een kanaal.

2) Een behuwd-Grootvader van mijn Oom C. VREEDE was DIRK BOELLAARD, bijgenaamd de Afrikaan (waarom weet ik niet) die tot in hoogen ouderdom (ik woonde te 's Hage zijne Gouden Bruiloft bij) de sjerp en andere insignia van Representant der Nationale Vergadering bewaarde, en met zeker welbehagen voor mij voor den dag haalde.

de vrijwording van Noord-Brabant in 1795 met vuur geschilderd ¹⁾, en uit echte onwraakbare bescheiden gestaafd, ik heb ook later in Een blik op Noord-Brabants materiëlen vooruitgang en politieke ontwikkeling sedert 1813 ²⁾, eenige bijzonderheden uit mijne eigen kinder- en jongelingsjaren, in dat gewest gesleten, breeder of vlugtig vermeld; hoe ik b.v. het binnenrukken der kozakken te Tilburg had aanschouwd, en welke in October 1814 de vreugde en geestdrift waren bij de komst van den Souvereinen Vorst, op zijne doorreize naar 's Bosch. Ik herinnerde hoe ik mijn' Vader nu en dan naar dien zetel van het Bestuur der Provincie vergezelde wanneer de Vergadering der Staten gehouden werd, en hoe ik ten huize van den schranderen Advocaat Mr. JAN HENDRIK SASSEN gemeenzaam verkeerde; hoe ik vóór het aanleggen der bedding van den grooten Rijksweg tusschen Breda en 's Bosch, of erger nog tusschen Tilburg en de Langstraat met name tusschen Baardwijk en Loon op Zand onafzienbare en dorre heidevelden en zandheuvels met ontelbare kruiswegen had gekend, waar men in den stikdonkeren avond in de hossebossende koetskar afgedwaald, tot niet geringe blijdschap eindelijk een flauw schemerlicht uit eene afgelegen hut ontwaarde, en na veel tobbens door den goedhartigen, eerlijken gids op het regte pad werd gebracht. — De veiligheid liet daarom vóór de doeltreffende inrigting der maréchaussee op enkele

1) Zie Handelingen van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant, over het jaar 1859, bl. 43—128.

2) 4 Julij 1872. 's Hertogenbosch, W. C. VAN HEUSDEN, 1873, 59 bl.

punten nog wel eens te wenschen, en brandstichting of het leggen van brandbrieven kwamen van tijd tot tijd voor. Ik heb nog bolderwagens gekend, sedert door diligences vervangen en meermalen voer ik met het beurtschip van Heusden of 's Bosch, een togt van twee of drie dagen, naar Holland, waartoe thans met den spoortrein niet eens zooveel uren worden gevorderd. — De eischen van een verbeterd handelsverkeer voor een zóó belangrijk middenpunt der nationale nijverheid als Tilburg met zijne van ouds bekende en meer en meer geroemde fabrieken, zijn sedert die dagen aanmerkelijk gestegen en boven verwachting vervuld.

Wat het aldaar door mij van 1815 tot 1820 genoten Lager Onderwijs betreft, dankbaar heb ik geheel mijn leven den algemeen beminden LOUIS VAN PUT herdacht, wiens gemengde school voor knapen en meisjes, tevens Fransch kostschool door eene reeks van Engelsen uit den goeden burgerstand van Londen werd bezocht¹⁾, die vervolgens tot het aanleeren van Hoogduitsch, naar Hagen in Westfalen togen. De jaardag van den Leermeester, in weerwil van het ontzag dat hij inboezemde, was werkelijk een feest, met hartelijkheid gevierd. Toch werd, om niet van andere verouderde tuchtigingen melding te maken, de roede en de plak nog wel eens gebruikt. Over een honderdtal kweekelingen hield hij alleen, zonder eigenlijke ondermeesters, uitstekende orde; was de onderwijzer voor een

---

1) Een van welke CHARLES LEWIS GRÜNEISEN, in de Britsche pers later eene zekere vermaardheid heeft gekregen, en met wien ik meer bepaald van 1862 tot zijn dood (1 November 1879) bevriend ben gebleven.

enkelen dag van huis, zoo werd wel eens de oudste of grootste uit de rij der scholieren als plaatsvervanger gebezigd; bij welke gelegenheid — om eens iets van mijne gebreken of ondeugden op te halen, die naderhand mijn karakter min of meer hebben aangekleefd, — ik mij herinner de belhamel van eene feitelijke wederspanning geweest te zijn, die des anderen daags met het verscheuren van een tal goede notes gestraft werd. Roomschen, Hervormden en Joden genoten gelijkelijk het ongeloofelijk goedkoop onder-richt¹⁾, onder de werking der weldadige wet van 3 April 1806, door J. H. VAN DER PALM voorbereid, en onder het kortstondig Bewind van den Raadpensionaris SCHIMMELPENNINCK tot stand gebracht. — Het geheugen werd er scherp en aanhoudend geoefend, en de eerezucht niet alleen door de gewone prijzen na afgelegd examen, maar zelfs door het uitreiken en dragen van een zilveren eerepenning aan een ligt blaauw lint, misschien te veel geprikkeld. — Voor de vaardigheid in het fransch spreken oefenden de leerlingen zich in het opvoeren van tooneelstukjes, de meeste uit hetgeen FLORIAN aan Arlequinades had geleverd; ook wel van een enkel nederduitsch blijspel, De Student van Franeker, b.v.²⁾. Of mijn zucht tot de studie der Algemeene en der Vaderlandsche Geschiedenis zich al eenigermate had geopenbaard toen ik uit de hand van den Burgemeester in 1819 op tienjarigen leeftijd de

---

1) Wij lazen er gezamenlijk het Leven van JOZEF.

2) Flauwe indrukken van kunstzin gaven de ontmoetingen achtervolgens met de beide beroemde Bloemschilders te Parijs, de geboren Tilburgenaren, GÉRARD en CORNEILLE VAN SPAENDONCK; de laatste verhaalde mij ijzingwekkende feiten uit de dagen van het Schrikbewind van ROBESPIERRE.

Beautés de l'histoire Romaine van DURDENT (met platen) als eereprijs ontving, weet ik niet regt meer, wèl dat dit boek gretig door mij werd verslonden en herhaaldelijk gelezen; terwijl ik mij niet lang daarna te 's Hage bevindende, de *Beautés de l'histoire du Portugal* van denzelfden schrijver en de in het fransch vertaalde *Reizen van MUNGO-PARK* in de binnenlanden van Afrika, in een boekenkraam op de kermis aankocht. Veel was ik ook in de *Leçons de Littérature et de morale* van F. NOËL verdiept, welke fraaije Bloemlezing in Proza en Dichtkunde ik aan de gulheid van mijn Oom SUDEN, Staatsraad in Oldenburgschen dienst, verschuldigd was, mij van zijnentwege door mijne Ouders bij hunne terugkomst, als blijk van aanmoediging overhandigd. Uit de keurige en smaakvolle kleine verzameling van mijn goeden Vader haalde ik *VOLTAIRE'S Henriade*, de *Siècles de LOUIS XIV et de LOUIS XV*, den *KAREL XII* en den *PETER DEN GROOTE*, en zijne *Treurspelen* zoowel als die van *CORNEILLE*, *RACINE* en *CRÉBILLON* en de *Blijspelen* van *MOLIÈRE* en *REGNARD* naar hartelust te voorschijn. — Niet enkel voor de school, maar vrijwillig, uit liefhebberij leerde ik veel van buiten, ook tijdrekenkundige tafels. Maar met de eigenlijke rekenkunde, het cijferen, was het slecht en droevig gesteld, zooals het — zoo oud als ik ben — steeds is gebleven. — Ik heb mij nooit de moeite gegeven dat gebrek naderhand aan te vullen, schoon ik, vooral als Advocaat, meermalen het ongerief dier onwetendheid ondervond, slechts gedeeltelijk door de hulp van een' Procureur te vergoeden die niet altijd welwillend aan mijne zijde stond, om het regtmatig aandeel van

dezen of genen cliënt bij eene erfenis b.v. uit te rekenen.

In de beginselen der moedertaal en van het fransch, zoowel als van Aardrijkskunde en Geschiedenis redelijk voorbereid, zou ik elders, buiten Tilburg, tot het Gymnasiaal onderwijs hebben kunnen overgaan: dit was evenwel dáar niet voorhanden. Uit een brief van het jaar 1819 door mijn moederlijken Grootvader v. ABEL aan een zijner nabestaanden en vrienden geschreven, blijkt dat de waardige man van mijne zucht tot de letteren gehoord hebbende, er min of meer aan dacht mij op zijne kosten naar het Gymnasium te Stuttgart te zenden; hij hoopte dan in vervolg van tijd, wanneer mijne juridisch-politische studiën naar wensch geslaagd waren, mij te Parijs bij zich te plaatsen, waar ik denkelijk door hem als Secretaris van de Legatie der Hanzesteden zou gebruikt en opgeleid zijn. — Doch toen ik in 1821, twaalf jaren oud, bij den braven VAN PUT niet veel meer kon leeren, werd in het gebrek aan eene Latijnsche school door het toeval voorzien. In de bovenaangehaalde Rede over den materiëlen vooruitgang van Noord-Brabant, heb ik in der tijd te 's Bosch de komst van een gansch niet onkundigen gewezen Monnik, met name J. WILKENIUS REMUS ¹⁾ beschreven, van wien ik na

---

1) In de Staatscourant van 19 December 1816 heet hij: „oud Koninklijk Professor in België, tijdens het Oostenrijksch Gouvernement,” en wordt hij vermeld als schrijver van een in drie talen (Latijn, Nederduitsch en Fransch) te Roermond bij G. GUYKERS in het licht te geven werk getiteld: *La quadrature du cercle, originelle, complète et constante, inventée, expliquée et prouvée à l'évidence de quatre manières différentes.*

eenige weken privaat-les zooveel had opgevangen, dat ik in het najaar te Leiden met de jongelieden werd gelijk gesteld, die dáár reeds een half jaar de lessen van het Gymnasium hadden genoten. Het is van dat tijdperk dat ook mijne vriendschap met JERONIMO DE BOSCH-KEMPER dagteekende, en in 't algemeen zijn de indrukken van mijne opleiding in Holland tot de Hoogeschool te duurzaam en te beslissend geweest, om niet aan dat verblijf te Leiden, een afzonderlijk Hoofdstuk te wijden. Vooraf echter nog mag hier het verhaal van eene merkwaardige ontmoeting uit datzelfde jaar 1821 plaats vinden, die als de vrucht der lessen van WILKENIUS REMUS te beschouwen is. Met hulp van zijne eenvoudige en toch de leergierigheid zeer prikkelende methode, had ik van eene ouderwetsche Grammatica van POMEY of VEREPAEUS en van een Dictionarium Tetraglotton voorzien, later door het Lexicon van SAMUEL PITISCUS vervangen ¹⁾, mij door onzen grijzen en goedhartigen Predikant W. G. DE KRUYFF verstrekt, te beginnen van het allereerste uur dagelijks en onder het gestadig aanleeren van declinatiën en conjugatiën en wijders van het in het geheugen prenten van een tal Latijnsche woorden, eerst zeer gemakkelijke themata of vertalingen, daarna wat meer ingewikkelde te maken. Zoo had ik, de Fransche school vaarwel gezegd hebbende, in zeer korten tijd door de nieuwe zaken die ik hoorde verlokt, nog al eenige copia verborum opgedaan, die mij welhaast geheel onverwacht te stade zou komen. Al weder met mijn' Vader op reis had ik het genoe-

---

1) Te Leiden natuurlijk door SCHELLER en HEDERICUS.

gen, tusschen Breda en Antwerpen, te Westwezel door een paar Engelschen te worden aangesproken. Nadat te vergeefs was beproefd, van hunne zijde in het Engelsch, van de mijne in het Fransch, elkander te verstaan, ried mijn Vader mij half lagchend, maar eens een woord Latijn zoo goed of kwaad als het gaan mogt, te spreken, en waarlijk, over de ontmoeting verbaasd, bleef de Rev. THOMAS FLETCHER¹⁾, die de impériale der diligence verliet en zich naast mij zette, taliter qualiter tot Antwerpen met mij in gesprek. Ik denk dat hij meer aan mijne gebaren, dan wel aan de duidelijkheid van mijn kreupel-Latijn zal bemerkt hebben, hoe ik tegen de toenmalige Ministers van GEORGE IV Lord CASTLEREAGH, Lord BATHURST en Lord TIDMOUTH uitviel, welke ik in mijn medelijden met den toen juist overleden NAPOLEON, niet aarzelde zijne moordenaren te noemen, zoodat de Engelschman mij nu en dan bij de haren trok. Doch te Antwerpen gekomen, waar wij van elkander zouden scheiden, moest ik in de groote zaal van het Hôtel voor hem knielen, en gaf hij mij, de hand op het hoofd leggende, 's Hemels besten zegen, mij tegelijk zijn adres latende, waarvan ik in 1840 te Londen getracht heb mij op Finsbury-Square te bedienen. De oude man leefde toen werkelijk nog, maar mijn al te spoedig vertrek naar Rotterdam na die vruchteloze poging, vrijdelde mijne hoop, hem nog eens de hand te drukken.

---

1) Albion Chapel Londen. Ik heb evenwel elders den voornaam ALEX. FLETCHER op een oude aantekening gevonden.

TWEEDE HOOFDSTUK.

1821—1825. Jongelingsjaren. Verblijf te Leiden en tusschentijds te Brussel.

Het was, gelijk ik elders dankbaar heb aangestipt, aan den aandrang en de voorlichting van den destijds te Tilburg praktiserenden geneesheer Dr. MOLESCHOTT, Vader van den beroemden Hoogleeraar ¹⁾ toe te schrijven, dat mij het voorregt te beurt viel, ten huize van den Rector F. A. BOSSE, den voormaligen toehoorder van RUHNKENIUS en WYTTENBACH te worden opgenomen, en van mijn twaalfde tot mijn zestiende jaar te verkeeren. Zelfs was ik een geruimen tijd in die woning de eenige kweekeling, waar de uitstekende WILLEM WENCKEBACH, mijn latere Ambtgenoot te Utrecht, mijn onmiddellijke voorganger was geweest, wiens loffelijk voorbeeld mij steeds werd voorgespiegeld. Vroeger waren er jongelieden van aanzienlijke afkomst of van groot vermogen, RENGERS, LUDEN, BORSKI, HARTSEN, maar zelf niet van middelen ontbloot had BOSSE

---

1) Eerst te Zurich, sedert te Turin, thans te Rome.

van het nemen van contubernalen afgezien en werd het mij als eene gunst aangerekend dat te mijnen opzigte eene uitzondering was gemaakt. Met zijne vrouw en kinderen had de Rector onlangs eene reis naar Parijs gedaan en hoorde ik met ingenomenheid van zijne ontvangst bij PAUL HENRI MARRON ¹⁾, den Waalschen Predikant ook als Latijnsch Dichter vermaard, gewa- gen. — Het Leidsch Athene was toen nog vervuld van het aandenken aan BRUGMANS en BORGER, en BOSSE was met de begaafde weduwe van zijn pas ontslapen Leermeester, MEVROUW WYTTENBACH, bevriend, wier Hermione, le Banquet de Léontis en andere smaakvolle geschriften eerlang aan de orde waren ²⁾. De Rector zelf met zijn fijn oordeel had daarbij tevens veel gevoel voor het edele, schoone en goede; in zijne jeugd had hij daarvan reeds door een stukje Over het lezen der Grieksche Dichters, het bewijs gegeven. — Zijn Geographiae antiquae compendium had hem op een ander gebied als een verdienstelijk geleerde doen kennen. VAN DER PALM een der Curatoren van ons Gymnasium, betoonde hem zichtbaar hooge achting; zoo ook de Inspecteur der Latijnsche Scholen, Mr. H. WIJNBEEK. Doch na de onderscheiding hem van een man als FR. THIERSCH in latere dagen wedervaren en na de Hulde aan zijne

---

1) „Président du consistoire, de l'Église réformée de Paris, et membre de la Légion d'honneur” geboren te Leiden 1754, medearbeider van MIRABEAU bij de uitgave van diens geschrift: Aux Batâves, sur le Stadhoudérat. Verg. verder FRÉDÉRIC MASSON, Le Département des Affaires Étrangères pendant la Révolution 1787—1804, Paris, 1877, p. 335 suiv.

2) MEVR. WYTTENBACH, geb. GALLIEN, eene kleine figuur.

nagedachtenis door den erkententelijken Dr. J. J. BERGMAN¹⁾, is het overbodig over 's mans erkende bekwaamheid uit te weiden. — Ik kwam, gelijk van zelf spreekt, in de twee eerste jaren niet op de klassen door den Rector, maar op die van den Praeceptor en Conrector, toen door Mr. J. DELFOS als eenig docent bestuurd, zoodat ik ook hier, evenals te Tilburg, de eenheid van gezag door één enkel persoon, op zijn gebied gehandhaafd vond. Maar in die lagere klassen heerschte wel ontzag, maar geen liefde. De Leeraar was al te streng en zijne drift soms niet meester: het is mij leed, dit van een anders braaf en achtingswaardig man, die ook degelijk, grondig onderwijs gaf, niet te mogen verzwijgen. Doch het verschil met de verstandige, waardige en aangename methode van BOSSE, die in plaats van geweld, het wapen der ironie hanteerde, was tastbaar. — Voor de Wiskunde hadden wij één uur der week, het onderwijs van den beroemden Hoogleeraar JACOB DE GELDER, die tot daartoe gewoon te Delft aan Kadetten der Artillerie en Genie les te geven, met de knapen der Latijnsche school niet wist om te springen, en eerlang door een onderwijzer van de Departementale School, DE PARKER, vervangen werd. Het was den goeden DE GELDER onverklaarbaar dat ik, bij den Conrector en Rector gunstig aangeschreven, bij hem onder de weetnieten en ergste domkoppen werd geteld, maar te Tilburg het ietwat rekenen slechts werktuigelijk geleerd hebbende, was ik van de gron-

1) Levensschets van FRANS ANTONIE BOSSE, laatstelijk Rector van de Latijnsche School te Leiden; Haarlem 1841 (bij de ERVEN VINC. LOOSJES). En BERGMAN'S Autobiographie in de Levensberichten der Maatsch. van Nederl. Letterkunde, 1879, bl. 49 volg.

den verstoken gebleven en heb ik sedert zelfs den regel van drieën vergeten! — Misschien had Bosse zelf wel eenige schuld aan mijne verwaarloozing van het vak, daar hij wel eens met de *Mathesis Scientiarum Genitrix* spotte. — Door en door klassiek gestemd, gaf de Rector mij, behalve de dagelijksche taak der vertalingen uit het Latijn en Grieksch, in de hoogste klasse ook wel uit het Latijn en Hollandsch in het Grieksch, niet veel anders dan het *Elogium Hemsterhusii* en de *Vita Ruhnkenii* of de *Lofrede op P. Nieuwland van van Swinden*, den *Cicero van Middleton* en soortgelijke geschriften te lezen, de *Redevoeringen van van der Palm*, diens vertolking van de verdediging van *Ligarius* enz. — De *Ars Poëtica* van *Horatius* en die van *Boileau* werden onderling vergeleken. De *Selecta Principum Historicorum Graecorum* van *Wyttenbach* gunden ons een blik in de fragmenten van *Herodotus*, *Thucydides* en *Xenophon*, en het boekje van *Koppen* door *Bergman* bewerkt, maakte ons vatbaar voor de schoonheden van *Homerus*, van een goed deel der *Odyssea*, zoowel als van de *Ilias*. — In de *Andria* van *Terentius* verlustigden wij ons dermate, dat wij die daarna bijna als *Acteurs* repeteerden en ieder zijn aangewezen rol vervulden, of wel hielden ons de ernstige boeken van *Cicero* over de *Pligten*, over den *Ouderdom* en de *Vriendschap* bezig, de *Zamenzwering van Catilina* door *Sallustius* vereeuwigd, de *Aeneis* van *Virgilius* en diens *Bucolica*, met de *Herderszangen* van *Theocritus* in verband gebragt. — *Tibullus* zoowel als *Catullus* en *Propertius* schonken ons ook nu en dan afleiding, of wel de

Bibliotheca critica van WYTTENBACH en de Plinius en Messala van M. C. VAN HALL bleven evenmin onvermeld, als de Nederduitsche navolgingen van ANACREON, of de Fransche van de Treur- en Blijspelen der ouden. — De Areopagiticus van ISOCRATES leidde ons in de Attische welsprekendheid, althans in haar voorportaal. — En wel ondervind ik thans op zeventigjarigen leeftijd, de waarheid van hetgeen wij indertijd als pensum, uit CICERO'S Rede voor den Dichter ARCHIAS in het Nederduitsch overbragten, dat de Letteren van de jeugd af het edelst genot het gansche leven door doen smaken ¹⁾, en in tegenspoed niet zelden ten troost en toevlugt strekken. — „Lees elken dag maar een half uur het een of ander van CICERO,” dus luidde de raad van BOSSE, „gij zult er u wèl bij bevinden” ²⁾.

Komt mogelijk onder deze en latere verhalen het een en ander voor, dat naar ijdelheid en eigen lof of zelfverheffing zweemt, ik ben dit schrijvende te oud geworden en heb te veel van nabij de nietigheid van aardse eer gezien, of liever die te allen tijde te weinig geacht, om aan iets anders dan aan de ware voorstelling van feiten en toestanden te denken, die misschien nog van eenig nut kunnen zijn. Onze jeugd werd vrij wat minder dan gelijk in de laatste 25 à

1) „Haec studia adolescentiam alunt, senectutem oblectant, secundas res ornant, adversis perfugium ac solatium praebent, delectant domi, non impediunt foris, pernoctant nobiscum, peregrinantur, rusticantur.” Pro Archia poeta, c. VII.

2) Zeer waar zegt CICERO, Oratio pro Cn. Plancio cap. 33, „Quis est nostrum liberaliter educatus, cui non educatores, cui non magistri sui, atque doctores, cui non locus ipse mutus ille, ubi altus aut doctus est, cum gratâ recordatione in mente versetur.”

30 jaren meer en meer het geval was, met de overlading van het onderwijs van bepaalde vakken gekweld, die, toen wij kinderen en knapen of jongelingen waren, aan ieders vrije lust, onderzoek of weetgierigheid werden overgelaten. Het dagelijksch regelmatig werk als taak door den leerling te verrigten, was in een oneindig kleiner bestek vervat, maar vrolijk en onbezorgd bewoog men zich in de vrije uren. Veel inspanning en gestadige oefening van het geheugen werden vereischt, en stiptheid bij het van buiten leeren, orde en netheid in den schriftelijken arbeid, maar de examens waren buiten alle vergelijking — veel ligter, zonder onderscheid van Gymnasiën of van Universiteiten. Ieder onzer, de geleerdste en uitnemendste niet uitgezonderd, heeft den Academischen eindpaal en zijne maatschappelijke bestemming met vrij wat minder moeite en verdriet, met vrij wat minder angst en zorgen, met vrij wat minder teleurstellingen en verwachtingen van zijne nabestaanden, en toch — durf ik beweren — met niet minder waarborgen van wetenschap en kunde voor den Staat bereikt. En toch vroeger dan thans en gewis naderhand gebeurt, werden wij eerst tot de lessen der Hoogeschool, daarna tot de pleitzaal of anderen praktischen werkkring voorbereid.

Het onderrigt in de Godsdienst ontving ik met den eenigen zoon en de eenige dochter van den Rector, Zaturdag uit den mond van den gemoedelijken Catechiseermeester VAN HILLE, en welk kwaad gerucht BOSSE, van den kant van ligtgeraakte en onverzoenlijke Predikanten naging, en waarbij hem zeker veel onverdiend is aangetijgd, dat den geleerden Man niettemin steeds voor het verkrijgen van een Professoraat

in den weg heeft gestaan, nooit liet hij of zijne schrandere en nog bevallige Vrouw na, mij des Zondags ter kerk te zenden, waar ik of Hervormden, of Mennoniten, of ook wel een Remonstrant hoorde prediken; meermalen VAN DER PALM en CLARISSE, enkele malen EGELING, SURINGAR, SIEGENBEEK en ROEMER, het meest en regelmatige den Doopsgezinden DOYER, waar ik dan vlak over een der Herstellers van 's Lands vrijheid in 1813, JAN MELCHIOR KEMPER gezeten was, op wiens open en vriendelijk gelaat ik zoo gaarne, op vrij grooten afstand evenwel, staarde. Ik las ook wel eens uit eene of andere schoone en pas verschenen Leerrede of Verhandeling van VAN DER PALM in den huiselijken kring iets overluid voor. Diep was nog de indruk der verschrikkelijke ramp die op den 12 Januarij 1807, dus in 1821, naauwelijks 12 jaren geleden, door het springen van een kruitschip, Leiden had verwoest; het ontzet en de verlossing van het juk der Spanjaarden werden, hetzij in stille overdenking en betrachtting, of zelfs kerkelijk gevierd, steeds dankbaar herdacht, en in 't algemeen openbaarde zich de oud-Vaderlandsche Volksgeest nu en dan nog zeer warm door VAN DER PALM's Gedenkschrift van Neerlands Herstelling en door de geestdrift, welke de toongevende populaire Dichters HELMERS en TOLLENS, telkens herdrukt, in de gemoederen levendig hielden, onafgebroken aangekweekt. BILDERDIJK was toen onze stadgenoot, meer bewonderd of met verbaazing op straat beschouwd (ook om het zonderling uiterlijk) dan geliefd of geëerd. Men sprak toen wel van de bekeering van CAPADOSE en van DA COSTA, van de opkomende historische school van BILDERDIJK met hare

opzienbarende grondstellingen betrekkelijk Kerk en Staat en de oprakeling der geschilpunten uit de Vaderlandsche Geschiedenis met name die van 1618 en 1619, 1650 en 1672; hoe de Koning DIRK VAN HOGENDORP had bejegend, toen deze hem zijne Dissertatie op de audientie had aangeboden, zoo als destijds en nog vrij lang daarna de jong gepromoveerden in de Regten en Staatswetenschappen gewoon waren; en DA COSTA'S Bezwaren tegen den geest der Eeuw lokten eene reeks van twistschriften uit¹⁾. Geen wonder, zoo men let op hetgeen de geniale Dichter omtrent den aard van onze Grondwet beweerde, in welke de jeugdige schrijver slechts een van den Souverein uitgegaan Reglement van Regering zag; en omtrent 's Konings ongehoudenheid aan den eed op de Grondwet gedaan zoodra hare intrekking, hetzij geheel of ten deele, naar zijn eigen oordeel gevorderd werd. Nage- noeg gelijktijdig verhieven G. K. VAN HOGENDORP en KEMPER in den uitstekenden brief aan H. H. KLIJN hunne stem tegen die onheilspellende buitensporigheden en afdwalingen.

Inderdaad stoorden die wanklanken de gelukkige verdraagzaamheid, die schier onverdeeld sedert 1813 in Nederland heerschte, door het verzoenend beleid van WILLEM I bevorderd. — In de ouderlijke woning had ik die met opzigt tot de denkwijze in het godsdienstige, van kinds af in praktijk gezien. — Mijn Vader behoorde tot de Remonstrantsche Broederschap, en had in zijne jeugd den verlichten BOUDEWIJN VAN

---

1) Zie het Rapport van A. R. FALCK, 24 Aug. 1823 in de Ambtsbrieven van dien Staatsman (uitg. Hora-Siccama) 1802—1842, bl. 66—68.

REES tot Leeraar gehad; mijne Moeder was Luthersch, en ik zelf was als kind naar 's Bosch gevoerd om er door den Predikant KANAGIESSER in de Luthersche Gemeente gedoopt te worden; ook mijne broeders en zusters tot op LOUISE WILHELMINA, die toevallig de beide namen zou dragen van den ouden Predikant te Tilburg, W. G. DE KRUYFF en diens vrouw, te wier gevalle mijne jongere zuster te Tilburg werd ingeschreven; — ook de jongste THERÈSE. — Waren derhalve mijne Ouders en een deel onzer niet Hervormd, maar dissenters, de bij ons wonende hier boven dankbaar vermelde Tante CEE, weder verschillend en met de oudere Dochter van PIETER VREEDE, de eenige Mennoniten uit geheel Noord-Brabant. — Van onze dienstboden was de eene Hervormd, de ander Katholiek, en toch werd in ons huis nooit het allerminst geschil over geloofszaken gehoord. Er was geene onverschilligheid, maar er heerschte een geest van welwillendheid geneigd alles te vermijden wat andersdenkenden aanstoot kon geven ¹⁾. Van leerstellingen werd in die dagen uiterst weinig werk gemaakt, en persoonlijk geldt op dit punt bij mij van de Dogmatiek hetzelfde als van de Rekenkunde en de Mathesis; het een zoowel als het ander is tot mijn ouden dag een onbekend land gebleven; zoodat hoeveel kracht van overtuiging de Christelijke waarheden mij dikwerf in moeilijke oogenblikken hebben geschonken, de gevoelsleer oneindig meer ingang bij mij vond dan

---

1) In den Gemeenteraad te Tilburg, met een Protestantschen Burgemeester aan het hoofd, hadden vijf Protestanten en 13 Katholieken zitting. Staatscourant 4 Januarij 1816.

wat men rationele gronden noemt. Alleraangenaamst was destijds in Noord-Brabant de onderlinge verhouding der gemengd Protestantsch-Katholieke gezellige kringen; menige wandeling of rit naar buiten, een dag hier of daar in een nabijgelegen bosch of elders vriendschappelijk en gulhartig doorgebracht, kon haast doen vermoeden of hopen, dat alle onderscheid tusschen Kerkgenootschappen wegviel. Een staal van die toenadering was de afstand der tot daartoe door de Hervormden bezeten groote Kerk, die wel duizende geloovigen bevatten kon, terwijl de kleine Protestantsche Gemeente er des winters van koude bibberde en rilde, uit kracht van eene reeds ten tijde van Koning LODEWIJK beraamde schikking, naar aanleiding van welke, de Roomsche-Katholieken als vergoeding een sierlijk en aan de behoeften der Protestanten geëvenredigd kerkgebouw stichtten, door een zeer geleerd man, een voormalig kweekeling van D. J. VAN LENNEP, Ds. JOH. VAN AAKEN na het ontslag van den Emeritus DE KRUYFF uit Michielsgestel beroepen, met eene plegtige Redevoering in 1822 ingewijd ¹⁾. — Zoo maar niet juist toen de klagten over het Jezuïtisme in Frankrijk, Italië en Spanje meer dan ooit aan de orde waren geweest, en de pamfletten van P. L. COURIER en de lijviger boeken van DE POTTER over den geest der R. K. Kerk, over de Geschiedenis der Conciliën, de Brieven van PIUS V en het Leven van SCIPIO DE RICCI, de bijna geheele wonde der St. BARTHÉLEMY en het aandenken der gruwelen van de Inquisitie niet

---

1) Zie hierbij Een blik op Noord-Brabants materiëlen voortgang enz. bl. 26, 39.

met feller verbittering hadden in het leven geroepen!

Van dien weder allengs opkomenden strijd vernam ik in het stille en rustige Leiden en mijne dagelijksche vertalingen of opstellen makende, niet heel veel; de dagbladen, toen al zeer onschuldig, werden mij niettemin door Bosse bijna stelselmatig onthouden, maar nu werd ik eensklaps in de volle vlam der Politiek, naar het met al de uitgewekenen en ballingen van het woelig Zuiden vervuld Brussel, de in aanzien en pracht van jaar tot jaar toegenomen Residentie, in 1823 gedurende eenige maanden verplaatst, — en dat wel onder het herbergzaam dak van den toen nog jeugdigen, van vernuft vonkelenden Mr. CORNELIUS VAN MARLE. Te weten, bij den overgang uit de school van den Conrector DELFOS tot die van Bosse, nu ruim 14 jaar oud geworden, moest ik wegens de zwakheid van mijn gezigt, op het advies van deskundigen (Dr. MENSERT en Dr. LOGGER), mijne letteroefeningen een half jaar (Semester) schorsen, en vertrok in dat denkbeeld naar Tilburg. Maar hoe was het mogelijk in den leerrijken omgang met den genialen en beminnelijken gastheer, den anti-NAPOLEONTISCHEN Rijmelaar, en met die rijke en uitgezochte Bibliotheek voor mij, de oogen te laten rusten onder de telkens afwisselende lectuur of declamatie van eene uit zijn brein bij iedere gelegenheid uitgestorte of vloeiende bloemlezing in dicht of in proza, het mogt dan Latijn of Grieksch, Fransch of Duitsch, Engelsch of Italiaansch zijn? In dien tijd en later te Brussel was VAN MARLE zeer prikkelbaar en ongelijk; nu eens luimig en vrolijk, maar ook droefgeestig, ja soms aan vlagen van somberheid ten prooi, doch voor mij steeds heusch en

verplichtend in 't ongeloofelijke; in de vervulling van zijn ambt vurig en voortvarend, en hetzij in de administrative briefwisseling met hooger en lager in de beide officiële talen, Nederduitsch of Fransch, hetzij in het onderhoud bij monde met eene overredende wel-sprekendheid begaafd. Wie waagt het te bepalen wat ik al niet uit de vertrouwelijke verkeer met den hupschen en edelen man had kunnen opvangen, maar helaas, wat al te zeer heb laten vervliegen, niet wetende dat hij — VAN MARLE zelf — niet alles op zijn verwonderlijk geheugen liet aankomen en sedert eenige jaren de loffelijke gewoonte had, van hetgeen hem merkwaardigs of wetenswaard bij deze of gene ontmoeting met Staats- of Krijgslieden, Nederlandsche of vreemde, of langs een anderen weg was voorgekomen, dagelijks geregeld en beknopt aantekening te houden. Hoeveel schoons en nuttigs, verhevens of aangenaams had ik niet voor mij zelf en voor anderen uit dien mond op het papier kunnen brengen, en wat mij thans sedert lang geheel ontschoten is of flauw en gebrek-kig voor den geest staat, getrouwelijk kunnen bewa-ren en nogmaals, hoewel met weemoed, genieten! Hoe menigmaal hoorde ik hem met geestdrift of met diepe aandoening en ontroering, met de verontwaardiging die hem zelf bezielde, de Messéniennes van CASIMIR DELAVIGNE, de gedichten van den toen nog omzwervenden BYRON ¹⁾, van LAMARTINE, van MILLE-VOYE, van MARIE JOSEPH, maar vooral van ANDRÉ CHENIER, van den treurspeldichter min of meer met VAN MARLE bevriend, ARNAULD, of wel in proza en

---

1) De edele Dichter overleed 19 April 1824.

fragmenten van CHATEAUBRIAND, van BENJAMIN CONSTANT, van den Generaal FOY, van PAUL LOUIS en zijne brieven uit de St. Pélagie, of van andere tolken der Oppositie in Frankrijk op onnavolgbare wijze voordragen! Hoeveel had ik niet uit hetgeen VAN MARLE mij met levendige erkentelijkheid of met ingenomenheid als Ambtenaar van zijn vroegeren Minister GOGEL of van den toenmaligen APPELIUS en van diens geïmproviseerde voordragt in den Conseil État van NAPOLEON, wist te verhalen, en welk Advies de Keizer met verwerping van dat van REGNAULT de St. JEAN d'ANGELY gevolgd had, — en hoeveel meer nog had ik andere feiten of gezegden, FALCK, DE MEY VAN STREEFKERK, ELOUT, VAN ERTBORN of DOTRENGE betreffende, tegen vergetelheid kunnen behoeden! — Meermalen bezochten wij den grooten, maar ook den kleinen Schouwburg in het Park, en herinner ik mij, dat VAN MARLE mij in de verte, den beroemden Schilder DAVID wees, ROBESPIERRE's afschuwelijken geestverwant en den vereerder van MARAT; eens bevond ik mij vlak achter de Prinses DE CHIMAY, weleer als de schoone burgeres TALLIEN vermaard. Nog hoor ik hem van den revolutionairen Financier en Koningsmoorder gewagen, die nog zeer lang na den 21 Januarij 1793, zijn gedrag in het regtsgeding van LODEWIJK XVI verdedigende met aanvoering van hetgeen de Armoire de fer aan het licht had gebragt, wraakgierig uitriep: „Eh bien, avions-nous tort de lui couper le sifflet?”

Wèl mag ik bij de herinnering aan VAN MARLE, de treffende regelen van MENDELSSOHN over LESSING tot de mijne maken: „Mit gerührtem Herzen danke ich der Vor-

sehung für die Wohlthat, dasz sie mich so früh in der Blüthe meiner Jugend einen Mann finden liesz, der meine Seele gebildet hat: — Wenn sich in diese Betrachtung noch etwas melancholisches mit einmischt, so ist es vielleicht die Reue, dasz ich — nicht geizig genug war nach seinem lehrreichen Umgange, dasz ich manche Stunde vernachlässigte¹⁾, in der ich mich hätte mit ihm unterhalten können. Seine Unterhaltung war eine ergiebige Quelle, aus welcher man unaufhörlich neue Ideeën des Guten und Schönen schöpfen konnten die er wie gemeines Wasser von sich sprudelte zu Iedermanns brauch²⁾. Toen, in 1823, verliet ik geen oogenblik zijne zijde, zooveel zijne administrative bezigheden dit veroorloofden, en ook bij deze was ik hem in het collationeren van stukken behulpzaam. In zijne hoedanigheid van Inspecteur der Kantoren van Waarborg in de Zuidelijke Provinciën, had VAN MARLE, deels met zijne onderhoorige contrôleurs, ontvangers en Essayeurs, deels met het Kollegie van Raden en Generaalmeesters der munt te Utrecht, deels met het Ministerie van Finantiën, en ook in Strafsaken met een of ander Officier van Justitie briefwisseling te voeren, hetgeen hij beurtelings of gelijktijdig in het Fransch of Hollandsch dicterende en de kamer op en neêr gaande, met wonderlijke vlugheid deed, zijn Chef APPELIUS afgekeken. Hij kon in het bespreken van die dorre en drooge, ernstige of voor zijne begaafdheid al te onbeduidende zaken, niet nalaten soms zijn

1) Inzonderheid van 1841 sedert mijne vestiging te Utrecht tot 's Grijsaards plotselijken dood 15/16 November 1859.

2) FINDEL, Die classische Periode der Deutschen Nationalliteratur im 18ten Jahrh. S. 107 folg. (Leipzig 1858).

vernuft ten koste van deze of gene belagchelijke of onnoozele en toch aanmatigende individualiteit bot te vieren. Ook bij het gering dienstbetoon mijnerzijds leerde ik hier natuurlijk veel onmerkbaar in de kennis van vormen of in de uitdrukking in beide talen, wat mij in vervolg van tijd te stade zou komen. Doch veel aangenamer en voor mijne gansche ontwikkeling onwaardeerbaar was het nut, dat ik uit het bijwonen met VAN MARLE en een tal van andere personen, van de nog meer aesthetisch dan taalkundig zeer verdienstelijke lessen of séances ter beoefening van het Italiaansch, tweemaal 's weeks door den uitgeweken Piemonteschen Hoogleeraar PAGANI met gloed en smaak gegeven, — hoe jong ook — heb getrokken; — eene studie die ik sedert aan de Hoogeschool, gelegenheid vond voort te zetten. — Hoe verrukkelijk klonk mij die schoone Zuider-taal, uit de fragmenten van DANTE'S Inferno, Francesca da Rimini, Farinata, Brunetto Latini en den Graaf Ugolino met vuur of met gevoel voorgedragen! — Onder de toehoorders bevonden zich Schilders uit de school van DAVID, STAPLEAUX b.v. die voornemens waren zich ter volmaking naar Rome te begeven, en de latere Raad van Legatie GERMAIN, de medehelper van den beruchten DE CELLES bij het sluiten van het Concordaat met LEO XII in 1827 getroffen. — Niet weinig vermaakte ons de moeilijkheid welke die Waal in het uitspreken van enkele woorden uit de Spraakkunst van VERGANI of de Racconti storici ondervond: hij kon het Città en Cesare niet zoo als PAGANI verlangde, teruggeven.

Als Voorzitter van het te Brussel onlangs gesticht

Letterkundig Genootschap *Concordia*, was VAN MARLE in geregelde betrekking met zijn ouden Akademie-vriend te Leiden, den geleerden en streng-naauwgezeten Advocaat-Generaal Mr. W. T. v. BAUMHAUER, met den Predikant RIJKE, de Leden L. G. VISSCHER, SOMERHAUSEN en andere, maar met niemand op zóó gulden en ongedwongen voet, weinig minder dan als broeder, dan met HEGEL's dweependen leerling en vereerder¹⁾, den hupschen en regtschappen Secretaris-Generaal der Katholieke Eeredienst, Mr. P. G. VAN GHERT. In dien kring leerde ik den verlichten en verdraagzamen Vicaris-Generaal van het Aartsbisdom van Mechelen, VERHEYLEWEGHEN en den Abt VAN GEEL kennen. Eerstgenoemde vond mij eens bezig aan een Grieksche thema, en zoo ik wèl heb, toonde hij mij een misslag aan. Hij was toen in zijn ambt geschorst, als in het openbaar van den kansel de stelling wedersproken hebbende, dat men buiten de Moederkerk niet zalig kon worden, — volgens hem eene verderfelijke dwaling²⁾. — Tengevolge der woelingen van de Jezuiten in Frankrijk, die in Nederland destijds niet geduld werden, en van kwade praktijken der Clericalen, was men niet toegeeflijk voor de zedeloosheid van dezen of genen Geestelijke. — Gelijk VAN MARLE en VAN GHERT den Aalmoezenier bij het Leger (of Veldprediker) BUYDENS in eenige vinnige fransche coupletten, getiteld: *Le saint frère par Misoponéros, Ipsariote réfú-*

1) Doodberigt van Mr. VAN GHERT, uit 's Hage 19 Maart 1852 (daags na zijn 70ste verjaring).

2) Over het „sermoen” van dien Vicaris-Generaal, zie SNELLAERT, *Schets eener Geschiedenis der Nederl. Letterkunde* (4e uitg.). Gent, Utrecht 1866, bl. 249.

gié onbarmhartig geeselden en naar het toen veel gezongen air van de opera *Le Solitaire*, aan de kaak stelden.

Uit de rij der mannen van Letteren en der kunstenaars in België, met VAN MARLE meer of min bevriend of bekend, PH. LESBROUSSART, QUETELET, DE REIFFENBERG, ODEVAERE, PAELINCK en anderen, zag ik dezen en genen, of vernam wegens hen, eene of andere belangwekkende bijzonderheid; ook van de bijtende scherts, waarmede de Fransche uitgewekene CH. FROMENT sommige Belgische groot- of middelmatigheden had gehegeld. In zijne hoedanigheid van Hoofd-Redacteur der officiele *Gazette Générale des Pays-Bas*, was mijn gastheer en weldoener sinds jaren, van tijd tot tijd, met hen in aanraking gekomen. — Als beoefenaren der klassieke en der Duitsche Letterkunde en tevens als voorname Nederlandsche Ambtenaren bij de Hoofden der ministeriële Departementen zeer gezien, werden VAN MARLE en VAN GHERT ook nu en dan door Hoogleraren te Gent, te Leuven en te Luik met een bezoek vereerd, of gingen zij zelf wel eens derwaarts, om de aangeknoopte betrekkingen met RASSMANN, BEKKER, BIRNBAUM en WARNKÖNIG te onderhouden, — om van de Hollanders SCHRANT en KINKER of van den in Holland bijna inheemschen Vlaming KESTELOOT ¹⁾ niet te gewagen.

---

1) Prof. KESTELOOT „Aan de Heeren VAN MARLE en VAN GHERT. Amici, Reeds in Wintermaand van het voorleden jaar, heb ik de Maatschappij Rhetorica (te Gent) Verslag gedaan van de welwillendheid, waarmede UwEd. het diploma van Lid van Verdiensten hebt gelieven aan te nemen, tijdens mijn verblijf te Brussel. — Ik wensche u beide heil en zegen en daarbij tijd en lust om ons eens te komen zien te Gent, werkende in het zweet ons aanschijns in het opbaggeren van de Nederlandsche Taal en Letteren. Mijne groete aan de Dames. Salutem et officia.”

Dat de ingenomenheid van VAN MARLÉ met zijn 14jarigen pupil, wien hij fraai op den weg was te bederven en met inbeelding en eigenwaan te vervullen, geene palen kende, bleek welhaast uit het in mijne oogen — zoo als van zelf spreekt — heerlijk ontwerp om mij in zijne nabijheid, liefst te Leuven of anders te Gent, reeds toen in 1823 of in het voorjaar van 1824 als Student te doen inschrijven, waar ik dan — dacht hij — bij een' Professor van zijne kennis zou kunnen inwonen. Maar mijn Vader begreep dat ik toch voor die gewaagde proefneming wat al te jong was, en vond het tegenover den braven Rector BOSSE geen fair play, mij zoo maar regelrecht, zonder overleg met dien Leermeester, onrijp naar de Hoogeschool te zenden. Hij besloot, dat ik naar het Gymnasium zou terugkeeren, en dit afgehoopen hebbende, alsdan zou kunnen kiezen, óf te Leiden onder BAKE, óf te Gent onder MAHNE, den Schrijver van het Vita Wyttenbachii, of te Leuven onder BEKKER de propaedeutische studiën voort te zetten. In de vacantie kon ik dan telkens korter of langer weder het aangenaam en leerrijk onderhoud van VAN MARLÉ genieten.

Geen licht zonder schaduw. Ik lag ook in die meest onbewolkte, gelukkige dagen der jeugd, zelfs te Brussel niet altijd op rozen. Tot mijne opvoeding zou naar den wensch mijner Ouders, ook wel en niet in de allerlaatste plaats hebben behoord, dat ik ietwat meer voor de beschaving der groote wereld geschikt ware geworden. Stijf en onhandig moest ik wat lossere van manieren en in mijne bewegingen worden. Een en andermaal had ik mij reeds met mijne moeder in

aanzienlijke kringen bevonden ¹⁾ en men hoopte dat de rigting van mijne studiën eene politisch-diplomatiscbe zou zijn. Het was dan wel een eerste vereischte, mijne verlegenheid bij het intreden van een vertrek of salon, trots mijn zwak gezigt, te overwinnen, en mij overal met edele vrijmoedigheid, op mijn gemak te gevoelen. De dans-lessen eerst te Tilburg, vervolgens te Leiden waren zonder vrucht gebleven. Ik mogt mij gelukkig achten de lessen in het schermen te hebben kunnen ontgaan, maar ik moest mij die van den eersten „danseur de l'opéra" BENONI, wien VAN MARLÉ „den zoon mijner smarte" noemde, wel getroosten, die mij als ware ik tot het ballet bestemd, bijna dagelijks en in het oneindige des morgens zeer vroeg op een nuchtere maag, vervelende en niet minder vermoeijende battements deed verrigten. Dit ging dan dikwijls met plagerijen na afloop der les gepaard over „JANTJE VAN DIJK" die geformeerd moest worden, en soortgelijke niet altijd even aangename scherts. Van gymnastiek was toen nog geen spraak: eerst een groot jaar vóór den Belgischen opstand, zag ik daartoe te Brussel een nieuwe inrigting door zeke- ren oud-Kolonel AMOROS gesticht, al dan niet — ik herinner mij dit niet zoo juist meer — tot het Insti-

---

1) Te 's Hage op een groot diner bij den Wurtembergischen Resident (later Minister) v. WÄCHTER, waar ik onder anderen, de Prinses VAN HATZFELDT zag, die weleer NAPOLEON's toorn had ontwapend, en haren man het leven gered; naderhand op den Huize Ouwerkerk bij Vught, waar de Heer MARTINI, Lid der Eerste Kamer, een feestmaal gaf ter eere van de meerderjarig verklaring van den eenigen zoon van STRICK v. LINSCHOTEN, bij wiens doop te Stuttgart mijn Vader peter was geweest. Mevrouw STRICK en hare dochters (eene van deze werd sedert Barones v. ARNIM genoemd) waren mede de gasten van den heer MARTINI.

tuut G a g g i a behoorende, bij hetwelk voor het onderwijs in oude en nieuwe talen, onder andere Leermeesters van vreemde afkomst, ook de sedert vermaarde wijsgeerige Staatsman GIOBERTI werkzaam was.

De onhandigheid en stijfheid van manieren waren door dure en vervelende dans-lessen bezwaarlijk te verhelpen: de praktijk, dat is de omgang in beschaafde kringen, zou wel iets meer uitwerken. Ik woonde met Neef en Nicht VAN MARLE een groot diner bij den Intendant der 1ste kl. ISING bij, waar het schrander Lid der Staten-Generaal uit Groningen TAMMO SYPKENS ¹⁾ een vrolijk dischgenoot was; maar vooral had ik het voorregt te Brussel vrij lang en onder één en hetzelfde dak, met een paar bevallige en beminnelijke vrouwen en hare Echtgenooten ²⁾, bij afwisseling te verkeerem; de eene Mevr. MODDERMAN (geb. BOERS) uit Leiden, de andere Mevr. HOËVENAAR (geb. RINGELING) uit Parijs. Het eerste gezelschap, tot hetwelk ook een dapper en onversaagd zee-overste GEESTERANUS behoorde, kwam toen regelregt uit B o r d e a u x. Ook leerde ik reeds toen mijne latere Vrienden van den Utrechtschen Z o n d a g, den Essayeur-Generaal POELMAN en den Muntmeester Y. D. SUERMONDT ten huize van VAN MARLE kennen. — Tegen blinde ingenomenheid met het uitheemsche werd ik door die aanraking met veel bekoorlijks, maar ook met al het degelijke en rondborstige van den Hollandschen volksaard te gelijk behoed.

---

1) Geboren 27 April 1780, overleden 12 November 1842. SIEGENBEEK, Handel. der Maatsch. van Nederl. Letterk. 1843, bl. 11—16.

2) Mr. TONCKO MODDERMAN en PAULUS HOEVENAAR, toen Bankier.

En zoo dat half jaar der schorsing van mijne lessen in het Latijn en Grieksch, in weerwil van het door VAN MARLE gedeclameerd gedicht van den geestigen BERCHOUX „Qui nous délivrera des Grecs et des Romains?” toch niet geheel verwaarloosd, keerde ik in het voorjaar van 1824 in mijne denkbeelden nog al ietwat ontwikkeld, naar Leiden en het Gymnasium terug. Zou ik gedoemd zijn, na te Brussel reeds rijp voor de Universiteit te zijn geoordeeld door iemand, wien ik voor het minst even deskundig als Bosse achtte, nu nog drie volle jaren op die schoolbanken te slijten? Dat wilde er niet bij mij in. Op dien Itali-aanschen cursus van PAGANI met volwassenen en ouderen van jaren gelijk gesteld, in de beschouwing der gebeurtenissen van den dag nog onlangs verdiept, vol van de Pamfletten van PAUL LOUIS COURIER, van diens verdichten Brief aan FERDINAND VII, dien LODEWIJK XVIII heette afgezonden te hebben, en nu van alle couranten, hoe onbeduidend en onschuldig gespeend, het was ondragelijk. — Geen woord meer van de Carbonari of van de Grieken en Turken, maar wel van den lof van Koning WILLEM I in het stichten der Nederlandsche Handel-maatschappij ¹⁾ en van den eensklaps ontwaakten ijver in het nemen van aandeelen, hetgeen den goeden Rector, uit Middelburg herkomstig en die de in zijne jeugd nog geroemde Oost- en West-Indische Compagniën in zijne Vaderlandslievende verbeelding reeds zag herleven, met geestdrift vervulde.

---

1) Kon. Besluit van 29 Maart 1824. Zie WILLEM DE CLERCQ herdacht door JOHANNES BOSSCHA (niet in den handel), 's Gravenhage 1874 bl. 12.

Die zaken verstond ik weinig en lieten mij dus tamenlijk koel. Toch was het in ditzelfde jaar 1824, dat het werk van mijn' Grootvader het licht zag en vooral in Holland hetzij opgang maakte of levendig in verschillenden zin besproken werd, eenigzins hoogdravend getiteld: Proeve over de vrijheid des zeehandels, en de waarde der Nationale Nijverheid, in verband beschouwd met de grondbeginselen eener nieuwere verlichte Staatshuishoudkunde, en de gelukkige uitkomsten daaruit voortvloeiende, tot vereeniging en bloei van alle belangen¹⁾. Het was aan den Koning der Nederlanden dat PIETER VREEDE thans als „gehoorzame en getrouwe onderdaan,” in zijne grijsheid dit boek had opgedragen. Minzaam en met onderscheiding ontving en bejegende Z. M. den ouden man, wiens streven ter bevordering der stoffelijke welvaart van de beide deelen des Rijks en van zijne Overzeesche Bezittingen, den Koning toelachte. De veelbelovende Proeve werd in het fransch vertaald en lokte zelfs de benoeming van eene Staats-Commissie van Noord-Nederlanders en Belgen uit²⁾ tot onderzoek en overweging van de al dan niet uitvoerbare plannen des Schrijvers, die tot Lid der Commissie aangesteld, de noodige inlichtingen bij monde of geschrift nader kon verstrekken. De poging mislukte, van het Ontwerp

---

1) 's Gravenhage, bij de Wed. JOHANNES ALLART.

2) Kon. Besluit van 24 October 1828. Verg. PIETER VREEDE, Het stelsel ter vereeniging der belangen van Zeehandel, Nijverheid en Landbouw — gehandhaafd, en in zijne bondige resultaten voorgedragen. Gouda, 1829 (73 bl.).

kwam niets; in gewijzigden vorm na de afscheuring van België, ten behoeve van Noord-Nederland door den 80jarigen rusteloozen Publicist aangedrongen, viel het ook toen in duigen; doch de blijken van achting PIETER VREEDE op dien hoogen leeftijd nog in het weinig verzwakt genot zijner geestkracht en talenten, van meer dan ééne zijde te beurt gevallen, wierpen eenigen glâns op de laatste dagen van den steeds blijmoedigen en voor 's Lands welzijn onvermoeid werkzaam Grijsaard. Een G. K. VAN HOGENDORP had zijne theorie niet onvermeld gelaten ¹⁾, en wat hem niet het minst aangenaam was, het boek deed na ruim 25 jaren verkoeling of vervreemding, de vroegere genegenheid van den Agent van Finantiën van 1798, naderhand Minister GOGEL, en van R. J. SCHIMMELPENNINCK herleven. — De oud-Raadpensionaris, in zijne jeugd de Advocaat van mijn' Grootvader in diens eisch tegen den vurigen Oranjeman LEFRANCQ VAN BERKHEY bij de Universiteits-Vierschaar te Leiden, wegens beweerden hoon en laster ingesteld, sedert in de Nationale Vergadering als gematigd Unitaris de welsprekende bestrijder van PIETER VREEDE, het Hoofd der onvoorwaardelijke en (in Nederlandsche beteekenis) geweldige Unitarissen, bediende zich nu van de bereidwillige pen zijner weleer om hare schoonheid geroemde Echtgenoot, die uit Overijssel, („den Huize Nijenhuis”) aan haren voormaligen gast te Parijs, den 3 Julij 1824 dezen verplichtenden brief rigtte:

---

2) Het oordeel over PIETER VREEDE als Hoofd van het Uitvoerend Bewind in 1798, zie men in de Brieven en Gedenkschr. van G. K. VAN HOGENDORP, 3e deel (1876) bl. 183, 284 volg.

„Zeer aangenaam werd ik op 1.1. Zondag verrast door uwe *Proeve over de Vrijheid des Zeehandels en de waarde der Nationale Nijverheid*. Ontvang mijn opregten dank voor een blijk van aandenken waarop ik altoos een wezenlijken prijs gesteld heb en steeds stellen zal, en waarop noch verandering van tijden, noch verwisseling van lotgevallen en standplaatsen immer eenigen invloed hebben kunnen uitoefenen. — Met eene ongemeene graagte en genoegen heb ik de lecture dezer *Proeve* gehoord en met bewondering opgemerkt, dat uwe hoog geklommen jaren geen de minste vermindering in warmte van gevoel en verbeelding¹⁾, noch in kracht van denken en oordeel, hebben kunnen uitwerken; een weinig eigen liefde in mij, heeft misschien tot dit genoegen iets toegebracht, omdat over het geheel de beginselen in uw *Stuk* tot grondslagen gelegd en ontwikkeld, altoos de mijne geweest zijn, nadat ik reeds in een vroegen leertijd met de beginselen van ADAM SMITH, vervolgens door SAY meer systematiek ontwikkeld, was bekend geraakt. In al den kampstrijd tusschen de Fabriek- en Commercie-belangen²⁾, heb ik de princi-

---

1) Zoo ligt voor mij eene Dichterlijke uitboezeming bij den opstand van België, door PIETER VREEDE, (Gouda, October 1830).

2) Voor mij ligt een Rapport (afschrift), gedagteekend Amsterdam 11 van Wintermaand 1809 en gerigt aan den Minister van Eeredienst en Binnenlandsche Zaken (onder Koning LODEWIJK) door eene Staats-Commissie van welke de Hoogleeraar Mr. HERM. TOLLIIUS Voorzitter was en elf Leden: GERARD C. W. ENGELBERTS, JOH. DIED. KOCH, JAN PENNIS, W. H. VOOMBERGH, te Amsterdam; VINCENT BUZZI, te Leiden; J. B. VAN DOOREN en B. LEDEBOER, te Rotterdam; R. F. ELIN MODDERMAN te Utrecht; M. C. VAN DOOREN en PAULUS VREEDE te Tilburg, en H. VOGELPOEL te Geldrop, uitgenoodigd, ingevolge Kon. Besluit van 5 November 1809 „ten einde onderling de best-

pes aangekleefd, en zie met een waar genoegen dat zij ook de uwe geworden zijn daar ik mij wel meene te herinneren, dat wij wel eens te dien opzigte onder verschillende vanen gestreden hebben. Ik zie nu met ongeduld de voltooiing van uwe vriendelijkheid, in de toezending van het beloofde tweede stuk te ontmoet. In het eerste hebt Gij den aard van de groote kwaal en van het maatschappelijk groot gevaar met levendige en sterke trekken ontwikkeld, maar nu wacht ik met een groot verlangen den Arts af, die met een ontwijfelbaar en permanent Legislatief recept, voor deze maatschappelijke kwaal zal optreden. Indien Gij daarin slaagt, zult Gij inderdaad in het vak der Staaathuishoudkunde als het ware de Quadratuur van den Cirkel uitgevonden hebben. Ik voor mij, hoezeer duizend en duizend malen het stuk doordacht hebbende, ben altoos tot de jammerlijke overtuiging teruggekomen, dat er voor deze maatschappelijke kwaal, in uw Stuk zoo levendig afgeschilderd, geen radicaal wetgevend middel is uit te denken, en uithoofde van den aard der zake niet denkbaar is. Het kwaad ligt en de *renière analyse* in de onvermijdbare verandering van menschelijke zaken, waaraan de wereld verbonden is, en hetwelk door geen menschelijke kracht noch wijsheid geheel kan tegengegaan worden. Mijn groot recept, of liever verzachtend middel is dan ook altoos geweest: om de natuur te volgen, zich niet met zwakke handen tegen de Oceaan te verzetten, het beginsel van

---

gepaste maatregelen, in overeenstemming met de belangen des Handels te beramen en voor te dragen, ter instandhouding, opbeuring en aanmoediging der binnen dit Rijk gevestigde Fabrieken van Lakenen en Wolle Stoffen."

laissez faire et protégez, nooit uit het oog te verliezen, maar vooral ook geene protectie aan het eene, tot bederf van het andere te geven; den nationalen geest zooveel mogelijk aan te wakkeren, nationale affectie en Patriotisme te scheppen, daardoor een geest van welwillendheid en broederlijke voorkeur van het inlandsche boven het buitenlandsche, zooveel mogelijk aan te moedigen; met één woord, om de verpligting en den nationalen geest zoo hoog op te winden en zoo zuiver te maken, dat iemand die voortbrengsels van buitenlandsche industrie boven die van zijn vaderland wilde voortrekken, als het ware met dezelfde maat van verachting wierd aangezien, als bijvoorbeeld een valsche speler, of een nog meer verachtelijk benadeeler van het welzijn der maatschappij. Ziedaar de groote trekken waartoe zich tot nu toe, mijn genees- of verzachtingmiddel bepaald heeft; ik behoeve dus niet te herhalen, met welk een belangstelling ik uw radicaal en permanent wetgevend hulpmiddel, te gemoet zie.

Mevrouw SCHIMMELPENNINCK, altoos mijn getrouwe Secretaris, betuigt in dit geval haren post met dubbel lust te hebben waargenomen, en is zeer gevoelig aan uw vriendelijk aandenken, voegende hare complimenten bij de gevoelens van achting waarmede ik de eer heb te zijn

WelEdele Geboren Heer,

UwEd.Gestr. Dw. Dienaar,

R. J. SCHIMMELPENNINCK."

Of de verlichte en beminnelijke Staatsman, die ruim een half jaar na dit opmerkelijk en belangrijk schrij-

ven, den 25 Maart 1825 overleed ¹⁾, ook het Tweede Stuk der Proeve over de Vrijheid des Zeehandels heeft leeren kennen en welk zijn oordeel, gunstig of ongunstig, geweest zij, is mij niet gebleken. Zoo aan den rand des grafs, reikten de Grijsaards elkander welwillend de hand, beide onderdanen der constitutionele monarchie van WILLEM I geworden, na in de Republiek beurtelings aan het roer te hebben gestaan. — Een felle strijd der partijen had hen voorheen gescheiden, en vooral in Junij 1798 was de vijandschap openbaar en scheen die breuk ongeneeslijk door beider wrange ervaring in den loop der verwonderlijkste Staatsomwentelingen, waarvan zij achtervolgens het slagtoffer waren geweest, en door hun niet onverzoenlijk maar buigzaam karakter gelukkig geheeld. — In hunne rijke ondervinding — die van SCHIMMELPENNINCK was echter grondiger en veelzijdig geweest — waren beide met zeker mistrouwen tegen het onbepaald gezag der Theorie vervuld. — Doch van die hoogere bespiegelingen welke die gewenschte toenadering der welsprekende Republikeinen van 1796 in den avond van hun leven, onwillekeurig heeft uitgelokt, keer ik tot mijne nederiger letteroefeningen aan het Leidsch Gymnasium terug. Ik ondervond wel dra in de woning van den Rector, die ook de Leermeester van VAN MARLE was geweest ²⁾, en die een niet al te besten dunk van de excentriciteiten van diens

---

1) Zie RUTGER JAN SCHIMMELPENNINCK en eenige gebeurtenissen van zijnen tijd (1845) II. 279.

2) Verg. mijn Levensbericht van Mr. CORN. VAN MARLE, 1861 (Maatsch. van Nederl. Letterkunde).

Academie-tijd had behouden, den onvermijdelijken strijd van het dualisme of antagonisme van Holland en België, van de botsing mijner neigingen en teleurstelling, die naar het zuiden, naar het onrijp Studenten-leven met leedgevoel overhielden, en van het gedwongen verblijf in het noorden, dat mij, terwijl ik naar Brussel watertandde, hatelijk werd. Had ik ten huize van VAN MARLE wel eens moeite gehad, kleine plagerijen krenkend voor mijne eigenliefde te dragen, te Leiden werden mij de leelijke insinuatien of zelfs bittere uitvallen niet zoozeer tegen de Belgen en hunne wuftheid, als wel tegen den man die mij met goedheid had overladen en wiens genie met zooveel belezenheid en grondige geleerdheid ik hoogschatte en bewonderde, hoe lang zoo meer onlijdelijk. — Het moest alzoo iets vroeger of later, tot eene uitbarsting komen. En werkelijk met den wrok in het hart, zon ik op middelen om het tijdstip van mijne inschrijving als Student te vervroegen, en mijn doel te bereiken. Lang en in velerlei opzigt, was het huiselijk leven bij de familie BOSSE zeer genoegelijk geweest, maar de halfjarige afwezigheid en de bedwelmung der verstrooijingen van Brussel hadden mij daarvan merkelijk vervreemd. Dáár gevierd en in de hoogte gestoken, bijna op den voet van gelijkheid met mijne meerderen verkeerd hebbende, hier daarentegen onder schoolsche tucht vernederd en in hetgeen mij zoo dierbaar was gegriefd, klom na een en andermaal onaangename tooneelen te hebben verduurd, mijn wrevel met ieder uur, week al meer en meer het vertrouwen, en — wat niet fraai was — beraamde ik geheel alleen en in stilte, mijne vlugt naar Tilburg, maakte bij een winkelier in manufactu-

ren, Vader van een mijner schoolmakers op den Nieuwen Rhijn, mijn Spaarbankboekje, uit mijn wekelijksche toelagen tot het beloop van *f* 35 aangegroeid, te gelde, en vertrok achterbaks en ter sluip des avonds te $1\frac{1}{2}$ 7 ure, per trekschuit naar Delft, waar ik in den Gouden Molen overnachtte. Van hier, maar gewis veel te laat om den hupschen en achttingwaardigen Rector en zijn gezin bange uren van zorg en onzekerheid te sparen, schreef ik eenige regelen aan den Heer en Mevr. BOSSE en zette in den zeer vroegen morgen over Rotterdam, Dordrecht en Breda mijn' togt per diligence naar Tilburg door, in de dwaze verbeelding van mijn goed regt, weinig beducht voor den toorn of de berisping mijner Ouders. Men kan zich dezer verbazing en verdriet ligt voorstellen. Het was hier in mijn geval, al weder bevestigd: stille waters hebben diepe gronden! — Dank zij der toegeeflijkheid wederzijds, zoowel van den Rector als van mijn Vader, die bij mijne aankomst van huis zijnde eerst eenige uren later verscheen, en mij in den aanvang met veelbeteekenenden blik, niet met al de hevigheid der uitbarsting van zijne regtmatige gramschap bejegende, kwam na het wisselen van een paar brieven, een vergelijk tot stand. Mijn driejarig verblijf op het Gymnasium, zou tot op $1\frac{1}{2}$ worden ingekort, en zoo keerde ik eerlang onder het te kwader ure verlaten dak op de Pieterskerkgracht weder, door mijn Vader begeleid, en met dezelfde heuschheid en welwillendheid als vroeger door den Rector en zijn gezin ontvangen, maar zeker niet met hetzelfde vertrouwen op mijne lijdzaamheid en geduld. Op den terugtogt, in de trekschuit van den Haag naar Leiden, maakte ik door mijn Vader de aangename en belangrijke kennis

van VAN MARLE's Schoonbroeder die ook de zwager van den Minister van Justitie VAN MAANEN was, den geestigen Raadsheer Mr. J. F. VAN DER MEERSCH ¹⁾, die van het geval mijner ontvlugting maar tevens van den ootmoedigen terugkeer onder het miskend gezag hoorende, zeer gevat en bemoedigend de regels van CONSTANTYN HUYGENS — wiens Hof wijk wij voorbij voeren — te berde bragt:

„Het is geen schand te vallen; 't is schand niet op te staan.”

Van nu af tot September 1825 vervolgde ik ongestoord de studiën aan het Gymnasium, zonder in het minst de genegenheid van den Heer en Mevr. BOSSE te hebben verbeurd ²⁾. — Zelfs kwamen zij in den zomer van gemeld jaar, even vóór ik mij als student zou doen inschrijven, een paar genoegelijke dagen te Tilburg doorbrengen, van hunne dochter LOTJE vergezeld, later de vrouw van mijn toenmaligen schoolkameraad, sedert Lector en Professor der Botanie te Rotterdam, Amsterdam en Leiden, W. H. DE VRIESE. En naderhand bij mijne promotie heb ik door de opdracht van mijne Dissertatie aan den braven Rector, in gemeenschap met mijn Grootvader PIETER VREEDE, openlijk aan den dag gelegd, hoeveel ik aan het onder-richt van BOSSE beseft verschuldigd te zijn ³⁾.

1) Uitgever van het vermaard pleidooi van SIMON VAN MIDDELGEEST VOOR PIETER DE GROOT.

2) Brief van BOSSE aan mij, Advocaat te Gorinchem, 30 October 1836.

3) BOSSE overleden te Amsterdam, 23 December 1839. (Doodberigt van DE VRIESE). — DE VRIESE, uit N.-Indië teruggekeerd, te Leiden overleden, 23 Januarij 1862. Zijn laatste brief aan mij, van 6 Januarij bevorens: „mocht ik hersteld zijn dan hoop ik enz.”

Uit het anderhalfjarig tijdperk, dat sedert mijn pas de clerc tot de vestiging als student aan de Hoogeschool te Gent verliep, stip ik eenige gedenkwaardigheden aan. Ten eerste den diepen indruk van het onverwacht afsterven van den edelen J. M. KEMPER, en van de Lijkrede van VAN DER PALM op dien in den bloei zijner jaren, aan het vaderland ontrukten Geleerde en Staatsman. Ik woonde die aandoenlijke plegtigheid te Leiden in de Luthersche kerk bij, en hoor nog de van droefheid bewogen stem van den eerbiedwaardigen Redenaar. Eenige maanden daarna vierde integendeel de Academie haar Eeuwfeest ¹⁾, en zag ik daarvan althans den optogt en de fraaije verlichting in een vaarttuig langs de grachten. — Haarlem herdacht de uitvinding der Boekdrukkunst ²⁾, waar al weder de welsprekende VAN DER PALM zijn onnavolgbaar talent aan de vereeuwiging van den nationalen roem leende. Hier was ik niet tegenwoordig maar wèl met mijne Ouders eenige dagen in dezelfde stad of liever in het Haarlemmerhout gelogeerd, tijdens de Tentoonstelling der nijverheid van het vereenigd Holland en België ³⁾. — Wij maakten er kennis met den beroemden koopman en reeder uit Rotterdam A. VAN HOBOKEN en zijne vrouw. — Ook bezocht ik met mijn' Vader, een' man van Letteren, weleer Drossard van Tilburg, door zijne Reizen en als beoefenaar der Schoone Kunsten, niet onbekend, ADRIAAN VAN DER WILLI-

1) 3 October 1824. LASTDRAGER, II, 323 volg.

2) 10 en 11 Julij 1823. LASTDRAGER, Proeve eener Gesch. van het Koningr. der Nederlanden, II, 319—323.

3) LASTDRAGER, II, 329 volg.

GEN¹⁾. — Gewigtiger dan dit een en ander was de opschudding in de gemoederen van vele Roomschegezinden in de beide deelen des Rijks te weeg gebragt door de wèlgemeende maar kwalijk beraden stichting van het Collegium Philosophicum te Leuven, en de gelijktijdige sluiting der kleine Seminariën in Noord-Brabant en elders. In het Noorden was de terugroeping van den Gouverneur-Generaal Baron VAN DER CAPELLEN uit Java en zijne vervanging door den Commissaris-generaal DUBUS DE GHISIGNIES, met de klagen over het Indisch finantieel beheer, insgelijks een onaangenaam incident, waarover ik ten huize van BOSSE, anders van politiseren geen vriend, nog al iets opving, daar zijn zwager de latere Raadsheer Mr. G. J. C. SCHNEITHER, ook bij FALCK zeer gunstig aangeschreven, CAPELLEN evenzeer vereerde als liefhad. — De oorlog op Java door DIEPO NEGORO aangestookt baarde eenige bekommering en vereischte buitengewone maatregelen met bezwaar van 's Rijks Schatkist, en tot welke het gemeen overleg der Kroon met de Staten-Generaal onmisbaar was. — Van hier derhalve de beginselen van de naderhand zóó levendige belangstelling in de Koloniale Politiek.

---

1) Overleden 17 Januarij 1841, geboren te Rotterdam 12 Mei 1766. Zie SIEGENBEEK, Handel. der Maatsch. van Nederl. Letterkunde te Leiden 1841 bl. 32—37.

DERDE HOOFDSTUK.

1825—1827. Studiejaren aan de Hoogeschool te Gent.

Na vroeger in plaats van eene Latijnsche Declamatie die het jaar te voren had moeten gehouden zijn, maar om welke reden weet ik niet, achterbleef, in het Hollandsch uit liefhebberij, in de groote vacantie, een Onderzoek aangaande het doel dat CAESAR aan de zamenzwering van Catilina zou gehad hebben, op het papier te hebben gesteld, hield ik in de eerste helft van September, als primus van mijne klasse, eene Oratie in het gebruikelijk Latijn, niet over den grooten, maar (vreemd genoeg en misschien om eenig opzien te baren) over den kleinen CICERO, den onwaardigen zoon van MARCUS TULLIUS, den onsterfelijken Redder van Rome. Voor mijn aanstaanden Leermeester te Gent voorzag BOSSE mij met een vereerend getuigschrift, of wel hij zelf, in briefwisseling met den voormaligen Rector te Zierikzee, nu Hoogleraar aan de Zuidelijke Universiteit WILLEM

LEONARD MAHNE¹⁾, zond hem dit regelregt, met een brief tot verdere aanbeveling toe. — En daarna zou ik — dewijl mijn Vader voor zaken naar 's Hage moest — alleen de reis naar Gent ondernemen. Een tamelijk gewaagde stap voor een onervaren 16jarig jongeling! — Te goeder ure en al ontveinsden zich mijne Ouders de gevaren niet welke dien leeftijd bedreigden, deed ik bij Ds. VAN AAKEN en een slaperigen Ouderling, mijne Hervormde Geloofsbelijdenis en werd als Lidmaat aangenomen. — Ik had met den geleerden Predikant ruim zooveel de Heroïdes van OVIDIUS of THEOCRITUS, BION en MOSCHUS als den Heidelbergschen Catechismus gelezen, maar toch zal het tegengif voor de verleiding die mij wachtte, niet geheel overbodig geweest zijn. — Tusschentijds ging de ingenomenheid van VAN AAKEN met mij vèr genoeg, om te verlangen dat ik mijne Oratie van den kansel te Tilburg zou voordragen; het kwam mij evenwel voor dat de Leden der Gemeente daaraan al zeer weinig zouden hebben, waarom ik in haast eene kleine Hulde aan den Admiraal DE RUYTER ontwierp, met fragmenten uit HELMERS, FEITH en vermoedelijk uit H. H. KLYN's onlangs toegejuichten Heldendood van den Vlootvoogd vermengd, — al hetgeen ik gewis met den eigenwaan van den student in spe declameerde, en wat al te toegeefflijk werd ontvangen.

En zoo ging het dan moedig of overmoedig over Antwerpen en het Vlaamsche Hoofd, Beveren, St. Nicolaas en Lokeren, naar Vlaanderens magtige hoofdstad, waar ik volstrekt niemand kende, maar welhaast als

---

1) Het Levensberigt van MAHNE, bewerkt door Dr. J. T. BERGMAN, is in de Handelingen der Maatsch. van Nederl. Letterk. te Leiden, van 1852, te vinden.

novitius aangename en toch ook bedenkelijke kennis en wat men vrienden noemt, maakte. — Het was meer geluk dan wijsheid, dat ik onbedorven bleef, hoewel niet zulk een brave HENDRIK of ik was meermalen deelgenoot van woeste en liever met een sluijer te bedekken tooneelen. — Laat ik hier ten nutte van andere jongelieden herinneren, dat twee uitnemende stellingen uit den Emile van ROUSSEAU, of eigenlijk uit de Bloemlezing van NOËL ET LA PLACE mij menigmaal ten schild hebben gestrekt de eene, over de verkieslijkheid der leer van CHRISTUS ¹⁾ boven die van SOCRATES, de andere over het nut of liever over de zedelijke verpligting om zijne hartstogten te beheerschen. „Oui, je le soutiens, zegt JEAN JACQUES, et je ne crains point d'être démenti par l'expérience, un enfant qui n'est pas mal né et qui a conservé jusqu'à vingt ans son innocence, est à cet âge, le plus généreux, le meilleur, le plus aimant et le plus aimable des hommes" ²⁾. — Gods goedheid echter bovenal heeft mij waar ik op het punt scheen te bezwijken meer dan eens behoed, en zoo heb ik — bijna ongelooflijk — dien twintigjarigen termijn van ROUSSEAU kunnen bereiken en mijne gezondheid gespaard gezien.

Welke genoegelijke dagen ik in den omgang met mijne medestudenten van het najaar 1825 af tot in den zomer van 1827 te Gent heb mogen slijten, welke banden van vriendschap ik er in den kring vooral van de aldaar aanwezige Zeeuwen en Hollanders heb aan-

1) *Traité de l'Éducation*, Livre IV. „Oui, si la vie et la mort de Socrate sont d'un sage, la vie et la mort de JÉSUS sont d'un Dieu. — La sainteté de l'Évangile parle à mon coeur.”

2) *Traité de l'Éducation*, Livre IV.

geknoopt, heeft hunne duurzame genegenheid nog 40 jaren daarna, in 1866 op eene voor mij even verrassende als vereerende wijze doen blijken. — In dit lang tijdvak waren reeds enkele goede kameraden aan de rij ontvallen en sedert zijn er nog meer door den onverbiddelijken dood weggemaaid. De kamers welke ik bewoonde, in een na 1830 gesloopt hoekhuis der Veldstraat (rue des Champs) tegenover de kerk van St. Nicolaas en met een ruim gezigt over de Graanmarkt op een zeer drukken en levendigen stand, waren nog al dikwijls des namiddags het vereenigingspunt. Onze leefwijze mogt bij die der hedendaagsche Academische jeugd vergeleken, al zeer eenvoudig en doorgaans matig heeten, en toch zal de vrolijke ongedwongenheid die onder ons heerschte, voorzeker niet minder geweest zijn. Naar Vlaamsch gebruik lag op onze kamer geen tapijt; — sofa's, canapés of causeuses, voltaires of easy chairs kenden wij niet; ook geen fijne wijnen. Werd bij uitzondering nu en dan wijn op onze kamer gedronken, men ontbood dien (niet al te best) van beneden, van de hospita, (ik had mijn intrek bij een klein ambtenaar ter stedelijke Secretarij of bij het Provinciaal Gouvernément, met name JUVENOIT; Madame was eene modiste, en twee meisjes van dien winkel waren boven mijne naaste bureu). — Wel is waar, aan de table d'hôte in het Hôtel des Vieux Jones, (een oud gebouw, zoo ik wèl heb, der Tempelieren), waar men voor $1\frac{1}{2}$ francs at bij maandelijksch abonnement, werd wel eens een glas extra gedronken, en bleef men iets langer, in kleiner gezelschap, zitten. Voor 't overige ontmoette men elkander (bij gebrek aan eene Studenten-Societeit) des avonds in een of

ander estaminet, waar men met een broodje of visch en vleesch met een glas bier (Gentsche uitzet of cavesse (cabeza ¹), Leuvensch, faro, alambic (ter keuze) naar Lands gebruik, aan een tafeltje soupeerde. — Of wel alleen, of met een goed vriend (PH. VAN DEN BROECKE) bezocht ik de opera in den Schouwburg, op den Kouter (Place d'armes), en bij gelegenheid, de voorstellingen der Nederlandsche Tooneelspelers onder leiding van MAJOFSKI ²), en liep men tusschen de bedrijven, of wel na den afloop der stukken, naar het Café d'Anvers en nam er in haast een glas punch of warmen wijn met eijeren. — Aan gemelde table d'hôte hoorde ik voor 't eerst in de verte wel eens luid over de gebeurtenissen van den dag politiseren, meest niet tot lof der Regering en der Hollanders. Onder de schreeuwers behoorden inzonderheid geneeskundigen, een oud-officier van Gezondheid, en een Doctor, die zoo ik mij niet vergis, in de Briefwisseling van DE POTTER en TIELEMANS voorkomt, met name HOUDIN ³). Er was ook mijn later medelid der Belgische Academie, de jeugdige veelbelovende Dichter uit Mons, ADOLPHE MATHIEU, zoon of neef van een Lid der Fransche nationale conventie. Ik zag er eens den Dichter ROUCHER, zoon van den meer bekenden Letterkundige ⁴),

1) Den Spanjaarden, beweerde men, vloog dat bier naar het hoofd.

2) Verg. over de aanmoediging dier „Tooneel-speculatiën” in de Zuidelijke Provinciën” van Regeringswege, de Ambts-Brieven van A. R. FALCK, uitgegeven door wijlen Jhr. O. W. SICCAMA (1878) bl. 64 volgg. (5 Aug. 1823).

3) Lettres de DE POTTER à TIELEMANS p. 7 (21 Aug. 1826) HOUDIN „docteur en médecine.”

4) J. ANT. ROUCHER, Dichter van les Mois, omgebragt den 26 Julij 1794. Nouveau dictionnaire de la conversation, Bruxell. 1844 in v. ROUCHER. Men heeft van hem Consolations de ma captivité enz. Hamburg en Brunswijk, (1798, 2 voll.).

het slagtoffer der guillotine. Andere dischgenooten waren Leden der Regtbank of der Balie, onder deze een man van rijzige gestalte en van een innemend gelaat en goede vormen, de Advocaat GHEYSENS, broeder van den nog levenden Notaris te Antwerpen, en die be-daarder dan de overige, vóór de gebeurtenissen van Augustus 1830 te Utrecht, de vertrouweling en Secretaris van den Gouverneur der Provincie VAN ERTBORN was ¹⁾. Naast den heer GHEYSENS, eens in de Opera, die ik nog al druk bezocht plaats genomen hebbende en in de pauze met hem in gesprek geraakt, vernam ik het eerst uit zijnen mond de grieven der Juristen uit het Zuiden gelijk uit het Noorden des Rijks tegen den Minister VAN MAANEN ter zake der inbreuken op de vrije en onafhankelijke regtsbedeeling in burgerlijke gedingen, door de hardnekkige toepassing van het Conflicten-stelsel, in die dagen al te dikwerf gepleegd. Anders was die jonge Regtsgeleerde welwillend jegens het Nederlandsch Bewind gestemd, en zijne bezadigdheid boezemde achting en vertrouwen in. — Een hemelsbreed verschillende aanraking had ik eens met een sedert wegens gehechtheid aan zijne politieke overtuiging of dweepzucht berucht en ongelukkig geworden mede-student, den in 1849 ter dood veroordeelden en naar Noord-Amerika uitgeweken Advocaat SPILTHOORN, na zijn terugkeer in 1872 te Brussel overleden ²⁾. Hij bragt mij een bezoek en scheen mij

1) De Advocaat GHEYSENS overleed reeds den 31 Maart 1830 te Utrecht (Paushuizen). Mededeeling van zijn Broeder den Notaris, 23 Aprtl 1830.

2) LUCIEN JOTTRAND, CHARLES LOUIS SPILTHOORN. Événements de 1848 en Belgique, Bruxell. 1872. In dat geschrift noemt SPILTHOORN

toe iemand van veel aanleg en studie te zijn. Zoo ik wèl heb, sprak hij mij over de Wijsbegeerte van LOCKE. Of het bezoek alleen strekte om kennis te maken en of deze tegenviel, zoodat wij daarna elkander geheel vreemd zijn gebleven, zou ik niet weten te zeggen. — Wij Hollanders vormden een op zich zelf staande groep, maar hadden toch kennis aan den vurigen en opgewonden PRUDENS VAN DUYSE uit Dendermonde, wiens naam als Vlaamsch beoefenaar der Dichtkunde reeds uit eenige eerstelingen gunstig tot ons was doorgedrongen. Ook sloten zich een paar Henegouwers aan ons, die te Leiden hadden gestudeerd of derwaarts togen, om de Juridische lessen ook dáár te hooren, maar inzonderheid om na de maatregelen der Regering in het belang der moedertaal, wier uitbreiding tot de Waalsche gewesten van dag tot dag meer waarschijnlijk werd, zich het vloeiend spreken van het Hollandsch eigen te maken. Uit de zoodanigen herinner ik mij TRENTESAUX, zoon van het Lid der Staten-Generaal, en DUPRÉ, later Hoogleeraar in de Regten te Luik. Zoo leerde ik, omgekeerd, den Dichter in het Fransch ANDRÉ VAN HASSELT, uit Maastricht kennen, en woonde ik de promotie van den lateren Minister van LEOPOLD, den geleerden JULES VAN PRAET bij; gelijk ik op den cursus van Historia Politica van THORBECKE, een zeer vlijtigen toehoorder in de onmiddellijke nabijheid van den catheder staande of zittende opmerkte, te weten EDWARD CONWAY, met een echt-Engelsch uiterlijk en met al het stijf-afgemetene van een' Aristocraat van de overzijde van het Kanaal.

zich (p. 54) „avocat à la cour de Gand, Chef du Gouvernement provisoire de la Flandre en 1830.”

Ik noemde daar den naam van den voormaligen Leermeester, met wien het ongeluk der tijden heeft gewild, dat ik in het later gedeelte van mijn leven, in onaangename verhouding zou geraken. THORBECKE was in denzelfden tijd te Gent als Hoogleraar opgetreden, toen ik er als student kwam, en het heugt mij dat hij mij met een exemplaar van zijne Inwijdings-Rede, niet lang geleden gehouden, vereerde. — Zie hier, hoe ik zijne kennis maakte, en aan zijne belangstelling in mijne studiën, veel te danken had. — Reeds had ik te Leiden uit den mond van Bosse, zeer tot zijn lof hooren spreken, hoewel met het toevoegsel, dat hij — om het Bilderdijksiaansch uit te drukken — wat al te „vermoft”, uit Duitschland was teruggekeerd. Toch had de Rector voor de keuze van Gent als Hoogeschool ijverend, verzekerd, dat ik van MAHNE en van THORBECKE groot nut zou kunnen trekken. — Maar onder mijne Hollandsche vrienden waren er die in hunne studie van het Regt zoo vèr gevorderd, dat zij zich tot het doctoraal examen meenden voor te bereiden, met den nieuwen Professor en met de hem opgedragen vakken van Staatswetenschap of Regeerkunde niet ingenomen waren. Zij pruttelden er over, dat zij bijna klaar, nu eensklaps verplicht werden, de in hun oog tamelijk overbodige en daarbij drooge en dorre lessen te volgen. — Die klagten een en andermaal gehoord hebbende, zeide ik die meer dan zij, aan de beoefening der Historie uit liefhebberij gedaan had, op een goeden dag, dat ik eens met hen op het collegie der Geschiedenis van het Staten-stelsel van Europa wilde gaan luisteren. En hoewel THORBECKE's voordragt in zeer beknopt maar bondig Latijn eer statig en deftig

dan wel sierlijk en bevallig, kon heeten, luidde mijn oordeel geheel anders en na een tweede maal gehospiteerd te hebben, besloot ik den belangwekkenden cursus geregeld bij te wonen. Nu bestond destijds het gebruik, dat men zich niet bij de pedellen der Universiteit tot dat einde inschreef en de collegie-gelden betaalde, veelmin dat men zich in een of anderen hoek van het Land zoo als tegenwoordig, bij een Betaalmeester eene algemeene kaart tot het houden der vereischte lessen verschaftte, maar om op de lijst der toehoorders te kunnen inteekeenen, moest men zich bij den Hoogleeraar zelf aanmelden. Mijn jeugdig voorkomen duidde nog geen' Candidaat in de Regten, maar den verschen aankomeling in de propaedeutische vakken aan, zoodat ik op die rol der eigenlijke inteekenaren op de *Historia politica* niet kon worden toegelaten, maar mij zoo begeerig ziende zijne lessen te volgen en na zich lang met mij onderhouden te hebben, vergunde mij THORBECKE gaarne dat voorregt. Daarbij bleef het niet. — Een ander Academisch gebruik bragt mede, dat Studenten die uit de Bibliotheek een of ander boek op hunne kamer eenigen tijd op hun gemak wenschten te lezen, dit slechts tegen een reçu van dezen of genen Hoogleeraar konden verkrijgen, — op welken voet ik het beroemde werk van HEEREN, *Ideeën über den Verkehr* enz. deel voor deel door THORBECKE's goedheid ter inzage kreeg, — na welk gebruik hij wel eens begeerde te zien, welke resultaten ik daarvan had geplukt, zoodat ik Latijnsche opstellen over de Phoeniciërs en Karthago, ook over het eiland Meroë maakte en aan zijne kritiek onderwierp. — Ook hij woonde in de Veldstraat, en zoo verlustigde hij

zich een paar avonden, onder een glas wijn, brood en wat vruchten, om dat geschrijf stipt en naauwkeurig met mij te verbeteren. — Op zijne aanbeveling, kocht ik die Staathaushaltung der Athener van BOECKH, het werk over de Staatsregelingen van Griekenland door TITTMANN, de Schets van het Angelsaksisch Regt door GEORGE PHILLIPS, en las ik verder EICHHORN, Deutsche Staats- u. Rechtsgeschiede en HENRY, Hist. de la Grande Bretagne, die mij in 't vervolg, bij het bewerken van mijne Dissertatie te stade zijn gekomen. — THORBECKE zelf had onder ons jongelieden, den naam van des ochtends vijf ure af, met het taaist geduld, folianten en quartijnen den ganschen morgen te bestuderen en te exciperen, daar hij zijne lessen des namiddags gaf, in het begin slechts een paar uren. Hij gunde zich vóór het eten slechts even rust om de dagbladen te doorloopen, een bezoek bij den grijzen MAHNE af te leggen en naderhand tot eene wandeling voor zijne gezondheid. — Volgens hetgeen mij nog in 1876 de 80jarige HAUS verhaalde, was zijn jongere Ambtgenoot THORBECKE ook zeer najverig geweest op den roem van een uitstekend biljardspeler te zijn!

Weinig minder ben ik aan den verlichten oud-Pastoor in Noord-Holland, den hupschen en gullen J. M. SCHRANT verschuldigd¹⁾. Ik volgde zijne lessen over de Geschiedenis des Vaderlands en over den Nederlandschen Stijl. De Lofrede van dien Hoogleraar op GODFRIED VAN BOUILLON, was toen in ons aller han-

---

1) Levensbericht van SCHRANT, bewerkt door Dr. J. T. BERGMAN, zie men in de Handelingen der Maatsch. van Nederl. Letterk. te Leiden, van 1866.

den. Onder den verschen indruk dier Proeve van wel wat gekunstelde en opgeschroefde welsprekendheid, meer geschikt ter oefening in taal en stijl dan ter ontwikkeling van de gaven des Redenaars, en allermint bevorderlijk aan het gezag der zuivere historische waarheid, bewerkte ik voor zijn' cursus eene Lofrede op KAREL DEN GROOTE, door SCHRANT zelf op het collegie voorgelezen, in weerwil van ettelijke vrij aanstootelijke plaatsen over de onzedelijkheid en kunstgrepen van monniken en andere geestelijken, aan de Capitularia van BALUZE ontleend. — Ik zou in vervolg van tijd wel gewenscht hebben die hoogdravende Proeve, mijn in 1828 in druk verschenen eersteling, die hier en daar eenige dragelijke zinsneden bevat, maar voor 't overige met een ballast citaten meer bezwaard dan versierd, te hebben kunnen smoren. Nu was ik integendeel verwaand en Prof. H. W. TYDEMAN te Leiden toegeeflijk genoeg, de onrijpe lettervrucht van den 17/18 jarigen Schrijver in de Mnemosyne op te nemen, en mij met de verplichtende toezending van een 25tal afdrukken, die met mijn' naam GEORGE WILLEM voluit prijkten, naderhand — naar Boekhandels gebruik — te vereeren. Echt karakteristiek was het wel dat toen mijne Lofrede het licht zag in den zomer van gemeld jaar, TYDEMAN achter den datum 12 Junij 1828, schertsend er den 12 Junij 1798, datum van den val van mijn' Grootvader PIETER VREEDE als Lid van het Uitvoerend Bewind, bijvoegde. Het beste der zaak was wèl, dat mijne vermetele eigenliefde mij van dien tijd af de persoonlijke kennismaking, en later de veelbeproefde en onwankelbare genegenheid, van den veelomvattenden en braven Geleerde, tot zijn' dood

toe (6 Maart 1863) verschaft heeft¹⁾. — En de gebreken van die soort van rhetorische geschriften daar gelaten, in welke de hoofdzaak, de naakte waarheid, aan klanken en vormen vaak ten offer wordt gebragt, die oefeningen bij den welwillenden SCHRANT gaven het voordeel, mij tot meer gezette studie der Algemeene Middeneeuwsche Geschiedenis, in 't bijzonder der voor den aanstaanden Jurist gansch niet te vermaden Regtsbronnen uit te lokken en aan te sporen. — Zoo als THORBECKE gedaan had, bezorgde SCHRANT mij de *Geschichte der Kreuzzüge* van WILKEN, daar de *Histoire des Croisades* van MICHAUD en de doorwrochte Fransche Verhandeling van HEEREN mij uit de boekerij van mijn' Vader en van VAN MARLE reeds bekend waren. — Vóór ik den even goedhartigen als schranderen Priester, een Hollandschen FÉNÉLON niet ongelijk, hier verlaat, mag ik niet nalaten te herdenken, dat zijne oude moeder, een eenvoudige burger-jufvrouw, bij gelegenheid dat ik er met enkele jongelieden ten middagmaal was genoodigd, aan den disch met ons gezeten was.

De propaedeutische letteroefeningen van wijsgeerigen aard bij den niet minder heuschen Duitscher G. W. RASSMANN werden ook al aan mijne historisch-politische studiën bevorderlijk. — Want die Geleerde had zich als jongeling door zijn anti-napoleontischen Attila, door sommigen eerst aan JOH. v. MÜLLER toegeschreven, in een haghelijk tijdperk loffelijk onderscheiden,

---

1) „Vergun mij thans met de sedert 1828 U bekende gevoelens — mij te noemen H. W. TYDEMAN". Zoo schreef mij de hupsche Grijsaard nog den 21 December 1862 (of liever, onder zijn dictée,) zijne trouwe Echtgenoot-Correspondente.

en was naderhand als opvoeder van den zoon van den Prins DE GAVRE, President-Curator der Gentsche Hoogeschool, buitenslands in de aanzienlijkste kringen verkeerd hebbende, met zijne beschaafde vormen overal te huis. Het minst op den catheder als docent der Logica in het Latijn en met die vreemdklinkende Duitsche uitspraak (van scrupulus b.v.). Beter voldeed ons, die ook de Grieksche Letteren wilden bijhouden, de door hem voorgedragen Geschiedenis der oude Wijsbegeerte. Maar wat mij bij het zien zijner smaakvolle, uitgelezen Boekverzameling, in een tijd dat de studie van het Italiaansch weder bij mij was opgewakkerd, wel het meest begeerig aantrok, waren de Bundels van Spaansche Romancen, in den geest van den onnavolgbaren Cid van HERDER, die mij uit VAN MARLE's vroegere mededeeling, met bewondering had vervuld. — De heftigste anti-Bonapartist uit de rij van onze Leermeesters was wel de grijze, eerbiedwaardige HAUFF, een Wurtemberger die de natuurkunde onderwees, en die — naar men verzekerde — twee zonen van de Hoogeschool te Tübingen naar de slagbank van den Russischen veldtogt had zien slepen. Nooit had de ongelukkige Vader iets meer van hen gehoord. Ik stip dit hier in het voorbijgaan en ter loops aan, omdat in de geschriften van ARNDT en PERTZ, die dit huiveringwekkend antecedent welligt niet hebben gekend, met den ietwat excentrischen Professor onbarmhartig de draak wordt gestoken ¹⁾. Onder ons was de

1) ARNDT noemt hem „ein Professor HAUGH von Olmutz, später als Professor der Mathematik zu Ghent gestorben.“ *Meine Wanderungen und Wandelungen mit dem Reichsfreih. v. STEIN*, Berlin 1858 s. 179, 180.

Grijsaard als een weldoener der mindere klassen bekend. — Maar naar hartelust kon hij soms tegen de Franschen („isti Franco-Galli”) uitvaren, — en in den blinden haat tegen den Overweldiger van het Vasteland, had hij de schets van eene reusachtige magnetische batterij aan den Bevrijder van Duitschland den edelen STEIN toegezonden, die alle vijandelijke kogels te schande zou maken en alles rondom verbrijzelen en verpletteren zou! Doch het ontwerp werd als hersenschimmig smadelijk afgewezen, — zóó zelfs, dat STEIN voorstelde den Professor als een kogel in een kanon te laden en tegen dien magneetberg af te schieten, om daarvan de kracht te beproeven!

Wat vreemd moet schijnen, en toch was het zoo: het minst ben ik wel aan het onderwijs der Hoogleeraren in de Klassieke Letterkunde verplicht. Van den Schrijver van het Vita Wyttenbachii, die zich als toehoorder ook van RUHNKENIUS en door zijne Academische Verhandeling de Aristoxeno, later in den strijd met PAULUS VAN HEMERT had onderscheiden, van den geleerden WILLEM LEONARD MAHNE had ik mij nog al veel voorgesteld, en het achtbaar eerwaardig voorkomen van den regtschape man boezemde terstond vertrouwen in. Hij bejegende mij als aankomeling uit Leiden en van BOSSE zeer minzaam, ook mijne Ouders, die eenige weken daarna uit Parijs terugkeerende, de reis over Gent hadden genomen, om mijne inrigting als Student eens te zien, en mij aan dien Leermeester nog nader wilden aanbevelen. Doch MAHNE was dikwijls een martelaar der jicht, en kon niet te zijnen huize, maar uitsluitend in het Academie-gebouw college geven, dat derhalve nog al eens geschorst werd,

maar het ergste was, dat hij de moeilijkste vakken het Grieksch en de Geschiedenis aan zijn voor die dubbele taak niet berekenden Franschen Ambtgenoot LOUIS VINCENT RAOUL had overgelaten, en dat hij zich met het gemakkelijker Latijn en de Antiquiteiten vergenoegde. Daarbij een zeer geringen dunk van de vorderingen zijner meeste leerlingen koesterende, die dan ook veelal slecht waren voorbereid, daalde hij niet zelden tot beneden het peil van het onderrigt van een gewezen Rector af, schreef b.v. een of ander klein Grieksch woord met krijt op het zwarte bord, en stelde mij dus bitter teleur, die zooveel meer reeds bij BOSSE gehoord had. Ik liet mij dan ook in een vrij talrijken kring van onze Hollanders daarover scherp uit, het werd hem gedienschtig overgebracht en ik werd bij hem ontboden. Op zijne vraag of het waar was, dat ik mij over zijne lessen had beklagd, moest ik wel ja antwoorden en zeide hij toen, dat ik veel beter zou gedaan hebben te Leiden te blijven, waar ik bij BAKE en PEERLKAMP ontwijfelbaar meer zou hebben kunnen leeren; dat hij zich dan ook over mijn besluit om in België te willen studeren, niet genoeg had kunnen verwonderen; dat hij mij dit voor 't overige niet kwalijk nam, maar dat ik moest begrijpen, dat hij verplicht was zich meer naar de behoeften van de groote meerderheid zijner leerlingen te voegen. Hij heeft mij nooit over dit tooneel naderhand de minste ontevredenheid doen blijken. Dat hij volmaakt op de hoogte zou geweest zijn beter aan mijne te hooggespannen verwachting te voldoen, indien hij zich met een verhevener taak doorgaans had willen belasten, bleek mij uit een liefhebberij cursus over de Electra van SOPHOKLES,

vroeger ten behoeve van eigenlijke Literatoren gehouden, en waarvan de zorgvuldig bewerkte commentaar, dien ik van het begin tot het einde afschreef, kon getuigen. — Omgekeerd was de geestige en sierlijke Vertaler van HORATIUS, JUVENALIS en PERSIUS — RAOUL — in het Grieksch en wel inzonderheid bij de toelichting van het meesterstuk van DEMOSTHENES, de Redvoering over de Kroon, geheel misplaatst. Jammer inderdaad van den vernuftigen man, die vermoedelijk in de verklaring der Philippicae van CICERO of der Jaarboeken van TACITUS uitnemend zou voldaan hebben, hoewel zijne historische kennis niet vèr reikte, daar hij in den cursus van Algemeene Geschiedenis, tot den al te veel belovenden, maar schralen en oppervlakkigen BURET DE LONGCHAMPS ¹⁾ zijne toevlugt nam, zoodat wij soms de zonderlingste sprongen van China tot Mexico of andere verrassende wendingen maakten. Ik had toen dorst genoeg naar grondiger wetenschap, om b.v. een fraaije uitgaaf van al de werken van FLORIAN met platen, aan welke lectuur, vooral der Nouvelles en van Gonzalve de Cordoue, ik te veel tijd verspilde, tegen een Florus van DUKER en een Antonius Liberalis te verruilen, en om, gewoonlijk in CICERO, MURETUS en RUHNKENIUS, of de Bibliotheca critica van WYTTENBACH verdiept, uit Utrecht een Harpocraton, een Homerus van CLARKE, den Virgilius en den Tibullus van HEIJNE te ontbieden, zoodat ik in mijn misnoegen en zelfs nu en dan in mijne verontwaardiging over die bittere teleurstelling, RAOUL niet meer ontzag, die zich

---

1) Fastes Universels (fol.).

zoo luchthartig en slordig van zijne schoone taak kweet. In mijne laatdunkendheid waagde ik het na eens bij hem te hebben gerespondeerd, en op de wijze te Leiden aangeleerd, de mij opgegeven plaats der Rede van DEMOSTHENES te hebben vertaald, met den Hoogleraar openlijk in debat te treden, ja hem per briefje, met verwijzing tot den Anacharsis van BARTHÉLÉMY waar de juiste verklaring te vinden was, eene teregtwijzing toe te dienen! — Hij bragt — zoo zeide men — wat veel van zijne vrije uren in den Boekhandel van eene Française door ¹⁾, waar ik eens des avonds — toen met den uitgeweken DOMINICO SALVADORI uit Pisa, Ariosto, Tasso en Alfieri lezende — de Jeruzalemme liberata kwam zoeken, die RAOUL, zelf de ladder beklommen hebbende, mij zeer beleefd overhandigde. — Hij was een bepaald voorstander der Fransch-klassische Letterkunde en kon zich naar de moderne rigting der Odes et ballades van VICTOR HUGO niet voegen, die ons jongeren meer aantrokken, en óf verbaasden, óf verrukten en wegsleepten. — Ik was het in dit stuk met den vooruitgang eens, en beaamde de toejuiching der romantische school uit den mond van ADOLPHE MATHIEU en van den nog meer bevoegden, maar losbandigen CHARLES FROMENT, den lateren Redacteur der bijtende Sentinelle, met wien ik toen in het Café des Arcades, wel eens eene flesch Pomard ledigde.

Is het mij leed, niet al mijne Leermeesters gelijken lof te kunnen toezwaaijen, de erkentelijkheid eischt dat ik van een waardigen Curator der Gentsche Hooge-

---

1) Mlle MESTRE (Veldstraat).

school, van het Lid der Staten-Generaal CHARLES VAN HULTHEM, meer als vermogend Letterminnaar of bibliophile, en geleerd verzamelaar bekend, eenigzins uitvoerig gewage. — Onder de Fransche heerschappij, Lid der Wetgevende Ligchamen en Rector der Keizerlijke Academie te Brussel, had hij het Staatstoezigt over de Latijnsche scholen van zijn gebied uitoefenende, de verdiensten van den toenmaligen Rector van het Gymnasium te Zierikzee, sedert Hoogleeraar MAHNE, leeren waarderen, en nu deze te Gent gevestigd was, had de van geestdrift voor de Letteren en Schoone Kunsten blakende Curator niet minder den bloei der Hoogeschool behartigende, het zijn pligt geacht, telken jare bij MAHNE uit te vorschen, welke jongelieden in den pas geopenden cursus gunstige verwachtingen voor de toekomst gaven. Hij stelde zich dan, naar het schijnt, regelregt in aanraking met die nieuwe studenten, om door een of ander teeken van belangstelling hun vlijt aan te moedigen of hunne eerzucht te prikkelen. Ik vermoed dat de aanbeveling van Bosse mij aldus de verrassende onderscheiding verschafte van het bezoek van den grijzen VAN HULTHEM, voorheen, zoo ik wél heb, als Lid van het Conseil des Cinqcents en van het Tribunaat¹⁾. Op zulk eene eer in de verste verte niet bedacht, speet het mij geweldig, ten gevolge van een verzuim der hospita, den ouden man de moeite te hebben gevergd, van de zeer lastige trap

---

1) Als Lid van het Tribunaat, was hij de Ambtgenoot van den geleerden KOCH. In het laatst van 1794 en tot in Januarij 1795 was VAN HULTHEM een der gijzelaars te Amiens voor de brandschatting van zeven millioenen aan de stad Gent door de Franschen opgelegd. — *Messenger des Sciences historiques* 1879, Gand p. 286, 344, 351, 354.

tot mijn bescheiden vertrek te beklimmen. — Hij stelde mij voor mijn Leermeester Bosse eene zilveren medaille ter hand, terwijl hij mij voorsloeg — denkelijk om mij zelf nader te ondertasten en op de proef te stellen — met hem naar den Botanischen Tuin te gaan. Ik was er wat verlegen mede, den Curator derwaarts te vergezellen, en zeide wel alleen en onmiddelijk te zullen volgen. In den Hortus gekomen, gaf VAN HULTHEM mij dien namiddag of bij het vallen van den avond, ietwat les in de kruidkunde, te beginnen met een fraaije magnolia grandiflora, en bij de beeltenissen der beroemdste Botanici, met Latijnsche dichtregelen versierd, een voor een, stilstaande, moest ik mij die even als hij, die met een stalen geheugen gewapend was, getrouw inprenten. Ik herinner mij daar toen voor het eerst van den Gezant BUSBECQ, van CLUSIUS en DODONÆUS te hebben gehoord, die met LAMBERTINI (PAUS BENEDICTUS XIV), LINNÆUS, ALB. VAN HALLER enz. in den Hortus prijkten. Hij sprak voorts met zekere minachting over het te Haarlem gevierde COSTER-feest, en beweerde dat JAC. KONING een paar stukken, welke hij (VAN HULTHEM) hem verstrekt had, zijns inziens, averegts had gebruikt. Ook weidde hij over VOLTAIRE en de Fransche tijden uit, en zoo werd ik na dit rijk en veelzijdig gesprek, tegen den volgende dag, Zondag morgen te half 12 ure, ter hervatting van onze les, zoo het heette, weder in den tuin bescheiden. Men stelle zich mijne verbazing en min of meer mijne verlegenheid voor, bij het zien van den Curator, door jongere en oudere dames omringd, aan wie hij mij met de woorden voorstelde: „mes dames voici un jeune botaniste qui aura l'honneur de vous

expliquer" enz. Gewis hadden die dames van bloemen en planten meer werk gemaakt dan ik; wat hiervan zij, de zaak werd niet zoo ernstig opgenomen en vervolgens gingen wij de Tentoonstelling van Schilderijen zien waar ik het talent van PAELINCK in zijn bevallig stuk „het toilet van PSYCHÉ" en tevens dat van MAES in de Magdalena bewonderde. Ik bemerkte hoeveel VAN HULTHEM als een Maecenas tot de bevordering en de ontwikkeling dier kunstenaars, gelijk ook van den graveur BRAEMT had bijgedragen, en hoeveel de tuinbouw en kweekerij van bloemen, met name der Camellia's hem verschuldigd waren. Later moest ik te zijnen huize ook zeldzame boeken en autographen, van PHILIPS II, van ALVA enz. komen zien. — Geen wonder, dat dit blijk van genegenheid van een aanzienlijk man, op dien leeftijd hoog door mij werd gewaardeerd en als spoorslag tot pligtsbetrachting, — waarom ik het hier als een voor Verzorgers van Universiteiten navolgenswaard voorbeeld, niet heb willen verzwijgen.

Anders kwam ik door eigen schuld, niet veel met Gentenaars in aanraking. Het behoort soms tot de vrijheden der Studenten-wereld, zich aan de banden der zamenleving in beschaafde kringen voorbedachtelijk te onttrekken. — Ik werd echter eens geheel onverwacht bij mijn overburen, den Hoogleeraar in het Romeinsche Regt, DE RIJCKERE, wiens lessen ik nog niet kon volgen, en bij zijne beschaafde vrouw, (vroeger weduwe SOLVIJNS) een politieke bas-bleu, op eene schitterende soiré uitgenoodigd, bij welke gelegenheid zij mij en anderen haar Album met allerlei autographen uit den tijd der Fransche Republiek en van het Keizerrijk vertoonde, — ook het prachtig werk van

haren eersten man, Les Hindous. Zij was dus niet jong meer, maar toch revolutionair (-gedecolleteerd) gekleed. — Ik ontmoette er de bevallige mevrouw VAN BREDA, dochter van den Curator van het Atheneum te Franeker A. G. CAMPER, mijn lateren Ambtgenoot BERGSMA, destijds buitengewoon Hoogleraar te Gent, den Staatsraad VAN TOERS, dochters van een Professor die ons op haren zang vergastten, enz. — Ik ben nooit een toehoorder van DE RIJCKERE geweest, maar teeken hier aan, dat hij zich waarschijnlijk door de eer- of heerschzucht van zijne Vrouw na het oproer te Brussel in 1830 heeft laten verleiden, een droevige rol als tijdelijk Gouverneur van Oost-Vlaanderen te spelen ¹⁾. Een paar malen en met meer genoegen, bezocht ik den Hoogleraar KESTELOOT, geboren te Nieuwpoort, maar die te Leiden studerende PIETER VREEDE had gekend, en met eene Jufvr. NOLET uit Schiedam was gehuwd ²⁾. Practiserende Geneesheer te 's Hage, had hij eene bekroonde Verhandeling over H. BOERHAAVE uitgegeven en was hij met VAN MARLE al onder Koning LODEWIJK, door den Schouwburg van in- en uitlandsche Letterkunde, in betrekking geraakt. — Hij had een open en uitnemend gelaat en men werd er in den huiselijken kring ongedwongen ontvangen. Een merkwaardig man, wien ik in vervolg van tijd, na vele wisselingen, als Vriend zou leeren kennen, zag en hoorde ik toen slechts uit de verte, en op het

---

1) Hij was ook Lid van het Belgisch nationaal Congres.

2) Van Prof. KESTELOOT ontving ik nog in 1851 zijn merkwaardige Bijdrage tot de „Vaderlandsche Geschiedenis. OLDENBARNEVELD's Heerlijkheid, RODENRIJS. Onuitgegeven opschriften van VONDEL enz.” Gent, Drukkerij der Gebr. MICHIELS GRASLEI, 17, (14 bl.).

punt staande van zijn vertrek naar Amerika, te weten J. HAEFKENS, sedert Consul-Generaal der Nederlanden te Guatemala. Het was bij eene vergadering der maatschappij Rhetorica. Uit die jaren dagteekent ook de verschijning van den door onzen mede-Student WAP bezorgden Belgischen Muzen-Almanak, die waarlijk met dien van IMMERZEEL scheen te kunnen wedijveren, en aan welke Dichters uit het Noorden en het Zuiden harmonisch vereenigd, evenzeer deel hadden. Ook VAN MARLE had eene bijdrage afgestaan, de Hulde aan Dr. JENNER, den uitvinder der Vaccine. Zoo werden al meer en meer in 1826 en 1827 in het bloeiend Rijk de banden tusschen de bewoners der beide deelen, onmerkbaar toegehaald; want ook te Brussel gaf de Contrôleur, eerlang Professor bij het Collegium Philosophicum te Leuven L. G. VISSCHER een periodiek blad de Argus met dezelfde strekking uit en de geniale WILLEMS te Antwerpen, KINKER te Luik, zoowel als onze SCHRANT vormden eene school van weetgierige Belgen, beoefenaren der Nederlandsche Taal, Geschiedenis en Letterkunde.

Ik noemde daar den naam van Dr. WAP, geboortig uit Rotterdam, met wien ik bij den Conrector DELFOS op de banken van het Gymnasium te Leiden had gezeten. Doch een paar jaren ouder dan ik ¹⁾ en de meeste anderen, had hij zonder den cursus tot 'den einde toe gevolgd te hebben, zich te Gent doen inschrijven. Dáár vond ik hem dus terug, en éen keer met onzen gewezen R. Katholieken schoolmakker, een nabestaande van WAP, den uitstekenden kweekeling

---

1) Overleden te Delft bijna 74 jaren oud, den 7 Maart 1880.

van BOSSE, SWANENBURG wien elk onder de novitii der Leidsche Universiteit verwachtte te zien, maar die na zijne plotselijke en geheimzinnige verdwijning, naar men met leedgevoel hoorde, in een of ander Bisschoppelijk Seminarium was opgenomen. En zoo ontmoette ik hem op straat, in het gewaad van een' Geestelijke. WAP zelf studeerde onder MAHNE in de Letteren, maar gaf zich toen meer met nieuwere Poezij, dan wel met het Grieksch en Latijn af. — Met eenige oudere Studenten uit het Noorden had hij er het groenwezen ingevoerd, aan welk misbruik mijn boezemvriend PHILIP VAN DEN BROECKE uit Aardenburg, die zich door een zeldzame vastheid van karakter onderscheidde, alléén geweigerd had zich te onderwerpen, eene weldra opgeheven afzondering en uitsluiting van den besloten kring, gelaten en mannelijk dragende. Maar wij kwamen in 1825 met zeven Hollanders of Zeeuwen tegelijk aan, ik telde slechts 16 jaar, wilde de vriendschappelijkheid waarmede ik was bejegend en in de groote mij wild-vreemde stad, met allerlei kleine diensten, het zoeken van een kwartier enz. was voortgeholpen en terechtgewezen, niet met stugge onheuschheid beantwoorden en uit den kring van onze Landgenooten worden verbannen, en zoo kwam een accoord tot stand uit eene meêgaandheid, die naderhand minder eene van mijne eigenschappen geweest is. Daar de Vlamingen en Walen het groenwezen niet kenden, bedongen wij dat men ons in het openbaar en tegenover de Zuidelijke broeders, op volmaakten voet van gelijkheid zou behandelen, en zoo werden wij dan na eenigen tijd nogal met zeemanschap geplaagd te zijn, terwijl ik op mijne eigen kamer standvastig iedere

krenking van mijn regt afweerde, in het Hotel de Vienne, onder het aanheffen van Liedereren door WAP voor die gelegenheid vervaardigd en aan het Jagerkoor van WEBER's gevierden Freischütz wat de toonen van het gezang betrof ontleend, plegtig of liever gedwee en van hetgeen omging weinig meer bewust, ontgroend! Bij voorraad hadden wij voor dien nacht eene slaapkamer besteld, en herinnerden ons bij het ontwaken, nagenoeg niet wat met ons was voorgevallen.

Vermits mijn naam en die van den Candidaat in de Regten J. F. VAN DER SLOOT CLEMENT in den Argus van mijn lateren Ambtgenoot VISSCHER, naar aanleiding van een Studenten-grap of streek gedrukt staan, en deze of gene napluizer dat feit welligt toch eenmaal zal ophalen, doe ik toch maar beter, het hier niet te verzwijgen. — Uit 's Hage en uit Brussel waren mij de indrukken bijgebleven, dat de Hoofd-Redacteur van dat Weekblad of Tijdschrift, toen een Contrôleur-dilettant en die geen Academische opleiding had genoten, erg aan inbeelding van zijne kunde en talenten leed, en zoo vervielen wij zelf in eene niet-onverdiend bestrafte verwaandheid. Naar ons dacht, had VISSCHER den Montigny van den Treurspeldichter KLIJN wat al te stout en scherp gehavend. Door den Misoponèros van VAN MARLE en VAN GHERT verleid, rigtten wij naamloos, maar met de smadelijke onderteekening Misomoros (de hater der Gekken) een beleedigenden brief aan VISSCHER, die WAP tot correspondent hebbende, ons handschrift zonder moeite uitvorschte, en te onzer beschaming de mislukte aardigheid aan het licht bragt. — Een tweede Studenten-daad speelt

CLEMENT en mij ook om der gevolgen wille, die wij ons niet zoo ernstig hadden voorgesteld. Iemand uit Brugge met een fraai uiterlijk, maar van bekrompen verstand, zou op een Specimen over den burgerlijken dood publiek in de Regten promoveren. De moeilijke stof en de onlangs te Groningen door een kweekeling van GABINUS DE WAL en A. EVERTZ, sedert Lid van den Hoogen Raad der Nederlanden, bewerkte Prijsverhandeling over hetzelfde onderwerp, bewogen CLÉMENT die zijn Vlaamschen mede-Student niet hoog telde, in de Academische Bibliotheek eens te onderzoeken, welk nut de doctorandus uit den arbeid van dien voorganger getrokken had. Bij vergelijking bevond hij, dat het dusgenaamd Proefschrift, door de Juridische Faculteit nog wel goedgekeurd, eene volslagen letterdieverij was. Op hooge beenen en verontwaardigd snelde CLÉMENT tot mij, en elkander in onze drift over dat guichelspel gestijfd hebbende, besloot mijn Vriend den doctorandus door eene verpletterende oppositie aan de kaak te stellen. De ongelukkige — hetgeen wij niet wisten — was bruidegom, en had het Specimen niet zelf uit de Commentatio van EVERTZ en het slot uit die van H. ROLIN (thans nog Advocaat te Gent ¹⁾), vroeger Minister van publieke werken) zamengeflanst, maar voor 80 franken aanbesteed. Hij stond met den mond vol tanden, en de Leden der Faculteit door hunne onoplettendheid en voorbarige goedkeuring zelf min of meer in

1) „HIPPOLYTE ROLIN, advocat,” Vader van den Minister GUSTAVE ROLIN JAEQUEMYS. — Verg. de „Union des anciens Étudiants de l’université de Gand fondée en 1878,” (Gand 1879) aan welke Vereeniging ik mij daartoe uitgenoodigd, heb aangesloten.

de schuld betrokken¹⁾, konden de ergernis van het aanstootelijk tooneel niet wel ten koste der eer van den Academischen Senaat, door de promotie van den onwaardige voltooijen. Zoo werd dan de plegtigheid geschorst, en eerst in 't vervolg, onder overlegging van een anderen arbeid, en na een betere defensie, werd de candidaat tot meester in de Regten bevorderd. Een groote partij van genoodigden, uit de nabestaanden en vrienden van het zoo smartelijk teleurgesteld paar, werd tot zoolang verhinderd feest te vieren. — Zoo erg hadden wij het niet gemeënd!

Behalve CLÉMENT, met wien sedert de betrekking onwillekeurig bekoeld is²⁾, en die een tijdlang Kantonregter was, zijn uit de rij mijner vrienden en tijdgenooten de Raadsheer en uitnemende Criminalist Mr. A. J. VAN DEINSE, de Procureur-Generaal in Ned.-Indië Mr. P. BRUNSVELD VAN HULTEN³⁾, de oud-ontvanger der Registratie en Domeinen Mr. J. M. CALLENFELS en Dr. K. T. CLUMPER, Conrector te Maastricht, met wien ik even als met VAN DEINSE, nog al eens Homerus las, ons achtervolgens ontvallen. — Uit de Medici was ik vooral met den Geneesheer te Goes, Dr. C. A. VAN RENTERGHEM gemeenzaam, met wien ik nog al over de gebeurtenissen van den dag politiseerde en die mij vele jaren later, onder den bijnaam van het

---

1) Règlement sur l'organisation de l'Enseignement Supérieur, dans les Provinces méridionales du Royaume des Pays-Bas, Art. 56 (25 September 1816, ondert. FALCK).

2) Hij wenschte mij echter uit Vlissingen geluk met het Professoraat (21 Febr. 1841).

3) Overleden 13 April 1867, oud 58 jaren (doodberigt uit 's Hage van zijne nabestaanden). VAN DEINSE overleden 1 Julij 1867.

door Lord BYRON vermaard geworden Missolonghi, een bewijs van hartelijke verknochtheid gaf¹⁾. En hoewel PIETER PAULUS uit Axel bij MAHNE inwoonde en dus in zijne bewegingen minder vrij was dan wij, was ook hij, naderhand Officier van Justitie te Zierikzee, tot in den jongsten tijd, de dagen van Gent niet vergeten, en ondervond ik zijne gulle gastvrijheid, — toen hij mij na een verloop van meer dan 40 jaren, met een rijtuig aan de Zijp afhaalde en naar zijne woning voerde²⁾.

Gedurende mijn verblijf te Gent werd een onzer Vrienden, zoon van den Generaal-Directeur der fortificatiën HENNEQUIN door het berigt van het onverwacht en jammerlijk uiteinde te Utrecht van zijn algemeen geachten Vader, in diepen rouw gedompeld, en lekte ongelukkigerwijze veel tot nadeel van het al te slap of oogluikend toezigt op den vestingbouw van het zuidelijk frontier, meer bepaald te Yperen en te Ostende uit; zoodat de daarmede belaste Hoofd-Officieren, onder deze de schoonbroeder van VAN MARLE, de bij uitstek wetenschappelijke Ingenieur J. D. PASTEUR, en ten slotte de beroemde Luitenant-Generaal Baron KRALJENHOFF zelf in eene langwijlige en geheime criminele instructie bij het Hoog Militair Gerechtshof met andere Officieren van verschillenden rang werden betrokken. Welk eene opspraak, maar ook welke verslagenheid dit onderzoek en de hetzij onmatig gestreng of wel toegeeflijk geslagen vonnissen bij het Publiek en bij de in het verderf gestorte gezinnen der veroor-

1) Zie hierna, 252. (14 Febr. 1851).

2) In het laatst van Augustus 1872.

deelden wekten, kan men ligt beseffen. Het was ook gedurende mijn verblijf aan de Gentsche Hoogeschool dat wij op een Zondag en op den kouter wandelende, elkander het gerucht der verdwijning van mevrouw BOELLAARD vertelden, van eene geboren Française, Echtgenoot van dien Kolonel, die men zeide door een Engelschman geschaakt en naar Parijs doorgegaan te zijn. Zij was de dochter van den naar België uitgeweken Régicide, POULTIER D'ELMOTTE ¹⁾ en moeder van eenige kinderen. Hoewel de zaak duister was en voor de in het oog der wereld schuldige vrouw geen gunstiger afloop der conrectionele vervolging toeliet, is ons bijna een halve eeuw daarna, de toedragt der omstandigheden duidelijk geworden, en dat geen weldenkende zijne achting aan de tot vlugt genoodzaakte, beklagenswaardige vrouw kon ontzeggen, — met wie ik eenige jaren ten behoeve van een dier kinderen, mevrouw DUFOUR, eene belangwekkende briefwisseling heb onderhouden ²⁾ en het schijn bedriegt, in het voorbeeld dier vermeend geschaakte bevestigd vond.

Van deze bijzondere incidenten kom ik op het algemeene terug, alvorens Gent vaarwel te zeggen. Ik was er getuige van de optreding van Mr. H. J. VAN DOORN, als Gouverneur van Oost-Vlaanderen, door den glans van zijn veeljarig bewind over Zeeland vooraf-

---

1) Brief van den Kolonel D'ELMOTTE aan neef VAN MARLE, uit Doornik, 10 Aug. 1820.

2) Zij woonde te Parijs en had den naam van hare jeugd, D'ELMOTTE aangenomen. Men heeft van haar twee kleine geschriften Philosophie religieuse. Pensées sur l'ordre moral, en Étude philosophique sur le principe religieux par Mme R. D'ELMOTTE, Paris 1856 en 1862 (2e édit.).

gegaan. — Zijn taak als opvolger van den Graaf DE LENS was netelig, maar eerlang ontzag men den be- gaafden en ervaren Zeeuw en deed men aan zijne regtschapenheid, doorzigt en veerkracht regt wederva- ren. — Niet in 1826, maar eerst twintig jaar daarna, in 1846, leerde ik dien Staatsman, toen onder WILLEM II, als Secretaris van Staat of Groot Vizier zoo als de Arnhemsche Courant hem bestempelde, persoonlijk kennen. Het was te Leiden bij de aftreding van Prof. TYDEMAN als Rector Magnificus, en de indruk van die ontmoeting was zóó aangenaam dat zij bij mij voor goed die kunstmatig bewerkte impopulariteit tegen VAN DOORN jaren lang aangekweekt, uitwischte. Ik kom daar later in tijd en wijle op terug. Hier zij het ge- noeg aan te stippen, dat FALCK reeds van hem als Gouverneur van Zeeland getuigde, dat hij „slag van regeren” had. Te Gent verhaalde men, dat hij wel eens zeer vroeg in den morgen vertrokken deze of gene onderhoorigen, een' Ontvanger b.v. omtrent wiens finantiele omstandigheden men argwaan had opgevat, onverhoeds verraste en op het lijf viel. In mijn' tijd, werden de Ignorantijnen of dusgenaamde „Broeders van liefde” de stad uitgezet. Wat men in Duitsch- land „den Kulturkampf” heet, was toen met de edelste bedoelingen, het heilloos stelsel van WILLEM I, dat vele Katholieken in België, meer en meer van den Protestantschen Monarch onvermijdelijk vervreemde. — THORBECKE den 28 December 1826 aan GROEN VAN PRINSTERER vertrouwelijk schrijvende, dacht misschien ook wel aan den Gouverneur VAN DOORN, dien hij te Gent onder de oogen had, bij de aanmerking: „Ook de praktijk der staatkunde vordert thans eenen schat

van kundigheden, eene ernstige en diepe studie, en met menschenkennis en eene fijne behandeling van persoonlijke drijfveeren kunnen onze Staatslieden niet meer volstaan" ¹⁾). — Stond VAN DOORN aan de spits van het burgerlijk bestier van Oost-Vlaanderen, de militaire Opperbevelhebber, Hertog van Saksen-Weimar, deed destijds een wetenschappelijke reize in Noord-Amerika. Maar met zijn Adjutant SCHLARBAUM bevond ik mij in de diligence over Aalst naar Brussel, om er de VAN MARLE's te bezoeken, en raakte in een onderhoudend gesprek. — VAN MARLE zelf kwam ook eens niet voor mij, maar als Inspecteur der Kantoren van Waarborg, bij welke gelegenheid ik met hem, aan den gullen maar eenvoudigen disch bij den Ontvanger CORIJN werd genoodigd, die in de rigting van Oostacker woonde, — een hupsch man met een open gelaat. — Welke meer bepaald de redenen geweest zijn, die mij of mijn' Vader hebben bewogen, dat ik na een tweejarig verblijf, het zoo genoegelijk Gent en de zoo aanzienlijke, welvarende, vrolijke stad met het kleinere en schijnbaar stiller Leuven verwisselde, weet ik waarlijk zelf niet meer. Zou ik aan den scherpzinnigen en helderen HAUS, door zijn Leerboek over Natuurregt of Wijsbegeerte des Regts (in het Latijn opgesteld) niet een uitnemenden Criminalist, welligt niet zoo geleerd als BIRNBAUM, maar levendiger, beknopter en bondiger dan deze, hebben bekomen? Een en andermaal Juridische examens van dezen of genen Vriend of bekende aanhoorende, trof mij het klaar en puntig ondervragen van HAUS. —

1) Brieven van THORBECKE, 1830—1832 (Amsterdam 1873) bl. 6.

HOLTJUS was toen met BIRNBAUM een der sieraden van Leuven, en met zulk een Civilist kon de ouderwetsche DE RIJCKERE zich niet meten, die Heineccius als Leiddraad volgde. Voor het Fransch nog geldig Privaatrecht zou ik den braven DECOSTER te Leuven vinden, die zijn taak ook van Staatsrecht, gemoedelijk en bescheiden vervulde, maar te Gent was een als President der Regtbank van Eersten Aanleg¹⁾, oud-Lid eener Staatsvergadering in Frankrijk, meer ervaren praktisch Regtsgeleerde, VAN WAMBEKE, misschien verkieslijk. En die eerst vervolgens te Leuven als Leeraar der Statistiek weinig op zijne plaats, de geleerde Archivaris F. J. MONE, een uiterst welwillend man, zwager van WARNKÖNIG, de vakken van THORBECKE zou onderwijzen, was toch bij eenige overweging, een niet al te besten ruil voor zulk een docent, die mij immers zooveel blijken van genegenheid had gegeven, maar in de laatste maanden was die een weinig bekoeld. Te weten, nadat THORBECKE mij Phillips en Henry ter lezing had aanbevolen en ik door VAN MARLE reeds met THIERRY, *Hist. de la conquête de l'Angleterre par les Normands* bekend was geworden, had ik de groote vacantie te Tilburg doorgebracht hebbende, bij den aanvang van den nieuwen cursus wel lust gehad mijne krachten aan eene Prijsvraag over WILLEM DEN VEROVERAAR, door de Faculteit der Letteren of der Regten op THORBECKE's voordragt uitgeschreven, te beproeven, maar bij een bezoek dat ik hem bragt, nam hij het initiatief en moedigde mij tot die poging aan; hij zou mij dan verder de

---

1) Te Antwerpen.

Fontes opgeven. Ik begreep dat ik boven mijne mededingers een ongelijk voordeel zou krijgen, en dankte hem voor die goedheid. — Of zulke opgaaf door Professoren en ander hulpbetoon elders wel meer voorgekomen zij en de verwerving van den eerepenning gemakkelijk gemaakt hebbe, weet ik niet, maar het scheen mij dat THORBECKE die weigering uit kiescheid niet waardeerde en daarover gebelgd was. — Hoe het zij, dat misverstand kan iets hebben bijgedragen, om mij voor de door VAN MARLE breed uitgemeten voordeelen van het Brussel meer nabijgelegen Leuven, te winnen; terwijl het niet onmogelijk is, dat ik van de verstrooiingen van het tooneel te Gent en andere vermaken overvloedig gebruik makende en met onze Hollanders te weinig op Vlaamschen voet levende, in die twee jaren vrij wat geld had gekost. Wat hiervan zij, het besluit viel, dat ik na mijne propaedeutisch mathematische en letterkundige examens te hebben afgelegd, Vlaanderen zou vaarwel zeggen, en in de voormalige hoofdstad van Brabant, waar nevens de Hoogeschool het bij VAN MARLE en VAN GHERT geliefd Collegium Philosophicum onlangs was geopend, bij den Secretaris-Inspecteur van beide Instellingen, den Heer Mr. J. B. ROELANTS, vroeger Officier van Justitie in Groningen, en met eene zeer beminnelijke Vrouw, eene freule, LEWE VAN MIDDELSTUM gehuwd, in het najaar van 1827 mijn intrek zou nemen.

VIERDE HOOFDSTUK.

1827—1830. Studie-jaren aan de Hoogeschool te Leuven.

Men meene niet dat ik van nu af met de vrijheid van het Studenten-leven gebroken had. Want hoewel de betamelijkheid van zelf zekere orde en regelmaat in de leefwijze medebragt, had ik min of meer de onvermijdelijke beperking van die vrijheid door de pligten van den huiselijken kring beseffende en al twee jaren lang vrij van al zulke teugels geweest zijnde, tot beding gemaakt dat ik even als te Gent, den sleutel van het huis zou hebben, al nam ik mij voor, des avonds óf meest op mijne kamer te blijven, óf doorgaans met de Leden van het gezin een aangenamen omgang te genieten. In de fraaije ruime woning van den Heer ROELANTS in de Savoyen-sstraat, die ik in 1869 tot mijne groote ergernis in een Hôtel du St. Esprit veranderd vond, had ik twee nette vertrekkers vóór aan de straat; ARNOLD GELDERMAN, gewezen Student in de Regten te Groningen, neef van Mevr. ROELANTS, JACQUES COPES VAN HASSELT, iets ouder dan wij, insgelijks Jurist, en EMILE GLIBERT,

zoon van een rentenier te Brussel (Rue de Berlaymont) en nieuweling aan de Universiteit, waren mijne bureu. Ook deze had twee kamers, de anderen elk ééne. Het voorhuis rustte op kolommen. Er was een schoone en ruime tuinkamer, waarin wij ontbeten, te 1 of 2 ure aten, thee dronken en ook des avonds spijsden. Het gezin bestond uit den Heer en Mevrouw, een lief klein meisje (sedert Mevr. VAN DEN BERCH VAN HEEMSTEDÉ) en eene, nog beeldschoone zuster van den Heer ROELANTS, ADELAIDE. Nog al veel was een Broeder HIPPOLYTE ROELANTS, even als zij uit Gent geboortig, maar niet bevallig van uiterlijk, doch goeheartig, bij ons over den vloer. — Een veelbelovende knaap, elf jaar oud, EGBERT ROELANTS, was toen op het Instituut van den Heer COQUILHAT te Luik, maar kwam na eenige maanden onder het ouderlijk dak terug. Hoe jeugdig had hij reeds de muziek en de woorden ¹⁾ van een opera gecomponeerd; hij was in de geboorstestad van GRÉTRY wegens zijn gelukkigen aanleg, élève van het Conservatoire aldaar. Wie had kunnen gissen dat de levensdraad van den vrolijken, doch sedert door den loop der gebeurtenissen tot hoogen ernst gestemden jongeling zóó vroeg tot diepe verslagenheid zijner Ouders en van die eenige zuster onverbiddelijk zou worden afgesneden, kort vóór dat hij den kansel als Predikant der Waalsche Gemeente, toen Candidaat der Theologie te Groningen en als Student met het eermetaal gekroond, onder alle hooggespannen verwachting zou beklimmen? — Door zijne Leermeesters die zijner nagedachtenis een krans vlochten, diep betreurd,

---

1) Of liever den tekst.

daalde hij nog minderjarig ten grave, — een telg der LEWE'S wier blonde lokken en rijzige gestalte zijne moederlijke afkomst aanduiden.

Een sieraad der Hoogeschool en meer bijzonder van onze Hollandsche rij van Studenten te Leuven, was FREDERIK Graaf VAN BYLANDT, zoon van den bekenden Generaal te Brussel. Wij zagen tegen hem op als Schrijver der Prijsverhandeling over den toestand van Vlaanderen ten tijde van LODEWIJK VAN MALE, een doorwrochte arbeid nog lang naderhand door bevoegde Geschiedschrijvers gewaardeerd. Hij polemiseerde toen met den Hoogleraar Baron DE REIFFENBERG in diens Archives historiques et littéraires. — KAREL STEDMAN, zoon van den Luitenant-Generaal en neef van den Gouverneur van Noord-Brabant HULTMAN, en die in 1848 en 1849 eene schitterende rol in het Frankforter-Parlement heeft gespeeld, zoowel als de WESTPHALEN'S die ter liefde van BIRNBAUM te Leuven hadden gestudeerd, leefden nog in de herinnering. Maar wij telden behalve enkele aanrakingen met F. VAN BYLANDT, meest in de Academische Bibliotheek en met zijn gewezen opvoeder Dr. KARL BERNHARDI, die het bestuur der Leuvensche Bibliotheek sedert met dat van de boekerij te Kassel heeft verwisseld, onder onze gemeenzame Vrienden EUGÈNE BLOM VAN SOLINGEN, zoon van den Hoogleraar van Zeeuwsche afkomst, en die door een vliegende tering weggerukt, tot onze droefheid, werd weggenomen, nauwelijks een jaar Advocaat te Gent; H. A. R. VOSMAER, die bij HOLTJUS inwoonde, sedert Notaris te Utrecht, en eigenlijk dáár, niet te Leuven als Student ingeschreven; HENRI GOCKINGA, neef van Mevr. ROELANTS, die aan

asthma lijdende, uit Groningen naar het Zuiden was gekomen, en het tweetal uit 's Hage, een jaar na mij, te Leuven opgedaagd, M. EYSSELL en H. J. SOURY die na verkregen dispensatie van zekere propaedeutische vakken, hunne Regtsstudiën bij BIRNBAUM en HOLTJUS wilden voortzetten. — Er waren enkele Noord-Bra-banders DE WILLEBOIS, sedert Advocaat, Regter en Raadsheer-President te 's Bosch, SMITZ, Geneesheer te Oirschot en een andere Medicus P. J. REIJNE, wiens zusters en moeder ik meer geregeld dan hem ten huize van Mevr. ROELANTS zag en met welke wij in de omstreken der romantische stad, met de burgt van Caesar, met hare heuvelen of den ijzeren berg, met de Abdy van het Park en het bosch van Héverlé, eene verlenging van dat van Soignies, wij nog al eens des zomers gingen wandelen, of die bij ons in de groote tuinkamer piano speelden of zongen. Zij waren uit Amsterdam en streng Katholiek, hetgeen toch de ongedwongen vriendschappelijke verkeerung met de Protestanten destijds niet uitsloot. — De tweede was de aardigste en is, zoo ik wèl heb, later te Amsterdam gehuwd (MEVR. DANKELMAN). Zij heette JOSEPHINE; de oudste minder mooi, DAATJE, er was ook nog eene derde, wèl mooi, maar minder schrandere en een vierde, zoo ietwat tusschen beiden. — Zij hadden zich voor de studiën voor dien eenigen Broeder, naar het Zuiden tijdelijk verplaatst. De moeder was in hare jeugd gewis eene schoonheid, eene geboren NICKOLS. — Van Mevr. DANKELMAN hadden wij te Utrecht, zeer lang geleden, een vlugtig bezoek. — Zij en hare zusters logeerden toen nu en dan te 's Bosch bij den President der Regtbank, VAN DER HORST, een ijverig

Roomschgezinde, wiens Broeder als woelig en invloedrijk Secretaris van een R. K. Kerkvoogd, in de Briefwisseling van DE POTTER en TIELEMANS te lezen staat ¹⁾. Maar in onzen kring werd iedere aanstootelijke stof van Religie-gekibbel vermeden.

Thee-visites bij Professoren of andere tijdverspillende bezoeken, indien men hun niet iets te vragen had, waren te Leuven even onbekend als te Gent. Ik herinner mij niet, ooit bij Mevr. HOLTJUS of bij Mevr. BIRNBAUM geweest te zijn: maar een testimonium wegens het bezoeken der lessen, werd niet afgegeven, of er moest uit een examen ten huize van den Hoogleeraar gebleken zijn, dat men die met vrucht had bijgewoond. Zóó of op de collegien zelve, leerde men ze kennen. Maar bij den Secretaris-Inspecteur ROELANTS kwamen nu en dan deze en gene Professoren of bij Mevr. ROELANTS, enkele Professorinnen of Leuvensche dames. Tegenover ons woonde de familie FRANTZEN, van welke Mevrouw de eigen dochter was van den Generaal VAN DER MERSCH, den beroemden of befaamden Opperbevelhebber der Brabantsche Omwenteling van 1790; eene van hare dochters was de Barones DE REIFFENBERG ²⁾, en langs dien weg kwam ik vermoedelijk met haren man, den encyclopaedischen

1) „L'esprit familier VAN DER HORST. Lettres de TIELEMANS à DE POTTER, p. 191. De Kerkvoogd heette VAN BOMMEL, Bisschop te Luik, en aangeduid als „Melchisedec.” (T. II. 9, 14).

2) „Mad. DE REIFFENBERG a été très sensible à votre souvenir. J'ai vu ici (te Brussel) Mlle ROELANTS (ADELAÏDE), aujourd'hui Mde TROSSAERT, et nous avons parlé de vous et du passé: ces retours vers un tems qui n'est plus, sont loins de manquer de charme, malgré les regrets qu'ils inspirent.” Brief aan mij van den Baron DE REIFFENBERG, 27 April 1841.

Letterkundige en Geschiedvorschcr, in vriendschappelijke aanraking; een band, die ook na de scheiding van België, tot zijn dood ongekrenkt heeft voortgeduurd. Hij was een klein zeer levendig persoon, van vernuft overvloeiend, beter dan andere Belgen, in het fransch de pen voerende, jegens Holland en de Hollanders welwillend gezin, en die gewis liever het Rijk niet van één gescheurd had gezien. Het eerste zeer hoffelijk ingekleed billet dat ik van hem ontving, was eene dankbetuiging voor eene note of notice Sur les Juifs au moyen Age, die ik hem voor zijne periodiek verschijnende Archives had gezonden. In zijne hoedanigheid van Hoogleeraar der Wijsbegeerte zonderling misplaatst, had ik met hem als Student niets te maken, en gevoelde mij dus vrij en zelfstandig en ook door zijne bekendheid met VAN MARLE, op aangename voet. — Dit was evenzeer het geval met den Hoogleeraar in het Canonisch Regt en de Kerkelijke Geschiedenis bij het Collegium Philosophicum, den voortreffelijken Criminalist, vroeger toehoorder, thans Ambtgenoot van BIRNBAUM, RUDOLF WINSSINGER, een man van edele gestalte en indrukwekkend gelaat, die zich te Waterloo door zijn moed had onderscheiden en de Militaire Willemsorde droeg. Hij en zijne niet minder uitnemende Vrouw, eene freule, FLETTÉ DE FLETTENFELD, uit Brussel, die de schilderkunst beoefende, kwamen ook nog al bij den Heer en Mevr. ROELANTS aan huis, en zoo werd ik er met hen of alleen ten eten genoodigd. Met stalen vlijt had hij vóór 1830 een begin gemaakt met de uitgaaf van eene Verzameling van regtsbronnen over de verhouding van Kerk en Staat. Hij vereerde mij daarvan het Eerste Deel, van

Christus af tot den dood van KAREL DEN GROOTE. Sterk aan Koning WILLEM I verkleefd, schoon zijn Broeder de Majoor der Artillerie in dienst der muitelingen Generaal was geworden, verkoos WINSSINGER zich na den opstand van België, liever in eenzaamheid te begraven, dan zich naar de gebeurtenissen te plooijen en zijne beginselen te verzaken ¹⁾).

Wat de Bibliotheek betreft, te Leuven was ik met BERNHARDI, wien ik al eens bij VAN MARLE had ontmoet, op gemeenzamen voet, zoodat ik de boeken die ik voor mijne studiën behoefde, zonder reçu van een of anderen Professor, op mijne kamer medenam. — Het is — dunkt mij — gedenkwaardig dat die brave Duitscher uit Keur-Hessen, die eerst naar Wilna beroepen, sedert de opvolger van JACOB GRIMM in zijne geboortestad (Kassel) werd, mij in onze Hollandsche taal en in zijne officiele betrekking, nadat ik een geruimen tijd des namiddags met hem of onder zijne leiding, uit liefhebberij aan den Catalogus der Academische boekerij had besteed, de Geschiedenis van Graaf WILLEM II, Roomsche-Koning, door JOHAN MEERMAN, fraai ingebonden, met het volgend bijschrift deed geworden:

„Ter herinnering aan de uren welke de Heer VREEDE met mij op de bibliotheek werkend heeft doorgebracht.

Goedgekeurd door een schrijven der H.H. Kuratoren van 31 Oct. 1828.

KAREL BERNHARDI.”

---

1) Van den edelen WINSSINGER ontving ik na den dood van VAN MARLE een hartelijk en gevoelvollen brief (in het fransch en niet gedagteekend). Hij woonde toen onder Dilbeek nabij Brussel (Vlesendael).

Ik noem dit feit gedenkwaardig, daar deze Hollandsche regelen uit de pen zijn gevloeid van den verdienstelijken Geleerde, die de „Sprachkarte Deutschlands” met allerlei geographisch-politische beschouwingen in den annexionistischen geest heeft uitgegeven, met een Toevoegsel uit den tijd van den Fransch-Duitschen oorlog. Zijn zoon stond in het hoofdkwartier van Versailles bij de Landwehr. — Doch, ik hoop later op mijne betrekking tot den hupschen Bibliothecaris, in 1848 tot het Duitsch Parlement¹⁾ en op het einde zijns levens naar Berlijn tot den Rijksdag uit Keur-Hessen afgevaardigd, nog wel eens terug te komen.

De keuze van het boek, welks titel ik daar vermeldde, stond gewis in verband met de rigting van mijne toenmalige historische nasporingen. Als de Heer ROELANTS het meer dan gewoonlijk druk had, ging hij vroeg naar bed, en liet zich dan te vier ure wekken. Jonger dan hij, bleef ik zoo lang als de overige Leden van het gezin op, maar verzocht de trouwe Waalsche meid MARIE, mij op hetzelfde uur als haren heer te roepen, en dan met behulp van een grooten flinken kop koffij, kon ik vrij wat vóór den tijd dat de collegien aanvingen, afdoen. Zoo het rijk onderwerp mij door SCHRANT te Gent aan de hand gegeven vervolgende, bewerkte ik in den gulden morgenstond, het thans in mijne oogen onbeduidend stukje over de Missi Dominici geplaatst in de Bijdragen tot Regtsgelerdheid en Wetgeving der Hoogleeraren DEN TEX en VAN HALL, IVe Deel 2^e Stuk. —

---

1) Zie Brustbilder aus der Paulskirche (Leipzig 1849). Hij was een der Leden van het Casino.

Niet zonder bedenking evenwel, zoodat mijn titel van „Student in de Regten” zorgvuldig werd weggelaten. Zeker om het crediet van hun hooggeschat Tijdschrift niet te verzwakken. Geen Student — zoo meldde men mij — zou het aan eene der Noord-Nederlandsche Universiteiten gewaagd hebben, een opstel ter plaatsing aan de Redactie aan te bieden! Maar toen ik mijn geschrijf tengevolge dier aanmerking terugvroeg, scheen toch den Tilburgenaar DEN TEX die bestraffing van mijne vermetelheid, al te hard, en voegde hij zelfs aan het slot nog een versch citaat uit de *Geschiede der Deutschen* van PFISTER bij de mijne. — De goedheid van TYDEMAN met zijne *Mnemosyne*, had mij te overmoedig gemaakt, en waar anders dan in een *Juridische Verzameling* kon ik mijne *Bijdrage tot de Geschiedenis der Regtspleging ten tijde van KAREL DEN GROOTEN*, aan den man brengen.

Veel verlustigde ik mij in die rustige dagen, in den ouden schat van Fransche geleerdheid in de *Mémoires de l'Académie des Inscriptions et belles Lettres* neêrgelegd. En zoo werd ik al weder door eerezucht of ijdelheid verlokt — ditmaal door den Secretaris-Inspecteur ROELANTS aangemoedigd, — om den Heer Mr. D. J. VAN EWIJCK, destijds Administrateur der zaken van het Onderwijs, de Kunsten en Wetenschappen, eenige andere bladen over de beoefening der *Vaderlandsche Geschiedenis* uit de bronnen, te onderwerpen, waarbij ik naar aanleiding van eene *Verhandeling* van DE BRÉQUIGNY in diezelfde groote *Verzameling* van *Mémoires*, een onderzoek van de Archiven van den Tower te Londen aanbeval, als on-

tegenzeggelijk ter opheldering der duistere punten van onze Historie, zullende bijdragen. — De lauweren van MILTIADES benamen THEMISTOCLES, zegt men, weleer de nachtrust; mij prikkelde de eer door GROEN v. PRINSTERER, HUGO BEIJERMAN, SCHELTEMA en ROIJAARDS in het geven van wenken aan Neêrlands toekomstigen Geschiedschrijver behaald, waarvan de pers van den dag gewaagde ¹⁾. — Op brieven aan SCHRANT, over de Grafelijke Domeinen, aan N. G. VAN KAMPEN over het aandeel der Friezen en andere Nederlanders aan de Kruistogten gerigt, zag ik mij met verpligtende antwoorden van die verdienstelijke mannen vereerd, — zoowel als met een aanmoedigend schrijven van den Heer VAN EWIJCK.

Doch niet even kalm zou het Academie-leven daarheen vlieten; veelmeer dan Gent ²⁾, was Leuven van 1828—1830 een brandpunt en broeinest van woelingen, al dan niet de Hoogeschool tevens betreffende. — De eerste opschudding bragt de verklaring van DE POTTER te weeg ³⁾, aan welke 41 Studenten door eenige drijvers bewerkt, — de meeste weinig wetende wat zij deden, openlijk in de dagbladen hunne adhaesie schonken. Trots het verleidend „vous êtes des nôtres,

1) GROEN v. PRINSTERER, Over de redenen om de Geschiedenis der Natie bekend te maken, 1826. Brieven van THORBECKE, bl. 7.

2) Nog den 11 Junij 1829 meldde THORBECKE vandaar aan GROEN VAN PRINSTERER (Brieven bl. 10): „Onze studerende jeugd (de Gentsche) bemoeit zich met de politiek niet.” SPILTHOORN toen zeker reeds wél.

3) DE POTTER schreef in den Courier des Pays-Bas den 8 November 1828: „Que quiconque n'aura pas clairement démontré par ses actes qu'il n'est dévoué à aucun ministre, soit mis au ban de la nation, et que l'anathème de l'antipopularité pèse sur lui avec toutes ses suites!...” THÉOD. JUSTE, La révolution belge de 1830. T. I. 112.

n'est-ce pas, VREEDE? vous signez avec nous?" hield ik standvastig vol, en weigerde ik meê te doen op het gevaar af van de genegenheid en het vertrouwen die ik bij de Walen en Fransch-sprekende Brabanders gewonnen had, voor goed te verbeuren en als ministeriel aan de algemeene verachting prijsgegeven of in de taal van onze jongelieden, dood verklaard te worden. — Die felle politieke tweespalt, zoo eensklaps geopend, eischt wel wat toelichting.

Gelijk hierboven gezegd is, bestond te Gent geene Studenten-Societeit; te Luik evenmin. Maar wij hadden er wel eene te Leuven, beneden een algemeene kamer met buffet, daarnevens eene groote biljard-zaal, waar aan den wand de beeltenissen der Hoogleeraren prijkten, van de Universiteit en van het Collegium Philosophicum, ook enkele, als ik mij niet vergis. — Boven was er een Cabinet de lecture, Fransche en Belgische, ook sommige Noord-Nederlandsche bladen, en de vlugschriften van den dag. Te Gent was het al mijne vaste gewoonte geweest in een klein café, nabij het Academie-gebouw, omstreeks 10 of 11 ure, tusschen de lessen, den Constitutionnel en den Courrier français, zoowel als het Journal de Gand enz. geregeld te lezen, en een kop koffij te nemen. — Esprit de Corps was dáár onder de in de groote stad links en regts verspreide jongelieden, weinig te bespeuren; alleen staat het mij voor dat wij bij den dood van een Student, in de Schelde, zoo ik wêl heb, ongelukkig verdronken, allen eene lijkdienst in St. Baafs bijwoonden en hem verder de laatste eer bewezen. — Te Leuven vormde de Societeit een middenpunt, waar tot het kiezen van Commissarissen en

het bespreken van zaken van algemeen belang, vergaderingen werden belegd. En daar ik nu te dier plaatse de Couranten dagelijks las en natuurlijk wel eens over een of ander Artikel of berigt in gesprek was geraakt en van mijn hart geen moordkuil maakte, terwijl de overige Noordelijken aan de gebeurtenissen van den dag minder aandacht schonken of minder vloeiend fransch spraken, werd ik al spoedig tot een der vijf Commissarissen van de Studenten-Societeit benoemd, waar onder anderen, de jonge Graaf T. SERCLAES DE TILLY, in de laatste jaren onder de beide LEOPOLD's Gouverneur van Limburg en van Oost-Vlaanderen, met DE FORMANOIR uit Doornik, ADOLPHE ROUSSEL, sedert Hoogleeraar te Brussel en Lid der Kamer van Volksvertegenwoordigers en AL. HODY, naderhand Officier van Justitie en beurtelings Administrateur de la sûreté publique te Brussel, — voor zijne diensten aan den Staat bij die ellendige Politie bewezen, in den Adelstand verheven en gebaroniseerd, — mijne mede-Leden waren, — een tijd lang als mijn geheugen mij niet bedriegt, door P. VAN CAMP uit Antwerpen, in 't vervolg Raadsheer en President van een Hof van Appel, en door den Wiskundige LESCHEVIN uit Doornik, alsmede door een dichterlijken beoefenaar der Letteren HIPPOLYTE ROUSSELLE uit Mons, een zeer aangenaam en vrolijk jong man, zoon van den Secretaris dier stad, afgewisseld. — Ik denk dat ons Bestuur aan dat van P. F. CLAES, in 1830 een der beruchte Leden van het Congres van België, en van d'ELHOUGNE, beide Leuvenaren en die ik vermoed dat de oprichters der Societeit geweest zijn, was opgevolgd. Zij waren in hunne juridische studiën meer gevorderd dan ik, en

stonden even als met den ouderen Leuvenaar SYLVAIN VAN DE WELJER, toen Advocaat en Bibliothecaris te Brussel, het geval was geweest, onder den invloed van de voormalige Redacteuren van L'Observateur belge, de Advocaten P. F. VAN MEENEN en D'ELHOUGNE, den Vader. — CLAES was — schoon Student en zijn doctoraal examen nog niet afgelegd hebbende, — reeds een der Redacteuren van den Courrier des Pays-Bas, zoodat hij of een zijner geestverwanten geene zwarigheid had gemaakt, op het titelblad van het werk van een der Leden van den Courrier, dat naamloos was verschenen, GUILLAUME FRÉDÉRIC D'ORANGE, avant son avènement au trône enz. den naam van LUCIEN JOTTRAND voluit te schrijven. En zoo ontvingen wij geregeld van DE POTTER uit zijne gevangenis der Petits Carmes, zijne in klimmend-vijandigen zin tegen de Regering gestemde en min of meer opruijende geschriften ten geschenke¹⁾. Nog al vreemd, dat juist de zoon van den cipier dier gevangenis²⁾ toen onze mede-Student was, en later zoozeer in achting steeg, dat hij een zeer verdienstelijk Burgemeester van Brussel is geworden!

Men ziet dat ik mij in vrij heet vuur bevond, en wel ware het een wonder geweest zoo ik met dat vuur spelende, mij nooit gebrand had. Toch had ik over het geheel het geluk, zelfs in die moeilijke dagen, en bij al den gloed die mij op 19 jarigen leeftijd verteerde, den middenweg te bewandelen, of zoo als TACITUS

1) De l'union des catholiques et des libéraux; Réponse à quelques objections en de tegenschriften vermeld bij THONISSEN, La Belgique sous le règne de LÉOPOLD I. Vol. I, 273 (1861, 2e édit.).

2) FONTAINAS.

het bij Staatsgeschillen wenschelijk achtte ¹⁾, „licet inter abruptam contumaciam, et deforme obsequium, pergere iter ambitione ac periculis vacuum.”

Van de inzigten onzer Regering en van het karakter en de talenten van sommige onzer Ministers, had ik bij VAN MARLE en VAN GHERT, zoowel als bij den heer ROELANTS, te veel goeds gehoord, om mij zoo plotseling door den aanmatigenden toon van een paar menners, die zelf niet meer dan marionetten waren, tot het onbezonnen teekenen van een Declaratoir of manifest te laten overrumpelen en verschalken. Misschien had mij ook de misstap te Gent, met CLEMENT, op het gebied der Journalistiek gepleegd, eenigzins schroomvallig gemaakt. Waarlijk vond ik het ongepast en voorbarig, terwijl er eene Tweede Kamer der Staten-Generaal was, — voor bespiegelingen en magtspreuken van een man partij te trekken, die onlangs met Ministers persoonlijk bevriend, nu een doemvonnis over hen streek ²⁾ en zich wegens zijne smadelijke en honende uitvallen, bij de Justitie in hechtenis bevond.

Dat ik anders waar het noodig was, wel onbevreesd en zonder iemand te ontzien, mijn oordeel dorst uit te spreken, bleek hun, die zich zeker in mijn gedrag hadden teleurgesteld gezien, niet lang daarna uit mijne

---

1) Annal. L. IV c. 20.

2) THORBECKE was destijds bepaald ministerieel, en schreef nog meer dan een half jaar daarna (11 Junij 1829) uit Gent aan zijn' Vriend GROEN v. PRINSTERER: „Toen in October (1828) het geschreeuw tegen de Ministers begon, was de voorname wensch der welmeenendsten, dat Z. M. zich op deze wijze niet tot eenige verandering van personen mogt laten dwingen.” Brieven van THORBECKE, bl. 10. — Hoe DE POTTER nog in 1827 met Ministers van WILLEM I bevriend was, blijkt uit VAN MARLE's beklag in mijn Levensberigt van Mr. CORN. VAN MARLE (1864), bl. 34.

vrijmoedige taal op het collegie van WARNKÖNIG. — Deze teregt beroemde geleerde was na de onlusten aan de Hoogeschool te Luik onder het Rectoraat van R. VAN REES kort geleden voorgevallen, naar Leuven beroepen, en er onder andere vakken, met den cursus van Natuurregt of Regtsphilosophie, belast. — Het met de Studenten elders door zijne instemming met maatregelen ter beteugeling van hunne losbandigheid verbruid hebbende, zocht hij den ongunstigen roep die van hem in dit opzigt was uitgegaan, door eene geheel tegenovergestelde houding onder ons uit te delgen of te overwinnen. En daar zijne komst en de aanvaarding van den Leerstoel te Leuven, met de impopulaire wet op de Regterlijke organisatie van 18 April 1827, met het onmiddellijk in het Noorden zoowel als in het Zuiden slecht ontvangen Ontwerp van Wetboek van Strafregt en met allerlei ondoordachte vervolgingen wegens misdrijven der drukpers zamen-troffen, was er in dien cursus gelegenheid te over om zich over de vragen van den dag in den meer en meer afkeurenden en der Regering weinig gunstigen toon uit te laten. Verpligt die lessen bij te wonen en de zucht van WARNKÖNIG om nu den liberaal uit te hangen en den jongelieden te behagen, bemerkende, kwam ik er weinig, zoodat toen ik WARNKÖNIG eens bij DE REIFFENBERG ontmoette, eerstgemelde mij waarschuwde meer geregeld te verschijnen, indien ik ten minste geene moeite met het testimonium wilde hebben. De eerste maal daarna ging ik gedwee naar de collegie-zaal in het Academie-gebouw, maar WARNKÖNIG heette verhinderd of ligt ongesteld. Daarna zijne lessen hervattende, scheen zijn toeleg wel te zijn, zich

al weder ten koste der Regering of met andere woorden van Holland en de Hollanders met zijne Belgische toehoorders te vermaken, en was ik op het punt de bank uit te vliegen, maar men hield mij aan de panden van mijn rok vast. Ik zwoer, wanneer zoo iets nogmaals mogt gebeuren niet te zullen zwijgen. En inderdaad, daar hij met SAVIGNY en HUGO dwepende, een voorstander was van de historische school en het stelsel van Codificatie laakte, vond hij een punt van vergelijking van deze met de autokratische verordeningen op het stuk der Taal, op de Besluiten van WILLEM I eigenlijk doelende, maar zich van het antecedent van het Staatsbewind der Bataafsche Republiek van 1804 bedienende, dat hij bij vergissing aan Koning LODEWIJK toeschreef. — Het tooneel was ongeveer het navolgende. „Messieurs, zeide hij, je trouve le système de la codification tout aussi absurde, que si le Gouvernement s'avisait de vouloir imposer une grammaire et un dictionnaire à la nation. Vous en riez? Eh bien je ne connais que deux pays où ce la s'est fait; c'est la Chine et la Hollande¹⁾. Mais en Chine, c'était au moins l'Empereur qui était Chinois lui-même, et qui agissait de cette manière, en Hollande au contraire, ç'a été le Roi LOUIS NAPOLÉON qui n'était pas Hollandais et qui ne savait pas cette langre, et qui pourtant a imposé une grammaire et un dictionnaire aux Hollandais.” — De eenige Hollander dáár tegenwoordig zijnde, maakte ik aan de onedele scherts een einde met de

---

1) Die vergelijking scheen toen bij sommige in zwang want ook in de Briefwisseling van DE POTTER en TIELEMANS, heeten de Hollanders „les Chinois.”

woorden: „Permettez moi M. WARNKÖNIG, de vous faire observer que ce n'est pas comme vous le dites, le Roi LOUIS NAPOLÉON, mais qu'une commission des hommes les plus distingués de la Hollande sous le gouvernement de la République batave, a rédigé elle-même une grammaire et un dictionnaire qui ensuite ont été approuvés, mais jamais imposés par le gouvernement.” — Waarop de Hoogleeraar nog bleeker dan gewoonlijk geworden, na eene pauze, over iets anders sprak, en mij in het voorbijgaan toevoegde: „M. VREEDE, si vous avez encore d'autres observations à me faire, je vous prie de me les transmettre par écrit.” — Die muis had een staart. — Want het feit natuurlijk niet door mij, maar door een of ander Noord-Nederlandsch blad of bij de Regering ruchtbaar geworden, berokkende den Geleerde, die als vreemde-ling onze gastvrijheid scheen te misbruiken, eene officiele berisping en vermaning voorzigtig te zijn. — En nu werden de hekken in den nieuwen cursus verhangen, en hoorden de jongelieden geheel andere dingen, dan het vorig jaar, waarin de Jury, de ministeriele Verantwoordelijkheid, het onderwijs en hetgeen den tekst der duizende Petities met de optelling der nationale grieven uitmaakte, doorgaans het thema van den cursus van Regtsphilosophie waren geweest. Ik had hun voorspeld wat gebeuren zou, — met name aan AD. ROUSSEL, die met WARNKÖNIG hooglijk was ingenomen en die met of zonder zijne voorlichting, eene Prijsverhandeling over den oorsprong van het regt van Eigendom had bewerkt, met goud bekroond. — De tijd van een luide uitbarsting van een sints die gedaanteverwisseling van den Hoogleeraar

wrokkend misnoegen zou niet lang uitblijven. Maar ik mag niet vooruitloopen en de orde der gebeurtenissen verbreken. — Liever sla ik intusschen vlugtig een blik op meer aangename tooneelen.

Mijn voortreffelijkste Leermeester te Leuven, van wien ik evenwel al te weinig nut heb getrokken, was mijn latere Ambtgenoot en gemeenzame Vriend Mr. A. C. HOLTJUS. Mijne historische en niet evenzeer dogmatische rigting dreef mij naar de Geschiedenis van het Romeinsche Regt en ook nog wel naar de Instituten, beiden door den uitstekenden man in het keurigst Latijn voorgedragen, hoedanig ik zelfs niet van eigenlijke Philologen gehoord heb. In 't algemeen was hij even goed taalkundige als Jurist, en had zich door zijne reizen buitenslands in het spreken en schrijven van de taal des Volks dat hij bezocht en welks Instellingen en Regten hij telkens grondig wilde leeren kennen, in niet gewone mate geoefend. Zijne schrandere oogen en het vernuft dat hij geene zwaarigheid maakte al in het Latijn dieterende, nu en dan met eene fransche aardigheid of geestigen inval af te wisselen, maakten hem niettegenstaande zijn weinig behagelijk uiterlijk en den zonderlingen klank zijner stem met zijne verbazende geleerdheid en de overtuiging die men had van zijn eerlijk en onafhankelijk karakter, bij zijne leerlingen zeer geacht en geëerd, — en bij die hem nader kenden, Belg of Hollander, zeer geliefd. — De jongere LELIÈVRE behoorde toen onder zijne beste kweekelingen. — Wij gebruidten de *Ecloga Juris Civilis* en de pas uitgekomen *Vaticana fragmenta*. Op de *Historia Juris* was de sedert beroemd geworden FRANÇOIS LAURENT uit Luxemburg, nu

Hoogleeraar te Gent, een van mijne mede-Studenten, eigenlijk kweekeling van het al spoedig slecht gehandhaafd Collegium Philosophicum. — De Belgische geschiedschrijver AD. BORNET uit Luik, zoowel als ALTMELJER die mij hier naderhand bezochten, lieten niet na, hem de hand te komen drukken, vol eerbied voor zijne begaafdheid en ongemeen-veelzijdige kunde. — De Pandecten heb ik bij HOLTJUS al te zeer verwaarloosd, daar ik hoezeer dan magna cum laude Candidaat geworden, besepte dat het leerstellig Romeensch Regt mijne zaak niet was. Zoo als hiervoren gezegd is, ik kwam bij hem niet aan huis, dan om mijn testimonium te krijgen, en was er getuige van, hoe een Waal die zich tot hetzelfde einde had aangemeld, na een paar óf niet óf zeer gebrekkig beantwoorde vragen, niet zeer vriendelijk werd afgescheept, met een: „Mais monsieur, vous ne savez rien: revenez.” — Ongelukkigerwijze miste ik het voorregt van het liefhebberij-collegie over Handels- en Zeeregtsedert door den Grijsaard in een klassiek werk aan Nederland geschonken. Hij gaf die lessen om het andere jaar, en destijds was de gezondheid van HOLTJUS zóó ziekelijk en zwak, en zijn uiterlijk zóó vervallen, dat ik hem hier te Utrecht vele jaren later, veel krachtiger en vlugger van beweging heb teruggezien. — Waardeerden wij in HOLTJUS een buitengewoon man, in den beminnelijken en onvermoeiden BIRNBAUM achtten wij de welwillendheid niet minder dan zijne veelomvattende belezenheid. De Encyclopædie van het Regt was juist zijn vak, en de doorwrochte Dissertatien over Strafrecht onder zijne leiding reeds bewerkt, zoowel als zijn eigen opstellen in het Archiv

des Criminalrechts en in de Bibliothèque du Jurisconsulte et du Publiciste ¹⁾ verschenen met zijne Oratie als aftredend Rector Magnificus gehouden over de vorderingen der Codificatie van de Strafwet in de beide Werelddeelen sedert de helft der XVIII^{de} Eeuw, hadden ons ontzag ingeboezemd vóór wij de gewoonlijk te 8 ure des ochtends druk bezette Collegie-zaal instapten ²⁾. — NIJPELS, thans Hoogleeraar te Luik, was een dergenen die na PIRMEZ, D'ANÉTHAN, VAN DER TON, WINSSINGER en den ouderen LELIÈVRE, ook MOLITOR en VAN DIEVOET niet te vergeten, de vruchten van BIRNBAUM's onderwijs plukten. Van DE COSTER, die den Code Civil van NAPOLEON in het fransch gaf, en van MONE, die zoo al niet bij mij, dan toch bij andere Noord-Nederlanders het verschillend taal-eigen trachtte uit te vorschen, volgde ik de *Historia politica*, op welke ik bij THORBECKE enkel gehospiteerd had, en niet formeel had kunnen inteekeenen. — Hij weidde lang over den strijd der Pausen tegen de Duitsche Keizers, of omgekeerd, uit. Van de Statistiek ving ik weinig of niets op: van Staatshuishoudkunde, in 't geheel niets ³⁾. — Maar toen hij vernam, dat ik naar Duitschland ging, gaf hij mij in

1) Erg uit de hoogte schrijft de toen nog jeugdige THORBECKE aan GROEN (28 Dec. 1826) bl. 6 over de Bijdragen van DEN TEX en VAN HALL, zoowel als over „de Luiksche Bibliothèque du J. et du P.”

2) Zie in het Utrechtsch Dagblad van 10 Junij 1878 mijne Hulde aan BIRNBAUM, den 85 jarigen ontslapen Grijsaard (1792—1877).

3) Toch was te Leuven, de Henegouwer VICTOR DELECOURT, die na 1830 de Vlaamsche Taal zoo ijverig onder den naam van MICHEL VAN DEN HOVE heeft bepleit, blijkens zijne *Disputatio Oeconomico-politica. „De Tributis ac Vectigalibus”*, den 4 April 1829 in 't openbaar verdedigd, een niet ongelukkig beoefenaar der Staatswetenschappen (87 pagg.).

1829 naar Darmstadt en Stuttgart brieven of kaartjes van aanbeveling mede: den brief aan den Minister GROLMAN liet ik in eerstgemelde stad met mijne Moeder en Zusters slechts doortrekkende, bezorgen; het kaartje aan WOLFGANG MENZEL overhandigde ik, en had met dien op Holland meestal vinnig gebeten Publicist, een en andermaal in vervolg van tijd, hetzij in 1867 eene heftige woordenwisseling, of tusschentijds door toezending van geschriften voor het *Literatur-Blatt* in 1852 en daarin gunstig beoordeeld, eene aangename betrekking.

De geregte geneeskunde woonde ik bij den Waal JACMART bij, — zonder er veel op te doen: maar het was de schuld van den Hoogleeraar niet. — Was met het afgelegd propaedeutisch examen, de zucht tot de oude Letteren bij mij bekoeld en verftaauwd? Waarlijk niet: LAURENT wien ik in 1876 te Gent voor het eerst terug zag, verzekerde mij dat hij zijnen toehoorders meermalen verhaalde, hoe ik Jurist, en die met het Grieksch niets meer te maken had, des winters te zeven ure 's morgens, bij den geleerden G. J. BEKKER uit liefhebberij, met hen kweekelingen van het Collegium Philosophicum of der Literarische Faculteit, bij lamplicht, Plato had gelezen. — BEKKER, uit Zuid-Duitschland en toehoorder van CREUZER, vroeg wel eens, bij eene of andere analogie der beide talen: „Mijnheer VREEDE, hoe zou men dit Grieksch in het Hollandsch overbrengen?” ROULEZ behoorde, gelijk vroeger BAGUET, tot zijne beste leerlingen. — Ik mag den wel wat excentrischen, maar begaafden Leeraar der Geschiedenis en der Antiquiteiten, F. J. DUMBEEK niet vergeten, bij wien ik soms ook hospiteerde, en

die mijne aandacht of mijn hoofdschudden bij een of andere uitdrukking, hem in zijn vloeiend Latijn of vurigen en wegslependen aandrang ontglipt, of wel mijne instemming met het gezegde opmerkende, mij minzaam toelagchende vroeg: „nonne?” (is het niet zoo?)

Vreemd genoeg, misschien naar aanleiding van het voorgevallene over de Nederlandsche taal op de les bij WARNKÖNIG, liet ik mij door SERRURE, (sedert Professor te Gent), OOSTENDORP, NELIS, welligt ook door L. VAN CUTSEM (thans Vice-President der Regtbank te Antwerpen) bepraten, een paar malen des avonds ten huize van den vroeger door mij beleedigden VISCHER een gezelligen kout over onze Letterkunde bij te wonen, — uit welke poging van den voor de bevordering dier zaak gloeienden Hoogleeraar, gewis in latere dagen, na de Omwenteling van 1830 iets goeds gerijpt is. — Na bij SCHRANT de vereischte lessen gehouden te hebben, behoefde ik die van G. J. MEIJER niet, als Vertaler der Romeinsche Nachten uit het Italiaansch gunstig bekend, maar die mij, toen hij het tijdperk van KAREL DEN GROOTE behandelde en ik daar juist eens hospiteerde, minder voldeed. — Laat ik hier bij dit overzicht nog mogen voegen, dat ik te Leuven Lid der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen geworden ben, en sedert tot heden gebleven ben¹⁾. — Er was dáár derhalve een Departement gevestigd. — Ook waren er behalve het garnizoen, tal van Hollandsche Officieren tijdelijk bij het dusgenaamd Instituut van den Franschen plannenmaker

---

1) Het Lidmaatschap 27 April 1880 opgezegd.

JACOTOT gedetacheerd ¹⁾, — welk verblijf den ondernemenden Officier der rijdende Artillerie J. C. VAN RIJNEVELD in staat stelde, het Doctoraat in de Natuurwetenschappen met eene openlijk in het Hollandsch verdedigde Dissertatie Over den Stoom, wèlverdiend te verwerven. — Ik telde hem onder mijne goede bekenden, en kwam hem en zijne jonge bevalige vrouw (geb. VAN INGEN), met welke hij op haar 15de jaar in het huwelijk was getreden, nog al eens bezoeken. — De onlangs overleden geniale Officier-Ingenieur, Lid der Tweede Kamer, STIELTJES, herinnerde mij bij zijne terugkomst uit Java en onze eerste ontmoeting, dat hij mij als knaap van elf jaren, reeds ten huize van Prof. VAN SOLINGEN gezien had, toen die Grijsaard en zijn gezin, die tot zijne nabestaanden behoorden, in 1829 in diepen rouw waren gedompeld door het vroeg afsterven van hunnen eenigen Zoon en Broeder EUGÈNE, van wien ik hierboven melding heb gemaakt. — Tot blijk van aandenken aan onze vriendschap, schonk de treurende Vader mij uit de boeken van zijn' Zoon een' TOULLIER en een' DELVINCOURT, Droit civil français, die mij later in de praktijk menigmaal van nut waren. — Uit Kleef had mij dienzelfden zomer toen hij in het najaar stierf, EUGÈNE over de natuurtooneelen die hij aanschouwde, een brief vol ingenomenheid geschreven, die zijn ontijdig einde, zóó ras spoedend, niet scheen te voorspellen. — Hoe kort Advocaat, hadden wij hem te Leuven, schoon hij zich te Gent gevestigd had, de gelegenheid tot een

---

1) In 1822 evenwel had reeds VAN DER TON uit Antwerpen zijne Dissertatie mede toegewijd „aux talents-émiments de M. J. JACOTOR.”

pleidooi verschaft, en wel ten correctionele, en te onzen behoefte — ik kan het zonder een blos van schaamte bekennen, want ik weet volstrekt niet wat ik persoonlijk had misdreven ¹⁾, maar ik maak er tegelijk gewag van ten bewijze dat indien de studerende jongelingschap in het Zuiden het allerminst de wet overtrad, die wet zonder aanzien of versooning, stipt werd gehandhaafd. — Wel mogt het zonderling heeten, dat terwijl ik te Gent van oneindig meer en grove losbandigheid straffeloos getuige en — zoo men wil — enkel door mijne tegenwoordigheid deelgenoot was geweest, ik hier te Leuven onder het dak van een oud-Keizerlijken Procureur (Officier van Justitie) tot twee malen met de Politie, de tweede ook met den Regter van Instructie ²⁾, een waardig en schrander man, HÉNOT, door wien ik werd verhoord, te doen kreeg. Eigenlijk waren de beide zaken niet meer dan Studenten-standjes, in het goedhartig-toegeeflijk Noorden bijna alledaagsch en door de vingeren gezien, maar wat het tweede voorval piquant maakte, was de medepligtigheid van een paar Officieren; zoodat in het geding de in het laatst van 1830 zoo deerlijk of liever gruwelijk door het Leuvensch graauw vermoorde Hoofd-Officier GAILLARD, als getuige werd betrokken. — Om voor ons als Advocaat het woord te kunnen voeren, had VAN

---

1) Terwijl wij in arrest zaten, stelde ik om den tijd te korten, een verhaal op, getiteld: *De illegitimo procedendi modo, quo in vincula conjecti sunt tres cives academici* (met mij, JACQUES COPES VAN HASSELT en ARNOLD GELDERMAN).

2) „Hoc loco nuntius venit, accessivitque tres illos juvenes, Judicis instructoris jussu, quo coactus est tuetor querelis suis justissimis conscribendis finem imponere.”

SOLINGEN naar luid der bestaande Keizerlijke verordening, het verlof van den Minister van Justitie noodig, dat ik zelf van mijne onschuld overtuigd, geen bezwaar maakte, ter bespoediging omdat er haast bij was, bij het Ministerie te Brussel — zoo ik wèl heb — bij den Secretaris-Generaal Mr. C. ASSER, te gaan aandringen. — Wij werden veroordeeld tot eene boete van enkele politie (tapages injurieux ou nocturnes). — Of sommigen onder ons gewelddadig verzet tegen de pompiers mogen gepleegd hebben, laat ik in het midden: ik had geen andere schuld ¹⁾ dan die van niet op den loop te hebben willen gaan, en mij van mijne kameraden niet te hebben willen scheiden. Tengevolge dier twee peccadilles van mijne jeugd, heb ik een en andermaal preventief de hechtenis leeren kennen; — eerst enkel des nachts, wij werden des morgens door de Politie op vrije voeten gesteld, en vernamen nooit iets van eene vervolging, door den heer ROELANTS ongetwijfeld gesmoord; maar de tweede maal had hij het gebeurde te laat gehoord en zal de gemeenschap van Studenten en Officieren het feit verwickeld en meer belangrijk hebben doen achten, en werd derhalve de Justitie daarmee gemoeid, — zoodat de hechtenis tot den avond voortduurde. — Het heugt mij dat de Subst.-Officier op de audientie de verklaringen der Studenten trachtende te ontzenuwen, die deed voorkomen als geuit door vogels van dezelfde kleur! (*aves concolores*).

---

1) Een halve eeuw daarna (24 November 1879) het Latijnsch verhaal voor het eerst lezende, komt mij voor dat ik daarbij — al moge het dan niet meer dan luidruchtig zingen geweest zijn, toch zoo ietwat de belhamel was: „Canentem Vreedium opprimunt, isti, Campio (een Officier) manus injiciunt.”

Aanzienlijke Cafés, zoo als die te Gent, ontbraken toen te Leuven; onze aanraking met Officieren had meest in een Estaminet of herberg plaats, waar mij nog voor den geest staat de beeltenis vol uitdrukking, van den welsprekenden Generaal FOY, en daaronder zijne edele woorden: „Il y a de l'écho en France quand on prononce les mots d'honneur et de patrie.” Er was ook geen vaste Schouwburg, maar toch had ik het voorregt er Mlle DUCHESNOIS in de Marie Stuart te zien en hoe gebrekkig bijgestaan even als naderhand hier te Utrecht RACHEL in de Phèdre, te bewonderen.

Niet lang daarna zou ik SCHILLER's Braut von Messina en den echten Freischütz, niet gelijk tot hiertoe, den misvormden en verminkten ROBIN DES BOIS, te Stuttgart hooren. Doch bij deze gewigtige episode uit mijn leven, moet ik voor eenige maanden van Leuven afscheid nemen, daar ik de maanden Augustus, September en October in Wurtemberg doorbragt en vóór en daarna deels op de terugreis, deels te Tilburg, een paar weken sleet.

VIJFDE HOOFDSTUK.

Reis naar Wurtemberg (Augustus—November 1829).

Met den zomer van 1829 had mijne Grootmoeder D'ABEL haar huishouden te Parijs opgebroken, en was zij met hare dochters zich in het Vaderland, allereerst op het Landgoed Grosz-Heppach, komen vestigen. De lieve eerwaardige Vrouw was onlangs van een gevaarlijke ziekte hersteld, en de Parijsche geneesheer had haar zelf aangeraden, „l'air natal” te gaan inademen. Het verlangen elkander, misschien voor het laatst, weder te zien, leidde tot het besluit dat mijne Moeder met mij, den oudsten zoon, toen juist 20 jaar oud, en met mijne drie jongere zusters ELISE, LOUISE en THERÈSE den toen zeer verren togt zou ondernemen. (Mijne oudste zuster MIETJE was sinds haar 4de of 5de jaar bij de Groot-Ouders gebleven en te Parijs opgevoed). Onze goede Vader geleidde ons den eersten dag over 's Bosch en Grave naar Nijmegen, vanwaar wij den volgenden namiddag per stoomboot naar Emmerik voeren, en dáár voor de tweede maal overnachtten. — Zoo hielden wij telkens nachtrust te

Keulen, te Coblenz en te Mentz. Nu bijna ieder den Rhijnoever heeft gezien en die steden kent, is het overbodig te zeggen, welken indruk dit alles op mij maakte, waarbij alleen dit te voegen is, dat een halve eeuw geleden, veel minder fraai en minder geriefelijk en toch nog oneindig duurder was. De Hôtels slecht, ouderwetsch, bekrompen en onzindelijk; veel last van kruijers bij het uitstappen der booten, geen omnibus of vigilante tot vervoer langs de morsige straten; op vele plaatsen op de reize naar Wurtemberg door verschillende Staten of kleiner grondgebied, telkens nieuw onderzoek der bagage aan de grenzen. Was de togt tot Mentz te water afgelegd, nu begon voor het eerst tot Frankfort het gebruik van voerlieden of van een dusgenaamden Hauderer die overal bij elk stadje of dorp niet alleen zijnen paarden te eten of te drinken gaf, maar die zelf stipt zijn schoppen of kan landwijn kreeg; van Frankfort over Darmstadt, langs de heerlijke Bergstrasze naar Heidelberg; van daar naar Heilbronn. Hadden wij anderhalve dag te Frankfort in de herberg „der Weidenbusch” gesleten, daar Oom en Tante v. QUATA zich te Heppach of elders op reis bevonden, wij bezigtigden hun prachtig huis in de Neue Mainzer Strasze met ruimen tuin, in nieuwen smaak aangelegd. Tegen den middag te Darmstadt gekomen, overnachtten wij voorts te Heidelberg, Heilbronn en te Ludwigsburg. — En vandaar eindelijk den volgenden dag per postpaarden naar Heppach vertrokken, had de eerste onvergetelijke ontmoeting met onze lieve eerbiedwaardige Grootmoeder en de overige Leden der familie meest alle — tot welk einde, weet ik niet meer — feestelijk in de her-

berg tevens Paardenposterij te Waiblingen vereenigd, in den namiddag of tegen het invallen van den avond, op den elfden Augustus (1829) plaats. — Even liefelijk als vreemd-karakteristiek was mij dat Zwabisch zamenleven van al die Herrschaften en Dienerschaften in die alles behalve prachtige of aanzienlijke, maar ten minste ruime en veelomvattende landelijke woning. Ik telde er eens een personeel van 22. — Later was ik drie à vier dagen met OTTO ABEL, zoon van den toen onlangs overleden Prelaat JAKOB FRIEDRICH ABEL, op eene voetreise naar de Zwabische Alb, en beklom ik met hem hier en daar, door struiken en wildernis, den Rosenstein, den Rechberg en den Hohenstaufen, na eerst te Gmünd, daarna aan den voet van den Staufen te hebben overnacht. Wij kwamen langs Oberberken en de Staig, naar Schorndorf, waar ik bij Mevr. SCHMID te gast was en mijn toekomstigen Schoonbroeder, den jongen Rechtsconsulent KARL SCHMID, leerde kennen, ook den lateren Prelaat, toen Dekan HERRMANN, die mij de kleine uitgaaf der *Annales et Historiae* van H. DE GROOT tot gedachtenis vereerde. — Te Heppach zelf leefde de Predikant KLÜPFEL, wiens geleerde zoon, toen een aankomende jongeling, KARL, thans Bibliothecaris der Hoogeschool te Tübingen, als Geschiedvorschcr gunstig bekend is. Een allerzonderlingst figuur was zekere Dr. GRATER, die hetzij aan die „Frau Ministerin” onze Grootmoeder, een bezoek uit de nabijheid bragt, of wel, in de Noordsche talen bedreven, met ons Nederlanders kennis wilde maken. Zoo ontvingen wij ook te Heppach het bezoek van den nieuw-benoemden Hoogleeraar in

de Regten M. S. MAIJER te Tübingen (een Jood) door onzen bekende uit Buoch, zijn gastheer Dr. FR. REINFELDER, die te Berlijn onder SAVIGNY was gedoctoreerd, Schrijver van eene monographie *Der Annus Civilis des Römer*, ingeleid.

Was die laatste kennismaking voor mij, toen pas Candidaat in de Regten, niet onverschillig, veel hooger waarde had voor mij de welwillende ontvangst bij den edelen President van het Hoog Geregts-hof EBERHARD FRIEDR. v. GEORGII, aan wiens gullen disch ik ook in aanraking kwam met den Hoogleeraar te Munchen v. WENING-INGENHEIM, Schrijver van een Leerboek der Instituten. Deze Civilist scheen min of meer als gelukkig beoefenaar der toonkunst bekend te zijn: althans onder of na het dessert, verzocht men hem zich op de piano te laten hooren. Met lof sprak hij van den overleden eersten Koning van Beijeren MAX, maar de nieuwe Troonopvolger LODEWIJK, scheen weinig populair, en de Vorst wiens grenzenlooze kunstliefde zoo vele millioenen ter verfraaijing van zijne Residentie heeft verslonden, zou — zoo heugt mij gehoord te hebben — gierig genoeg zijn geweest, om de minste voorwerpen die tot persoonlijk gebruik van zijn' Vader hadden behoord, zijn stok, niet uitgesloten, in openbare veiling te gelde te maken. VON WENING-INGENHEIM zelf had — bedrieg ik mij niet — den laatste gekocht. — Wat en hoeveel ik aan de belangstelling van GEORGII in mijne studien verschuldigd ben, heb ik een jaar geleden, in *La Souabe après la paix de Bâle* dankbaar vermeld. — De grijze Staatsman-Regtsgeleerde, had bij ons afscheid, een half jaar vóór zijn dood, een traan van aandoening in zijne sprekende, schoone oogen.

Nooit heb ik naderhand Mevr. GEORGH een bezoek gebracht, of ik liet niet na te verzoeken dat ik een paar minuten het wèlgelijkend portret in olievert — niet zonder ontroering — mogt beschouwen en der nagedachtenis van haren diep betreurden Echtgenoot die geringe hulde bewijzen. — Ik ben nu bijna zoo oud als hij toen was, en met gelijken eerbied sprak GEORGH zelf mij van zijn Leermeester te Göttingen, J. ST. PUTTER.

De heerschende gisting in het Koninkrijk der Nederlanden, of liever in de Zuidelijke Provinciën, trokken toen zeer de aandacht. Ook sprak men veel van de aanstaande invoering der reeds bij de wet vastgestelde Regterlijke Inrigting, en van de Ontwerpen van Wetboeken van Strafrecht en van Strafvordering, derhalve ook over de twistvraag der Jury. Nadat ik bij Dr. W. MENZEL mijn introductie-kaartje van Prof. MONE had afgegeven en met hem eenige woorden gewisseld, bracht mijn neef GUSTAAF ABEL, de oudere zoon van den Prelaat, mij bij een Lid der Balie of Rechtsconsulent, Dr. RODINGER ¹⁾, vroeger als demagoog vervolgd, en die destijds een periodiek blad Die Justiz, Polizey u. Cameral-Fama te Stuttgart in het licht gaf. Deze overhandigde mij eenige nummers, en verzocht mij als zijn correspondent in Nederland, hem van tijd tot tijd, het een en ander dat hem vandaar dienstig kon zijn, te willen mededeelen. — Met Oom SUDEN bij een boekhandelaar ingetreden zijnde, kocht hij voor mij zoowel als voor zich zelf, ROB. MOHL'S

---

1) In 1848 Lid van het Parlement te Frankfort. Brustbilder aus der Paulskirche, s. 160, 182.

pas verschenen, naderhand beroemd geworden Staatsrecht des Königreichs Württemberg, immers het Eerste Deel, dat toen alleen gedrukt was. — Deze bezocht ook zijn voormaligen Leermeester, en voorheen Ambtgenoot van SALZMANN of van FR. JACOBS, DR. ANDRÉ, en vervolgens gingen wij in zijne werkplaats den grijzen DANNECKER zien, die mij als Kleinzoon van CONRAD ABEL, hartelijk ontving en zelf SCHILLER's borstbeeld, kolossaal door hem vervaardigd, toonde ¹⁾. — Het was uit het huis van GEORGH (in de Büchsenstrasse) dat wij na aldaar het middagmaal te hebben genomen, in den Schouwburg de hoog-tragische Braut von Messina met hare plegtige, indrukwekkende koren, aan het Grieksche Treurspel ontleend, zagen opvoeren: eene voorstelling die mij dagen en nachten vervulde. GUSTAAF ABEL, bij wien of bij wiens Moeder ik eene week te gast was, gelijk hij zelf vroeger in mijn studie-tijd te Gent, gedurende eenige weken bij mijne Ouders te Tilburg had vertoefd, schonk mij bij het afscheid, een' volledigen SCHILLER (klein formaat in een tal deelen, met de beeltenis van den Dichter en met platen). Aan zijn' Vader den Hoogleeraar-Prelaat, had dat edel vernuft veel te danken gehad en hem oorspronkelijk den Fiesko gewijd.

Niet van GEORGH alleen, die als warm en scherpzinnig Protestant en als Hoofd der Magistratuur beide, onzen Minister VAN MAANEN minder ongelijk gaf dan ik wel had gewenscht, ook van mijn Oom den Staatsraad-Diplomaat SUDEN, uit Göttingen, met CAPELLEN en

---

1) De Ariadne van dien edelen kunstenaar bewonderden wij meer dan eens te Frankfort bij BETHMANN.

FALCK bevriend, hoorde en ving ik veel op dat mij onwillekeurig tegen de toekomst en hare afdwalingen op politisch gebied zal behoed hebben. SUDEN was een wetenschappelijk man, bedreven in het theoretisch Staatsregt, en tegelijk met de toepassing van beginselen van Staatsbestuur sinds eene reeks van jaren, binnen en buitenslands vertrouwd. Geboren te Arolsen in het kleine Vorstendom Waldeck, maar noch dáár, noch in Keur-Hessen, bij de Regering gaarne zijne dienst leenende, was hij in Oldenburg Staats-Ambtenaar geworden en met het vertrouwen van den Zwager van Keizer ALEXANDER, den Hertog (sedert Groot-Hertog) PETER vereerd, allengs aan het roer der zaken gekomen, en in den jongst verloopenen jaren na vroegere diplomatische bedrijvigheid te Parijs, met zendingen betrekkelijk een Tolverbond, onafhankelijk van het Pruissische, naar Hannover en Berlijn belast geweest. — Ik leerde van hem het eerst de waarheid, dat niet alle heil in papieren-Constitutiën moet gezocht worden, — dat zeer veel op de mannen der uitvoering aankomt, — dat b.v. in Pruisen de onkreukbare regtsardigheid van FREDERIK WILLEM III vrij wat waarborgen tegen willekeur aanbood. Hoewel hij niet zoo eenzijdig Bureaukraat was, om niet ook te hechten aan het „Les hommes passent, les institutions restent.” Maar hij — een Bewindsman — oordeelde, dat al had Pruisen geen eigenlijke „Verfassung” aan te wijzen, het toch roemen kon op een wèl ingerigt Bestuur; dat de „Verwaltung” ordelijk en regelmatig en in vele opzigten lof waardig was. — Het was het tijdperk van het vredelievend Pruisen, van een der pilaren en bolwerken van het Duitsch Ver-

bond, handhaver van Europa's evenwigt, in het Westen tegen de veroveringszucht van Frankrijk, aan de Oost-Noordzijde tegen Rusland. — SUDEN zelf werd daarna Lid van het Schiedsgericht, dat tot de ontbinding van den Bondsdag te Frankfort in den zomer van 1848, heeft bestaan, zonder dat evenwel het Arbitraal Collegie in de jaren van zijn aanzijn veel teeken van leven heeft gegeven. — Doch ik zal overvloedige gelegenheid vinden, om hierna op SUDEN terug te komen, met welken kundigen en regtschappen man ik het voorrecht heb gehad eene veeljarige briefwisseling in het fransch te voeren. — Zelf keurig Duitsch sprekende, deed hij mij nooit de eer aan zich in die moedertaal, die ik nooit heb geleerd en dus in het gesprek ergerlijk radbraakte, hetzij schriftelijk of bij monde te onderhouden. — De bijzonderheden van zijne vriendschappelijke betrekking tot G. A. G. Baron VAN DER CAPELLEN VAN BERKENWOUDE, sinds de Hoogeschool te Göttingen, en ook tot A. R. FALCK bij die gelegenheid op het Collegie van den uitstekenden Leeraar van het Volkenrecht G. F. v. MARTENS ontstaan, boeiden mij reeds te Heppach en zouden niet zonder gevolg blijven voor mijnen lateren lotwissel en levensloop.

De ontmoeting met den anderen behuwd-Oom STEPHEN of ETIENNE v. GUAITA, den tweeden Echtgenoot van Tante LOUISE, wier eerste man GEORG WILH. BARTELS, broeder van den Senator en Burgemeester te Hamburg, mijn peet-Oom was geweest, leverde niet zooveel wetenschappelijks op. Hij was een vermogend rentenier, ja meer dan millionair uit Frankfort, en Roomsch Katholiek, waarvan evenwel niets te bespeuren viel; hij wist zich zelfstandig en vrij van Priesterlijken in-

vloed te handhaven. — Hij was een man van ontzagwekkend voorkomen, hoog en breed van gestalte, meer Franschman dan Duitscher, en zooals de BRENTANO's¹⁾ uit Frankfort, van Italiaansche herkomst. — Zijn fortuin was voor een deel in groote industriële ondernemingen, als commanditair belegd. Hij was de zwager van Baron ROEDERER, den zoon van dien halfberoemden, of meer befaamden en geleerden Staatsraad van het NAPOLEONTISCH Keizerrijk, die op den afschuwelijken 10 Augustus 1792 als Procureur-Général Syndic een zóó noodlottigen invloed op het besluit van LODEWIJK XVI had geoefend, en den deerniswaardigen Monarch in radeloosheid had bewogen zich met zijn gezin naar de Vergadering der Assemblée Législative te begeven — welk gedrag de hoogbejaarde ROEDERER nog onder de regering van LOUIS PHILIPPE heeft getracht te regtvaardigen en van dubbelhartigheid vrij te pleiten. — Ik bezit van die verdediging een exemplaar uit GUAITA's boekerij medegenomen, daar een tweede aldaar voorhanden was. — Voorts was de Generaal GOURGAUD, NAPOLEON's lotgenoot, een tijd lang op St. Helena, aan GUAITA door zijn huwelijk verwant, en hoorde ik veel van de familie v. SCHWEIZER, (een van deze Gezant van Baden te Parijs) en eene nicht, met een Prins v. WITTGENSTEIN (vermoedelijk om haar geld) gehuwd, in verschillenden zin spreken; van de BETHMANN's, van den Oostenrijkschen Gezant v. BUOL-SHAVENSTEIN, van dien van Nederland (Luxemburg) Graaf v. GRUNNE; van eene groote Vriendin van Tante LOUISE, Frau v. KINTZ,

---

1) Aan den beroemden v. SAVIGNY verwant.

alle uit den diplomatischen kring van den Bondsdag te Frankfort, welks Leden Tante SUDEN (NANETTE) minder eerbiedig en waarschijnlijk naar hetgeen zij van haren man wel eens over de mindere begaafdheid van enkele dier Heeren gehoord had, kortweg en zonder omwegen „SCHLINGEL” noemde. — Zeker is het dat ik toen al in 1829, te Winterbach in een herberg eene plaat aan den wand zag hangen, die den Bondsdag voorstelde in de gedaante van dieren, en zooal niet van Leeuwen, ten minste van vossen, of van koeijen, kalveren, ezels enz. ¹⁾. — Een tamelijk zichtbaar teeken der minachting, tot welke METTERNICH's heerschende rigting en reactionaire maatregelen na den moord van KOTZEBUE in 1819, nu tien jaren lang de Vertegenwoordiging van Duitschlands grootere en kleinere Staten hadden doen dalen. — De Johannisberg, des zomers door den magtigen Prins en Staatskanselier bewoond, was zeer nabij de Villa en de wijnbergen van GUAITA te Geisenheim, en daar Oom en Tante te Frankfort grootsch waren ingerigt, zagen zij METTERNICH ook wel een enkele maal. — GOETHE had in der tijd aan Tante LOUISE, vroeger een beeld van schoonheid, een Bundel van zijne Gedichten of een Jaarboekje, vereerd.

Met SUDEN was men op meer ongedwongen voet: fijn beschaafd en geestig was hij tegelijk eenvoudig. Het scheen mij toe dat men voor GUAITA half bang was en hem te veel naar de oogen zag. — Aan tafel vroeg hij mij naar de met veel ophef in de

---

1) De Briefwechsel zweier Deutschen von P. A. PFIZER verscheen in 1831, na de Julij-Omwenteling in Frankrijk.

Parijsche bladen vermelde leerwijze van JACOTOT, Lector aan de Hoogeschool te Leuven en voorheen bij de École polytechnique onder het Keizerrijk werkzaam. Dit antecedent en de lofspraak der Fransche pers, gevoegd bij het gewigt dat de Nederlandsche Regering zelve op het verslag van KINKER, aan het belagchelijk stelsel „Tout est dans tout” gehecht had door eenige Officieren naar Leuven tot het aanleeren dier theorie te zenden, hadden GUAITA zeer gunstig voor JACOTOT gestemd, hetgeen hij niet ontveinsde; zoodat wij weinig minder dan in twist daarover geraakten. — Het was op den tweeden dag van ons verblijf, maar het vuur waarmede ik had gesproken en de toon van overtuiging schenen op den ouderen man indruk te hebben gemaakt, en met welwillendheid nam hij van mij afscheid.

Een achttal genoegelijke dagen sleet ik alleen bij Oom AUGUST en zijne toen nog jonge Vrouw Tante MINA, dochter van den Oberamtman ABEL uit Munsingen, in de militaire Residentie Ludwigsburg. — Oom AUGUST bewoonde een zeer fraai bovenhuis, waar alle vertrekken aan elkander grensden. Het vormde een deel van de gebouwen, vroeger toen het Hof te Ludwigsburg resideerde, door een of anderen tak van Staatsdienst of door een groot-dignitaris bezet.

De stad in de vorige Eeuw, onder EBERHARD LUDWIG, den Hertog, aan de heerschappij zijner bijzit de schaamteloze en listige v. GRAVENITZ verslaafd, bijna ter eere van die uit Mecklenburg naar Wurttemberg door heerschzucht verlokte avonturierster uit het niet verzezen, bezit een prachtig en uitgestrekt paleis met

honderde vertrekken, in een van welke, de Hertog KAREL ALEXANDER — volgens zekere legende — vermoord zou zijn, of wel aan eene beroerte plotselijk overleden. — Ludwigsburg telde een sterk garnizoen, en had een rijk Arsenaal met oude wapenen; ik werd ook in de militaire Societeit geïntroduceerd, en was verbaasd over het aantal militaire Tijdschriften en andere bladen, die ik er vond. — Wij reden het in de nabijheid van Ludwigsburg gelegen Fort of Slot Hohen-Asperg voorbij op een namiddag dat Oom mij de omstreken wilde laten zien, Bietigheim en Besigheim, nijvere steden, met eenige industrie, lakenfabrieken enz.

Zeer voldaan keerde ik na het verblijf van eene week, over het schilderachtige Neckar-Rems naar Heppach weder. — Moeijelijk kan ik de genoegelijkheid dier dagelijksche gemeenzame verkeeringschetsen, als na het avond-eten, terwijl de anderen hunne slaapkamer reeds hadden betrokken, ons klein Comité: Groot-Mama, en mijne lieve Moeder, en ik, of zoolang hij zich met ons bevond, ook Oom SUDEN — nog wat bleven kouten. — Ik woonde den wijnoogst bij en moest toen aan mijn vertrek denken. Er was besloten, dat ik die niet langer mijne Academische studien mogt verwaarloozen, al had ik in andere opzichten in Wurttemberg, niet het minst door wisseling van gedachten met den President GEORGII, met SUDEN en anderen veel geleerd, — naar Tilburg vooruit zou reizen, en dat mijne goede Moeder en Zusters den winter zouden overblijven.

Ik heb tot hiertoe verzuimd melding te maken van den buitenlandschen pas en nog daarbij van den brief van aanbeveling, dien mijn Vader weleer zelf bij het Departement

ment van Buitenlandsche Zaken in den Haag werkzaam, van zijn ouden Vriend den Secretaris-Generaal A. LE CLERCQ, voor ons en voor de gevallen dat wij dien zouden kunnen noodig hebben, aan den Nederlandschen Minister of Chargé d'affaires D'ECK (een geboren Nassauer) had weten te bekomen. Alleen derwaarts gegaan, had de wellevende diplomaat mij aan de zijde van zijne bevallige Echtgenoot plaats doen nemen en ten disch genoodigd, — voor welke goedhartigheid ik echter bedankte. — Mijn pas bleef onder hem berusten. Doch na drie maanden teruggekomen om dien voor de terugreis gevisceerd weder over te nemen, was het stuk zoek geraakt, — gewis toch niet onder den stapel van diplomatische bescheiden der Kabinetten van Stuttgart en 's Hage of Brussel: want zóó verwikkeld waren onze onschuldige betrekkingen niet. — Goede raad was duur: ik moest mij voor den verren togt over allerlei gebied, met een Cartebel van den heer D'ECK — een eenvoudig vel papier met eenige weinige regelen, doch van het groot wapen van het Koninkrijk der Nederlanden voorzien, vergenoegen en hoewel de hoedanigheid van Student in den tijd der voortdurende vervolging van „demagogische Umtrieben,” juist geene aanbeveling mogt heeten, kwam ik aan de grenzen overal ongehinderd door. Des nachts had ik slechts last van het visiteren mijner goederen door de tolbedienden van Hessen-Darmstadt, en later te Mentz op klaarlichten dag, van de Pruisen, die mij op de aanmerking dat ik dit onderzoek reeds had moeten lijden, norsch toesnaauwden: „Was machen uns die Hessen-Darmstädter? Wird sind Preussen!” — Te Frankfort hield ik mij in het huis der GUAITA's

eenige uren op. — Den togt naar Tilburg langs den Rhijn en per stoomboot, volbragt ik verder zonder eenig meldenswaardig voorval, en keerde daarna, bij mijn' Vader en Tante CEE eenige dagen vertoefd hebbende, naar de Almamater — Leuven — terug. — Het jaargetijde mogt somber geworden zijn, toch niet zóó donker als de staat van zaken, getuige de Koninklijke Boodschap van 11 December 1829.

ZESDE HOOFDSTUK.

**Terugkeer te Leuven. — Academische onlusten. —
Ziekte van Van Marle. — Doctoraal examen. — Belgische
opstand. — Nov. 1829—Julij en Aug. 1830.**

Welk eene omwenteling had er niet in de gemoe-
deren, in de openbare meening van Zuid- maar ook
bij terugslag, van Noord-Nederland plaats gegrepen,
sedert nog onlangs in de rustige en kalme dagen der
regering van WILLEM I, twee verlichte en edelden-
kende Staatslieden, G. K. VAN HOGENDORP en J. G.
VAN NES, in hunne vertrouwelijke briefwisseling over
de dofheid der natie klaagden. — „Na eenige afwezig-
heid van huis (zoo schreef de voormalige Afgevaardigde
van Utrecht, later op den zetel der Tweede Kamer
hersteld) vond ik mij aangenaam verrast door twee
brieven, en nog meer geveleid door den lof van den
Grave G. K. VAN HOGENDORP, op mijn werk. —
Diezelfde belangstelling in de aangelegenheden des
Vaderlands, welke vóór tien jaren (in 1818) aanleiding
gaf tot mijne verwijdering uit de Tweede Kamer,
heeft sedert mijne aandacht gevestigd op de handelin-
gen van die Vergadering; en de laauwe onverschillig-

heid van onze meeste Landgenooten, bij het uitstekend voorbeeld, door sommigen en in de eerste plaats door U.H.E.G. gegeven, heeft mij op het denkbeeld gebragt, om den Publieken Geest der Natien in 't algemeen, en dien van Nederland in 't bijzonder, tot het onderwerp van eene Voorlezing te maken. — Over den tegenwoordigen toestand van dien Geest in ons Vaderland, en de uitzigten op verbetering daarvan, kon de waarheid in haren vollen omvang door mij niet voorgesteld worden zonder den schijn op mij te laden, dat ik den Geest van mijne Landgenooten naar mijn eigen wedervaren zocht af te meten. Daarom heb ik getracht het weinige goede dat daarvan te zeggen was, zorgvuldig te vermelden, en mijne verdere overtuiging verzwegen. — Het is mij voorgekomen dat U.H.E.G. insgelijks aan de verbetering daarvan wanhooptet bij den vrijwilligen afstand van uwe betrekking in de Staten-Generaal en het eindigen der Bijdragen tot de Huishouding van Staat; maar het is met diep leedwezen dat ik de Natie verstoken zie van zulk een voorbeeld, en zulke onderrigting!"¹⁾

Hier houdt de zuiver politieke gedachtenwisseling dier waardige en echte Volksvertegenwoordigers, in dezen brief op; ik vind het evenwel jammer dien te verminken, en laat dus volgen wat er wegens een gewichtig maatschappelijk onderwerp dat hen ernstig bezig

---

1) Naar de minuut van Mr. J. G. VAN NES, mij door Mr. N. H. VAN NES VAN MEERKERK welwillend in 1870 medegedeeld, ten gevolge der uitgaaf van mijn geschrift: *Onze Volksgeest, vóór en na de Grondwetherziening van 1848. Teekenen des tijds. Eischen van het oogenblik* (20 Januarij 1870) met een' Brief ter inleiding aan den Heer J. M. DE KEMPENAER.

hield, verder wordt aangetroffen. — „Dat U.H.E.G., zoo gaat VAN NES voort, mijn stukje over de Kolonien (van Weldadigheid) met bijzondere aandacht vereerd hebt, blijkt mij uit de gemaakte aanmerking, „dat op bl. 17 de arbeid op elke landhoeve van $3\frac{1}{2}$ morgen gerekend de schuldenaar der Maatschappij wordt, terwijl op bl. 19 vijf-en-zeventig guldens voor daggelden van landbouw gerekend worden.” — Het naauw bestek van eene Voorlezing welke in den tijd van een uur diende af te loopen, dwong mij om vele belangrijke bijzonderheden over te slaan, en daardoor ben ik in deze schijnbare tegenstrijdigheid vervallen, welke ik behoorde daardoor te hebben opgelost: dat sommige van die huisgezinnen in de vrije Kolonie bestaan uit weduwen en weezen, die niet in staat zijn om hun aandeel in den gemeenschappelijken akkerbouw der twaalf hoeven zelve waar te nemen, noch ook om den arbeid van de overige huisgezinnen op hunnen grond te betalen uit hunne geringere, veelal fabriekmatige verdienste. Deze last nu wordt door alle de overigen gemeenschappelijk gedragen; en naar eene middelbare rekening van het getal der huisgezinnen, die tot den akkerbouw in staat zijn, in verhouding tot de overige, moet de last der eerstgemelde klimmen tot *f* 75, ofschoon op hun bijzonder erf slechts voor *f* 60 aan arbeid besteed wordt. Bij de vertaling van mijn stukje zoude deze opheldering in eene noot geplaatst kunnen worden, maar ik vrees dat hetzelfde wel eenigszins onvoldoende tot onderrigting buitenslands zal blijven, niet alleen om de gemelde reden, maar ook omdat sedert de Voorlezing daarvan in 't jaar 1824, de werkzaamheden der Maatschappij nog

meer uitbreiding, bijzonder te Veenhuizen, hebben verkregen."

Die al te snel vervlogen gelukkige jaren, van het Vereenigd Koninkrijk van Holland en België, waar ook in de Provincie Antwerpen te Wortel ter vermindering van het Armwezen eene landelijke Kolonie werd gesticht, terwijl bij Brussel het gesticht van LA CAMBRE de bedelarij ook al moest helpen uitroeijen; die gelukkige jaren, waar de menschenliefde geene grenzen van den Moerdijk, zooals men zich sedert hatelijk van het Noorden scheidde, in haren ijver tellende, de Geneesheeren en Candidaten in de Medicijnen der Zuidelijke Hoogescholen ter beteugeling der besmettelijke ziekten in Groningen tot den edelsten strijd met hunne kunstbroeders dreef, diezelfde jaren van eendragtigen zin en van dankbaarheid voor de in 1815 gezamenlijk bevochten onafhankelijkheid, zagen het Nationaal gedenkteeken, den op eene hoogte geplaatsten Leeuw van Waterloo verrijzen. Het was in den zomer van 1829 — de dagtekening herinner ik mij niet juist meer — of ik mij in de Paasch- dan wel in de Pinkster-vacantie, te Brussel bij de VAN MARLE's bevond, dat ik met hen en met hunnen Vriend den Secretaris-Generaal bij het Ministerie van Oorlog J. P. SCHEFFER, een ongehuwd man, met wien ik meermalen aan hunnen gullen disch had gezeten, en die thans zelf zijne zuster Mevr. de Wed. SCHOON en twee dochters uit Noord-Holland bij zich te logeeren had, door het schoon en uitgestrekt bosch van Soignes naar de roemrijke plek van den meest beslissenden Europeschen veldslag, nog versch in aller gedachtenis, reed. — Het was voor de tweede maal

dat ik die aanschouwde, daar ik er immers in 1818 met mijn' Vader was geweest. Maar nu was er al vrij wat meer in het kerkje van Waterloo en daar buiten, aan monumentale vereering der gesneuvelde dapperen te zien; zelfs van het eene afgeschoten been van Lord ANGLESEA, een trek de excentrische Britten kenschetsende! — In het voorbijgaan stip ik hier aan dat ik een slecht lot getrokken hebbende, bij den Militie-Raad te 's Bosch wegens mijn zwak gezigt, krachtens de wet van 8 Januarij 1817 op de Nationale Militie, eerst voor een jaar en daarna finaal van de krijgsdienst was vrijgesteld. — Om op den hupschen, maar ook ietwat zonderlingen SCHEFFER terug te komen, wien ik naderhand in 1842, niet lang vóór zijn dood, een paar gewigtige bijdragen uit het Archief van het Departement van Oorlog verschuldigd was, toen ik den Bundel der Ontwerpen van Militaire Strafwetten uit den tijd van Koning LODEWIJK in het licht gaf ¹⁾, — hij was een levende Bibliotheek of Repertorium van al hetgeen sinds het Staatsbewind in het administrative gedurende al zijne dienstjaren onder de elkander afwisselende Regeringen was gedecreteerd of verhandeld. Als zoodanig was hij voor Prins FREDERIK, zijn toenmaligen Minister, een vraagbaak; hij liet ons, nu en dan, zeer net geschreven briefjes van den Prins zien, aan hem gerigt; met zijn' Chef zeer ingenomen, had hij in zijne burgerlijk-eenvoudige kleeding en manieren, nog wel iets uit de Bataafsche Republiek herkomstigs. — Van een hoveling of Vorsten-vleijer, had hij niets. — Hij was

1) Utrecht, 1842, bij N. VAN DER MONDE.

vooral bij Nicht VAN MARLE in tel: ik denk dat de kennis al bij haren Vader, het oud-Lid der Nationale Vergadering, sedert Griffier J. D. PASTEUR, ontstaan was. De noodlottige geschiedenis van diens zoon, den Majoor der Genie PASTEUR te Ostende, maakte neef zeer zwaarmoedig, zoo hij niet soms heftig opbruischte. De verkoeling met den Minister VAN MAANEN dagteekent van die regtspleging. Het kan om die reden ook wel zijn, dat de Advocaat Mr. PHILIP SERRURIER, in volgende jaren Officier van Justitie en Raadsheer te Arnhem, die te Leiden glansrijk had gestudeerd, maar wiens kraaijende of piepende stem met haar onaangenaam geluid, het genoeg van zijne gesprekken wel wat bedierf, minder dan vroeger, bij VAN MARLE aan huis kwam. — Hier zag ik ook voor het eerst mijn toen pas te Utrecht gepromoveerden Vriend TESTA, toen onder den Minister REPELAER VAN DRIEL, Gouverneur der Bank te Brussel, werkzaam; — waar zich almede destijds een Vriend van veel later dagen, Mr. B. VAN DEN VELDEN, als Ambtenaar bewoog¹⁾, — nog al vreemd bij den Conseil des Mines geplaatst; hij, die daarna Officier van Justitie en Vice-President van den Hoogen Raad der Nederlanden zou worden! — Doch men vergete niet, dat terwijl SAND-

---

1) Uit den mond van dien lateren Vice-President van den Hoogen Raad heb ik gehoord, dat tijdens de Boodschap van 11 December 1829 eene zamenkomst der Gouverneurs van de Provinciën was belegd, wien de vraag werd voorgelegd, of zij voor de gezindheid van hunne onderhoorigen konden instaan voor het geval dat het Budget afgestemd zijnde, de heffing der Belastingen bij Koninklijk Besluit wierd bevolen? Derhalve een Coup d'État. De Gouverneur van Oost-Vlaanderen VAN DOORN, zwager van den Heer VAN DEN VELDEN had voor de handhaving der rust in zijne Provincie ingestaan wanneer men hem nog eene Afdeeling (Infanterie) toevoegde.

BERG Gouverneur te Luik werd, VAN ERTBORN uit Antwerpen te Utrecht in diezelfde waardigheid optrad en VAN DER FOSSE en VAN DEN BOGAERDE, uit Oost-Vlaanderen, te 's Hertogenbosch. — Zoo scheen uiterlijk en oppervlakkig alles, trots een diep schuilende ontevredenheid over en weder, zamen te smelten, totdat de onhandig tot het uiterste van wrok en verbittering gedreven DE POTTER en zijne geestverwanten de gedrochtelijke Unie der Liberalen en Clericalen of Katholieken, tot stand bragten, die met het sluwst beleid van de eene zijde, en ten gevolge der onbuigzame kortzigtigheid van de andere, het bloeiend Rijk in ongelooflijk weinige maanden, ondermijnden en sloopten. — Maar had men niet den Eersten NAPOLEON in het najaar van 1812 zegevierend Moskou zien binnenrukken, en dienzelfden Geweldenaar van het Vasteland in Maart 1814 door de Kozakken uit Parijs verjaagd? — Zoo broos en vergankelijk is alle aardse magt, wanneer zij niet door de Vaderlandlievende verkleefdheid der natie gesteund en geschraagd wordt. En mogt al WILLEM I op de onwankelbare trouw en liefde van Noord-Nederland kunnen rekenen, de opgeschroefde en officiële betuigingen uit het Zuiden, konden den Koning bij zijne bezoeken in het Walen-kwartier en in Vlaanderen wel misleiden en in wèlgemeende, doch averegtsche Politiek stijven. Zij waren een schitterend vuurwerk en schonken hem voor de toekomst geen' waarborg. — Hij had FALCK met eene Barones DE ROISIN gehuwd, nevens zich als eersten Minister kunnen plaatsen, die door HUGO VAN ZUYLEN, of door S. DEDEL te Londen zonder bezwaar had kunnen vervangen zijn, en die zijne zijde niet

verlatende en der Belgen vertrouwen meer dan iemand uit het Noorden genietende, — naar veler overtuiging — de banden in 1815 gelegd had kunnen vastnoeren, en die met of zonder den op VOLLENHOVEN ambteloozen VAN DER CAPELLEN, voorheen Secretaris van Staat te Brussel, het Rijk dat zij beiden hadden gegrondvest, met den voor het welzijn der onderdanen rusteloos werkzamen Monarch, tegen instorting zou hebben behoed.

Onder allerlei onheilspellende voortekenen, kwam ik nog bedwelmd door al het bekoorlijke van mijn verblijf te Wurtemberg, omstreeks het einde van November 1829 te Leuven terug. — Van den hooggespannen toestand heb ik in het Levensberigt van VAN MARLE, nog meer in dat van den edelen Volksvertegenwoordiger uit Leiden Mr. L. C. LUZAC, en in de te 's Bosch gehouden Voorlezing over den materielen vooruitgang van Noord-Brabant sedert 1813, in meer of min uitvoerige schetsen een denkbeeld trachten te geven. — Te Leuven zelf verscheen een blaadje dat de betamelijkheid ergerlijk overschreed, en welks losbandigheid den Minister VAN MAANEN gereed voedsel gaf tot het indienen van nog strengere en scherpere voorstellen van Wet om den overmoed der Courantiers, meest jonge Advocaten zonder zaken, te fnuiken. — In het Journal de Louvain had, naar men beweerde, mijn Vriend AD. ROUSSEL meest de hand. — Wat hiervan was, kan ik niet zeggen: ik weet het niet; waarschijnlijk zullen toch wel anderen van jaren, de voormalige Redacteurs van L'Observateur, VAN MAANEN, D'ELHOUGNE er niet geheel vreemd aan geweest zijn. — Doch zeker — wie

dan die verfoeijelijke regelen geschreven hebbe — mogt men over de ongezondheid van eene openbare meening klagen, die zulke tolken had. Dorst men niet eens te Leuven het papier te bezoedelen met deze regelen: „Il ne faut qu'une minute pour adapter une corde de chanvre à un cou royal. Il n'en a pas fallu plus pour attacher un Capet sur la planche de la guillotine!"¹⁾. En toch om die verbijstering, om die afdwaling tot een denkbaren Koningsmoord, — wel niet in de verste verte te vergelijken, — maar te begrijpen, hoe de herinnering van **LODEWIJK XVI** in België minder dan elders regtmatigen afschuw kon wekken, vergete men niet dat de Koningsmoorders **MERLIN SIÈYES** en **CAMBACÉRÈS**, zoowel als **DAVID** met zekere onderscheiding, ook door onze Regering waren bejegend, en dat de heer **ROELANTS** op een' avond uit Brussel teruggekeerd, ons met zeker welgevallen vroeg: Wel, met wien raadt ge wel dat ik gister in gezelschap ben geweest? Waarop de huiveringwekkende naam van **ROBESPIERRE's** handlanger **BARÈRE** volgde, maar die zich in het buitenland als „**M. DE VIEUZAC**” voordeed.

Wat hiervan zij, de digt aaneengesloten partij der Unionisten met den gevangen-martelaar **DE POTTER** aan de spits, door de Geestelijkheid wakker bijgestaan, die er hare eigen bladen *Le courier de la Meuse* te Luik, *Le Catholique* te Gent op nahield, maakte dagelijks grootere en onrustbarende vorderingen. En nu het Hof in het Zittingjaar der Staten-Generaal 1829—1830, den Haag niet verliet, scheen men op dien afstand van het tooneel der gebeurtenissen nog

1) Zie **DE GERLACHE**, *Hist. du Royaume des Pays-Bas*. T. I. 494.

meer voor misslagen vatbaar, en slingerde men de Boodschap van 11 December als een Tot hiertoe en niet verder te kwader ure af: geen bluschmiddel, maar een' brandfakkel. — Althans helder staat het mij voor, dat ik dit uit de pen van GROEN VAN PRINSTERER gevloeid Staatsstuk met een donker voor-gevoel te Brussel op den 12^{den} in het Café Suisse of des Mille Colonnes gelezen hebbende, weinig minder dan over den hagchelijken toestand weenende, of zoo dat mij telkens tranen van verdriet uit de oogen schoten, naar Leuven terugkeerde. — Met de ultra-Koningsgezinden mogt de heer ROELANTS juichen, mij kwam de crisis hoe langer zoo bedenkelijker en dreigender voor. Onze Academische jeugd — ik bedoel die uit het Zuiden — spuwde vuur en vlam. — Verzoenend poogde ik een' midden-term te bewaren en mijn voordeel te doen met de gedragslijn van LUZAC en CORVER-HOOFT in de Staten-Generaal. Toen ik in 1872 met JOTTRAND, bij wien ik te Brussel te gast was, ROUSSEL de laatste maal bezocht, zeide hij dat juist toen wij binnentraden, mijn naam uit zijn pen vloeide in de door hem nagelaten Souvenirs personnels vermoedelijk nog te vinden; want hij las ons de zinsneden voor, uit welke bleek, dat ik in vele opzigten met hem en de zijnen instemmende, steeds rondborstig voor mijne denkwijze was uitgekomen, maar had vastgehouden aan hetgeen ik als Hollander en Protestant niet mogt toegeven ¹⁾.

Wèl beleefde ik te Leuven een zonderlingen en leer-

1) Brief van AD. ROUSSEL, 2 September 1862 „mon cher collègue et ancien camarade,” enz.

rijken strijd der meeningen! Wie dien herdruk van fraaije en nuttige geschriften in die Academie-stad bedacht had, de Baron DE REIFFENBERG, WARNKÖNIG, of een ander, gewis de goedkoope uitgaaf der Applications de la morale à la Politique van JOSEPH DROZ en der Esquisses de Philosophie Morale van DUGALD STEWART, bezorgd door JOUFFROY in het fransch en bij onzen gewonen Drukker en Boekhandelaar F. MICHEL in datzelfde jaar 1829 verkrijgbaar gesteld, ware wel geschikt geweest om de handhaving der vrijheid langs zuiver constitutionelen weg in onzen geest te versterken en ons tegen alle buitensporigheden te vrijwaren. — Men las bij DROZ niet minder dan twee Hoofdstukken des moyens de prévenir les révolutions, en wij waren reeds onbewust op den rand van eene gewelddadige afscheuring! — Men waarschuwde ons tegen godsdienstige of liever kerkelijke dweepzucht, tegen wijsgeerigen waanzin, tegen afdwalingen op het gebied der Staatskunde, tegen die drieërlei opgewondenheid — fanatisme religieux, philosophique et politique. Liepen de twee eerste ons vrij koud, de derde zou in minder dan een jaar velen onzer alle palen doen overschrijden en van de école de bon sens geen spoor achterlaten. Want wel en te regt heb ik in 1867 en later meer dan eens, den Belgischen opstand door Vlamingen als eene misdadaad hooren veroordeelen¹⁾; eene misdadaad wel is waar, in de overtuiging van niet weinige daders en medepligtigen, onder verzachtende omstandigheden gepleegd.

---

1) Met name door den Advocaat K. VAN ACKER te Antwerpen en te Gent.

Wat hiervan moge zijn, na eerst bij mijne komst te Leuven, getuige te zijn geweest van de laatste droevige levensdagen van den goeden VAN SOLINGEN tot een geraamte uitgeteerd, en tot smart zijner Ouders en Zusters (EUGÉNIE en ANGÉLIQUE) welhaast bezweken, zag ik de opgewondenheid en verbittering tegen de Regering, door een monster-petitionnement en den invloed van de toongevende liberale bladen (*Le Politique* van Luik en den *Courier des Pays-Bas* uit Brussel) onafgebroken aangevuurd, zichtbaar aangroeijen. — Zelf herinner ik mij het Adres tot herstelling van de Jury te hebben ondertekend; zeker niet dat tot erkenning der vrijheid van onderwijs en mij zorgvuldig te hebben onthouden van al hetgeen een clericale tint had. Op dit punt was ik het met den Secretaris-Inspecteur ROELANTS eens, hoe dikwijls wij anders over de halsstarrigheid van het Gouvernement kibbelden. Hij was van de oude Voltairiaansche school, eene soort van *homme de lettres* in den trant van NORBERT CORNELISSEN te Gent, had in zijne jeugd kleine gedichten van onschuldigen aard voor een of ander Jaarboekje, *Almanach des Muses* of dergelijke gemaakt, en was door de gunst van den Baron BEIJTS in der tijd, tot Keizerlijk Procureur bevorderd. In dat fransch gareel van Letterkunde en van punt-dichten trof hij al vroeg met VAN MARLE zamen — op den afstand natuurlijk, van zijne mindere begaafdheid. — Wij konden dus over een of anderen aardigen kwinkslag van de *Sentinelles* van CH. FROMENT hartelijk lagchen, al trok die geniale broodschrijver toen te Gent, openlijk partij voor de Regering, maar het dweepen van den heer ROELANTS met den Minis-

ter VAN MAANEN en met de handelingen van de Kroon of van hare Raadslieden in 't algemeen, wilde er niet bij mij in. Of het terwijl wij in de Studenten-Societeit de dubbele Histoire de la Révolution française van MIGNET en van THIERS verslonden, voorzigtig was mij op een dag met het eigenhandig geschrift van MIRABEAU en van den Graaf DE MONTMORIN, van LAFAYETTE en van andere toen half vergode mannen te vergasten die naderhand tot de bewerking der Gedenkschriften van Prins PAUL VAN AREMBERG, of Graaf DE LA MARCK zijn gebruikt, moet ik in het midden laten: BOSSE te Leiden, zou die fransche nesten gewis als pest voor mij beschouwd en verborgen hebben. Hoe het zij, in die klimmende spanning en vervreemding der gemoederen, en terwijl het Journal de Louvain telkens door zijne uitspattingen aanstoot gaf, moet bij een of andere publieke promotie ROUSSEL zich dermate te buiten zijn gegaan en door de heftigheid zijner taal WARNKÖNIG en andere Duitsche Professoren zoozeer tegen zich in het harnas gejaagd hebben, dat hem dit betaald moest gezet worden. — De Rector Magnificus was een Duitscher, persoonlijk een goedgehartig man, maar die zich door de drijvers op sleeptouw liet nemen. — Onder ons liep het gerucht, dat HOLTJUS als Rector bij tourbeurt moetende optreden, voorbedachtelijk was voorbijgegaan, als door zijne mindere gedweeheid, of liever wegens de zelfstandigheid van zijn karakter den Curatoren, dat is hunnen Leider, den Inspecteur-Secretaris, minder welkom. Zoo was — meen ik — twee jaren achtereen Prof. BAUD een Savoijaard, met wien de heer ROELANTS het beter kon vinden, Rector ge-

weest. — De maatregel tegen ROUSSEL door den Academischen Senaat genomen bij eene meerderheid van twee stemmen — zeide men — waarbij de vreemdelingen over de Nederlanders, Hollanders en Belgen die niet zóó vèr hadden willen gaan, hadden gezegevierd, luidde relegatie¹⁾, dat is, dat een verdienstelijk jongman eens met het eermetaal versierd en die na zijn doctoraal examen te hebben afgelegd, nu slechts nog moest promoveren, aan alle Hoogescholen des Rijks van de mogelijkheid tot het verwerven van den graad van Docter in de Regten, werd uitgesloten! — Zouden wij dit misbruik van gezag uit partijdigheid of flauwhartig dienstbetoon aan het Gouvernement gepleegd, lijdelijk aanzien, of behoorden wij niet als één man, ons in ROUSSEL geschonden regt te doen gelden? Maar hoe dit met eenig uitzigt op een gunstig gevolg, aan te leggen? En wie zou aan de spits der klagers optreden en op welke plaats? Men koos mij om zoo mogelijk op het Collegie van WARNKÖNIG dien Hoogleeraar door eene gemoedelijke Toespraak te bewegen en te overreden, het Senaatsbesluit, dat men hem bovenal toeschreef, te helpen intrekken of ten minste zóó te wijzigen, dat ROUSSEL elders tot de publieke promotie kon worden toegelaten. Dit ware door een Consilium abeundi in plaats van de relegatie, te bewerken geweest. — Zoo gezegd, zoo

---

1) Règlement sur l'organisation de l'Enseignement Supérieur, 25 September 1816 Art. 97: „Ne seront pas admis à l'inscription, ceux qui par une sentence légale auront été bannis d'une autre université pour cause de mauvaise conduite. Un simple consilium abeundi n'exclut pas nécessairement; mais dans ce cas l'admission ou le rejet est déferé au Recteur et à ses assesseurs.”

gedaan; wij begaven ons naar de les van WARNKÖNIG, en ik was begonnen of gereed het woord te voeren, toen de onstuimige drift van den grooten hoop, onder welke Studenten van andere Faculteiten, Medici en dusgenaamde Philosophen zich gemengd hadden, de zaak eensklaps en reddeloos bedierf. Niet enkel smadelijke taal werd geuit, maar WARNKÖNIG op de wijze der Engelsche hustings met vuiligheid begroet; zeven pompiers geleidden hem veiligheidshalve uit het Academie-gebouw naar zijne woning, en een paar dagen lang was Leuven het tooneel van een Studenten-oproer. De Rector ADELMANN, die mij wel eens ten huize van den Inspecteur ROELANTS gezien had, gaf mij onmiddelijk na het gebeurde, en toen ik mij met de woeste menigte niets te doen willende hebben, nog nabij de Collegie-zaal bevond, zijne verwondering te kennen, dat ik mij met die zaak had ingelaten, — waarop ik hem de toedragt verklaarde en dat het ons niet om de belediging van zijn' Ambtgenoot, maar om de intrekking of althans de wijziging van het Senaatsbesluit ten behoeve van ROUSSEL, te doen was geweest. Hiermede liep die woordenwisseling af, maar in onze Algemeene Vergadering, werden uit ons midden eenige jongelieden gekozen, die bij de Professoren wèl gezien, wat bedaarder en onzijdig waren gebleven, om met den Senaat verder te onderhandelen — onder welke de reeds gemelde Antwerpenaar VAN CUTSEM en misschien nog andere van zijne stadgenooten behoorden, daar ROUSSEL dáár mede geboren en zijn Vader er onder NAPOLEON onder-Prefect was geweest. De zaak liep dan ook met een' sisser af, maar het Senaatsbesluit bleef onveranderd, hetgeen niet belette

dat na den Belgischen opstand ROUSSEL niet-gepromoveerd, desniettemin WARNKÖNIG's Collega in de Faculteit is geworden! Niet lang daarna evenwel is onze Leermeester naar Gent verplaatst, waar hij in een rustiger werkkring met noeste vlijt zijne talenten aan de opheldering der Geschiedenis van Vlaanderen heeft besteed, en door een onvergankelijk boek zijne politieke wispelturigheid heeft uitgewischt. — Wij zullen hem later mogelijk terug vinden als deze Herinneringen zoo vèr kunnen worden gebragt.

Op welk tijdstip het woelig incident ROUSSEL moet worden gedagteekend, zou ik niet juist weten te zeggen, want ik woonde de publieke promotie van JACQUES COPES VAN HASSELT op den 19 Februarij 1830 bij en heb daar ook geopponeerd hetzij dan tegen zijne Dissertatie ¹⁾ of deze of gene Thesis. En toch heb ik Leuven bijna terstond verlaten, nadat Neef v. MARLE en de heer SUERMONDT, op het opontbod van den heer ROELANTS, zooals de muntmeester mij wel 25 of 30 jaar later op den Zondag-avond of bij eene andere gelegenheid, verhaald heeft, waren overgekomen. Wat zij met elkander hadden te overleggen of misschien bij een of anderen Professor uit te werken, om mij niet ook door een consilium abeundi of erger getroffen te zien, kan ik niet gissen; de heer ROELANTS zag denkelijk in het eerst en in zijne verlegenheid door een vergrootglas. — Intusschen vertrok ik naar Tilburg om mij voor het doctoraal examen te oefenen en in andere vrije oogenblikken excerpten voor mijn

---

1) Specimen Jurid. Inaug. exhibens quaedam de Jure Criminali militari, aan zijn' Grootvader den Generaal JANSSENS opgedragen.

Academisch Proefschrift over de Opkomst der Engelsche constitutionele Vrijheid, te maken. Niet lang evenwel bleef ik daar, want een verontrustende brief van Nicht VAN MARLE riep mij naar het ziekbed van haren man, en in het laatst van Mei, toen VAN MARLE langzaam herstelde was ik nog onder hun dak. — De toestand heette gedurende vele weken, gevaarlijk: het was eene zeer verwikkelde zenuw- en zinkingziekte, gedurende welke over de tachtig bulletins aan de deur werden geplakt. Wij wisselden elkander met waken af, Nicht, een getrouwe dienstbode en ik. Er waren twee Geneesheeren, Dr. VARLEZ, een Waal, en een Hollander, tevens Officier van Gezondheid, Dr. RODI. — Het gebeurde wel eens, dat de zieke half ijlend des nachts dichtregelen uitstortte, en eischte dat die op papier wierden gebragt, Hollandsche, Fransche en Duitsche, — aan welk verlangen zoo goed en kwaad als dit kon, werd voldaan om den lijder nog niet meer door weigering te verbitteren, en de vordering in herstel weder te verbeuren. — Toen VAN MARLE's krachten het toelieten ontving hij eens het bezoek van den oud-Minister REPELAER VAN DRIEL, een man van eerbiedwaardig voorkomen, en zooals bekend is, een historische figuur, tegen wien voorheen de Procureur-Generaal van MAANEN in 1795 de straf des doods had geëischt wegens hoogverraderlijke briefwisseling met het uitgeweken Huis van Oranje! — Later, na 1813, had de Souvereine Vorst den vervolgte en den vervolger beide als Ministers, verzoenend aan dezelfde groene tafel geplaatst. — Ook kwam een zeer aangenaam man en Vriend uit VAN MARLE's jeugd te Leiden, de Kolonel sedert Generaal W. A. BAKE, te Luik, broeder van

den Hoogleeraar te Leiden, zich van den toestand van den zieke met eigen oog overtuigen, en zoo in dat aandoenlijk en politisch- dubbel belangrijk tijdgewricht, zag ik al weder te Brussel vrij wat merkwaardige personen en zaken. Immers, in Februarij was het crimineel regtsgeding tegen DE POTTER, TIELEMANS, BARTELS, DE NÉVÉ en COCHÉ MOMMENS wegens de dusgenaamde Nationale Inschrijving, als eene hoog verraderlijke zamenspanning ter onderwerping van den Regeringsvorm bestempeld, op touw gezet, en in de laatste dagen van April bij het Hof van Assises van Zuid-Brabant ten einde gebracht¹⁾. — De vertrouwelijke Briefwisseling van de twee eerste en hoofdbeschuldigen was bij BREST VAN KEMPEN in het licht verschenen en tal van lieden die met het proces niets hadden uit te staan, zagen zich daardoor aan minachting en spotternij, of wel aan den haat van andersdenkenden onwaardig en weinig tot eer der Regering of der Justitie, prijsgegeven. — Ik herinner mij dat VAN MARLE'S Academie-Vriend, de Advocaat-Generaal v. BAUMHAUER die gansch niet van Maaniaansch was, die onedele publiciteit wraakte. — Hoe veel kwaad bloed en welk een wrok dit onwillekeurig moet gewekt hebben, is niet te berekenen. Ik heb in de laatste tien jaren de kennis gemaakt van de lieve en waardige vrouw van LUCIEN JOTTRAND²⁾, hij als Socrates, zij als Xanthippe, waarlijk wel onverdiend langs dien weg —

1) Arrest van 30 April 1830. Procès, uitgegeven 3 Mei 1830 daaraanvolgende in twee deelen, I. 119—126.

2) Lettres de TIELEMANS à DE POTTER p. 192. „Socrate” p. 121 „le mari de Xanthippe” (5 Nov. 1829) p. 130 „Socrate” p. 167. T. II. 39 „qui laisse mener les chevaux par sa femme;” p. 55 „le mari de Xanthippe.”

door eene boekverkoopers-speculatie en door het gansche Land, het voorwerp van een honenden schaterlach geworden. — Al werd het snood en laaghartig ondankbaar karakter van den Referendaris TIELEMANS nog zoo verfoeid, was bij de heerschende gisting, het wapen dier kwalijk gebezigde publiciteit niet allerwaarschijnlijkst voor de Regering zelve doodelijk? — En was men in den Haag niet stekeblind, als men zich niet ontzag, de pen van LIBRY-BAGNANO te gebruiken, en 's Konings naam met dien van een galeiboef, onverzoenlijk te verbinden? — Men scheen zich daarmede in slaap te wiegen, dat wanneer te Parijs maar alles bij het oude bleef, de misnoegden in België den moed niet zouden hebben een vin te verroeren, en werkelijk: daar ik te Leuven was en de bevolking bij het vervoer der veroordeelden DE POTTER, TIELEMANS, BARTHELIS en DE NÉVE geene kreten van verwensching tegen het Bewind uitbraakte, maar zich lijdelijk gedroeg, zou ik die zienswijze wel beëamd hebben. — Doch van elders weet men dat de Bourbons — naar de getuigenis van CHATEAUBRIAND — den toeleg hadden gesmeed, hunne impopulariteit in Frankrijk door de verovering van België uit te delgen en zich daartoe eensdeels met Rusland, anderdeels met de Belgische Geestelijkheid te verstaan, — zoodat trots dit stilzitten der ontevreden, de toestand wel degelijk zorgwekkend moet geacht worden.

Vóór mijn terugkeer uit Brussel, en nadat de herstelling van VAN MARLE niet meer twijfelachtig was, met haar en Mevr. BAUMHAUER of Mevr. VAN SCHELLE, Moeder van den Raadsheer en aan de familie PASTEUR door den Patriot van 1787 uit Leiden verwant, op

den Boulevard van Laeken, immers nabij de Allée Verte op een schoonen middag wandelende sprak de Majoor VAN DER PRUISSEN, die, na te Waterloo zich loffelijk te hebben onderscheiden, sedert de krijgsdienst verlaten had en Industrieel was geworden, mijne dames aan. Hij had een gunstig voorkomen, een blonden snorbaard en eene rijzige gestalte. Weinig vermoedden hij of ik in dat oogenblik, welke rol hij na eenige maanden zou spelen. — Zoo zag ik uit de verte in de Mille Colonnes de twaalf Apostelen of Redacteurs van den Courier des Pays-Bas in een hoek bij elkander. — Bij Nicht VAN MARLE zag ik ook eens des avonds MÉLANIE QUÉTELET, de zuster van den beroemden Geleerde, den Substitut-Officier DE SCHEPPERÉ en meer dan eens bij Neef en Nicht beide, den Advocaat STEVENS; een enkele maal in den Conservatoire de Musique, den Procureur des Konings SCHUERMANS en zijne Vrouw, enz. — Met de familie VAN GHERT was de omgang niet zóó druk en gemeenzaam als wel vroeger, — misschien ten gevolge van het verder wonen in de Rue de l'Étrave, terwijl de VAN MARLE's hun huis Rue du Marais près du Meyboom hadden behouden. — Dit was nabij den Botanischen tuin.

Ik bleef nu de gansche maand Junij te Leuven, om bij de uren daaraan gedurende mijn verblijf te Brussel gewijd, mij voor het examen en vervolgens voor de bewerking der Dissertatie voor te bereiden. De dubbele promotie van de Haagsche Vrienden EIJSELL en SOURY woonde ik in het begin van Julij bij, en den 15^{den} legde ik zelf mijn Examen in het Burgerlijk- en Strafregt af; de toelichting der vraag

over de Pandecten geschiedde schriftelijk bij HOLTJUS.

Middelerwijl hadden de VAN MARLE's een optrek te Overijssche, het schilderachtig oord waar JUSTUS LIPSJUS het levenslicht zag, tot algeheel herstel van gezondheid voor den zomer gehoord. En thans mijn doctoraal examen achter den rug hebbende, wenschte ik hem dáár te bezoeken. Met het rijtuig van een goed Vriend van den heer ROELANTS, den Districts-Commissaris Baron LE BAILLY DE TILLEGHEM, die mij zoo vèr bragt, kwam ik tot Tervueren en sloeg toen den weg Zuidwaarts in de rigting van Wavre in. — Drie à vier genoegelijke dagen sleet ik te IJssche, waar VAN MARLE eenige jaren geleden in ERASMUS verdiept¹⁾, zich nu weder vrolijk en opgewekt en dankbaar voor de liefdevolle verpleging zijner Vrouw, in LIPSJUS verlustigde of met diens belagehelijke hulde aan de H. moeder van Halle en van Scherpenheuvel den spot dreef. — Ik nam van hen afscheid, vervolgens van de familie ROELANTS en van mijne Vrienden en bekenden, en pakte in al wat ik aan boeken voor mijn Specimen noodig had, met het bepaald voornemen, om tegen November terug te komen en te Leuven te promoveren. — Maar de mensch schikt, God beschikt, en eene maand na de Revolutie van Julij in Frankrijk, brak die in Augustus te Brussel uit. Ik zou Leuven niet wederzien, dan bijna 40 jaren daarna, in 1869!

---

1) Hij had een Handschrift van CLAUDE JOLY (Het Leven van ERASMUS) willen geven (1823), dat hij door toedoen van zijn Vriend P. H. MARRON uit Parijs ten gebruike had gekregen.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

Staat van Oorlog. — Inkwartiering. — Promotie te Leiden. — Vestiging als Advocaat te 's Hage. (Aug. en Sept. 1830—Mei 1831).

Is mij en zooveel anderen, die lang in de Zuidelijke Provinciën gewoond hebben, ooit iets onverklaarbaar en ongehoord voorgekomen, het was het afschuwelijk oproer in de Residentie, bijna gelijktijdig met 's Konings geboortefeest, uitgebarsten, met brandstichting en plundering vergezeld. Zoo onvermijdelijk als mij bij het lezen der Ordonnantien van KAREL X van 25 Julij, de afzwering der Bourbon's die de Charte zoo schaamteloos hadden verkracht en met den voet getreden, terstond voor den geest kwam, zoodat ik het dagblad in handen houdende, uitriep: „als wij nu morgen niets van onlusten te Parijs hooren, zijn de Franschen geen duit of de vrijheid niet waard,” — zoo weinig denkbaar hield ik, bij hemelsbreed verschil van het gedrag van Koning WILLEM I, wien niemand in opregtheid de schending van het Je Maintiendrai verwijten kon, de mogelijkheid van een door niets ge-

regtvaardigden afval van België, allermintst van het beweldadigd en brooddronken Brussel, waar weinige dagen te voren, de Tentoonstelling van Nijverheid in het daartoe opzettelijk gesticht Paleis met welgevallen, ook door den voor heil zijner onderdanen onvermoeid arbeidenden Monarch was bezigtigd. Had hij de Residentie maar niet verlaten, zooals de getrouwe MERCY D'ARGENTEAU, hem moet hebben gereden. — Of had hij na de tijding van het oproer ontvangen te hebben, maar van zich kunnen verkrijgen, in plaats van zijne zonen de Prinsen te zenden, in persoon en met het ontzag aan zijn' naam en zijne waardigheid verknocht, de muitelingen tot hun pligt terug te brengen! — De weldenkenden vormden gewis de overgrootste meerderheid, — maar zij misten de zelfopoffering van den burgermoed.

Ik zal deze beschouwing van hetgeen al dan niet had kunnen en moeten gedaan zijn, niet vervolgen, maar vergeet nimmer den diep-treurigen indruk van het doorrijden der eerste batterijen Artillerie op den avond van den 28 Augustus, onder het bevel van den binnen eene maand daarna te Brussel gesneuvelden uitstekenden Hoofd-Officier, Majoor KRAHMER; — en daarna van andere troepen. — Zoo was dan de burgerkrijg dáár, al schreven onze bladen in verontwaardiging over het gebeurde, „Rebellen-bloed is geen broederbloed,” gelijk de onzinnige kreet uit het Zuiden, scheidende, dadelijk uit Amsterdam beaamd. — Behalve één enkelen brief, uit het toen nog den Koning getrouw Mons, van mijn Vriend HIPPOLYTE ROUSSELLE ontvangen, zoo ik wèl heb, van den 28sten of 30sten Augustus gedagteekend, maar dien ik

nu zoo droevig in mijne verwachtingen teleurgesteld, onbeantwoord zal hebben gelaten, hoorde ik van niemand iets, noch uit Leuven, noch uit Brussel of Gent. De bliksemsnelle loop der gebeurtenissen hief weldra iederen twijfel op. — En schoon ik de handelingen der Regering tegenover de Oppositie en vóór de uitbarsting van het misnoegen, niet had kunnen goedkeuren, bleek mij nu wel, dat de heer ROELANTS den toelag der Hoofden van de Unie maar al te wèl had doorzien; van de MERODE's, D'OULTREMONT, DE ROBIANO en anderen. De gruwelen van het graauw tegen den ongelukkigen GAILLARD gepleegd, herinnerden die der Brabantsche Omwenteling van 1790 tegen den jongen VAN KRIEKEN.

Wij leefden te Tilburg alles behalve op ons gemak met opzigt tot de gezindheid der massa in Noord-Brabant, door de Priesters sedert het stormpetitionnement voor de vrijheid van onderwijs enz. meer en meer bewerkt en met de grieven der Belgische geloofsgeenooten instemmende. — De algemeene belangstelling in de tijdingen uit Brussel en Antwerpen was wel zóó groot, dat het mij heugt den Advocaat Mr. J. A. ¹⁾ MUTSAERS, sedert Lid van Gedeputeerde Staten en der Tweede Kamer, Staatsraad en Minister te Tilburg in eene herberg te hebben gezien en gehoord, de Courant op een' stoel of tafel staande voorlezende. Hij had te Luik gestudeerd en ACKERSDIJK gewaagde met lof van zijne schranderheid. — Ook de Geneesheer HOCTIN noemde later met ingenomenheid onder zijne

---

1) JACOBUS ARNOLDUS, overleden te 's Hage als Minister van Staat, 2 Februarij 1880.

mede-Studenten te Luik, den Waal ZOUDE, Lid van het Belgisch Congres. — Maar ook in geheel andere kringen, op het Kasteel der HOGENDORPEN VAN HOFWEGEN debatteerde men levendig en ik zelf, met MEVROUW en met hare Vriendin MEVR. DE JONGE VAN ZWIJNSBERGEN, geb. ORT VAN NIJENRODE, (sedert van haren Echtgenoot gescheiden) over het eerst heldhaftig, daarna dubbelzinnig gedrag van den PRINS VAN ORANJE te Brussel en te Antwerpen in September en October gehouden. Zij bepleitten krachtig eene administrative scheiding en zagen in hare verbeelding, den Prins reeds Koning der Belgen. — Wat de mislukte onderneming van Prins FREDERIK tegen Brussel aangaat, herinner ik mij dat op het berigt der Bredasche Courant dat het Leger op den 23 September de oproerige stad was binnengerukt, de Directeur van het Postkantoor VAN IDSINGA, die den veldtocht op Java had bijgewoond, die daad als dwaas en onberaden bestempelde: de Prins had Brussel, zeide hij, behooren te omsingelen en met geduld de overgave te verbeiden. — Wij hadden dáár in die nog altijd in België gevierde „glorieuses journées de Septembre,” vrij wat dappere gesneuvelden of gewonden te betreuren, en was men wel of kwalijk verplicht den moed en hardnekkigen strijd der opstandelingen te eeren, de verhalen hoe de zaak zich werkelijk had toegedragen, en hoe gelukzoekers uit alle Landen, daarin bij uitstek de hand hadden gehad, een Don JUAN VAN HALEN, Fransche tooneelspelers en soortgelijken die alles hadden te winnen en niets te verliezen, temperden aanmerkelijk de bewondering. — Groot was de verslagenheid over de ontruiming der stad door ons Leger, dat

van dag tot dag en telkens al meer genoodzaakt werd de grenzen van Noord-Brabant te naderen, door verraad en desertie van uur tot uur gedund. Nu kwam ja, de Wapenkreet des Konings, maar bijna gelijktijdig de zending van den Kroonprins naar Antwerpen, die door Belgische Raadslieden omringd, openlijk verklaarde zich aan het hoofd der beweging of met andere woorden, der misnoegde revolutionairen te stellen. Bevond men zich te 's Hage onder den indruk der strijdlustige pers die vol vereering jegens den mishandelden WILLEM I, den nationalen vloek over de muitelingen slingerde, zoo was de gedragslijn geteekend, en de keuze niet moeilijk. Te Tilburg op het platte land en bij koeler nadenking van de weifelende en dobberende Politiek die uit dubbelen mond sprak om zoo mogelijk de uitzigten op herstelling van het verbeurd gezag over de afgefallen Gewesten niet te verbeuren, wist men dikwijls niet wat best ware; mijn jongste broeder PAUL, die vroeger gaarne kadet aan de Militaire Academie zou geworden zijn, nam nu als vrijwilliger dienst bij een korps Artilleristen onder den Kolonel PETER te Naarden, eerlang naar Gorinchem verplaatst, en deed in het volgend jaar den Tiendaagschen Veldtogt mede. — Mijn broeder HENDRIK (HEIN of HENRI FRÉDÉRIC LOUIS) was in de zaken der Lakenfabriek onmisbaar, en van mij een paar malen voor de Nationale Militie afgekeurd, kon in goeden ernst niet wel de rede zijn, dat ik het geweer op den schouder zou genomen hebben. — Mijne Moeder en Zusters waren steeds in Duitschland en verbeidden de komst van mijn Vader die de hoop niet had opgegeven hen zelf uit Wurtemberg af te halen. Men leefde bij den dag,

en de geringe dunk dien hij en anderen van de politieke bekwaamheid der Belgen uit het antecedent der Brabantsche Omwenteling van 1790 hadden behouden gevoegd bij de verwachting dat de groote mogendheden die het Koninkrijk der Nederlanden hadden gevestigd en zijn bestaan gewaarborgd, den Koning des noodig tegen de muitelingen zouden steunen, dat wij de komst der reeds op Venlo azende Pruisen ieder oogenblik te gemoet konden zien, bekoelde telkens mijne goede gezindheid om het loffelijk voorbeeld van de studerende jongelingschap van Leiden, Utrecht en Groningen te volgen. — Onze brave Tante CEE was toen alleen met ons, om het hoofd aan alle zorgen der huishouding te bieden, die bij de afwisselende inkwartiering van Officieren van onderscheiden rang, en bij de angst door de stoutheid van hier en daar zich vertoonende gewapende blaauwkielen verspreid, niet ligt waren te tellen.

Uit die gedenkwaardige overgangs-periode herinner ik mij een paar treffende incidenten, van welke ik getuige was. — Het tweede Regiment Kurassiers, onder het bevel van den Kolonel, (later in België Luitenant-Generaal en Gezant te Berlijn) MERCX, lag eenige dagen te Tilburg, nagenoeg geheel uit toen nog schijnbaar getrouwe Belgische Officieren zamengesteld. Dat Regiment was met het laken van onze fabriek gekleed, en zoo bevond ik mij eens met mijn Vader aan die Officiers-tafel. Natuurlijk werd er gepolitiseerd, en onder de woordvoerders die zich al zeer ongunstig over de Regering uitlieten, onderscheidden zich de Luitenant-Kolonel DUPONT en de Majoor LIBOTTON, welke laatste er bepaald roem op droeg, den verachte-

lijken DE STASSART onder zijne Vrienden te mogen rekenen. Waarop ik niet langer kunnende zwijgen, met vuur er het een en ander tegen inbragt, maar van mijn buurman, een Hollander, den Ritmeester LOEFF, met een' vloek tot stilte werd vermaand: „Zwijg, zeide hij, het zijn allen Verraders!” — De scherpe uitdrukking van onzen Landgenoot was een droevig blijk van het wantrouwen dat in dezelfde gederen heerschte en zeker is het dat de groote meerderheid van het Regiment na de noodlottige keuze door den PRINS VAN ORANJE gesteld, om of Nederland of België te dienen, terstond op weinige uitzonderingen, de krijgsmagt der muitelingen versterkte. — Het was een maalstroom en draaikring van verwarring.)

Van een feit, waarbij ik min of meer werkzaam was, en de pen leende tot een Rapport, van het gebeurde aan den Generaal-Opperbevelhebber te 's Hertogenbosch VERKNOSEN, heb ik gelegenheid gehad vroeger in een betoog van het nut van vestingen tot 's Lands verdediging, melding te maken. Een detachement Kurassiers onder den Luitenant MASCHECK was in eene herberg op de grenzen tusschen Baarle Nassau en Baarle Hertog verraderlijk in den slaap overvallen, een gedeelte gedood of krijgsgevangen gemaakt, of wel gewond en gevlugt of verstrooid naar Tilburg gekomen, waar toen een met het Legioen van Eer versierd Hoofd-Officier, de Majoor DUBOIS, met een paar Escadrons in garnizoen lag. Van aandoening over het gebeurde bevende, en van zijne verantwoordelijkheid doordrongen bij dit voorbeeld hoe weinig hij zich op de goede gezindheid der bevolking verlaten kon, daar men te Tilburg zelfs een aanzienlijk

huis aanduidde, waar de Vaan des oproers, de Brabantsche vlag, verborgen lag — naar men beweerde — teekende de oude krijgsman met moeite het berigt dat ik van dit onwaardig voorval had opgesteld, en zich niet langer met zijne manschappen te Tilburg zelf veilig achtende, posteerde hij zich langs den grooten weg, over Enschoot naar 's Bosch. — Ik vergeet ook niet den schrik door de overgave van Venlo op zóó geringen afstand van Nijmegen, verspreid, noch daarentegen het gedreun van het geschut dat bij het bombardement van Antwerpen door CHASSÉ op de ongelukkige in brand geschoten stad, uit onzen tuin van een kleine hoogte duidelijk kon gehoord worden (12 à 14 uren vèr). — Toch boezemde deze schrikkelijke tuchtiging gewis hier en daar een heilzaam ontzag in ter voorkoming van nog meer afval en verraad. — In zeer verschillenden zin werd van het gedrag van den PRINS VAN ORANJE gesproken, die door zijn eigen Vader voor het oog der wereld verloochend en van het Oppergezag in België tegelijk uit 's Hage en uit Brussel beroofd, volgens den een zijne voorbarige en onedele eerezucht in eene herberg te Willemsdorp tegenover den Moerdijk te laat betreurde, — volgens anderen, het slagtoffer of de zondenbok was geworden van de dubbelhartige Politiek van den Koning, die èn het getrouwe Noord-Nederland zocht te ontzien en te vleijen, èn toch niet besluiten kon de hoop op de herstelling van zijn gezag in de schoonste Gewesten van zijn Rijk voor goed te laten varen. Want hoe voor eene natie, vreemd aan de listen der Staatkunde, drieërlei handelingen tegelijk bloot te leggen, die met elkander bezwaarlijk in overeenstemming konden

worden gebragt? 1°. WILLEM I zou voortaan de zorgen der Regering uitsluitend tot Noord-Nederland bepalen; 2°. vaardigde hij den Kroonprins met zuiver Belgische Raadslieden naar Antwerpen af, die dáár en in de opgestane Gewesten in den meest verzoenenden geest moest werkzaam zijn, en 3°. riep hij de hulp der vijf groote mogendheden, van Oostenrijk, Frankrijk, Groot-Britannië, Pruissen en Rusland, te Londen in, om de onlusten in het door hen gewaarborgd Koningrijk der Nederlanden uitgebarsten, gewapender hand te dempen. Hoe dit alles en zóó uiteenlopend, bij eene onkundige Gemeente te verklaren, die wel is waar door een groot-en eerbiedwaardig Staatsman G. K. VAN HOGENDORP bij week op week in vlugschriften werd voorgelicht, maar voor welke taal de verbittering en andere harts-togten van het oogenblik, de overgroote meerderheid onvatbaar maakten. — Welk een tijd, waarin een schrandere, vernuftig liberaal¹⁾, den Redder van het Vaderland in 1813, als Grijsaard even onverdoofd en wakker Patriot niet ernstig trachtte te wederleggen, maar half beschimpend en spottend tegen sprak in den straatdeun: „Gij weet het niet, Graaf GIJS!” — Welk een tijd, waarin HOGENDORP zich te vergeefs voor de vaderlandsche gezindheid van den Held van Quatrebras en Waterloo borg stelde, en waarin de schatrijke Amsterdammers hunne beurs niet ontsloten uit mistrouwen over 's Konings ware inzichten en bedoelingen! — „Wij hebben, schreef HOGENDORP den 29 October 1830, eene geldleening van twintig millioen zien uitschrijven en mislukken. De inschrij-

---

1) Mr. F. VAN HEUKELOM.

vingen hebben geen drie en een half millioen bedragen. Het geld was evenwel hoog noodig. — Wie geld schiet, moet weten aan wien hij het schiet. Wie is hier de schuldenaar? Het Koninkrijk der Nederlanden bestaat niet meer. De groote helft, die bijgevoegd was, is afgevallen. Zij heeft hare onafhankelijkheid verklaard, zij handhaaft dezelve door de wapenen en zij zal zich zeker niet verbonden achten aan den geldschieder. Is het overgebleven deel van het Koninkrijk de schuldenaar? Wat is de naam van dit overgebleven deel? Kan dit naamloos deel eene verbindtenis van dien aard aangaan volgens de Grondwet van het Koninkrijk? Is het nog mogelijk, eene meerderheid van de Staten-Generaal van het Koninkrijk te vinden? Verbiedt niet de Grondwet aan de Staten-Generaal om eenig besluit te nemen, tenzij de meerderheid in de vergadering aanwezig zij ¹⁾?”

Welke onoverkomelijke hinderpalen, zou men gezegd hebben, voor een constitutioneel Staatsbestuur! Maar het was hier bij den fellen haat over en weder en bij het gevaar dat Nederland bedreigde indien de Belgen ongehinderd van Noord-Brabant en misschien van Maas en Waal meester geworden waren, nood breekt wet. Ook gaf de diplomatische tusschenspraak der Commissarissen van de Londensche Conferentie in de eerste weken van November te Brussel door het opleggen van een Wapenstilstand aan beide partijen, voor het oogenblik eene verademing die tot het zamenrekken van het deerniswaardig overschot van het Nederlandsche Leger door de vrijwilligers en mobile

---

1) Het Krediet. 's Gravenhage, 29 October 1830.

Schutterijen aan te vullen, uitnemend te stade kwam. En zoolang men nu verder met geduld de handelingen der groote mogendheden eerst in overleg met 's Konings Ambassadeur A. R. FALCK, die de beraadslagingen officieel bijwoonde, tot dat de Conferentie goed vond hem den 20 December daarvan uit te sluiten (met verkrachting van het regt in 1818 bij het Tractaat van Aken bedongen), van beide kanten rustig moest afwachten, — kwam ten minste aan de telkens al meer en meer verontrustende en vernederende mededeelingen der Belgische snorkerijen een einde, door de Bredasche Courant in omloop gebragt, — gelijk in onze dagen door telegrammen pleegt te geschieden.

Doch te gelijk betrok onze krijgsmagt de winterkwartieren, en werd Tilburg tusschen Breda en 's Bosch gelegen, daarvan al spoedig een belangrijk middenpunt. Aan den terugkeer van mijne Moeder en Zusters viel thans niet meer te denken. De buitengewone behoeften voor het Leger met name de leverantien van laken uit onze fabriek verhinderden volstrekt mijn' Vader de reis naar Duitschland te ondernemen, en onze woning werd voor de inkwartiering het allerminst gespaard. Van het 2de Bataillon Jagers werden bij ons de Luitenant-Kolonel Kommandant (later Generaal en Gouverneur der Residentie) EVERTS en zijn Adjudant 1ste Luitenant STAËL VAN HOLSTEIN gehuisvest; — terwijl mijn goedgehartige Vader op mijn aandrang, mijn' Vriend DE BOSCH-KEMPER ook nog plaats verschafte; — ja zelfs Mevr. EVERTS (geb. Burggravin DE NIEULANT) en haar zoontje (waarschijnlijk ook de meid) onder ons dak nam. — In zijne erkentelijkheid heeft KEMPER die genoegelijke dagen in December 1830

met de belangrijke gesprekken toen dagelijks aan tafel gevoerd ¹⁾, in zijne *Geschiedenis van Nederland* (I. 50) geboekt en wat ik hem van deze en gene jeugdige Belgische revolutionairen tijdgenooten aan de Academie, had verhaald. — Wat natuurlijk zeer dikwijls ter sprake kwam, was niet enkel de vraag, of die omwenteling te Brussel niet zeer gemakkelijk in hare kiem of in die eerste uitbarsting, de émeute van Augustus met enig betoon van veerkracht in de Rue de la Madeleine had kunnen gesmoord zijn, zooals ik beide Oversten EVERTS en ANTHING (van de Grenadiers) plegtig heb hooren verzekeren, en welk gevoelen zij in den pennestrijd met den Generaal VAN BYLANDT onbewimpeld hebben verkondigd, maar vooral en meest naar aanleiding van hetgeen in het *Journal de La Haye* werd geschreven of wanneer de Londensche Protorollen onze minachting en verontwaardiging wekten, of die onafhankelijkheid van België wel te verzekeren zou zijn of het niet veeleer een droombeeld en hersenschim ware. — Daarvoor althans hield THORBECKE het nog den 31 December 1830 in zijn op dien dag uitgegeven geschrift ²⁾. — Wij weten dat dit vraagstuk, de algeheele scheiding en de erkenning van de Belgische Nationaliteit, wel niet voor de Belgen zelve noch voor de overige wereld, maar voor Nederland ten gevolge der volharding van Koning WILLEM I, door de gedweeheid der Staten-Generaal in

---

1) Tot dien tijd behoort ook de gesloten vriendschap met Mr. J. J. VAN HEES VAN DEN TEMPEL, en de hernieuwde betrekking met andere vrijwillige Jagers, TESTA b. v., of wel de kennismaking met anderen, jonge kooplieden uit Amsterdam, NOLTHENIUS, zeer in Engeland te huis, enz.

2) Naamloos.

dat noodlottig stelsel gestijfd, tot 19 April 1839 onbeslist is gebleven. Geheel Europa heeft van het Tractaat der 24 Artikelen af, 15 November 1831, die Zuidelijke Gewesten beschouwd als op zich zelve staande en voor altijd van Nederland gescheurd. — Doch toen nu eens de Diplomatie dat vraagstuk met goedvinden der beide partijen ter harte had genomen, bevond men zich in een toestand die noch een staat geheel van oorlog heeten kon, noch ook met een gewapenden vrede was te vergelijken. Men had bijna al de lasten van den eersten, en niet geheel de voordeelen van den anderen. — Wat mij persoonlijk betrof, nu te Tilburg niet elk uur door tijdingen van vijandelijkheden goede of slechte gestoord of opgeschrikt, en niet zoo als vele mijner oude of nieuwe Vrienden en bekenden, ten dienste des Vaderlands exercerende en marcherende, of op schildwacht in sneeuw of regen staande over dag of des nachts bij tourbeurt afgelost, of wel den kostbaren tijd in herbergen uit verveling slijtende, ik had het voorregt wat er aan mijne Dissertatie en Theses ontbrak, vrij te kunnen bijwerken en aanvullen. Was de Promotie te Leuven onmogelijk geworden, ik kon er nu aan denken te Leiden publiek naar het Doctoraat te dingen, en begreep mij tot dat einde van een bewijs van het op 15 Julij afgelegd examen te moeten voorzien. Uit de dagbladen vernomen hebbende, dat de heer ROELANTS, die met zijn gezin de wijk naar Holland had genomen, en den haat zijner vijanden gelukkig ontkomen was¹⁾, een opvolger als

1) Het schijnt geen toeval dat ik mij in de laatste maanden in de Herinneringen van mijne jeugd verlustigd hebbende, juist nu (20 Februarij 1880) eene photographie van wijlen den Heer ROELANTS ten geschenke

Secretaris-Inspecteur der Hoogeschool in zekeren Heer D. ARNOULD uit Luik had gekregen, wendde ik mij tot dien Ambtenaar met gunstig gevolg: uit de Handelingen der Juridische Faculteit zond hij mij een Extract door WARNKÖNIG gewaarmerkt van het in het Burgerlijk- en Strafrecht dien zomer nog onder de schijnbaar rustige Regering van WILLEM I verkregen blijk van toelating tot den laatsten Academischen actus. — Prof. BIRNBAUM had zich naar Bonn begeven, daar hij de nieuwe revolutionaire orde van zaken, even als HOLTJUS verafschuwde. — Het zou nu te bezien staan, of de Juridische Faculteit te Leiden met die verklaring van het overgebleven deel der vroegere Zuidelijke Ambtgenooten, al dan niet genoeg zou nemen. Maar ik had nog al eenig vertrouwen op de welwillendheid van H. W. TYDEMAN, een der oudste Hoogleraren, wien ik na de uitgaaf, van mijn eersteling over KAREL DEN GROOTEN een bezoek had gebracht, en THORBECKE was als aankomeling uit Gent te Leiden toegevoegd en mij zeker ook niet ongenegen.

Inmiddels werd geheel het Land op den 5 Februarij 1831 door den heldendood van VAN SPELJK ontroerd en geschokt, maar ook tot een nieuw leven gewekt en herboren. Nooit vergeet ik ons aller aandoening bij het huiveringwekkend avondberigt der Bredasche Courant wegens het voorval en de glorierijke daad van den onsterfelijken Zee-Officier. Maar nimmer vergeet ik ook hoe ik mij met het blad in de hand uit de eene kamer naar de andere spoedende om het

---

ontving, naar een portret uit den tijd van het treurig verblijf te Zuidlinge van den oud-Secretaris-Inspecteur, tot ambteloosheid gedoemd, geschilderd, na meer dan een halve Eeuw (1827—1880).

tragisch maar roemvol feit in mijne geestdrift aan anderen mede te deelen, door den Generaal-Majoor der Kavallerie Post, toen bij ons ingekwartierd, met een ijskoud: „dat mogt hij niet doen” — werd bejegend. Weinigen gelukkig hebben in die dagen, zulk eene zienswijze gedeeld; binnen en buitenslands en in verschillende talen, heeft men die Vaderlandlievende zelfopoffering beter gewaardeerd en gehuldigd, die Hollands diep gezonken naam aanvankelijk in zijn luister bij den vreemdeling heeft hersteld en niet alleen te water maar ook te lande onze verdedigers met den edelsten moed heeft bezield. — Van toen af kan men stellen dat zij die zich op 's Konings roepstem in de gelederen te velde hadden geschaard, elkander met dit heldenfeit voor oogen, tot den strijd en onbezweken moedbetoon hebben aangevuurd, — waarbij dan de dichtregelen met diepen weemoed, maar ook met heilige verontwaardiging tegen de Belgen aangeheven, inzonderheid die van JACOB VAN LENNEP, Is het u bekend getrouwe Burgerscharen, — de Volksliederen van TOLLENS en anderen, verwonderlijken indruk maakten.

Niet lang hierna vertrok ik naar Leiden en stapte eerst aan de Witte Poort bij SMITS af, maar moest weldra bij mijn ouden Rector, op de Pieterskerkgracht, mijn intrek nemen, daar mijn verblijf uit den aard der zaak vrij lang zou duren. Ik hoorde eerlang dat de Faculteit het examen te Leuven afgelegd als een verkregen regt erkende¹⁾, maar eerst het onderwerpen

1) „Infra scripti testamur GUILIELMUM VREDE Tilburgensem examina pro auspiciando in Jure Romano et Hodierno Doctoris gradu rite sustinuisse die XV et XVI Julii 1830. Lovanii die X Octobris 1830. — DE COSTER pro Decano L. A. WARNKÖNIG Fac. a Secretis” (natuurlijk met zegel).

van mijn Handschrift aan het oordeel van Prof. VAN ASSEN en vervolgens het drukken der Dissertatie bij DU MORTIER EN ZOON eischten te veel tijd, dan dat de gastvrijheid van den Heer en Mevr. BOSSE niet hoog door mij zou gewaardeerd zijn. Het zoogenaamd nazien van mijn Specimen door VAN ASSEN, was inderdaad niets, en slechts eene noodelooze vertraging. Ik weet stellig dat in het geheele stuk zoo als het daar lag, door hem geen enkel woord is veranderd, niet omdat alles zoo voortreffelijk was, maar omdat de Hoogleeraar destijds ultra-Koningsgezind en weinig minder dan anti-revolutionair in de hedendaagsche betekenis, noch met de keuze van mijne stof, noch met den geest die hier en daar doorstraalde, kon ingenomen zijn. En uit het broeinest Leuven komende, misschien met zekere geruchten die men van mij verspreid had, was de Schrijver zelf vermoedelijk in zijne oogen, eenigzins verdacht. Uit een citaat van DE PRADT over het beginsel der Legitimiteit van de Vorsten, herinner ik mij dat de zinsnede aan den gewezen Aartsbisschop van Mechelen ontleend (bl. 122 van mijn Academisch Proefschrift) „Est ce bien d'ailleurs dans ce siècle scrutateur de tous les idées et de tous les droits,” den goeden VAN ASSEN meer bepaald aanstoot had gegeven, zoodat hij het woord scrutateur onderschrapte, en op den kant raisonneur! aantekende. — Eigenlijk bemerkte ik of hoorde ik spoedig dat de Hoogleeraar en de Student, in die dagen, tegenvoeters waren; zijne Rectorale Oratie (8 Februarij 1831) — door wien, kan ik beter raden of gissen dan wel met zekerheid zeggen in de Weegschaal tegelijk met mijne Dissertatie, niet lang na

mijne bevordering tot Doctor in de Regten op den 25 Maart 1831 ¹⁾ aangekondigd en met vinnigheid gerecenseerd terwijl mijne constitutioneel-liberale beginselen werden geprezen, — kon daarvan ten bewijs strekken: — het was een doorlopende veroordeeling van de onmatige vrijheidszucht ²⁾, met toespeling op de Revolutiën van Julij en Augustus 1830 en eene Hulde aan den Held en Staatsman WELLINGTON. — De benoeming van den ietwat wonderlijken, maar toch wèl beschouwd, hupschen en braven geleerde, vroeger Secretaris van Prins FREDERIK, nu tot Staatsraad in buitengewone dienst en tot Secretaris bij het Hoofdkwartier te velde, bevorderd, beroofde mij van dien Promotor, daar VAN ASSEN onmiddelijk Leiden verliet. Ik had nu voorts met mijne Dissertatie de handen vrij, die evenwel vrij slordig gedrukt is, vooral de slecht gerevideerde, van fouten krielende eerste bladen. Doch vóór de afreize van VAN ASSEN en toen wij van die politieke aanstelling, nog niets hadden gehoord, had ik door hem ter bijwoning van een thee-bezoek van Studenten uitgenoodigd, toen ik des ochtends mijn Handschrift had teruggehaald, op den avond van dienzelfden dag te zijnen huize, eene allesbehalve aangename bejegening van de zijde dier jongelieden.

Vóór ik verder ga, moet ik hier juist uit den tijd, toen ik mij te Leiden bevond, twee oordeelvellingen

---

1) In de Götting. gelehrte Anzeigen van 31 October 1833 met lof vermeld door C. H.

2) C. J. VAN ASSEN *Oratio de immoderata libertatis cupiditate Europae calamitatum effectrice, etc.* L. B. 1831; of, *Du désir immodéré de la liberté considéré comme la cause des calamités qui affligent l'Europe. Discours etc.* (Amsterdam, 1831).

van THORBECKE uit zijne getrouwe gedachtenwisseling met GROEN VAN PRINSTERER invlechten; de eene over de Oratie van VAN ASSEN, de andere over de denkwijze der Studenten en der Hoogleraren. — Voor hen die zich herinneren, hoe in latere dagen de Faculteit te Leiden als in Hoekschen en Kabeljauwschen verdeeld was, en hoe THORBECKE meer met TYDEMAN instemde, dan wel met VAN ASSEN, is het citaat dubbel merkwaardig en allerzonderlingst. — „Over de schoonheid van VAN ASSEN's redevoering meldde THORBECKE den 22 Februarij 1831 ¹⁾, is maar ééne stem, en het hooren voor mij een waar genot geweest. De ontmoeting daarentegen met H(AMAKER) die — zoo stipt GROEN VAN PRINSTERER aan, zich in liberalistische opgewondenheid, op onbetamelijke wijs tegen den redeenaar uitliet, — was een der onaangenaamste tooneelen die ik heb bijgewoond en deze elk beleedigende stoornis deed mij uwe afwezigheid nauwelijks meer beklagen. Neêrduitsche uitgaaf van VAN ASSEN's stuk (zoo veel had dan toch HAMAKER's scherpe afkeuring hem wel geleerd en doen beseffen) zou ik — vervolgt THORBECKE, niet opzettelijk durven aanraden. Het opstel is, dunkt mij, te individueel, uit innig gevoel voortgevloeid maar niet objectief genoeg ontwikkeld, en zonder bewijs of overtuigende kracht voor die eene andere denkwijze aankleven.” — Hij betwijfelde dus, of zulk eene uitgave aan wensch en doel zou beantwoorden. — Wat de politieke ontwikkeling der Studenten betrof, zeide THORBECKE verder in dienzelfden brief, „Zooveel als ik heb kunnen opmerken, bestaat

1) Brieven bl. 43 volg.

er hier bij hen noch meening noch belangstelling omtrent staatkundige onderwerpen. Ik meen ook niet, dat LUZAC eenigen invloed hoegenaamd hierop uitoefent. — Onder de Professoren is de liberale denkwijze de heerschende. De stellige ontkenning van H. W. T. maakt het moeilijk, om hem nog voor den Schrijver der Gemeenzame Brieven (over de gebeurtenissen van den dag) te houden. Intusschen zijn die brieven, en dit heeft hij mij en anderen ronduit gezegd, ten eenemaal in zijnen geest. Over de kleur valt dus niet te twifelen.”

Nederland heeft naderhand tot zijne schade, maar al te zeer, den invloed van THORBECKE's dwalingen of eenzijdige opvattingen ondervonden, gelijk toen hij beweerde, dat vóór de verschijning van zijne Aanteekening op de Grondwet, deze voor de natie „een gesloten boek” zou geweest zijn. Dit heeft men sedert nagebaauwd; en zoo, in plaats van met HOGENDORP en VAN NES, FOCKEMA en VAN ALPHEN, LUZAC en SCHOONEVELD, DE KEMPENAER en VAN DAM v. ISSELT, de constitutionele opvoeding na 1814 te dagteekenen, moest de tijdrekenkunde met 1839 beginnen, en werd al hetgeen lang te voren door H. VAN SONSBEECK, door DIRK DONKER CURTIUS, VERWEY MEJAN en anderen was gedaan, in de vergetelheid zoo mogelijk, gedompeld. — En zoo losweg bewerende dat de Leidsche jongelieden, — denkelijk dan toch werden alle die Studenten bedoeld, die niet als vrijwillige Jagers waren uitgetrokken ¹⁾, — noch meening, noch

---

1) Wat deze betreft, zoo ver met mijn verhaal gevorderd zijnde, werd ik zeer aangenaam verrast door de mededeeling van brieven, door den Hoog-

belangstelling omtrent staatkundige onderwerpen koesterden, deed THORBECKE gewis onrecht aan velen, onder welke ik er slechts twee bij uitzondering noemen zal, de beide latere Gouverneurs-Generaal van Neêrlands-Indië P. MIJER en A. J. DUIJMAER VAN TWIST. — De eerste ten minste heeft reeds als Student eene niet gewone kennis en belangstelling in koloniale onderwerpen openlijk in zijne doorwrochte Dissertatie getoond. — Maar nu de thee-visite bij VAN ASSEN!

Het was er verre van, dat ik den kring van Studenten, dien ik daar aantrof, zóó onverschillig als THORBECKE toen dacht, omtrent staatkundige onderwerpen zou gevonden hebben. Maar hunne meening en hunne belangstelling verschilden te veel van de mijne, dan dat wij niet zeer spoedig in botsing geraakten. Het was bij de toenmalige opgewondenheid der geoederen door de geschriften van v. ASSEN zelf bij zijne toehoorders nog meer verlevendigd dan gematigd, (Wenken en Herinneringen uit de dagen van Neêrlands Herstelling, enz.) zoo vreemd niet, dat mijn verblijf alleen aan de Hoogeschool te Leuven, reeds op zich zelf hen weinig tot welwillendheid stemde. — De namen kan ik mij niet juist herinneren; er waren, zoo ik wèl heb, twee broeders VAN SANDICK, en onder de woordvoerders een die zich door

---

leeraar Mr. G. WTEWAALL in December 1830 en Januarij 1831 aan zijne beide Zonen te Velde geschreven, houdende een uitvoerig en beredeneerd antwoord van den beminnelijken en schranderen Vader op de vragen, die zij tot hem over de Politiek van den dag, in 't bijzonder van onze Regering, hadden gerigt. Die brieven zijn nog heden niet van belang ontbloot, over de verhouding tot Frankrijk en Engeland, over de beteekenis van Antwerpen, over de onafhankelijkheid van België, enz.

hatelijke uitvallen meer bepaald onderscheidde, zekere SICHTERMAN, tegen wien ik mij niet langer kunnende bedwingen in drift van mijne plaats opstooft, zoodat de hoffelijk-geaffecteerde en min of meer angstige VAN ASSEN zich tusschen ons stelde en het incident op die wijze zonder feitelijkheden afliep. De kwetsende uitdrukkingen staan mij niet duidelijk voor den geest, maar het had er van als of men mij voor een geestverwant van DE POTTER en TIELEMANS wilde uitkrijten en dat men in Holland zulke leeringen verkondigende, gelijk die twee verdiende behandeld te worden. Het kan ook zijn dat van ROUSSEL de rede was geweest en dat ik min of meer voor hem had partij getrokken. Wat daarvan zij, ik vond toch voor de Promotie twee paranymphen, wier zeer uiteenloopende fortuin — al ware het enkel om die reden en afgescheiden van de mij bewezen dienst, vermeld behoort te worden; de een Mr. J. D. W. PAPE, zoon van den Predikant en Rector te Heusden, overleden als President van den Hoogen Raad der Nederlanden ¹⁾, de ander VAN HENGEL, zoon van den toenmaligen Rector Magnificus, den beroemden Theoloog, als Burgemeester op het Eiland Wieringen zijn loopbaan hier beneden volbragt hebbende. — Welk een ongelijk lot van tijdgenooten aan dezelfde Hoogeschool! — Mijne opposenten waren STEENLACK, sedert Procureur te Zutphen, en de latere Minister van Kolonien, de reeds genoemde MIJER ²⁾. Ik herinner mij dat DUIJMAER VAN

1) In 1878.

2) Uit Batavia, 12 November 1848, schreef mij die Staatsman: „Onze vroegere Academische relatiën — geven mij vrijmoedigheid UHoogGel. hierbij een exemplaar van mijne Verzameling van Indische Regerings-Instructiën ten geschenke aan te bieden.”

Twist, toen vooral als Romanist gunstig bekend, weigerde te opponeren, daar mijn Theses meest Staatsrecht betroffen, waarover het ons Studenten nog niet voegde, meê te praten en als boven ons bereik. — Vreemde stelling van den lateren President der Tweede Kamer, thans Minister van Staat, en die vóór 1848 zoo weifelend, na 1849 zoo Thorbeckiaansch liberaal, voor een' Procureur te Deventer niet ongelukkig is terecht gekomen, maar wien niemand gewis onder de républicains de la Veille rangschikken zal. Van de Professoren deden THORBECKE en TYDEMAN mij de eer te opponeren, zoodat voor EIJSELL, uit den Haag tot dat einde overgekomen, de gelegenheid ontbrak zich in het spiegelgevecht te mengen. — De zaak liep met summa cum laude af, en treffendhartelijk was de Latijnsche toespraak van den Rector Magnificus, die het vertrouwen uitte, dat ik mijne beginselen steeds even vrijmoedig zou durven voorstaan; maar zoo eervol als mij bij de plegtigheid de tegenwoordigheid was van VAN DER PALM, zoo hinderlijk was mij een onwillekeurig vergrijp tegen de mij onbekende vormen, dat den grijzen en kitteloorigen N. SMALLENBURG, den oudsten Hoogleraar der Juridische Faculteit, weerhield, mij met zijn bijzijn te vereeren ¹⁾. Welwillend daarentegen was de toen nog jeugdige H. Cock, de begaafde opvolger van J. M. KEMPER, te wiens huize ik op een' avond de kennis maakte van mijn lateren anti-revolutionairen Vriend den geleerden Prijsverhandelaar H. J. KOENEN. — Wat

1) SMALLENBURG was een oud-Oranjeman van vóór 1795. Mijn Specimen was aan BOSSE, doch in de eerste plaats aan mijn' Grootvader PIETER VREEDE opgedragen. Dit kan ook aanstoot hebben gegeven.

verder dien vrolijken en toch voor mijne toekomst zoo gewigtigen 25 Maart 1831 betreft, de felicitatie was nog al druk bezocht, ook door oude Schoolmakers van het Gymnasium; de Vrienden van den Rector Bosse, BERGMAN en BODEL-NIJENHUIS betoonden mij hunne belangstelling, en ik had nog al eenige gasten tegen den avond aan den disch in de door KLAASJE ZEVENSTER vereeuwigde Plaats-Royaal van Moeder SCHLETTE en hare dochters, die niet al te nuffig een weinig stoeijen toelieten. Doch van al wat ik aan blijken van genegenheid ontving, schatte ik in die dagen niets hooger dan de gulle uitnoodiging tot het middagmaal van den edelen LUZAC, die van dien tijd af tot zijn dood in 1861 (volle 30 jaar daarna) onwankelbaar mijn Vriend is gebleven.

Mijne Dissertatie bragt ik vervolgens in die dagen, nog vóór mijne terugkomst te Tilburg, aan mijn' Grootvader, destijds te Gouda gevestigd. Ik maakte er de kennis van zijne derde Vrouw, die een aangename indruk bij mij liet, en aan wie ik den haar verschuldigden naam niet onthield. Met zekere hartelijkheid vroeg zij naar mijne Moeder en de familie ABEL, die haar op de honey-moon reize in 1801 ¹⁾ te Parijs en te Stuttgart zoo gul en verplichtend had ontvangen. Men kon het haar nog aanzien, dat zij in hare jeugd een schoone vrouw was geweest, wie het noch aan schranderheid, noch aan talenten ontbrak. — Onverzettelijk-hardnekkig in zijne staathuishoudkundige plannen, nu sedert den Belgischen opstand te wijzigen en tot de Vereenigde Nederlanden te beperken, hield

1) Zie SILLEM, Het Leven van JOHAN VALCKENAER.

PIETER VREEDE, volle 80 jaren oud, zich in die oogenblikken met een nieuw geschrift over de Vrijheid des Zeehandels, de bevordering van Nijverheid en Landbouw onledig¹⁾. En vernemende dat ik mij eerlang te 's Hage als Advocaat ging nederzetten, had het tweetal terstond begrepen, dat ik dáár bij de bezorging der uitgave van dat werkje, van nut kon zijn. In zijne Echtgenoot vond de Grijsaard, die het gebruik van het ééne oog in den jongsten tijd miste, een dienstvaardigen en voortvarenden Secretaris, en men had reden te vertrouwen, dat de liefhebbende kleinzoon in ijver niet zou achterstaan.

---

1) De Vereenigde Nederlanden, na de afscheiding van België, tot behoud en voorspoed opgeroepen door de kracht hunner ontwikkelde hulpbronnen. ('s Gravenhage 1831 bij S. DE VISSER, 60 bladz.).

ACHTSTE HOOFDSTUK.

Verblijf te 's Hage (Mei 1831-Aug. 1832). — De Advocatie. — Medewerking aan de Standaard, enz.

Na slechts korten tijd te Tilburg vertoefd te hebben, werd ik bij het Hoog-Geregtshof te 's Hage (Praeside HEENEMAN) beëdigd, en vertoonde ik mijne doctorale bulle aan den Procureur-Generaal Mr. A. W. PHILIPSE¹⁾, die mij wegens den daarin uitgedrukten graad, iets vriendelijks zeide. Bij den Minister van Justitie VAN MAANEN, wilde ik volstrekt niet gaan en mijne Dissertatie aanbieden, evenmin als bij den Koning — hetgeen zeker eene uitzondering op den regel was. — Mijne niet groote, maar zeer net gemeubileerde kamers betrok ik in de Schoolstraat bij den schoen- en laarzenmaker MEEUWS uit Waalwijk herkomstig, en goed Katholiek; door die lieden kwam ik in aanraking met het Lid der Staten-Generaal uit Noord-Brabant (hun Neef, zoo ik mij niet vergis) den destijds bij velen verdachten en met een zwarte kool

---

1) Geboren 1766, overleden 18 Febr. 1845.

geteekenden, in het begin van 1830 geschorsten District-Commissaris te Boxtel, LUYBEN, die naderhand onder WILLEM II en WILLEM III gunstiger aangeschreven, betere dagen heeft beleefd; ik mogt hem terstond om zekere rondborstigheid in voorkomen en in den omgang, zeer wel lijden, en wij stemden natuurlijk in de afkeuring van allerlei onhandigheden die den afval van België hadden te weeg gebragt. — Men gaf LUYBEN na, dat hij te Antwerpen zou geweest zijn na de gebeurtenissen van Augustus, en dat de Brusselsche revolutionairen hem het Bestuur over Noord-Brabant hadden toegedacht of aangeboden. Tot zulke vertrouwelijke gesprekken kwam het evenwel niet tusschen ons, — en ik geloof ook maar ééne maal bij hem geweest te zijn: hij woonde bij een' Zoon van MEEUWS in dezelfde straat.

LUZAC deed mij de eer aan, mij te bezoeken, en toen werd natuurlijk ook gepolitiseerd, maar in een anderen geest, en met dat onbepaald vertrouwen dat de oud-Hollander van den echten stempel inboezemde. — Doch een meer bestendig genot (hoewel niet vrij van vele bittere gewaarwordingen, met de herdenking der gelukkige jaren in België gesleten) smaakte ik in het wederzien van Neef en Nicht VAN MARLE, die evenals hunne Vrienden VAN HARENCARPEL ECKHARDT (sedert Gouverneur van Drenthe), de Luitenant-Generaal HOWEN en anderen, eerst aan de W i j k e r - b r u g daarna te V o o r b u r g eene wijkplaats hadden gevonden. Dit fraaije dorp, zoo nabij de Residentie gelegen waar de uitgewekene Hoofd-Ambtenaren en Hoofd-Officieren nog al eens iets te verrigten hadden, geleek wel eene Kolonie van „Belgische Emigranten,” hoedanig

VAN MARLE zelf zich in een allergeestigst gedicht (V o o r-
b u r g) — helaas, verloren geraakt of verscheurd, in
een uur van goede luim schertsend bestempelde. — Ik
zag er uit Brussel den Abt VAN GEEL ¹⁾ terug, die, voor-
treffelijk kunstenaar, het fijn besneden maar somber ge-
laat van den toen meest droefgeestigen en door den loop
der gebeurtenissen hartstogtelijk-verbitterden VAN MARLE,
in olieverw zeer treffend heeft geschilderd: het portret,
dat mijne studeerkamer versiert. — Treuriger nog en
weemoedig was het terugzien eerst in de B o e k h o r s t-
s t r a a t te 's Hage, daarna in het Regtshuis te Rijs-
wijk, van den Heer ROELANTS, van zijn' Zoön EGBERT,
ook van zijn Broeder HIPPOLYTE. — Wat moest er
van al die uit hun post geschopte en in allerijl ge-
vlugte Ambtenaren worden? De geniale Rijmelaar en
geboren Hollander VAN MARLE met de herinneringen
van 1813 kon niet geheel aan de toekomst vertwijfe-
len; — maar een Belg, de heer ROELANTS, in 1811
door den geweldenaar NAPOLEON uit Gent in onze
Gewesten verplaatst, had minder waarborgen zijn lot
tamelijk geregeld te zien: de door hem te Leuven be-
kleede betrekking (Secretaris-Inspecteur der Hoogeschool)
was in het Noorden onbekend en zou er eene zeer
impopulaire nieuwigheid geweest zijn.

. . . . .

Maar ik keer tot den Haag en tot den kring waarin
ik mij meest bewoog, terug. Aan de Table d'hôte in
de Ville de Paris, vond ik al weder eenige en

---

1) VAN MARLE was gewis niet vreemd aan *La Diplomatie du Guet-
apens, ou Lord Ponsonby à Bruxelles, par l'Abbé VAN GEEL* ('s Hage,
bij A. J. VAN WEELDEN, October 1831, 88 bl.).

nog al voorname Belgische uitgewekenen: ik zat eens of meermalen naast den Advocaat-Generaal SPRUYT, die de beschuldiging tegen DE POTTER en TIELEMANS had volgehouden en in de buurt van den President MEIJNAERTS, die het arrest van veroordeeling had uitgesproken. Er was ook een oud man uit Luik de Advocaat-Generaal DE LASTREMANGE, en tegenover ons een schreeuwer uit Brussel, de Majoor der Jagers DEFACQZ, in wien — zoo ik mij niet vergis — de Overste EVERTS en de Luitenant STAËL VAN HOLSTEIN gering vertrouwen stelden. Mijn buurman aan de linkerkzijde was een Referendaris bij het Departement van Justitie, VAN ITERSON; maar nu en dan was ook met ons de Kapitein der Genie APPELIUS, zoon van den overleden eerlijken Minister van Finantien. Er waren van onze Nederlandsche Officieren een tweetal met zeer gunstig uiterlijk, THOMASSET en ENGELBREGT (naderhand Luitenant-Generaal) en een Zwitser uit Bern JENNI, vroeg overleden, en nog wel eens andere afwisselende gasten.

Zelf was ik nog al dikwijls de gast van den Heer en Mevr. F. HOIJER, den Bankier, Vriend van VAN MARLE en SUERMONDT, in welke gulle en genoegelijke verkeer ik de HH. Referendaris bij Kunsten en Wetenschappen FERRAND, BOELJE, Hoofd-Ambtenaar bij Finantien, den Griffier BRONDGEEST, den Heer en Mevrouw HOIJER (MOGGE POUS), Mevr. MOCK (VAN DER KEMP), wier man zich als vrijwilliger bij den Algemeenen Staf te Velde bevond, van tijd tot tijd ontmoette. — De Heer HOIJER, Thesaurier des Konings en Chef van het nu eenige jaren, zóó schandelijk ten val gebragt vroeger zóó algemeen geëerd Huis OVERKLIJFT & CIE, was even

als SUERMONDT, in het geheim van allerlei gedachtenwisselingen over de Politiek van den dag, tusschen VAN MARLE en de Ministers VERSTOLK VAN SOELEN en VAN DOORN, aan welke de Koning gewis niet vreemd was, en die eenige weken vóór het binnenrukken van ons Leger in België onder den PRINS VAN ORANJE, in waarheid niet het regelen van billijke voorwaarden van scheiding, maar eene Restauratie¹⁾, herstelling van het verloren gezag van WILLEM I te Brussel ten doel hadden. Het heugt mij, dat ofschoon wij van gevoelen op dit punt verschilden, daar ik het aangaande de scheiding, als een onveranderlijk voldongen feit met LUZAC en anderen eens was, VAN MARLE mij op mijne kamer zijn Handschrift, door de zorg van SUERMONDT te Utrecht bij N. VAN DER MONDE naamloos uitgegeven, liet zien²⁾, zeggende dat genoemde Staatslieden, en meer bepaald VAN DOORN, van den inhoud kennis droegen, — terwijl hij met den gloed zijner overtuiging mij een paar bladzijden voorlas, en aan het wèl gelukken van het Ontwerp van den Veldtocht en aan de verstrooiing der benden hetzij dan

1) GROEN VAN PRINSTERER, de Kabinets-Secretaris van WILLEM I, schrijft: „Was het in Augustus 1831, gelukt eene soort van voorbijgaande schijn restauratie in België tot stand te brengen,” enz. Verspreide Geschriften, bl. 173.

2) Vluchtige Beschouwing der vraag: Welke moeten, uit het dubbel oogpunt der welvaart en onafhankelijkheid, voor Noord-Nederland de onvermijdelijke gevolgen zijn van deszelfs afscheiding van België (76 bladz.) 16 Junij 1831 — met een Naschrift (zonder datum) bl. 76: „Bij de eerste overschrijding der Belgische grenzen stroomen scharen van hulpgenooten U te gemoet om hunne pogingen met de uwe te vereenigen tot redding van het algemeene Vaderland. Nederlanders! nog is het in uwe magt, uwen ondergang en dien van België te voorkomen.

eerst van den belagchelyken Regent SURLET DE CHOKIER, hetzij van den verachtelyken indringer Prins LEOPOLD van Saksen-Coburg, niet twijfelende. Men zal hierna kunnen zien, hoe duur mij de inwijding in dat noodlottig geheim van den toeleg der Nederlandsche Regering, zoo lijnregt in strijd met alle Verklaringen aan de Staten-Generaal, in het volgend jaar 1832 te staan is gekomen. — Mij ergerde de dubbelhartigheid die duizenden Vrijwilligers en schutters, de bloem der Natie met de edelste geestdrift op het Te wapen des Konings te Velde getogen, over de grenzen voerde, om tegen den erkenden wil der groote meerderheid, niet eene redelijke schikking met België tot stand te helpen brengen, maar het in 1830 zoo slecht gehandhaafd gezag in die Zuidelijke Provinciën met geweld te heroveren, die van ons niet minder dan wij van hen, met den wrok in het hart waren vervreemd geraakt. — Met die zoo goed als officiele wetenschap, wat men te 's Hage met dien anders glorieijken Tien-daagschen Veldtocht eigenlijk beoogd had kon ik in gemoede de verijdeling van het on-vaderlandsch plan door de tijdige tusschenkomst van het Fransche Leger onder den maarschalk GÉRARD niet betreuren, maar moest ik veeleer juichen dat nu voortaan de Conferentie te Londen wel zorg zou dragen de hereeniging van Holland en België onherroepelijk te voorkomen. Niet gewoon mijne denkwijze te verzwijgen, heb ik zeker in die dagen en daarna mij scherp tegen de onopregte Politiek van WILLEM I uitgelaten. Ik weet niet of ik het hieraan, dan wel aan den naam van den kleinzoon van PIETER VREDE te wijten had, dat mij eens door een' zonderling, wien de rol door mijn'

Grootvader gespeeld, nog heugde, Mr. ROBERTUS VALETIUS VAN DER HOEVEN, een gewezen diplomaat der Omwenteling¹⁾, op straat te 's Hage een ernstige waarschuwing werd gegeven, om niet in mijn verderf te loopen, — en mij van de bemoeijing met Staatszaken te onthouden.

Ik scheen derhalve reeds in den kijker te loopen, — den Haag was zooveel kleiner dan thans, en werkelijk al spoedig was ik in een geheimen politischen kring verzeild, die door het Ministerie van Justitie ongetwijfeld zorgvuldig werd gadegeslagen. — Als Lid der Witte Societeit op het plein²⁾, was ik jong Advocaat met de confrères van mijn' leeftijd als van zelf spoedig in kennis, en de stof van mijne Dissertatie met hare liberaal-constitutionele gezindheid — in de Weegschaal met lof aangekondigd — bragt met het drietal Broeders BOUDEWIJN³⁾, FRANS en WILLEM DONKER-CURTIUS die zamen op het Smidswater (Nieuwe Uitleg) woonden, en onder de leiding van hunnen Oom DIRK naamloos De Standaard (het eenig Oppositie-blad) bij de Katholieke uitgevers VAN LANGENHUYSEN één of twee malen per week deden verschijnen, onwillekeurig toenadering en vriendschap te weeg. — WILLEM de latere Notaris, vrolijk van aard en de wereldsche zaken luchthartig opvattende, liet zich met de Journalistiek niet in; maar zijne oudere

---

1) Secretaris van Legatie te Parijs, in 1798. Ik herinner me nog zijne groote doordringende oogen.

2) Ook van de Tent in het Bosch, om ook soms eene beleefdheid te kunnen bewijzen aan dames, bij welke ik aan huis kwam.

3) BOUDEWIJN DONKER was reeds den 29 September 1826 publiek promoveerd op eene Dissertatie over de Vennootschappen van Koophandel.

Broeders, eerstgemelde toen Adjudant-Commies bij Binnenlandsche Zaken (Afdeeling Waterstaat) en die de bewustheid had van zijne ongemeene talenten, kort daarna als Advocaat te Amsterdam en naderhand als President der Rhijnspoorweg-Maatschappij ten toon gespreid, en mijn tegenwoordigen Schoonbroeder, Lid van den Hoogen Raad der Nederlanden, waren meer geregeld met de Redactie van het blad belast, waartoe ik zelf al zeer ras deels letterkundige, deels zuiverpolitische bijdragen begon te leveren. — Het gebrek aan publiciteit in het verbergen der namen werd door het groot verschil van gevoelen tusschen de Zonen van het Lid der Staten-Generaal DONKER CURTIUS VAN TIENHOVEN, in vervolg van tijd President van het hoogste Regterlijk Collegie, en dezen hunnen dikwijls heftig opbruisenden Vader, die ook met zijn Broeder DIRK over de gebeurtenissen van den dag gewoonlijk met warmte streed, onvermijdelijk geoordeeld, — en toch kon het niet missen, of de toon en inhoud van deze en gene artikelen van De Standaard gaf tot uitbarsting van drift aan de ouderlijke tafel aanleiding. Op den duur was die onnatuurlijke staat of gesteldheid der gemoederen ondragelijk, en zoo ontving ik in het najaar van 1832, den Haag met Gorinchem verwisseld hebbende, hier een half-wanhopigen brief van FRANS DONKER, dat het laatste Nummer het licht had gezien ¹⁾, omdat het getrouw bewaard geheim toch was uitgelekt, en men ter liefde van een braven Vader

---

1) Afscheid der Redactie van De Standaard, 30 September 1832, bij DE BOSCH-KEMPER, Gesch. van Nederland I. (Letterk. Aanteekeningen bl. 256).

en ter wille des huiselijken vredes de worsteling h
 moeten opgeven. — Mijne laatste bijdrage was n
 juist voor dat Slot-Nommer te pas gekomen. — E
 enkel vertoog moet Mr. H. VAN SONSBEECK voor d
 Blad in de eerste maanden hebben geleverd; —
 zeker weet ik dat een fraai opstel over de Vrijhe
 van Drukpers, met een Citaat uit VAN DER PALM
 Rede over de uitvinding der Boekdru
 kunst, van de hand van Mr. J. H. VAN DER SAN
 was, sedert Regter en Raadsheer. — Geen exempla
 van De Standaard bezittende, herinner ik m
 alleen van mij zelven, een paar Artikelen over THO
 BECKE's belangrijk werkje Over de verandering
 in het Statenstelsel van Europa sedert
 de Fransche Omwenteling; — een and
 twee of drietal, de Levensschets van den Minister VA
 MAANEN, aan de Augsburger Allgemein
 Zeitung ontleend, behelzende; Artikelen over h
 Regt van Gratie en Abolitie, tegen de Censuur
 door CH. DURAND hier te lande aanbevolen; over d
 Ministers ROBERT WALPOLE en CASIMIR PÉRIER, m
 elkander vergeleken, — over den Franschen Ministe
 van Finantiën Baron LOUIS, slecht bespreekt en de
 maar al te doorslepen en handigen VAN TETS VAN GO
 DRIAAN, over Conflicten, enz. — Tusschentijds mij een
 te Tilburg in den zomer van 1831 ophoudende 1

---

1) Het was in de dagen van Augustus 1831, misschien nog in de eers
 dagen van September, na den Tiendaagschen Veldtogt, dat ik aldaar m
 de Utrechtsche Vrijwillige Jagers en vervolgens met de Groninger-flankeur
 kennis maakte: met STAR-NUMAN, den lateren Professor, en VORSSELMAN
 DE HEER, SUERMAN, METMAN enz. van het eerste corps; met J. HEEM
 KERK Bz., kibbelde ik; deze was toen ultra-Koningsgezind (de Zwijge

bewerkte ik een vrij uitvoerig opstel *Gematigdheid en Overdrijving*, dat in den laatsten jaargang van *De Weegschaal* werd opgenomen. Voor 't overige is de opgaaf van die grootere of kleinere Artikels, die al te zeer den stempel der jeugdige onervarenheid en opgewonden laatdunkendheid, zullen hebben gedragen, niet volledig bij gemis aan een *Bundel van De Standaard*, die ongetwijfeld bij verre weg de meeste Nederlanders, dweepende met de *Staatkunde* van den algemeen geliefden en beklaagden Koning, in kwaden reuk stond. Wel verre van de oorlogzuchtigheid *quand même* tegen de afgevallen Broeders van het Zuiden te deelen, streefden wij er naar eene verzoening te helpen bewerken, die België's onafhankelijk bestaan verzekerende, de hersenschimmige ontwerpen van eene *Restauratie* voor goed verijdelen zou. — Het is mij toen niet opgevallen, daar ik zelf niet had kunnen uittrekken, dat mijne drie Vrienden *DONKER*, de zonen van den man die in de Tweede Kamer zijne bliksems tegen de muitelingen slingerde, geen van allen in de *Nationale geestdrift* tot verdediging van den *Vaderlandschen grond* hadden gedeeld, daar hun Vader die zich zóó geweldig als Lid der *Volksvertegenwoordiging* uitliet, toch wel eens op het loffelijk voorbeeld van ontelbare jonge mannen, nabestaanden of bekenden zal geweest hebben. Doch even als ik, hadden zij al vóór de scheuring van Augustus 1830, hetzij dien Vader of hunnen Oom

---

nagenoeg *Carlist* of *Legitimist*). Onder de Groningers telde ik mijne goede Vrienden *T. P. TRESLING* (sedert in 1843 en 1844 Lid der Tweede Kamer), *J. G. S. KONING* uit *Vlugtwedde*, *Advocaat* en *Notaris*; den lateren *Advocaat* en *Procureur* *EMMEN QUINTUS, PICCARDT*, enz.

DIRK de averegtsche maatregelen der Regering hooren afkeuren, zoodat hun vertrouwen op de handelingen na den opstand niet groot kon zijn en eene niet onnatuurlijke laauwheid of onverschilligheid te weeg bragt, die met de warme uitboezemingen van Dichters of rijmelaars in 1830 en 1831 of van de tolken der dagelijksche pers in scherpe tegenspraak stond. — Daar ik van mijn aandeel in *De Standaard* zooveel gewag heb gemaakt, ben ik ter liefde der waarheid schuldig te verklaren, dat de zeer lezenswaardige *Brieven over het Regt van Verkiezing en de Proeve van een Ontwerp op de Ministeriele Verantwoordelijkheid met een historische Inleiding over de parlementaire praktijk der Engelschen* op dit stuk, het werk van de *Hoofd-Redacteurs* BOUDEWIJN en FRANS waren, wien de eer toekomt, vooral wat de leer der zoozeer misbruikte verantwoordelijkheid van Staatsdienaren betreft, vrij wat licht te hebben ontstoken in een boek, dat om zijne wetenschappelijkheid, ook door andersdenkende of meer conservative Publicisten ¹⁾, in die dagen werd aangeprezen.

Doch wat werd te midden dier onvruchtbare politieke tinnegieterij, van het hoofddoel van mijne nederzetting te 's Hage? Ik was toch geen commies, maar Advocaat bij het Hooggeregtschhof, bij dat achtbaar en aanzienlijk Collegie uit 40 Raadsheeren bestaande, onder welke men mij menig eerbiedwaardig Man toonde, die ook tegenover den heerschzuchtigen Minister van

---

1) Bijdragen tot Regtsgeleerdheid en Wetgeving van de Hoogleraren DEN TEX en VAN HALL.

Justitie de zelfstandigheid van zijn karakter en zijne heilige overtuiging nog niet zeer lang geleden had gehandhaafd. — Ik was, hoe kortstondig ook, Lid van eene Balie, die zoo vele sieraden telde, regtschappen en goedelijke of schrandere en scherpzinnige Juristen, Advocaten uitblinkende door hunne welsprekendheid en zeggenskracht, door duidelijke en heldere, beknopte en bondige voorstelling der feiten en van het punt van debat, of wel in uitvoerige pleidooijen met de meeste naauwgezetheid niets onaangeroerd latende, dat in het belang van hunne cliënten wederlegd of aangedrongen moest worden. — Menig aangenaam en leerrijk uur heb ik in die school doorgebracht, meest bij het Hof, maar toch ook enkele malen bij de Regtbank van Eersten Aanleg. — Ik had nog het voorregt den man als confrère te hooren, die tegenover J. D. MBYER het regt van WILLEM I op het door den gewezen Koning L. BONAPARTE opgevorderd Paviljoen van Haarlem, had betoogd, en wien men wel eens den Nederlandschen CICERO genoemd heeft; het was Mr. M. W. DE JONGE VAN CAMPENS NIEUWLAND, Lid der Tweede Kamer, eerlang Staatsraad en na de aftreding van den Minister VAN HALL, aan het hoofd van het Departement van Justitie geplaatst. — Mij bekoorde de begaafde spreker niet zeer, ik vond er gemaaktheid en een zelfbehagen in, hemelsbreed verschillende van den eenvoud en de onopgesmukte taal van den grijzen en vromen P. J. DE FREMERY. — In de rij der fijnste en grondigste Regtsgeleerden prijkte, volgens dezen en genen, bovenaan de Lands-Advocaat, Staatsraad FABER VAN RIEMSDIJK, wiens min welluidende stem hem in den weg stond, en die in het bepleiten der zaken van het

Domein een wakkeren Adjunct in den veel jongeren Mr. G. DELPRAT bezat. — Zelden hoorde ik het Lid der Staten-Generaal, den Vriend van LUZAC en wien ik ook onder de mijne mogt tellen, die met het talent van wegslepemde en overredende improvisatie eene gulle minzaamheid paarde, den trots zijne kleine gestalte indrukwekkenden PIETER CAREL SCHOONEVELD. Meer mogt ik mij in de vernuftige en stekelige taal van den onder ons het meest populaireren DIRK DONKER verlustigen, — wiens vrijmoedige optreding voor Praesident en Raden reeds den goeden uitslag zijner zaak scheen te voorspellen. Hij was niet zoozeer een nette en keurige, als wel forsche en krachtige verdediger. — Tot de voortreffelijke Advocaten werd ook het later Lid van den Hoogen Raad, de Vader van den kortstondigen Minister WINTGENS gerekend, — die zeer degelijk punt voor punt beschouwde en ontleedde. — Onder de jongeren muntte de vlugge A. H. VAN DER BURGH uit, die met groot gemak de duistere zaak van een medepligtige aan bedriegelijke bankbreuk bepleitte. — Dat WILLEM VAN DER JAGT in het belang van een gansch gezin, na den dood zijns Vaders Procureur werd, mogt voor de Balie een verlies heeten; — ook sprak PIEPERS zeer vloeiend en met warmte en nadruk, daarna Substituut-Officier en Advocaat-Generaal geworden — een weinig vinnig en niet welwillend jegens vroegere confrères gestemd zooals ik zelf in 1840 bij het Hof van Zuid-Holland, waar hij het Publiek Ministerie vervulde, moest ondervinden, — maar hetgeen hem door M. A. DE PINTO betaald werd gezet.

De regtsgedingen, in welke ik de hiervoren genoemde oudere en beroemde Advocaten hoorde, waren bijna

zonder uitzondering, civile of handelszaken; de criminele bleven doorgaans aan de ambtshalve toegevoegde zoo even gedoctoreerde jeugdige verdedigers toevertrouwd. Ik had er in ruim een jaar nog al mijn deel van, maar zag slechts ééne enkele maal mijne moeite met vrijspraak van een schippersknecht, bij gebrek aan genoegzaam bewijs beloond. De man wien ik naderhand op eene stoomboot herkende, zou mij uit dankbaarheid haast omhelsd hebben. — Meest waren het wanhopige en gequalificeerde diefstallen, zoo als ook in dit geval, met gunstiger uitslag. — Tegenover een barschen en onmatig gestrengen President van het Hof van Assises en een ervaren Lid van het Openbaar Ministerie, was de taak van die Advocaten-novitii soms wel wat ongelijk, als zij niet met zekere gevatheid en niet ligt van hun stuk te brengen de bejegening uit de hoogte hetzij van den Voorzitter, of van een aanmatigenden Procureur-Generaal, bedaard en kalm wisten te beantwoorden. — Een oud man en gewis een braaf Regter, maar ligt gramstorig, de grijze CORNELIS CARBASIUS, was voor pas beginnenden een schrikbeeld, niet het minst voor de getuigen in strafzaken. Gelukkig kwam soms een der Raadsheeren, de schrandere EVERT REIN VAN NES v. MEERKERK b.v. met eene doeltreffende vraag ter versooning van de beschuldigde tusschenbeiden en verlichtte den last der verdediging. — Bij eene zaak door FRANS DONKER behandeld, eene poging tot vergiftiging door een jonge vrouw op haar man na drie maanden huwelijksgeluk, gepleegd, leerden wij den genialen G. J. MULDER, als deskundige waardeeren; hij was toen Lector der Scheikunde aan de Clinische School te Rot-

terdam. — Wij zouden elkander sedert in anderen werkring en vriendschappelijke verkeering terugvinden. — Eigenlijke causes célèbres waren er anders niet, of het moest zijn dat een groot getal dieven, mannen en vrouwen, met zuigelingen aan de borst, eens in de groote zaal die men beweerde dat twee eeuwen geleden, voor de XXIV Regters van OLDENBARNEVELT, H. DE GROOT en HOGERBEETS had gediend, ten gevolge van den samenhang (connexiteit) dien de Advocaat-Generaal HUYGENS in de misdrijven dier lieden trachtte aan te wijzen, en hetgeen de geregtelijke instructie tegen enkele beschuldigten noodeloos had verlengd of vertraagd, op één en denzelfden dag voor het Hof van Assises werden teregtgesteld.

Jammer dat ik den tijd te 's Hage niet beter aan de studie der Burgerlijke Regtsvordering onder de leiding van een of anderen Procureur, A. P. T. EYSSELL, Vader van mijn Academie-vriend te Leuven, van CLANT of SCHMOLCK, had besteed; maar in dat klerken-werk had ik niet veel zin, en ik zou het nog als eene gunst hebben moeten aanmerken, indien men mij op het kantoor van een praktizijn had toegelaten. — Toch maakte ik eene memorie van grieven in Appel voor den hupschen Advocaat SCHOONEVELD in een ingewikkeld faillissement te Zwolle, dat er nog twee andere had na zich gesleept. Of mijn arbeid voltooid en deugdelijk was, kan ik mij niet meer herinneren. — Voor den Heer F. TWISS te Breda moest ik eene hypothecaire inschrijving op het groote Bossche Veerhuis op het Spui nemen; — mijn Oom te Heusden, de Vrede-regter, vroeg mij eens een schriftelijk Advies over eene niet-verboden erfstelling over de hand (de resi-

duo); — van het Bureau van Consultatie kreeg ik een of twee pro-Deo quaestiën, en daartoe bepaalde zich te 's Hage mijne bedrijvigheid als Advocaat! — Zeker weinig aanmoedigend om bij eenig besef van mijne dure verplichtingen jegens mijne Ouders, hun de kosten van mijn verblijf in de Residentie op te leggen. — Toch is dat jaar in menig opzigt, voor mijne ontwikkeling, voor aanraking met personen, voor het overzigt van de Regtspleging en Regterlijke organisatie van het gansche Rijk in het Hoog Geregts-hof als in een middenpunt vereenigd, gansch niet onvruchtbaar geweest. — Ook niet voor mijne geliefkoosde historische nasporingen, — al bezocht ik destijds wèl de Koninklijke Bibliotheek, maar nog niet het Rijks-Archief. — Van 1831 af had ik — onverschillig te 's Hage of te Gorinchem, aan de onuitputtelijke bereidvaardigheid van den Bibliothecaris J. W. HOLTROP veel te danken ¹⁾. Hij was toen aan den Abt FLAMENT ondergeschikt, een geboren Franschman en Priester, met een eerwaardig en tegelijk geestig voorkomen; bij gelegenheid dat ik het kostbaar werk van CLARENDON, *History of the Rebellion* te huis tot vrijer onderzoek verlangde, stelde HOLTROP mij aan den minzamen Grijsaard voor, die in het eerst (voor de leus) wel wat bezwaar maakte. Hij sprak, meen ik, fransch, onze taal nog niet aangeleerd hebbende ²⁾. — Van den tijd dat ik in die rijke Bibliotheek snuffelde, dagteekent mijne eerste aanraking met den geleerden Officier van Justitie te Middelburg, sedert Vice-President van het

1) Geboren te Amsterdam 20 Junij 1806, overleden 13 Febr. 1870 (Nekrologie door M. F. A. G. CAMPBELL, in den Nederl. Spectator).

2) De Abt C. S. FLAMENT overleed in 1835.

Geregtschhof van Zeeland, Mr. S. DE WIND, die in zijne Bibliotheek van Nederlandsche Geschiedschrijvers (1832) met dankbetuiging vermeldt, wat ik hem aangaande een historisch werk der XVIIe eeuw van den Noord-Hollander P. J. TWISCK had medege-deeld. — Eene minder aangename individualiteit maar dan toch gedenkwaardig wegens zijne letterkundige verdiensten en de hooge vlugt, welke die jonge man al spoedig in België genomen heeft, was de Adjunct-Bibliothecaris A. G. B. SCHAGENS, een geboren Leuvenaar, en nog Student. Hij las mij op een avond eenige brokken voor van zijn sedert uitgegeven boek, „over den staat der Nederlanden onder de heerschappij der Romeinen en der Franken”¹⁾, en na die lectuur geraakten wij in een gesprek — het eenige dat mij heugt, ooit te hebben gehad — over het al dan niet bestaan van God. — Hij was toen een (dusgenaamd) overtuigd Atheïst, maar ik gis dat de schrijver der Geschiedenis van de Gothische bouworde der kerken en eerlang Lid der Belgische Academie geworden, vóór zijn vroegtijdigen dood nog wel eens met de kaars in de hand, eene of andere processie zal bijgewoond hebben. — In den jongsten tijd van mijn Professoraat alhier trof ik nog één enkelen zulken afgedwaalde onder mijne Juristen aan, wien ik dat precedent gewis tot leering en waarschuwing heb voorgehouden. Die herhaalde bezoeken aan de Koninklijke Bibliotheek werden voor een deel uitgelokt door het plan dat ik had opgevat van uit het fransch, het werk van den ultra-liberalen ARMAND CARREL, Histoire de

---

1) La Belgique et les Pays-Bas.

la contre-Révolution en Angleterre sous CHARLES II et JACQUES II in onze taal over te brengen, en van aantekeningen en ophelderingen te voorzien. Waarschijnlijk is dit ook de aanleiding geweest tot mijne eerste kennismaking met den Rijks-Archivaris Jhr. Mr. J. C. DE JONGE, en met den door THORBECKE in het Driemaandelijksch Tijdschrift naderhand zoo deerlijk (en mijns inziens onbillijk) gehavenden en mishandelenden Schrijver van het Leven van JOHAN DE WITT en zijn tijd, te weten met Mr. P. SIMONS, den ouderen broeder van den lateren Minister en Staatsraad Dr. G. SIMONS.

Van een gedeelte van mijn tamelijk verschillenden omgang te 's Hage, fijn beschaafd en toch ongedwongen, bij de Vrienden HOYER, heb ik hierboven gesproken. Ik vond ook de Brusselsche goede en gulle bekenden, de familie VAN GHERT terug, daar die Referendaris en Secretaris-Generaal bij de R. K. Eeredienst, niet even als VAN MARLE zijn post had verloren. In het Noorden was hij dezelfde als in het Zuiden ¹⁾. — Ik woonde er zelfs eens eene groote en gemengde soirée bij, waar zich de Minister Baron GOUBEAU bevond, die al van de tijden van JOSEPH II in Staatsdienst was geweest, en uiterlijk, nominaal, voor den stichter van het noodlottig Collegium Philosophicum doorging. Merkwaardig met het oog op den diepen val welken de criminele Regtspleging sedert aan dien man beleefde, was de tegenwoordigheid in dien kring van den Luitenant-Generaal Gouverneur der Militaire Akademie C. A. GUNCKEL, nu 20 jaar geleden op ruim

1) Overleden te 's Hage 19 Maart 1852, daags na zijn 70e verjaring.

80jarigen ouderdom als verachtelijk giftmenger tot de zwaarste straf verwezen. — Ten gevolge der bekendheid met mijn' Vader en van de inkwartiering in Noord-Brabant, kwam ik van tijd tot tijd en werd ook ten disch genoodigd bij den Generaal DES TOMBE en zijne bevallige Echtgenoot (geb. DE LANGE VAN WIJNGAARDEN), ook bij den Luitenant-Generaal SCHUURMAN, met wiens Vrouw en oudste dochter (sedert Mevrouw VAN DER SCHOOREN) ik eens de Opera bezocht. Zij had eene fraaije stem. — Ook was er nog gedeeltelijk de familie VAN DER HOEVEN op de Prinsegracht, waar ik van kinds af door mijne Ouders ingeleid, op den meest gemeenzamen en aangename voet verkeerde. De oude Heer (ik weet niet of ik dit vroeger wel heb aangestipt) was in vroeger jaren de associé der firma P. en H. VREEDE geweest, met hen op de eerste Tentoonstelling van Nijverheid onder Koning LODEWIJK in 1808 bekroond. Bij Mevr. VAN DER HOEVEN leerde ik den Heer JAN VIRULY kennen, den Vader van den Heer MICHEL VIRULY VAN VUREN EN DALEM en Grootvader van het tegenwoordig Lid der 2de Kamer, — een millionair met de meest eenvoudige burgerlijke kleeding, en die mij zelf eens met zijn rijtuig naar Voorburg nam, naar zijn buitenplaats. — Doch dit incident behoort tot het jaar 1820.

Hoe ik met den Referendaris bij Binnenlandsche Zaken VAN DEN BERGH (R.-K.) in aanraking kwam, heugt mij niet meer; ik werd er eens ten disch genoodigd; er was eene bevallige dochter, en de oudste Zoon GUILLAUME was iemand van een zeldzaam innemend uiterlijk, met wien het echter slecht is gelopen. Hij zond mij eens een stukje (uit Parijs, zoo ik

wèl heb) in het Hollandsch Over de Leer der St. Simonisten. De moeder was uit Leuven en moet de Zuster van den Advocaat P. F. VAN MEENEN geweest zijn, een der hoofdbewerders van de Revolutie, van wien ik mij als Student steeds zorgvuldig op verren afstand had gehouden. . . . .

. . . . .

Doch voor een jong man die geen geregeld dagelijksch werk te verrigten heeft, al heb ik juist mijne uren niet zoo geheel in die omgeving verloren en verspild, is den Haag met al zijne verstroojingen een zeer bedenkelijk verblijf, en kwam ik — in weerwil van zooveel genoegelijks dat mij aan onderscheidene kringen verbond, — in den zomer van 1832 tot het pligtbesef dat ik aan een onafhankelijk bestaan moest denken, en dat ik mij elders in een kleinere stad en waar ik minder duur zou leven, moest nederzetten. — Solliciteren om een of andere administrative of regterlijke betrekking wilde ik niet; — de droom van mijn goeden Vader mij in de werkdadige Diplomatie te zien optreden en nog wel onder de vleugels van den Ambassadeur FALCK, was voor hem zelf eene hersenschim geworden. Er bleef niets anders overig dan de praktijk in het — naar het scheen — gunstig gelegen Gorinchem te beproeven, waar de Vrederegter te Heusden, Oom JAN, mij bij dezen en genen zou aanbevelen.

NEG ENDE HOOFDSTUK.

**Eerste poging tot Vestiging te Gorinchem. Sept.—Oct. 1832.
Een op 22 Oct. 1832 geweigerde toast en zijne gevolgen.**

Drie-en-twintig jaren oud landde ik in de kleine maar welvarende handelstad aan, waar ik na eenige jaren van druk en beproeving, onder veel kommer en leed, het geluk van mijn leven zou vinden. Het lag in de wijze beschikking der Voorzienigheid, dat ik er in de leerschool der ondervinding, in de oefening van menschenkennis of in het boeten voor eigen afdwalingen en onbedachtzaamheid of overmoed, mijn karakter zou vormen en tot vrij duren prijs, mijne zelfstandigheid en gehechtheid aan waarheid en beginselen, behouden. — Ik heb — om het triviaal maar opregt uit te drukken — vóór mijn beroeping naar Utrecht in 1841, door menigen zuren appel moeten bijten. Toch denk ik nog met weemoedig genot aan de wisselvalligheden van dat negenjarig verblijf te Gorinchem, waar veel studie en hooghartige volharding mij onder Gods zegen, voor mijn volgende bestemming hebben ontwikkeld.

Het was er verre af, dat toen ik in de eerste dagen van September de grijze veste der Heeren VAN ARKEL betrad, thans ten gevolge van den strijd met België in een buitengewonen staat van oorlog onder het opperbevel van den Generaal-Majoor der Artillerie H. MULLER gesteld, de eerste indrukken van ontvangst en bejegening door de gulle inwoners wien ik was aanbevolen, mij zoo ernstig zouden gestemd hebben. Ik was er als jong Advocaat en een' naam dragende, die uit Heusden en het geheele Land van Altena sinds lang door de braafheid van mijn' Oom JAN VREEDE een goeden klank te Gorkum had, in alle kringen van het stadje overal welkom. — De ongedwongen, eenvoudige toon — een ware burgerzin — (Adel was er bijna niet, of mogt er een enkele familie zijn, de hupsche Directeur van het Postkantoor SWEERTS DE LANDAS, zelf met de dochter van een Dorps-Predikant gehuwd, voegde zich geheel in de heerschende stemming) — lachte mij terstond toe, afkeerig van alle stijfheid. Door zijne Dichterlijke gaven en andere talenten, gelijk door zijn aanzienlijk vermogen, stond de toen nog jeugdige en schrandere Wethouder Mr. A. BOXMAN¹⁾, die de constitutionele liberale beginselen van de Leidsche Hoogeschool af onder J. M. KEMPER en H. W. TYDEMAN had beleden, in de eerste rij der beschaafde burgerij. — Zijne rondborstigheit en afkeer van listen en sluwheit maakten hem met zijne aangeboren welwillendheit even populair, als integendeel de doorslepen Offi-

---

1) Sedert Burgemeester van Gorinchem, Lid der Staten-Generaal, overleden 26 Maart 1856.

cier van Justitie — ook zeer rijk en als Dijkgraaf bij de ingelanden te Vianen, Ameide enz. van grooten invloed — Mr. P. L. BEGRAM VAN JAARVELD in het gansche Arrondissement weinig geliefd, maar des te meer gevreesd en ontzien werd. De President der Regtbank Mr. R. P. DE RUUK uit Zalt-Bommel, een oud-Costumier, meer dan in de nieuwe Fransche Wetgeving ervaren, was een regtschappen gemoedelijke Grijsaard; het uittrekken van den Regter ter Instructie Mr. C. J. NIERSTRASZ, als Kapitein der Mobile Schutterij naar Breda en elders, en van den bekwamen Griffier A. J. TEN HAGEN gaf aan den Vertegenwoordiger van het Openbaar Ministerie bij de overigens zeer zwak bezette Regtbank een niet altijd even heilzaam overwigt.

De regts-praktijk was nagenoeg uitsluitend in het bezit der Procureurs. Er was toen eigenlijk slechts één practiserend Advocaat, naderhand bij den dood van zijn Broeder, zelf Procureur geworden, Mr. W. A. VAN AKEN, die in vroeger jaren bij het Hooggeregts-hof het sierlijk pleiten had afgeluisterd, en die het Procuraat met dit talent vereenigende en de gunst van den Officier genietende, mijn zeer nadeelige mededinger zeer lang geweest is. Geboren te Gorkum en Zoon, later Broeder van een zeer geachten Notaris, (de Vader was tevens Secretaris en Penningmeester van een groot Waterschap of Hoogheemraadschap) daarbij aangenaam in den omgang was hij tot zijn overgang bij de Regterlijke Magt, met zijne meerdere ondervinding een struikelblok voor mijn wêlslagen. — Oom JAN had mij een' brief aan den Advocaat MEKERN medegegeven, maar die een vermogend man van de

praktijk al spoedig zijne bekomst had gehad: ik werd er gastvrij als een jong confrère ontvangen. — De afwezigheid van een ander Lid der Balie, Mr. W. L. DIEMONT VAN LANGERAK, Officier der Vrijwillige Jagers, kon mij eenig voordeel aanbrengen — berekende men — hoewel het tegenover die praktijk der Procureurs — voor een debuterend Advocaat (slecht financier-cijferaar) vrij wat in had, een voldoende bestaan in korten tijd te vinden bij eene Regtbank, waar bovendien niet veel burgerlijke en handelszaken voorkwamen. — Doch de hartelijke verwelkomst bij den grijzen Notaris BOONZAJER, wien gelijk later bleek, Prof. TYDEMAN te mijnen gunste geschreven had, kon mij moed doen scheppen. — Bij den Secretaris der stad, vroeger Zee-Officier¹⁾, met mijn Oom den Vrederegter, min of meer bevriend, werd ik ook al spoedig een en andermaal ten disch genoodigd. — Maar onder mijne goede Vrienden kon ik (ook al weder eene Heusdensche betrekking) Dr. GELPKE en zijne Vrouw LUCIE VAN GELSDORP tellen, die mij geheel op de hoogte van den geest der bevolking bragten, en zich ook wel dorsten vleijen, dat ik het met mijn eigen natuurlijken toon, te Gorinchem wèl zou klaren.

Mijn intrek had ik bij den Boekhandelaar-Uitgever NOORDUYN op den besten stand (Hoogstraat) genomen: een zeer ruime kamer, en daar achter een vertrek met alcove. Ik had het gezigt op de gewoonlijk nog al levendig bezochte straat: het bordje met den titel Advocaat moest de voorbijgangers lokken. Er lag

1) J. VAN BOERHAVEN.

een vrij sterke krijgsmagt; men beval mij voor mijne
 tafel, in plaats van de table d'hôte in een Logement
 (de Hooiwagen bij VAN ALPHEN), een meer be-
 perkten kring en eenvoudiger, maar zeer nette en
 niet-dure inrigting (een goede burgerpot, heette het)
 met uitstekend gezelschap aan; ik at er eenige weken
 zeer genoeglijk met den Kapitein der Artillerie VAN
 MEURS, ouden broeder van den lateren vluggen
 Minister van Oorlog, die ook een of tweemaal des-
 tijds onze gast was; met den Kapitein der Artillerie
 (sedert Majoor) VAN RIEMSDIJK; met den Ingenieur
 van den Waterstaat W. BADON GHYBEN, en met den
 Luitenant der Genie KEER. — In het haghelijkt
 tijdperk van spanning waarin Nederland verkeerde,
 sedert Koning WILLEM ook na de vruchteloze zen-
 ding van Graaf ORLOFF, doof voor de duidelijke ver-
 klaring dat op geen bijstand van Rusland en Oosten-
 rijk veelmin van Pruissen meer te rekenen viel,
 desniettemin in de weigering der onderteekening van
 de 24 Artikelen der Londensche Conferentie onwrik-
 baar als eene rots — zeide de een — hardnekkig en
stijfhoofdig naar mij met zeer enkelen scheen, was
 blijven volharden, stond in het najaar van 1832 de
 oorlog ontwijfelbaar voor de deur. Wat wonder zoo
 aan onzen vertrouwelijken disch ook gepolitiseerd werd,
 en ik mijne meening niet ontveinsde, dat de Regering
 wèl verre van met België te willen schikken, bij
 voortdoring de diplomatische verwickelingen verlengde,
 en met het oog op de woelingen der Legitimisten in
 Frankrijk, der Carlisten in Spanje tijd zocht te win-
 nen en de herstelling van het verbeurd gezag te Brus-
 sel beëogde? — Al hadden die Officieren in hunne

gehechtheid aan den Troon en aan het Vaderland moeite zich met mijne beschouwingen te vereenigen, die vriendschappelijke gedachtenwisseling gaf tusschen ons geene stoornis.

Maar de toenmalige militaire kring was bij het talrijk garnizoen, veel uitgebreider, en een toevallige omstandigheid — onze oude betrekking, van Heusden uit, met de familie LEEMANS te Andel, gaf aanleiding dat ik een en andermaal ook bij den opperbevelhebber Generaal MULLER ten disch werd genoodigd, wiens Adjutant (sedert Kolonel) A. SIMONS met eene der dames LEEMANS binnenkort in het huwelijk zou treden. De Generaal zelf noodigde mij wel weken te voren mondeling op de groote partij uit, die hij en zijne lieve Vrouw (eene v. DAEHNE v. VARICK) voornemens was te geven; — en de Broeder en Zusters der Bruid verzochten mij op hun Landgoed, eenige dagen vroeger, even heusch. — Dáár buiten nu, had de een of de ander opgemerkt, dat ik bij de instelling van een feestdrank op den Koning, niet had meêgedaan, en ik had zelf min of meer de bewustheid, dat men mij in het oog hield. — De officiële uitnoodiging tegen den 22 October 1832 ten huize van den Generaal en Mevr. MULLER was niet uitgebleven. — Wat nu te doen? — Indien in de kleinere zamenkomst of familie-kring te Andel de politiek niet was vergeten, wat zou dit aan dien lusterrijken disch bij den Opperbevelhebber, in tegenwoordigheid van een 50 tal Officieren, hoogere en lagere, — de Mobile Schutterij daar onder begrepen, — niet nog veel meer het geval zijn? De voorzigtigheid (bij een jong man van mijne gevestigde denkwijze,

ware het lafhartigheid geweest) ried — zou men oppervlakkig zeggen, ter elfder ure nog voor die uitnoodiging te bedanken, een of ander voorwendsel, zware hoofdpijn of andere ligte ongesteldheid te verzinnen, te huis te blijven, en alzoo niemand ergernis of aanstoot te geven. — Maar kon die afwezigheid niet ook den argwaan versterken, bij degenen die mijne houding te Andel nu eens zóó naauwlettend hadden bespied of gadegeslagen? Wat hiervan zij, ik erken over de zaak te hebben nagedacht, maar kon niet besluiten, tot een of anderen leugen af te dalen, en zoo ging ik op goed geluk naar de onheilspellende Bruiloft, die nog in 1868 in de dagbladen kwaadwillig als antecedent tegen mij werd geëxploiteerd¹⁾. Niet omdat ik den dood of het verderf van WILLEM I zou gewenscht hebben, van den Vorst die Nederland en België zoo kloek en met onverdroten ijver, door Europa zoo lang bewonderd, had geregeerd, maar omdat aan dien feestdrank onder de toenmalige omstandigheden, blijkens de algemeene toejuiching en opgewondenheid, de onvoorwaardelijke goedkeuring van zijne Politiek met opzigt tot de weigering der XXIV Artikelen werd gehecht. Met blind en grenzenloos vertrouwen op 's Konings wijsheid, zag men de gevaren van den ongelijken strijd tegen Engeland en Frankrijk voorbij, die juist op dienzelfden 22 October 1832 de maatregelen te Londen onder leiding van Lord PALMERSTON en TALLEYRAND beraamden, om Nederland tot de ontruiming der Citatel van Antwerpen te noodzaken en al de vruchten van den Tiendaagschen

1) Zie Een twintigjarige strijd bl. 577 (21 April 1868).

Veldtogt, van de door de Belgen ondervonden beslissende nederlaag, diplomatisch te verijdelen. Ik zeg niet te veel wanneer ik den Koning een in die dagen aanbeden Monarch noem, en zoo laat zich de indruk beseffen van mijne tegen wil en dank gepleegde in waarheid afgeperste daad. Ik weigerde den toast niet vermetel en uit eigen aandrift. Veeleer aan den uitersten hoek van de eene tafel en vlak onder den schoorsteen geplaatst, had ik mijne dame aan de rechterzijde moeten hinderen, zoo ik vrijwillig ware opgestaan om den feestdrank te beämen. Doch — naar een te voren bedisteld plan — liet men mij niet neutraal: door den Broeder der Bruid, sedert Lid der Regtbank te Gorinchem ¹⁾, werd ik zelfs van de andere tafel luide geïnterpelleerd, of ik niet mede dronk en zag ik mij dus tusschen twee vuren geplaatst, om òf naar de inspraak van mijn geweten te handelen, naar hetgeen ik voor regt en waarheid hield, òf uit vrees voor hetgeen mij kon overkomen, in de heilige overtuiging dat de Regering met de Natie een onedel spel dreef, mijne meening in te trekken en te verzaken. In het gewoel en gedruisch der tafels ²⁾ niet algemeen opgemerkt, liep het voorval op dat oogenblik en zelfs den ganschen avond, zonder bepaalde, heftige tooneelen af. Maar de gevolgen bleven niet achter. Den volgenden dag had ik al dadelijk in de Societeit eene levendige woordenwisseling met een Majoor (ZURICH), die zich jegens eenige jonge Officie-

1) Mr. A. DER MOEIJEN LEEMANS, in 1879 overleden.

2) Van de andere tafel riep BOXMAN mij welwillend, maar onvoorzigtig toe: „Niet waar VREDE, wij zijn Liberalen?” Waarop een der Officieren uitriep: „Dan wenschte ik dat de Cholera ulieden weghaalde!”

ren aldaar openlijk, zonder mijn' naam evenwel te noemen, beleedigend over mij naar aanleiding van het gebeurde uitliet, en wien ik — daar mij dit begon te vervelen, herhaaldelijk en op den man af vroeg of hij mij bedoelde; — alles te vergeefs en met geen ander resultaat dan het ontwijkend antwoord of vernuftig gezegde: „Dien de schoen past, trekt hem aan!” waarop ik hem toevoegde, „Majoor, dat is geen antwoord voor een Militair.” — In zijn bijzijn kwam de Kapitein der Mobile Schutterij uit Drenthe, HOFSTEDE, mij de hand drukken. — En de bom barstte eigenlijk eerst los, nadat ik uit Utrecht een brief van mijne Nichten SANTIJE en PAULINE, die op haar terugkeer naar Tilburg stonden, had ontvangen met verzoek dat ik hen zou opwachten en op de Stoomboot naar 's Bosch brengen, werwaarts zij in dien buitengewonen tijd en bij den aanhoudenden doormarsch van detachemententropen, als dames niet wel alleen konden reizen. Althans ik begreep dit zoo, de drukte op de Stoomboot ziende, en begeleidde hen geheel huiswaarts. — Geen kwaad vermoedende, zweeg ik of geheel bij mijne Ouders van het voorgevallene, of sprak er over als een wisjewasje. — Toch hadden zij toen en nog lang daarna Prins FREDERIK in kwartier. Maar des anderendaags over Breda en Sleeuwijk terugkerende, trof het mij dat ik aan het Veer Leden van het geslacht der Bruid en van den Generaal MULLER ontmoetende, deze mij niet meer op dien gullen en vriendschappelijken toon groetten, of toespraken. — Op mijne kamer vond ik vooreerst een paar boeken liggen, welke ik aan een Lid der Regtbank, Mr. J. J. VAN HOEY had uitgeleend, met de lompe boodschap,

dat de heer VREEDE daarvoor niet bedankt werd; maar wat ernstiger was, en mij eensklaps de oogen opende, een uitvoerigen en hartelijken, bijna Vaderlijken brief van Prof. TYDEMAN uit Leiden, met een ingesloten billet van den braven Notaris BOONZAJER, die gemeend had den Hoogleeraar onverwijld van hetgeen ik gedaan en van hetgeen mij dientengevolge aanvankelijk reeds wedervaren was, te moeten onderrigten; dat onder anderen de Officier van Justitie aan den Minister VAN MAANEN en de Generaal-Opperbevelhebber der Vesting aan zijne Chefs naar den Haag had gerapporteerd; dat er tegen mij allerlei nadeelige geruchten werden uitgestrooid ter zake van mijn vroeger verblijf aan de Hoogeschool te Leuven, alsof ik met „de Muiters” heulde¹⁾; dat de gisting en verontwaardiging bij de bevolking zoo groot was, dat niettegenstaande ik in alle kringen tot daartoe zoo wèl gezien was geweest en met genegenheid opgenomen, nu eensklaps aan de ontwerpen van mijne vestiging te Gorinchem en van het wèlslagen in de praktijk, de bodem was ingeslagen, hetgeen den Notaris zeer leed was, enz. — De bevestiging van mijne onhoudbare positie bleek terstond daaruit, dat mijn huisbaas NOORDUYN mij ten gevolge — zeide hij — der verklaring van een aantal Officieren die hem daartoe hadden gedwongen, de kamers opzeide. Een zware proef had ik den volgenden dag twee volle uren lang op de Societeit door te staan, van welke

---

1) Behalve de na den Belgischen opstand uitgevaardigde maatregelen van politie, had men de tot 1839 hernieuwde wet van 3 Nov. 1830 op de schadelijke woelingen met hare buitengewone strafregtspleging, toch altijd een schrikbeeld.

trappen men (de Officiëren, naar de verzekering van NOORDUYN) had gedreigd mij te zullen donderen indien ik het waagde er te verschijnen. In het gevoel van mijn goed regt ging ik er desniettemin heen, en bleef midden in de zaal ongedeed en rustig de dagbladen lezen, maar geen sterveling drukte mij als vroeger de hand of sprak mij een enkel woord toe. — Toch lieten die krenkingen mij kalm en fier of onverschillig, maar met aandoening scheidde ik van mijne gewone dischgenooten der Artillerie, Genie en van den Waterstaat, die mij te kennen gaven, als Officiëren en Ambtenaren met mij zonder herroeping van het feit van 22 October langs een of anderen weg, niet verder te kunnen verkeerē. — Met zonderlinge geestkracht op dien jeugdigen leeftijd weigerde ik hun en anderen goeden Vrienden, Dr. GELPKE b.v., alle vernederende explicatiën of retractatiën. — Uit eene nota van den Boekhandelaar NOORDUYN van 5 November 1832 (waarop ik met welgevallen de werken van FEUERBACH, het Lehrbuch en de Betrachtungen über Oeffentlichkeit u. Mündlichkeit terugvindt) blijkt dat ik tot dien dag te Gorinchem vertoefde, van waar ik, na BOXMAN nog tot afscheid bezocht te hebben¹⁾, met mijn altijd toegeeffijken Vader naar Tilburg de terugreis aannam, voorshands niet wetende, wat in zulk eene crisis te doen.

---

1) Met ontroering — geloof ik — ook van zijnen kant, en het leedgeloof den storm van mijn hoofd niet te hebben kunnen afwenden.

TIENDE HOOFDSTUK.

Verblijf te Tilburg. Ontwerpen van emigratie. — Letteroefeningen. Keerpunt in de openbare meening na de overgave der Citadel; de voortduring van het Embargo en de krijgsgevangenschap onzer dapperen in Frankrijk. — Terugkeer naar Gorinchem. (November 1832—April 1833.) Jaren van beproeving. — Verloving 7 Januarij 1836.

Onder zeer gemengde gewaarwordingen verliet ik het aan de breede stroomen de Merwede, Waal en Linge wèlgelegen stadje, waar mijne vooruitzigten nu — naar ik meende — voor altijd waren vernietigd. Hoe onschuldig, als ik mijn geweten raadpleegde, was mij toch in de ouderlijke woning die gedachte drukkend en tot zelfverwijt, niet alles te hebben gedaan, om de uitbarsting van het beleedigd Vaderlandlievend gevoel der Gorinchemers te vermijden of te voorkomen. Het veel en openhartig spreken over de gebeurtenissen van den dag, had mij in die gelegenheid gebragt; voortaan, wat meer stilzwijgendheid, zelfbeheersching en terughouding. — Ik zou die te Tilburg onmiddelijk in praktijk kunnen brengen, want

na het verdrag tusschen Engeland en Frankrijk van dienzelfden voor mij zóó schadelijken 22 October 1832, om de XXIV Artikelen met geweld ten behoeve van het door de vijf mogendheden als onafhankelijk erkend België ten uitvoer te leggen, was het beleg der Citadel van Antwerpen, het binnenrukken van het Fransche Leger, voor de tweede maal, onder den Maarschalk GÉRARD zeer nabij. Het hoofdkwartier van den PRINS VAN ORANJE werd dientengevolge al weder door meer vreemde Officieren, in 't bijzonder Pruissische en Hannoveraansche bezocht, die zich niet kunnende voorstellen dat de Franschen na de vervulling der taak, de Zuid-Nederlandsche Gewesten zoo maar gereedelijk zouden ontruimen, of dat ons Leger en het Pruissisch observatie-Corps de Franschen rustig de Citadel zouden laten bombarderen en platschieten, hunne dienst als vrijwilligers kwamen aanbieden, — want het zou dan nu wel „losz gehen.” — Niets van dit alles. — Toen of bij vroegere gelegenheid reeds zag ik den zoon van den beroemden SCHARNHORST, de Officieren v. KUESEBECK, v. RAHDEN, v. REITZENSTEIN enz. En het was bij voortdoring dus te Tilburg voor onzijdiger beschouwers dan ik, een bont en merkwaardig gewemel. Veel sloot ik mij bij mijne boeken op, wisselde brieven met den Hoogleeraar TYDEMAN, in wien ik een edel, deelnemend en getrouw Vriend had verworven; uit 's Hage hoorde ik niets, welligt omdat mijne politieke geestverwanten niet regt wisten wat van mij na het opbreken uit Gorkum, geworden was. Te Heusden bij Oom JAN, die ultra-Koningsgezind was en door de familie LEEMANS niet al te gunstig zal zijn ingelicht, had ik het voor zeer langen tijd (wel 1½ jaar) ver-

korven: hij wilde niets meer van mij weten. Al mogten de Couranten van het feit niet hebben gerept, misschien wel om door dien wanklank de Nationale eensgezindheid, die den Troon tegen het buitenland schraagde, niet onaangenaam te storen, toch was dit op stoombooten, in schuiten en postwagens natuurlijk niet onbesproken gelaten, — zoodat mij nog in 1841 hier te Utrecht, een ouder Collega niet zeer heusch daarover bij onze kennismaking, onderhield. — Te Tilburg toen in die volle hitte van den strijd, bejegende mij niets van dien aard, waarschijnlijk omdat men de verknochtheid van mijn' Vader aan de Regering genoegzaam kende. De Kroonprins die hem nogal dikwijls als gast ten disch noodigde, vroeg hem toen of later eens: „Mijnheer VREEDE u heeft een' zoon die Advocaat is?” Ja, Uwe Hoogheid; „te Gorinchem?” „Mijnheer VREEDE, die Advocaten, die Advocaten!” — Hierbij bleef het. — Doch ons Land is zóó klein, en de nieuwsgierigheid der lieden zóó groot en de zucht om onbeduidende zaken breed uit te meten, zóó algemeen dat ik mij elders verlangende te vestigen, het voorval bij den Generaal MULLER wel niet onbekend kon blijven, en mij in de toenmalige opgewondenheid noodwendig in den weg zou staan¹⁾. — Ik moest derhalve mijne gedachten wel laten gaan over de middelen, om buiten Nederland

1) Ik weet niet wie mij in dien tijd de vertaling in het Fransch, van de Drie Brieven aan de Franschen, door PHILOPATRIS, of van Het vuistregt in 1832 (Breda, Januarij 1833) aanried of trachtte op te dringen. De Schrijver was de Predikant C. W. PAPE te Heusden. Dit had dan ten koste van mijne overtuiging en vastheid van beginselen, mogelijk bij velen het te Gorkum gebeurde, kunnen uitwisschen, maar men vergat, dat ik immers iedere herroeping (amende honorable) had afgeslagen?

mijn geluk te beproeven, en zoo werd een oogenblik aan de Kolonien, Oost- of West-Indië gedacht. — Maar hoe zou mijn liefde tot de Vrijheid zich onder zulk een autokratischen dwang buigen? Dan liever, de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, waar echter de minder bedrevenheid in het Engelsch, ook een bezwaar tegen het optreden als Advocaat, moest opleveren. — Als Student had ik met het Ontwerp van Strafrecht voor Louisiana van EDW. LIVINGSTON, door TAILLANDIER vertaald, reeds gedweept, en de mogelijkheid scheen te bestaan dat ik te Charlestown met mijn Fransch nogal terecht zou komen. Ik liet daarover in den Haag den Amerikaanschen Chargé d'affaires den geleerden DAVEZAC polsen, ik geloof haast door den jongen GUILL. VAN DEN BERGH die in de hogere cirkels toegang had, — of wel zijdelings door Mr. C. LE CLERCQ („de kip”), Ambtenaar bij Buitenslandsche Zaken, na daartoe den Referendaris EIJSELL in den arm genomen te hebben, — beide reeds toen mijne goede bekenden. — Ik herinner mij dit niet juist, maar wel dat het antwoord van den diplomaat DAVEZAC aanmoedigend luidde. — Maar de Hemel zij dank, de bitterheid van vreemd brood te moeten eten, werd mij door de wending der Staatszaken zelve en door de magt der teleurgestelde openbare meening te Amsterdam, Rotterdam en elders, na eenigen tijd gespaard; — de overgave van den vijfhoek en van de naar Frankrijk weggevoerde moedige bezetting en de klagten van den Handel over het op de schepen en lading gelegd Embargo in Engeland, drongen den Koning eerlang tot inschikkelijkheid, en in plaats van den hooghartigen HUGO VAN ZUYLEN, met wien de

conferentie had verklaard niet meer te doen te willen hebben, toog de verzoenende SALOMON DEDEL naar Londen. — In het toongevend Amsterdamsch Handelsblad openbaarde zich een geest van toenadering; zelfs in vertoogen daarin opgenomen van te velde getrokken en thans hoe lang zoo meer ontevreden Vrijwilligers ¹⁾). — Middelerwijl had ik met hulp van het vlijtig bestudeerd Groot Placaatboek van CAU en SCHELTUS, dat de Burgemeester te Tilburg, VAN MEURS, mij verplichtend ten gebruike had verstrekt, en ook met andere boeken en bronnen te rade gaande, eene Verhandeling opgesteld over de Vrijheid van Drukkers in de Nederlandische Republiek, en deze daarna aan het oordeel van Prof. TYDEMAN onderworpen, die hoogelijk met dit bewijs van mijne rustige toewijding aan de studie en tevens van mijne volharding ingenomen, mij van wege zijn Schoonzoon BODEL NIJENHUIS diens doorwrochte Dissertatie — ongeveer over hetzelfde onderwerp — ten geschenke zond en er mogelijk nog andere geschriften uit zijn eigen boekenschat bijvoegde ter verdere opwekking in mijne gedwongen verlatenheid. Zoo verliepen de maanden December, Januarij, Februarij en Maart, en begon ik van lieverlede de hoop te voeden, dat bij de veranderde of ten minste gewijzigde politieke denkwijze, de noodzakelijkheid van buitenslands een goed heenkomen te zoeken, van zelf zou vervallen. En de mogelijkheid eenmaal aangenomen zijnde van hier wèl een bestaan te zullen vinden, scheen na de genegenheid die mij zoovelen te Gorin-

---

1) JER. DE BOSCH-KEMPER b.v.

chem aanvankelijk, en sommigen tot den einde toe hadden doen blijken, die stad verkieslijk boven andere waar Regtbanken gevestigd waren, en de kansen van mijn doel te bereiken, bij gebrek aan genoegzame bekendheid en kanalen, of uithoofde van eene afschrikwekkende mededinging van sinds lang vermaarde Advocaten, nog geringer waren; — te 's Bosch b.v. waar ik Mr. J. F. MAURITZ GANDERHEIJDEN onder de Protestantsche, Mr. J. B. VAN SON en anderen (Mr. J. H. KIVITS was later, een en andermaal, een gevaarlijke partij)¹⁾ niet wel kon hopen te evenaren, laat staan te overschaduwten. — Zoo lachten mij de goede herinneringen uit Gorinchem toe, en schepte ik meer en meer moed en zelfvertrouwen, om er in April 1833 weder eensklaps te verschijnen en poolshoogte te nemen. — Geen sterveling aldaar was in het geheim, die over de vraag gepolst zijnde, alligt bedenkingen zou hebben gemaakt, de zedelijke verantwoordelijkheid van het al dan niet slagen der twijfelachtige proef niet begeerende te dragen. — Zoo nam ik dan van mijne brave Ouders en verdere aanhoorigen afscheid, en bevond mij na eene afwezigheid van bijna een half jaar, in het midden van eene bevolking wier achting en genegenheid, allengs en trapswijze gewonnen, mij in de herdenking nog niet onverschillig geworden zijn. Het bleek mij, al zeer spoedig, dat de hekken in dien tusschentijd nog al verhangen waren bij het gaan van de Bossche boot naar het Logement de Hooiwagen,

---

1) Hij zelf onder WILLEM II Staatsraad geworden, en te vroeg overleden, wenschte mij den 12 Februarij 1841 uit 's Bosch hartelijk geluk met het Professoraat.

waar ik overnachtte, na aan de table d'hôte het middagmaal te hebben genomen; mogten deze en gene gezigten verwondering uitdrukken, van anderen ontving ik een vriendelijke groet, en nergens ondervond ik op straat een of andere belediging. — Bij Dr. GELPKE en zijne vrouw (nog al onafhankelijk van zin), was ik hartelijk welkom, en daar mijne kamers bij den Boekhandelaar NOORDUYN onbezet waren, bood deze mij zelf weder het gebruik aan, en toonde ik geen wrok, maar bewoonde die twee jaren, tot in den zomer van 1835, toen ik aan een geheel ander gedeelte der stad, bij den warmoezier BIERWAGEN drie kleine kamers zeer net onderhouden, betrok, met het gebruik van eene koepel aan den wal uitkomende, en waar ik tegelijk mijne tafel had. Bij NOORDUYN moest ik mij het eten van den niet altijd smakelijken kok laten brengen. — Juffrouw BIERWAGEN was van goede Amsterdamsche afkomst, en Protestant: de man was Katholiek, even als de eenige dochter; — in die dagen sprak niemand over geloofszaken, en nog veel minder twistte men daarover met elkander.

Intusschen had ik in mijne eenzaamheid, en zoolang de politieke dwaling en miskenning van mijn karakter duurde, vrij wat leed verkropt en menig verdrietig uur gesleten. Ik vond dan niet zelden mijn troost in het declameren van SCHILLER's *Kassandra*, van de klagt over de stad der „ewig Blinden;” vooral wanneer een of ander Volksfeest werd gevierd, bij hetwelk ik dan schier verlaten ronddoelde of in de vrije lucht herademde. Ik herinner mij allereerst het door DA COSTA onder den naam van *Gorinchemsch Heidendom* vinnig gelaakt en belag-

chelijk voorgesteld feest¹⁾ of heftig onthaal der uit Frankrijk krachtens de Conventie van 21 Mei 1833 door den Gezant DEDEL gesloten, eindelijk ontslagen krijgslieden, welke in waarheid de stijfzinnigheid van WILLEM I zonder enig nut, tot loon van hunne dapperheid, tot die gevangenschap gedoemd had²⁾. Hoe opgeschroefd het feest al weder door den Generaal MULLER aangelegd, zijn mogt, een warm Vaderlandsch gevoel doortintelde mij zoowel als de in geestdrift en vereering uitgelaten menigte. — De geboortedag van WILLEM I, de door oud en jong dankbaar gevierde 24 Augustus, mogt telken jare na die gebeurtenissen en tot de eind-schikking met België van 19 April 1839 met telkens verflaauwenden ijver herdacht worden, toch nog wel met zooveel warmte, dat mij uit eene buiten-Societeit aan de rivier bij het voorbijwandelen, reeds eenige jaren na het voorgevallene in 1832, het „Leve de Koning!” door verscheiden burgers nageroepen werd. — De praktijk vlotte in de eerste maanden niet best; het viel dikwerf zwaar, het bestuderen van casus-positiën uit TOULLIER en DELVINCOURT, uit PAILLIET en CARRÉ, uit den Répertoire de

---

1) Programma van de plegtigheden, welke zullen plaats hebben binnen en buiten de Vesting en Stad Gorinchem, enz. (Junij 1833).

2) GABLET D'ALVIELLA, Dix-huit mois de Politique et de négociations etc. Paris 1865, T. II, 62 suiv. „L'article 2 de la capitulation portait que le maréchal GÉRARD s'engageait à faire reconduire la garnison de la Citadelle à la frontière de Hollande, où les armes lui seraient rendues aussitôt que Sa Majesté le Roi de Hollande aurait ordonné la remise des forts de Lillo et de Liefkenshoek. Ces conditions n'ayant pas été acceptées, la garnison resta prisonnière et fut conduite en France.”

Jurisprudence en de Questions de droit van MERLIN (welke twee laatste kostbare werken ik niet bezat, maar hier of daar moest leenen), uit MELJER's Principes des questions transitoires, of uit de Gewijsden van den Raadsheer VAN HAMELSVELD naar eisch en lust bij te houden, wanneer ik niet hetzij bij monde of schriftelijk een of ander Advies over een belangwekkend regtspunt aan een verlegen landman of Notaris moest geven, — of zoo niet een onbeduidende correctionele zaak de eentoonigheid van mijn leven door een pleidooi en den bijval der luisterende menigte had afgewisseld. — Voor 't overige te Leuven nooit een cursus van Burgerlijke Regtsvordering, noch van Strafvordering of van Handels- en Zeeregt gehoord hebbende, welke drie allergewichtigste leervakken eerst in 1840 aan het Academisch onderwijs zijn toegevoegd, had ik nog al wat in te halen of bij te werken, en tuurde ik in de Formulieren van HACQUART of van PIGEAU, in de Instruction criminelle van CARNOT of in het Cours de droit commercial van PARDESSUS, om mij bij voorkomende gelegenheid, van dienst te zijn. — Hier mag ik een weinig ruchtbaar geworden incident niet verzwijgen, dat zonder nadere opheldering niet wel verklaarbaar zou zijn, en zelfs zonder die toelichting, het verwijt van insequentie op mij zou laden. In het najaar van 1833 werd de Substitut-Officier VAN APPELTERE tot hoogere betrekking te 's Hage beroepen, en viel dus zijne plaats te Gorinchem open. Uit zucht om de zorgen van mijne Ouders te verligten, kwam ik er toe uit eigen aandrif, zonder pressie uit Tilburg — daartoe was mijn Vader te edel — aan den Minister van Justitie

VAN MAANEN een brief te rigten, waarin ik den wensch uitte, met den bij het Openbaar Ministerie vacerenden post te worden begunstigd; — niet anders evenwel dan na den Minister mijne politieke overtuiging en antecedenten, met de meeste rondborstigheid te hebben blootgelegd. — Den 22 October 1832 had ik den toast op den Koning geweigerd: geen jaar was verlopen, den 26 September 1833 (Hoogmoed komt vóór den val!) schreef ik (volgens het eigenhandig afschrift van mijn' Vader) dezen brief:

Aan

Zijne Excellentie den Minister van Justitie!

„Ik neem de vrijheid, mij tot Uwe Excellentie te wenden met het ootmoedig verzoek dat het Haar behagen moge, mij met haren veelvermogen invloed bij den Koning te ondersteunen ter verkrijging van het ambt van Substituut-Officier bij de Regtbank van Eersten Aanleg alhier.

Uwe Exc. duide het mij niet ten kwade, dat ik eenigzins van den gewonen weg afwijke. Ik zou mij schamen indien ik, als een ijverig Sollicitant, opvijzelde hetgeen tot mijn voordeel zou kunnen pleiten, en over de ongunstige keerzijde van het beeld zorgvuldig den sluier wierp. Mijn naam is waarschijnlijk nooit tot Uwe Exc. gekomen, en echter heb ik bijzondere redenen, om juist bij Haar meer, dan bij elk ander, te zijn, die ik ben. Ik spreek tot geen gewoon man, en getroost mij bovendien liever eene mislukte poging dan het verlies mijner eigene achting, al zag ik overigens mijn' wensch bekrond. Doch ik kom ter zake.

Het is nu ruim $2\frac{1}{2}$ jaren, sedert ik de Leidsche Hoogeschool verliet, na vroeger te Gent en Leuven gestudeerd te hebben. Ik droomde van het geluk dat ik spoedig als Advocaat een onafhankelijk bestaan zou vinden. Hoe stond mij toen het denkbeeld van solliciteren tegen, ja, wat overwin ik niet, nu ik mij tot dezen stap gedwongen zie. Sints lang merkte ik met verdriet op, hoeveel de beginselen, welke ik aankleef, verschillen van die onzer Regering. Ik kan mij vergissen, en eerbiedig de gevoelens van anderen: de ondervinding heeft mij gematigdheid en verdraagzaamheid geleerd; maar ik herinner mij nog versch, dat ik in de drift der partijdigheid niet altijd zoo billijk was, en meer dan eens Uwe Excellentie in woorden en geschriften heb willen beleedigen: soms zelfs spaarde ik den Koning niet:

Is dit alles voor Uwe Exc. een geheim, op mij rust nogthans de heilige verpligting, om, terwijl ik zulk een bewijs van vertrouwen vraag, mijn afkeer van alle geveinsdheid meer, dan ooit te betoonen. Mijn weg zal nimmer door bogten gaan. Hetgeen ik gister vereerde zal ik heden niet verzaken; daartoe wegen goud en zoogenaamde eer bij mij te ligt.

Uwe Excellentie beslisse in hare wijsheid, in hoeverre het ambt van Substitut-Officier door iemand zou kunnen vervuld worden, die zich met den algemeenen geest van het Bestuur niet altijd kan vereenigen. Uwe Exc. houde daarbij evenwel in het oog, dat hij die tot Haar spreekt, de oudste van zeven kinderen is, — dat hij aan de liefde zijner Ouders, die niet vermogend zijn, de voortreffelijkste opvoeding heeft te danken, en slechts uit besef van den duursten pligt, tot het schrij-

ven van dezen brief is bewogen; Uwe Excellentie vergete vooral niet, dat hij, zoo dit eenmaal, hetgeen God behoeft! noodig mogt zijn, rondborstig genoeg zou wezen om even ernstig zijn ontslag te verzoeken als hij thans hooft, door de edele tusſchenkomst van Uwe Exc. in ſtaat te worden geſteld om het Vaderland nuttig te zijn.

Ik hield reeds te lang de aandacht van Uwe Exc. bezig. Mogt ik op eene of andere wijze vernemen, dat mijn verzoek in overweging is genomen, ik ben bereid mondeling verdere inlichtingen te geven daar ik miſſchien de grenzen der welvoegelijkheid zou overſchrijden, indien ik mij niet haatte aan dezen langen brief een einde te maken.

Van Uwe Excellentie,

de gehoorzame Dienaar,

(get.) G. W. VREEDE,

Advocaat te Gorinchem.

Op die letteren ontving ik van den Heer VAN MAANEN geen regelrecht antwoord, maar de officiële kennisgeving dat tot hiertoe onder de menigvuldige requeſten ter zake van het vacerend Subſtituſchap, bij zijn Departement nog geen van mij was ingekomen, — hetgeen mij althans moest doen denken dat mijne letteren welwillend waren opgenomen, en dat zoo ik mij nu op de gewone wijze tot den Koning met een verſchrift wendde, dit wel in eenige aanmerking en overweging zou worden genomen. Zoo liet ik mij dan verleiden, zulk formeel verzoek in te dienen, naar 's Hage te gaan, en bij den Miniſter een bijzondere audientie te vragen, die mij alweder met een eigen-

handig briefje onmiddelijk te zijnen huize, in het Voorhout, werd verleend — het een zoowel echter als het ander, zonder vrucht. De benoemde Substitut-Officier was de hupsche DIJCKMEESTER, zoon van het Lid der Staten-Generaal en kleinzoon van den Staatsraad CANEMAN. Wij konden het — trots het verschillend standpunt tot zijne verplaatsing naar Arnhem (October 1838) best met elkander vinden: DIJCKMEESTER was een loyaal Vertegenwoordiger van het Openbaar Ministerie met een alleraangenaamst uiterlijk begaafd. Wat de ontvangst bij den Heer VAN MAANEN betreft, ik zag een langen en statigen Grijsaard voor mij, die mij heusch en wellevend bejegende; zoo ik wèl heb, vroeg hij belangstellend naar mijn Grootvader en zeker naar mijn Oom den Vrederegter te Heusden, maar iets opmerkelijks kan ik mij van ons gesprek niet herinneren, daar hij mij geene verdere inlichtingen vroeg.

Zoo bleef ik dus Advocaat, en mogt op het oogenblik zelf de teleurgestelde hoop of verwachting mij min of meer grieven en mijne loopbaan met meer distelen en doornen dan met bloemen bezaaid zijn, van lieverlede kwam ik bij mijn' Oom, na die verootmoediging, weder in de gunst, en bij andere invloedrijke mannen in de nabijheid, H. E. VERSCHOOR VAN SLEEUWIJK b.v. meer in tel, die mij cliënten verschaften hetzij dan pleitgedingen, of wel aanraking met Leden van Polderbesturen, voor wie ik Memorien te stellen had. — Ik smaakte naderhand eens de voldoening, van tweemaal in eene en dezelfde week, het verlof van den Minister van Justitie te behoeven, naar aanleiding van de toen nog bestaande NAPOLEONTISCHE

verordeningen, om te 's Bosch en te Tiel te gaan pleiten; — in eerstgenoemde stad had ik in 1834 tot partij in een geschil over erfpacht met dwangmalerij, den lateren Minister van Marine, mijn confrère J. S. LOTSY uit Dordrecht. Mijn client was koornmolenaar te Werkendam, en mij door den Heer VERSCHOOR, zwager van BOXMAN, aanbevolen. — Uit Veen, in het Kanton Heusden, moest ik niet lang daarna weder te 's Bosch eene zaak aanhangig maken voor een stijfhoofdigen landman, wien Kerkvoogden in zijn regt van de eerste achter het doophek te zitten, hadden gekrenkt; in beide regtsgedingen kwamen vele niet enkel juridische, maar ook historisch-politische nasporingen te pas. Ik had te 's Bosch doorgaans tot Procureur een zeer fatsoenlijk, achtingswaardig man, EGO DE BERGH, maar soms ook wel nog twee andere HOLSTER en DECKERS. Eerstgemelde (DE BERGH) was telkens een gul gastheer, ietwat gastronome ¹⁾. Doch toen ik voor den onbuigzamen KOOLHAAS in die kerkelijke zaak, tegen den grijzen GANDERHEIJDEN, die de handelingen der Kerkvoogden verdedigde, moest optreden, schreef mijn oude Confrère mij dat het van zelf sprak dat ik na de pleidooijen, bij niemand anders dan bij hem zou eten, en had ik voorts met dien schranderen Gelderschen Regtsgeleerde nog meer dan eens aangename betrekkingen. — Het beheer van een faillieten boedel van een Joodsch Winkelier, mij door den Griffier van het Vredegeregte te Gorinchem MEULEMAN opgedragen, drong mij een paar dagen te Amsterdam in 1834 te vertoeven tot het sluiten van

1) Doodberigt van den Procureur DE BERGH, 26 Mei 1846 medegedeeld door zijn bloedverwant HUBERT, zijn onafscheidlijken medearbeider.

een accoord met tot daartoe onwillige schuldeischers; hetgeen mij het voorregt der persoonlijke kennismaking met Prof. DEN TEX, en van het wederzien van mijn vroegeren Academie-Vriend te Leuven COPES VAN HASSELT, — ik denk ook van DE BOSCH-KEMPER en van W. H. DE VRIESE verschaft, — zoo het kort tijdbestek en mijne afmattende beslommeringen met heen- en wederloopen bij de in het faillissement belanghebbende winkeliers dit hebben vergund. — Anders zal het bij een volgende gelegenheid geweest zijn.

Middelerwijl had de treurmare van het overlijden van G. K. VAN HOGENDORP mij eene zwakke, maar gevoelvolle Hulde aan de nagedachtenis van den edelen Bevrijder van 1813 en van den grondlegger onzer constitutionele Monarchie, op den 7 Augustus 1834 ontperst en niet bij NOORDUYN, die weigerde, maar bij den Boekhandelaar W. VAN DER WAL, in het licht doen geven. Om den eenvoudig-hartelijken toon, werd dat klein geschrift gunstig ontvangen, waarvan KEMPER in de Geschiedenis van Nederland na 1830 in eenige vriendschappelijke en warme regelen van ons beider toenmaligen Vriend Mr. J. J. VAN HEES VAN BERKEL (of VAN DEN TEMPEL) het duurzaam getuigenis bewaard heeft ¹⁾. — Bij gebrek aan praktijk in het begin van mijne vestiging en gedurende mijne dikwijls dagen en weken lang doorgezette afzondering, in wetenschappelijk onderzoek van verschillenden aard deels afleiding, deels opbeuring en bemoediging vindende, had ik vele losse opstellen van

1) DE BOSCH-KEMPER, IIe Deel, Letterkundige Aanteekeningen bl. 42 en bl. 75. — VAN HEES geboren 1806, overleden 1854. Zie bij KEMPER, bl. 38 volgg.

betrekkelijke waarde bewerkt, waarvan ik in 1835 de eerste, in 1836 de tweede Aflevering bij dienzelfden Uitgever VAN DER WAL onder den titel Geschied- en Letterkundige Herinneringen deed verschijnen, in éénen Bundel daarna zamengevat (1836). In eene met vuur uitgestorte Voorrede en in den loop der Verzameling had ik bij die fragmenten hier en daar politieke bespiegelingen gevlochten, die op onzen toenmaligen constitutioneel weinig vrolijken toestand, gedurende de volharding tegen België, sloegen, en die al weder niet ongunstig werden opgenomen ¹⁾. Doch de meeste voldoening oogstte ik van een ander geschrift in, bij NOORDUYN ter perse gelegd, en aan VAN MARLE, destijds te Utrecht reeds wonende, uit erkentelijkheid gewijd, namelijk de in het Departement van de Maatschappij Tot nut van 't Algemeen gehouden Voorlezing, De verdiensten onzer Voorouders in het vak der Diplomatie vlugtig geschetst, en met eenige Aanteekeningen verrijkt, die mij van toen af een zekeren naam op het gebied van het Volkenregt en van de geschiedenis der Tractaten, of kortweg als Handhaver van de eer der Nederlandsche Diplomatie verwierf ²⁾. — In het toezwaaijen van lof aan zijn jeugdigen Vriend was de goede Prof. TYDEMAN niet de laatste, die mij zelfs in de Bijvoeg-

---

1) Aankondiging van den Raadsheer VAN HASSELT in De Gids.

2) Verklaring van STAR NUMAN, DEN TEX, KOENEN, enz. DEN TEX schreef mij (28 Januarij 1839): „Hoe staat het met de voorbereidende werkzaamheden voor de Geschiedenis onzer Diplomatie? Dat is eene taak uwer waardig. Verzuim die tog (sic) niet.” — (In zijne Enclopaedia Jurisprudentiae (1840) schreef hij zelfs van die Voorlezing van 1835: „Viam quasi patefecit”). — DEN TEX overleden 9 April 1854, 58 jaren oud.

selen op de Geschiedenis des Vaderlands van BILDERDIJK herhaaldelijk als zijn' Correspondent vermeldde. — Ik behoef niet te zeggen, dat bij die eerstelingen in het vak der Letterkunde en der Historie aan geen honorarium te denken viel, dat mij anders niet ongelegen geweest ware. Maar het gelukkig début als Publicist was mij een zoete belooning en tegen het verdriet dat ik niet zelden bij de Regtbank te Gorinchem ondervond, eene tegen al dit dwarsboomen weldadig-sterkende vergoeding en troost.

Toch had ik in dat Collegie zelf sedert de terugkomst der Mobile Schutterij uit het Leger, tegen „de verdervende hand” van den heerschzuchtigen en listigen Officier van Justitie, in den Regter ter Instructie Mr. C. J. NIERSTRASZ broeder van den Dichter, en in den Griffier A. J. TEN HAGEN eenigen steun gekregen. Dit waren geene mannen, om tegen beter weten aan, zich tot de inzigten van den tolk van het Openbaar Ministerie goedschiks te voegen, — gelijk hunne krachtige tusschenkomst mij eens, toen in eene correctionele zaak van een knaap van 13 jaren ¹⁾, die een onwilligen manslag had begaan, en waarbij eene lijk-schouwing en plaatselijke bezigtiging op eenige uren afstands van Gorinchem vereischt werden, het dubbele bedrag van kosten wederregterlijk den weinig bemiddelden Vader van den veroordeelde in rekening was gebragt ²⁾, de eerlijke terugbetaling van het te veel afgeperste verschaft, — maar welk feit natuurlijk

1) Zaak van DEN HEERIK.

2) Toen gold nog het Tarif des frais en matière Criminelle, van 18 Junij 1811. — Men had namelijk twee dagen gerekend voor die ééne vacatie extra locum.

mijne verhouding tot de plegers van het onregt niet verbeterde. — Of mij dit blijk van moedige voorpraak de achting en genegenheid van den regtschape en rondborstigen NIERSTRASZ had doen winnen, of waaraan ik die onderscheiding verschuldigd moge geweest zijn, tijdens een bezoek dat de Hoogleeraar TACO ROORDA, zijn Zwager, hem uit Amsterdam bragt, werd ik er op een avond in den familie-kring genoodigd, hetzij alleen of met BOXMAN — dit herinner ik mij niet juist meer, — waaruit ik later de aanleiding nam de twee bevallige stiefdochters¹⁾, mijne latere Vrouw en mijne Schoonzuster DONKER CURTIUS, tot het bijwonen van een Concert uit te noodigen en derwaarts te geleiden. Toch was ik met het verder afleggen van bezoeken bij den Heer en Mevr. NIERSTRASZ niet grif, en had ik veeleer het verwijt van onwellevendheid kunnen verdienen, toen geheel onverwachts en nadat ik Woensdag 20 October 1835 nog in eene correctionele zaak ten aanhoore van den Register NIERSTRASZ had gepleit, een noodlottige zamenloop van omstandigheden, maar die tot het grootst geluk van mijn leven zou leiden, mij Zondag morgen te 12 ure, met eene diep verslagen Echtgenoot en kinderen, den 25 October aan het sterfbed van den braven Man op 40jarigen leeftijd door het roodvonk weggerukt, in de algemeene droefheid reeds bijna als een Lid van het gezin zou doen deelen. . . . .

---

1) Ik moet dien wettelijken naam duidelijkshalve wel gebruiken; in waarheid was nooit tot heden in de behandeling der wederzijdsche betrekkingen, eenig verschil tusschen de kinderen der beide huwelijken gemaakt.

Het ongeluk bragt ons thans in weinige uren innig en onafscheidelijk tot elkander.

En zoo ten slotte, waren wij den 7 Januarij 1836 verloofd!

Al vóór dat tijdstip had ik vele Leden der beide familiën NIERSTRASZ en DE JONG — tot welke laatste mijne aanstaande Schoonmoeder behoorde, — ten gevolge der onvermijdelijke beslommeringen na het overlijden van een' Vader, die eene weduwe en drie minderjarige kinderen naliet, — eerst te Gorinchem zelf, daarna te Rotterdam leeren kennen, en was vooral de ontmoeting met den grijsaard J. L. NIERSTRASZ, Vader van den overleden Regter, President der Kamer van Koophandel en Fabrieken te Rotterdam, en met zijn' Secretaris en Schoonzoon Jhr. N. J. STORM VAN 'S GRAVESANDE, sedert Secretaris der stad Rotterdam, voor mij treffend en belangwekkend. . .

Dat bij onze verloving, naar de gewone berekening van Ouders of Voogden, genoegzaam op de middelen van bestaan zou gelet zijn, en of niet al te uitsluitend onze neiging de rede beheerschte, wil ik niet beslissen: geen eigenbelang was hier in het spel. — Maar wel heb ik naderhand gehoord, dat, wanneer de bedenking werd gemaakt, dat ik geen fortuin had en wij van de schrale praktijk bezwaarlijk zouden kunnen leven, Oom ROORDA had laten gelden, dat ik wetenschappelijk destijds reeds voor een of ander Professoraat in aanmerking kon komen¹⁾ en welligt

1) Mr. T. P. TRESLING schreef mij uit Onderdendam (Groningen) 9 Sep-

zonder het bekende voorval van 1832 zou gekomen zijn; — dat onze toekomst derhalve wel eenige materiele waarborgen aanbod. — In de eerste dagen na onze verbindtenis, was ANNA naar Amsterdam vertrokken, en werd ik haar bij de ROORDA's afhalende, met de meeste gulheid ontvangen: ook leiden wij over en weder, aldaar andere bezoeken bij nabestaanden of Vrienden af en keerden wij per diligence den 19 Januarij — den verjaardag van Mevr. NIERSTRASZ — naar Gorkum weder.

Toch zou die genoegelijke huiselijke verkeering, van korten duur zijn. . . . .

. . . . .

Ons huwelijk kon ook niet zóó dadelijk voortgang hebben, en zoo geleidde ik derhalve — hoe noode — ANNA en verdere aanhoorigen naar het inderdaad fraai en uitgestrekt dorp (Oirschot in Noord-Brabant), waar een kleine Protestantsche Gemeente te midden van eene bevolking van duizenden Katholieken te naauwernood werd opgemerkt. — Doch de voortdurende bezetting van de Provincie door ons Leger gaf in de kantonnementen vrij wat levendigheid, en het ontbrak bovendien niet aan beschaafden omgang; te minder omdat de bewoners van het kasteel en van de pastorijs

---

tember 1839: „daar ik toevallig vernomen had, dat gij en ik onder de Candidaten voor het Professoraat te Deventer waren opgenomen.” Mr. G. MEES Az. werd tot opvolger van Mr. HUGO BEJERMAN benoemd. — Later 19 April 1841 wenschte hij mij uit Groningen welmeenend met de benoeming te Utrecht, geluk. — „Op het onverwachtst” overleden 12 Julij 1844.

hunne rijke Amsterdamsche familie of bekenden, vooral des zomers uitnoodigden er eenigen tijd te komen vertoeven en de Ouders der jongelieden die op de kostschool het onderwijs genoten, deze nu en dan kwamen bezoeken, en dan ook niet zelden de gasten op den Huize Bijsterveld (bij Neef O. O. VAN DEN BERG, heer van het dorp) of van den Predikant waren. — Oirschot had heerlijke wandelingen door bosschen en dreven, en de meer vermogende ingezetenen, die verder wilden, hielden er een of ander rijtuig op na. — Onze latere nabestaanden uit Holland en Friesland wilden ook wel zien hoe hunne Schoonzuster NIERSTRASZ en hare kinderen het dáár in dat heide-land schikten, en zoo met den gullen aard die onze Moeder kenmerkte en met de zucht om hare logés niet geheel op den voet van het achterlijke dorp, maar van 's Hertogenbosch te onthalen, viel bij slot van rekening, de huishouding te Oirschot, wat de uitgaven betrof, niet mede, en had men wel eens berouw, Gorkum wat al te overijld verlaten te hebben. — Buitengewone feesten gaf men op het kasteel en elders in den zomer van 1836 tijdens de bruiloft van onze Nicht VAN ALTENA en van mijn ouden opponent te Leiden, den Advocaat-Procureur Mr. J. L. STEENLACK, — bij welke gelegenheid een der gasten, de Kolonel der Kavalerie VOET VAN CAMPEN aan ANNA niet onaardig zeide: „Juffrouw HOFF U leert hier theorie.” — Er was toen toevloed van vreemdelingen, ook uit Leiden, Leden der familie HUBRECHT enz. (Mevr. BERKHOUT, toen ongehuwd, en hare zusters).

Inmiddels was mijn gezellige kring te Gorinchem, al vóór, maar nog meer tengevolge van onze verloving,

aanmerkelijk uitgebreid en mijne verhouding tot dezen en genen, van wien ik vervreemd was geraakt, weder aangenamer en ongedwongener geworden. Zelfs bij den President der Regtbank en zijne bejaarde, maar nog steeds levenslustige en schrandere Vrouw, geb. DE VIRIEU, werd ik met ANNA ten disch genoodigd; wij verkeerden met de GIJZELAARS, met DE CLOETE's, BOXMAN's, SWEERTS DE LANDAS, VERSCHOOR's, gelijk met de Predikanten KOK, HOFSTEDE, EVERWIJN (te Dalem), met ELINK-STERK, den geleerden en smaakvollen Rector¹⁾, op den besten voet²⁾, en zooveel de afstand het toeliet, met de gulhartige bewoners van Sleuwijk, VERSCHOOR, bloedverwanten en aangehuwden van onzen Vriend den Geneesheer Dr. GELPKE niet te vergeten. — Ook kwam ik of werd verzocht bij de Procureurs BLOM en POMPE, en zag ik den Advocaat (nominaal) DIEMONT vriendschappelijk.

---

1) Bekend door zijne Verhandeling over den schrik en het medelijden in het Grieksche Treurspel.

2) De geleerde Predikant, sedert Rector, HOLWERDA, kwam eerst in het najaar van 1837, uit Assen. — Wij — de Predikanten KOK en HOFSTEDE, maar vooral de Rector ELINK-STERK — lazen met hem Plato; ik deed dit slechts eenigen tijd.

ELFDE HOOFDSTUK.

**Van ons huwelijk (28 Julij 1837) tot
onze vestiging na mijne benoeming tot Hoogleeraar te
Utrecht (Mei 1841). — Regtspraktijk. — Histo-
risch-Politische Letteroefeningen. — Reis
naar Londen (Mei—Junij 1840).**

Tot de eerste maanden van onze vereeniging behoo-
ren twee gebeurtenissen, die herdacht moeten worden;
de dood van mijn Grootvader PIETER VREEDE 21 Sep-
tember 1837 te Heusden, ten huize van mijn' Oom
C. VREEDE, in 87jarigen ouderdom overleden ¹⁾, die tot
het laatst zijne helderheid van geest had mogen be-
houden, en zich dienzelfden morgen nog het een of
ander had doen voorlezen. Zijn 85jarigen geboortedag
had hij in eenige door mijne zorg bij VAN DER WAL
gedrukte dichtregelen met zeldzame frischheid en blij-
moedigheid voor zijne Kinderen en Kleinkinderen, op

---

1) Brief van mijn Vader 18 September 1837: „Gij hebt zeker ook be-
rigten uit Heusden over den toestand van Papa, die van dag tot dag ach-
teruit gaat en doet vreezen, wij weinig hoop op herstel kunnen voeden.”

den 8 October 1835, als in een terugblik op zijn woelig leven, herinnerd en gevierd. . . . .

Aan drukten ontbrak het mij niet als Advocaat¹⁾, en de uren aan de beoefening van Letteren en Geschiedenis besteed, werden hetzij door zeer vroeg opstaan, zelfs in den winter — zonder vuur — maar met hulp van een overjas, — hetzij een enkele maal met laat naar bed te gaan, gewoekerd. Des avonds kwam nu en dan voor, dat een of ander client tegen de teregtzitting van den volgenden ochtend was gedagvaard, en in wiens verdediging of wel voorbereiding daartoe door vervulling van wettelijke formaliteiten, dadelijk moest worden voorzien. — De praktijk brengt onmerkbaar met lieden van allerlei rangen en standen²⁾ in betrekking, met kooplieden en winkeliers, met fabrikanten, met ambtenaren, met boeren, schippers en visschers, met officieren en soldaten, met geestelijken van allerlei gezindten, met vreemdelingen, hier gevestigd of omzwervende en doortrekkende, bejagers van erfenissen uit Baden en Wurtemberg, in Oost- of West-Indië, met Rhijnvaart-geschillen, zoowel als met onwillige Tiend- of aardpligtigen³⁾. Eene kleinigheid —

1) Prof. DEN TEX schreef mij 28 Januarij 1839: „Uwe mededeelingen zoo praktikale, waartoe Uwe (naar ik met genoegen verneem) werkelijk beduidende praktijk gelegenheid zal geven,” enz.

2) In mijne praktijk kwam ik korter of langer, in aanraking met de latere Ministers VAN HALL (te Amsterdam), VAN SONSBEECK (te Zwolle), LOTSY (te Dordrecht), VAN BOSSE (te Amsterdam), DE KEMPENAER (te Arnhem), DIRK DONKER CURTIUS (te 's Hage), enz.

3) Ik stelde ook het Adres aan de Staten-Generaal, van een aantal grondeigenaren uit het Land van Heusden en Altena, op de aanneming van de Wet tot opbeuring van den Landbouw aandringerende.

ik weet niet juist meer welke (over de begraafplaats te Leerdam, zoo ik wèl heb) voerde tot mij een zeer hupsch en merkwaardig man, als Schoolopziener de opvolger van den Regter NIERSTRASZ, namelijk den oud-Consul-Generaal te Guatemala J. HAEFKENS, toen Burgemeester in onze nabijheid, met wien wij eerlang bevriend werden, en tot zijn' dood gebleven zijn ¹⁾. — Eene volken-regterlijke vraag (jus detractus, aftogtsregt) deed zich bij de vereffening van den boedel van een Zwitserschen gepensioneerden krijgsman uit het Kanton de Vaud (DAVID PERNET) voor, mij door Oom JAN indertijd toevertrouwd en waarvoor de Notaris NICOLET te Aigle mij de verklaring van den Conseil d'État van dat Land verschaftte, dat aldaar zulk regt niet werd geheven; zoodat het nog al aanzienlijk bedrag van het tegelijk met het Successie-Regt ten Kantore van den Ontvanger te Heusden betaalde, op het vertoon van dat officiele stuk, door de Schatkist werd gerestitueerd. — Dit geval kan aanleiding gegeven hebben tot eene Conventie van algemeene strekking met het Zwitsersch Bondgenootschap. — Eene zeer ingewikkelde regtsvraag die mij ten behoeve der Vrienden GELPKE, een paar zeer onaangename dagen te Meeuwen — onder gekibbel van belanghebbenden (bij eene ontzegeling en inventarisatie) deed slijten, en die daarna tegen Mr. J. H. KIVITS te 's Bosch moest worden bepleit,

---

1) Overleden te Barneveld 1 Junij 1858. Zie in den Twintigjarigen strijd bl. 237 mijne Hulde aan zijne nagedachtenis. HAEFKENS was de Schrijver van het verdienstelijk boek Centraal Amerika, in 1832 te Dordrecht in het licht verschenen.

betref de toepassing van het oud-Brabantsch Devolutie-Regt ten gunste der voorkinderen. — Toch was over 't geheel mijne praktijk noch winstgevend, noch voorspoedig: ik heb hierboven die klagt al meer dan eens geuit, en daar zij, wien ik dit met meerder of minder grond wijten kon, niet meer onder de levenden zijn, wil ik niet duidelijker spreken. — Of ik evenwel te 's Hertogenbosch meer voordeel uit de praktijk zou hebben gehad, als ik — zooals de Procureur EGO DE BERGH mij in 1838 in bedenking gaf, de toga van Advocaat had laten varen en getracht had mij in zijn gilde te doen opnemen, betwijfel ik zeer. Vóór het pleiten heb ik nooit kunnen besluiten mij door den client te doen betalen, en hoe het dus met de gebruikelijke voorschotten zou gegaan zijn, laat zich min of meer raden. Doch hetgeen mij vooral weêrhiel, was de vrees, dat ik Procureur geworden, uit volslagen gebrek aan tijd, met mijne geliefkoosde studie der Letteren en Geschiedenis, en met de stelling van J. D. MEIJER, „il faut éclairer l'Histoire par les Lois et les Lois par l'Histoire,” geheel zou hebben moeten breken. — Van tijd tot tijd bood de Advocatie mij de gelegenheid tot kennismakingen aan, die naderhand voor de wetenschap vruchten hebben gedragen. Zoo kwam ik door de liquidatie der verloopen zaken van den Boekhandelaar VAN DER WAL, met zijn geleerder confrère P. VAN DER MONDE te Utrecht in betrekking, — hetgeen mij den toegang tot het Provinciaal Archief alhier, of liever tot het gebruik der Rapporten van onze Nederlandsche Gezanten, in dien schat bewaard, door de heusche medewerking van wijlen Dr. P. J. VERMEU-

LEN ¹⁾ — niettegenstaande mijn verblijf te Gorinchem — van 1837—1840 geregeld verschaft, en waaruit de kleinere en grootere werken Nederland en Zweden in staatkundige betrekking en de Inleiding tot eene Geschiedenis der Nederlandsche Diplomatie, in het vervolg zijn voortgevloeid. — Voor 't oogenblik kwam ik door die ontmoeting met VAN DER MONDE, op het denkbeeld om mijne Philippica tegen de dwingelandij van den Koning van Hannover ERNST AUGUST in 1837 jegens de zeven Göttingsche Hoogleraren, die de Constitutie in 1830 bezworen poogden te handhaven, gepleegd, bij dien Utrechtschen Oudheidkundige en Uitgever ter perse te leggen. Mijn Iets over JACOB en WILHELM GRIMM, gewezen Hoogleraren te Göttingen. — Een woord gericht aan Heeren Curatoren der Nederlandsche Hoogeschoolen, en tamelijk gloeiend uitgestort, verscheen wel is waar, naamloos, maar niet uit menschenvrees, daar ik VAN DER MONDE gemagtigd had, ingeval van regterlijk onderzoek en bedreiging met vervolging, mijn naam onmiddellijk kenbaar te maken. Maar de bemoeijng met die Académische zaak liet ook de uitlegging toe dat ik op het titelblad vermeld, zelf wel eens bij Curatoren wenschte in aanmerking te komen, en die schijn althans behoorde vermeden te worden. Ik hield ook nog in 1837 in het Nut te Gorinchem eene nieuwe Verhandeling, niet zoo toegejuicht als de vorige, maar die veel-
 eer eenig gemor en gemompel wekte: NAPOLEON als Wetgever en Regent beschouwd ²⁾, die

1) Brief van VAN DER MONDE uit Utrecht, 16 Maart 1838.

2) Niet gedrukt, en ook niet te drukken.

mij nu zelfs wel wat sterk gekleurd voorkomt en voor den Corsikaan al te gunstig luidende. De stof had ik ontleend aan de toen meer en meer op handen zijnde invoering der Nederlandsche Wetboeken, die mij niet zóó fraai bewerkt toeschenen, als men ons met veel officielen ophef zocht diets te maken. — Ik had — ik erken het — ook niet veel zin in die gedwongen studie van dat aanstaande Regt. — Meer lachte mij de toekomstige Regterlijke Organisatie toe, volgens de Wet van 28 April 1835. De kundige en uiterst nauwkeurige Griffier der Regtbank, van wien ik reeds heb gesproken, A. J. TEN HAGEN, noodigde mij uit ¹⁾ met hem de uitgave van een (thans nog bestaand) Jaarboekje der Regterlijke Magt in het Koninkrijk der Nederlanden te ondernemen, immers het mengelwerk te leveren. Vandaar mijne vier Verhandelingen over den Hoogen Raad van Holland, Zeeland en West-Friesland, van welke de drie eerste in 1839, 1840 en 1841 nog gedurende mijn verblijf te Gorinchem het licht zagen, en als met het tijdstip der nieuwe Regterlijke Inrigting zamen-treffende, van verschillende zijden ²⁾, — ook naar ik hoorde — door den Minister VAN MAANEN, met bijval werden begroet.

Inmiddels had ik — ongetwijfeld door de warme genegenheid van Prof. TYDEMAN, bijgestaan door BODELNJENHUIS, en onder het Voorzitterschap van SIEGENBEEK — den 21 Junij 1838 de onderscheiding genoten,

1) Eene uitnoodiging tot medewerking aan het Dagblad De Avondbode onder Redactie van den Dichter C. G. WITHUYS (brief van Ds. HASEBROEK uit Heilo, 30 Oct. 1837) sloeg ik af.

2) Door Prof. DEN TEX, in het Weekblad van het Regt, enz.

met een klein getal anderen, met den Schrijver van JOHAN DE WITT en zijn tijd ¹⁾, Mr. P. SIMONS, met Prof. ROVERS te Franeker, met den Taalkundige A. DE JAGER, den Archivaris MAGNIN, met den smaakvollen en vernuftigen Mr. A. W. ENGELN, met den Groningschen Godgeleerde Dr. VAN HERWERDEN enz., tot Lid der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leiden, verkozen te worden. — In het voorbijvaren met de Stoomboot, riep mijn oude schoolkameraad Dr. C. LEMANS mij met zichtbare blijdschap die tijding toe, terwijl ik langs de rivier wandelde. — Het feit dat thans geheel onbeduidend zou zijn, was het toen in geen deele, wat mij wel het best in het volgend jaar bleek, toen ik (20 Junij 1839) voor het eerst de Algemeene Vergadering bijwoonde, en aan tafel het strak gelaat van den Treurspeldichter en Publicist WISELIUS vlak tegenover mij aanschouwde. Ik maakte er de persoonlijke kennis van den grijzen Predikant BROES ²⁾, van mijn' recensent der Herinneringen, VAN HASSELT; van GROEN VAN PRINSTERER ³⁾; van ACKERSDIJK; van den hupschen Dichter van de Gouden Bruiloft, W. MESSCHERT; van Mr. A. BOGAERS en A. DE JAGER, en vele blijken van achting en welwillendheid ontvangen hebbende, keerde ik naar Gorinchem vrij wat gesterkt en bemoedigd terug.

---

1) 3 Deelen (1832—1842).

2) Brief van BROES 26 September 1839 „eene belofte te Lisse mij gedaan,” enz.

3) „Voorts kan ik met de meeste opregtheid zeggen dat ik te Lisse en in 's Hage met genoeg Uwe kennis heb gemaakt; dat ik, bij de waardering Uwer talenten, U.H.G. tevens als iemand beschouw die de zegepraal wenscht van hetgeen in zijn oog waarheid en regt is,” enz. — Brief van gelukwensching met mijne benoeming te Utrecht (3 Maart 1844).

Ook te Utrecht was ik geen vreemdeling. In 1838 en 1839 was ik — gewis op aanbeveling en aandrang van VAN MARLE — tot het houden van Spreekbeurten in het toen hoog aangeschreven Lees-Museum uitgenoodigd¹⁾; in 1839 sprak ik het eerst over FRANÇOIS VAN AERSSEN, Heer van Sommelsdijk, naar aanleiding van een afschrift zijner hartelijke Remonstrantie van 1618, uit het Provinciaal Archief medegedeeld; in 1840 over de diplomatische Verhouding van HENDRIK IV tot OLDENBARNEVELT en den hem door BILDERDIJK en anderen aangewreven toeleg tegen de onafhankelijkheid der Nederlandsche Republiek. — Ik vond mij met de tegenwoordigheid, de eerste maal, van VAN HEUSDE en VAN HERINGA vereerd, beide kort daarna overleden²⁾, en ondervond terstond veel heuscheid van mijn lateren Ambtgenoot H. J. ROJJAARDS door mededeeling van pamfletten uit zijne rijke Bibliotheek³⁾. — Aan den gunstigen indruk van mijne beide Voordragten in het Museum, durf ik wel gedeeltelijk mijne bevordering tot het Professoraat toeschrijven: geen wonder, dat die wetenschappelijke Inrigting, van welke ik een en andermaal mede-Bestuurder werd, mij steeds dierbaar is gebleven.

Die studie der Vaderlandsche Geschiedenis uit de onwraakbare bronnen eerst uit het Provinciaal Utrechtsch Archief, daarna uit die van het Rijks-Archief, en wel inzonderheid van de gebeurtenissen van het laatst der

1) Brief van VAN MARLE over de mij door hem (buiten voorkennis) opgedrongen tweede Spreekbeurt (6 November 1839).

2) VAN HEUSDE overleden te Genève 28 Julij 1839; HERINGA 17/18 Januarij 1840, te Utrecht.

3) Missive van Prof. ROJJAARDS 8 Maart 1839.

zestiende en voorts van de geheele zeventiende Eeuw, maar toen tot de eerste helft beperkt, werd niet weinig bevorderd door de Handschriften, die vroeger aan den Raadpensionaris DE WITT hadden behoord, maar die nu in de Koninklijke Bibliotheek berustende, op aanbeveling van mijn Vriend HOLTROP, bij beschikking van den Minister van Binnenlandsche Zaken, den Luitenant-Generaal Baron MERKUS DE KOCK, te mijnen gebruike werden gesteld. Het waren de vier onschatbare folianten fraai ingebonden, der Gezantschapsberigten van den Franschen Ambassadeur van HENDRIK IV de Buzanval en van dien van LODEWIJK XIII d'Espesses te 's Hage. — Zij dienden mij later tot het bewerken van grootere boeken en in die dagen, tot het schrijven van een paar uitvoerige opstellen of Verhandelingen voor de Bijdragen van den Archivaris van Gelderland I. J. ANN. NIJHOFF, — te weten van de Vrijheid van Haringvaart en Visscherij, in verband met het Mare Liberum van H. DE GROOT en van De laatste ziekte van Prins MAURITS, — gelijk men van het gebruik dier Handschriften ook sporen zal vinden in mijne Verhandelingen over den Hoogen Raad. Ik was toen voor de kennis der politieke bedrijvigheid van F. VAN AERSSEN ook veel aan de goedheid van den geleerden G. H. M. DELPRAT, Waalsch Predikant te Rotterdam en met onzen behuwd-Oom STORM VAN S' GRAVESANDE bevriend, verschuldigd, die mij de gansche Verzameling der Gedenkschriften van Duplessis-Mornay in 12 Deelen ter leen zond¹⁾, uit welke ik zelf in staat werd gesteld, onder-

---

1) Brief van 1 Apr. 1839, zonder eenige bepaling van tijd voor de terugzending.

scheidene brieven aan den eerbiedwaardigen BROES te Amsterdam, voor zijn PHILIPS VAN MARNIX te verstrekken. — Eindelijk bragten mij de nasporingen over de beide VAN AERSSEN, den Gezant FRANÇOIS en diens Vader den Griffier der Staten-Generaal CORNELIS, weder in vriendschappelijke betrekking met den Baron DE REIFFENBERG te Brussel¹⁾, en in onafgebroken correspondentie met de Commission Royale d'Histoire aldaar, in wier Bulletins allerlei mededeelingen uit Buzanval en d'Espesses, onder anderen over de sedert meer bekend geworden Juffer T. SERCLAES en over RUBENS, den Schilder-Diplomaat, worden aangetroffen. — Zooveel ik die uren op de beslommeringen van mijne praktijk woekeren kon, hield ik mij ook met de bewerking der bouwstoffen voor Nederland en Zweden in staatkundige betrekking²⁾, — waarvoor de rijkste voorraad uit de Utrechtsche Rapporten der Legatie, te rekenen van CORN. HAGA, maar ook uit de keurige Geschiedenis van Zweden door GEIJER, verkregen was. Een en andermaal had ik mij daarvoor ook naar het Rijks-Archief begeven, en er de zeer nuttige aanwijzing en voorlichting van den Commies-Chartermeester J. A. DE ZWAAN genoten, die weleer door H. VAN WIJN tot

---

1) Brief van den Heer DE REIFFENBERG 20 November 1838, 17 Julij 1840 en 27 April 1841, 21 Julij 1842, 28 Oct. 1844. BODEL-NIENHUIS meldde mij (2 Febr. 1840): „Meermalen zag ik Uwen naam gespeld in den Messenger de Sciences historiques, en inden Compte rendu de la commission d'histoire. Men schijnt U daar goed gehoor te verleenen.”

2) In het buitenland nog gewaardeerd. Verg. het werk van G. DROYSEN, GUSTAF ADOLF, Leipzig 1869 en 1870 (2 Deelen) op vele plaatsen.

zijne taak opgeleid, nu de eenige helper van den Archivaris J. C. DE JONGE was, maar die gelukkig mij dáár in die ijsskoude vertrekken van de destijds al te zeer verwaarloosde overrijke Verzameling te zien en van dienst te kunnen zijn, mij luide klaagde, dat behalve een enkelen Noord-Amerikaan geen sterveling hem dáár ooit onder de oogen kwam! — Het gebouw of de vertrekken die toen den schat bewaarden, waren toen niet zoo uitlokkend als het tegenwoordig Paleis van het Archief op het Plein.

De deerniswaardige toestand van mijn braven Vader, die sinds jaren aan eene ongeneeslijke kwaal leed, en die zijn Genees- of liever Heelmeester, den Officier van Gezondheid Dr. STEIN, naar Zeeland verplaatst, naar Middelburg en Vlissingen had moeten volgen, door mijne lieve Moeder en goede Zuster ELISE bijgestaan, voerde mij in 1839 voor het eerst, in 1840 ten tweeden male naar het schoone Walcheren. — Bij die gelegenheden hernieuwde ik de kennis met mijn Academie-Vriend uit Gent, Mr. PH. VAN DEN BROECKE, wiens pleidooi tegen de onwettige inkwartiering in dien tijd de aandacht trok, zooals ik ook zijn bekwamen en in den omgang hoogst aangenamen en beschaafden Broeder, den Medic. Doctor J. C. VAN DEN BROECKE ontmoette, en mijn welwillenden Correspondent van 1832 af, den geleerden Officier van Justitie Mr. S. DE WIND, de hand mogt drukken ¹⁾. De def-

---

1) Aan de genegenheid van dien invloedrijken Bestuurder van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, had ik gewis den 6 April 1842 mijne benoeming tot Lid dier Instelling te danken. — Ik vind onder mijne papieren nog een' brief van den hupschen Zeeuw, van 4 April 1846.

tige maar al te bescheiden man, vol wetenschap en grondig als van den ouden stempel, wees mij op mijne vraag, waar toch het vervolg zijner Bibliotheek van Nederlandsche Geschiedschrijvers bleef? zijn keurig Handschrift en stalen arbeid, doch dien hij na de weinig heusche bejegening van betweters en bedillers als Dodt van Flensburg en anderen onderonden, schroomde het licht te doen zien. Voor mijne eigen nasporingen schonk hij mij gulhartig het Rapport der Legatie naar Zweden van den beroemden WILLEM BOREEL. — Mijne overkomst in Mei 1840 zou zich niet tot Zeeland bepalen; ik moest mij des avonds te zeven ure op de Belgische Stoomboot uit Antwerpen naar Londen inschepen, waar ik eene zeer onaangename zaak te behandelen had, — de herkrijging of weder inkoop, zoo doenlijk, van eenige Italiaansche schilderijen uit de Verzameling van onzen Grootvader v. ABEL aan mijne Moeder toebedeeld, maar op den slechten raad van niet geheel onbaatzuchtige Vrienden, zonder voldoende zekerheid, naar Engeland verzonden, en aldaar gedeeltelijk tot spotprijzen geveild, — terwijl ik de ons overgeblevene stukken naar Holland zou terugvoeren. — Naar mij de Heer DE WIND later getuigde had hij in den nacht van mijn in zee steken, wegens den fellen storm over mij waarlijk in eenigen angst verkeerd, en te Vlissingen was het toen al zóó onstuimig dat men mij uit de sloep met mijn koffer op de Stoomboot in allerijl en ruw neer geworpen had, dan dat ik op het dek rustig plaats had kunnen nemen. Werkelijk waren wij ettelijke mijlen afgedreven, en had de Zeeuwsche loods ons niet verlaten yóór wij veilig nabij de Engelsche

kust waren. Hoe hoog de golven gingen en hoe het vaartuig geslingerd werd, ik hield mij tot zeer laat op het dek vast, tot dat mij gezegd werd: „Nu mijnheer is het wèl genoeg,” en dat ik naar beneden moest.

Had te Middelburg de Officier van Justitie DE WIND mij in de groote Societeit introducerende, de scherpe afscheiding der standen doen opmerken, hij zelf toch van eene zeer deftige burgerlijke afkomst, mijn verblijf te Londen maakte ik zooveel ik daartoe tijd vond, dienstbaar aan het verkrijgen van meer licht aangaande het grootsch, fier en zonderling Volk en den geest en werking der vrije Staatsinstellingen. Bijna dagelijks bezocht ik Westminster-Hall, en trachtte ik de proces-orde in het Hof van Lord Kanselier (toen Lord COTTENHAM, met een sprekend schrandere oog en innemende vormen), of bij den Vice-Chancellor, in de Court of Common Pleas en bij eene met gezworenen te beregten strafzaak te volgen en te begrijpen. Want mijne kennis van het Engelsch was zeer gebrekkig: na vroeger te Leiden en daarna te 's Hage, een korten tijd les in die taal te hebben genomen, had ik mij daarin te weinig geoefend, en heb die leemte in het onderwijs van mijne jeugd — ik erken het — nooit behoorlijk aangevuld; van het Hoogduitsch nog veel minder. — Uit de rij der oudere en jongere Advocaten, die ik in Westminster-Hall zag, maakte ik vlugtig kennis met Mr. ALEX. PULLING, die heusch en wellevend mijne aandacht op dit of dat punt vestigde, en mij zelfs hier en daar rondleidde. Maar mijn onschatbare gids in de wereldstad was reeds in de eerste 24 uren nadat ik van Margate en Ramsgate, langs de Theems stoomende van des morgens zes ure af tot den

middag, verrukt en verbaasd het schoon en merkwaardig Land en de van schepen krielende rivier met hare onafzienbare werven en tuighuizen had aangestaard en mijn intrek in het Somerset-Hôtel, naast Somerset-House op the Strand had genomen, — de hiervoren genoemde oud-Consul-Generaal HAEFKENS¹⁾, wiens eenige dochter met den bekenden Uitgever GEORGE ACKERMANN gehuwd en buiten Londen in het romantisch Camberwell wonende, haren Vader nog al eens naar Engeland lokte. Hij zelf die in Amerika, met name in de Vereenigde Staten, zoowel als te Paramaribo het lot der Negers had gadeslagen en die met den warmsten ijver voor de vrijlating dier ongelukkigen beziel was, voerde mij terstond daags na mijne komst, in Exeter-Hall, waar ik de zaak der menschheid en van de uitbreiding van het Christendom door den Rev. KNIBB kersversch met een' Neger uit Jamaica, uit Afrika, teruggekeerd met vuur hoorde bepleiten en ruime liefdegaven zag inoogsten. Die zaak der Slaven bleef mij van dien tijd af als een heiligen pligt in het gemoed geprent, en wat ik van 1841 af met mijne Vrienden te Utrecht tot bevordering der Vrijlating — veel of weinig — heb kunnen verrigten, was er de vrucht van. Het was in dat oogenblik gansch niet te voorzien, tot welken werkkring ik eerlang zou geroepen worden en toch springt het in het oog, van welk nut voor de degelijker studie van Staats- en Volkenregt, van Strafvordering en Strafrecht, de aanschouwing van hetgeen men niet uit de boeken leeren kan, voor

---

1) Later Consul-Generaal in Griekenland. (Brief uit Athene, aan mij 17 Januarij 1855).

mij moet geweest zijn. Of kon het voor mijne ontwikkeling onverschillig zijn, dat ik eene zitting van het Hoogerhuis en ook van het Huis der Gemeenten bijwoonde; dat ik den Premier Lord MELBOURNE en Lord BROUGHAM hoorde, dat ik met eerbied en ingenomenheid voor het standbeeld van GEORGE CANNING stond en overal de hulde aan beroemde mannen hetzij in de Westminster-Abdij of elders toegebracht, ontwaarde; dat ik in Bowstreet de voorloopige informatiën en verhooren in de zaak van den moordenaar van Lord RUSSELL, den oom van Lord JOHN, te weten van den Zwitser COURVOISIER, met de meeste openbaarheid zag behandelen en afnemen, en een paar uren later, de Examination of Courvoisier in alle bijzonderheden in de voornaamste bladen letterlijk afgedrukt lezen kon en deels aan alle hoeken der straten aangeplakt? Ik zwijg van al de schatten van het Britsch Museum, van eene Vergadering der Royal Geographical Society, waar ik den vermaarden reiziger ROBERT SCHOMBURGH wegens de beschrijving van Britsch Guyana in een prachtig plaatwerk opgenomen, met de groote gouden medaille zag bekroonen. — Maar tot mijn spijt miste ik de eenige gelegenheid te Londen, waar hij toen Ambassadeur van Frankrijk was, met GUIZOT persoonlijk in aanraking te komen. Reeds vijf jaren vroeger, in 1835, had ik van dien Staatsman, toen Minister van Publiek Onderwijs, een officieele en eigenhandige dankbetuiging voor De verdiensten onzer Voorouders op diplomatisch gebied ontvangen, waarin de lofspraak van GUIZOT op ons voorgeslacht tekstueel was ingevlochten, en welk boekje Vriend BOXMAN niet verzuimd had te bezorgen, toen

hij in die dagen Parijs bezocht¹⁾. — Mij nu op zoo geringen afstand van het voorwerp mijner veeljarige vereering bevindende, gaf ik GUIZOT schriftelijk mijn wensch naar een onderhoud te kennen, waarop ik per keerende post, een beleefd antwoord kreeg met bepaling van dag en uur. Ik zorgde dan ook dáár te zijn op Manchester-place en Hertford-House, het toenmalig Hôtel der Fransche Legatie, maar vernam tot mijn grievend leedwezen, dat de Gezant juist even te voren, in allerijl was verplicht geweest, aan een of ander dringend opontbod of uitnoodiging gehoor te geven. Het was een tijd van groote en algemeene Europesche spanning wegens het Oostersch geschil, toen het Concept-Tractaat, door Lord PALMERSTON met Rusland en de twee andere Kabinetten van Weenen en Berlijn, achterbaks tegen Frankrijk beraamd en voorbereid werd. Ik heb derhalve mogen gelooven, dat zonder zulk gewichtig beletsel, GUIZOT mij dien *faux bon* niet zou gespeeld hebben. — De zaak was niet te verhelpen, daar mijne terugreis op den volgenden dag moest plaats hebben. In latere jaren, heb ik zijdelings door groete en toezending van stukken²⁾, een en andermaal nog wel eens een teeken van aandenken van den thans overleden Staatsman en Geleerde ontvangen.

---

1) Onder mijne papieren vond ik dezer dagen, mijne openings-rede van den Cursus op 23 September 1874, handelende over den Staatsman-Geleerde GUIZOT (36 bl). Het volgende jaar (23 September 1875) sprak ik over De pligt van den Leeraar van Staats- en Volkenregt in deze dagen (27 bladz.).

2) Billet van den Consul-Generaal DE CAZES te Amsterdam, 24 April 1844. Ook ontving ik de brieven van den Minister VILLEMMAIN, van welke hierna de rede is, door tusschenkomst van den Minister van Buitenlandsche Zaken GUIZOT en van de Fransche Legatie te 's Hage.

Wat mij ook zeer leed was, in Finsbury-square deed ik vergeefsche moeite den Rev. FLETCHER aan te treffen, in wien ik den welwillenden Geestelijke die mij in 1821 te Antwerpen gezegend had, hoopte terug te vinden. Hij was afwezig, maar naar eenige regelen, even vóór mijn vertrek, in mijn Hôtel bezorgd, te oordeelen, had ik in den persoon niet misgetast. — Ik mag niet nalaten, hier mijne erkentelijkheid uit te drukken voor al de goedheid, mij zoo door den Heer HAEPKENS als door zijn dochter en den Heer ACKERMANN bewezen: ik was er niet enkel buiten Londen te Camberwell, maar ook in het algemeen kantoor der firma (the Strand) een paar malen aan den gullen disch, en onder het geleide van den forschen, krachtig gebouwden Burgemeester van Leerdam, wiens hooge gestalte hem gemakkelijker dan anderen, door het gedrang in de volkrijke stad den weg baande, kreeg ik veel te zien wat mij anders ontglipt ware. — Zelf heb ik echter ook veel en bijna in alle rigtingen, te voet of per cab, ter zake van die commissie der Schilderijen, hetzij de City of het Westeinde van Londen, eenzaam doorkruist, de Schouwburgen Covent-Garden en Drury-Lane bezocht, den Hamlet en the Merry Wives of Windsor van SHAKSPEARE zien opvoeren, en hoeveel meer niet genoten, waarvan de indruk na volle 40 jaren (1840—1880) zoo frisch en levendig bij mij is, alsof ik er gister geweest ware . . . . .

Maar welk een contrast, het onaanzienlijk Gorinchem en de onmetelijke wereldstad! het bezield en

bezielend publiek leven in Groot-Brittannië, en het al doffer en doffer, ingekrompen en impopulair, welhaast zieltogend Regeringstelsel van WILLEM I, want nog weinige maanden en de onvermijdelijke abdicatie van den vroeger zoozeer gevierden Monarch was daar (7 October 1840). — En men vond er reeds genoeg die mijn in 1832 gehouden, toen zóó ergerlijk gedrag begonnen te begrijpen en mij gelijk te geven.

Wij waren dan nu, in de eerste helft van Junij 1840, weder in onze kleine woning dankbaar vereenigd, al bleven wij niet vrij van knellende huishoudelijke zorgen, of van de teleurstellingen van verschillenden aard, in de regtspraktijk; toen niet lang daarna, een Engel uit den Hemel, in de gedaante van den goeden Neef VAN MARLE, ons met de blijdeste boodschap verraste, en ons eensklaps eene glansrijke en onbezorgde toekomst voorgespiegeld werd. — Nooit had ik mij in de eerste jaren na mijne Promotie te Leiden, met een Professoraat durven vleijen, maar na ons huwelijk was het denkbeeld van zulk eene verwisseling van stand en werkring wel eens bij mij opgekomen, nadat mij verzekerd was, dat deskundigen, zelfs Hoogleraren zoodanig uitzigt als gansch niet onwaarschijnlijk, aan mijne Vrouw en andere nabestaanden al lang hadden geopend. En inderdaad was ik in 1839, ten gevolge van het vertrek van HUGO BEIJERMAN naar Amsterdam, met Mr. G. MEES Az. en met mijn hartelijken Groninger Vriend Mr. T. P. TRESLING, te Deventer voor den Leerstoel van Nederlandsche Taal en Geschiedenis op de voordragt geplaatst. — Doch, zoo die poging had gefaald, behoefde ik dit waarlijk niet te betreuren. Want VAN MARLE kwam mij polsen of ik mij de be-

noeming tot opvolger van mijn ouden Leermeester BIRNBAUM te Utrecht zou laten welgevallen, op een inkomen (jaarwedde en emolumenten te zamen) plus minus *f* 5000 bedragende ¹⁾? — Stel u in onze benarde omstandigheden, behalve die eervolle verplaatsing in vakken aan mijne geliefkoosde studiën gewijd, stel u de mogelijkheid van die materiele uitredding voor, en oordeel over het gevoel dat ons bij die zeer geheime en vertrouwelijke mededeeling, moest doordringen! — Geene geringe hinderpalen waren te overwinnen. Want aan gevaarlijke mededingers zou het niet ontbreken en vele maanden zouden verloopen, vóór — hetzij dan in dezen of genen zin, ten gunste van dezen of dien aanbevolen Candidaat, de zaak haar beslag kreeg. Men vindt er de blijken van in de Brieven van ANTON REINHARD FALCK aan den oud-Gouverneur-Generaal van Neêrl. Indië VAN DER CAPELLEN, en aan beider Secretaris en vertrouweling, den Raadsheer SCHWAITHER ²⁾. — „Mijne objectie tegen VREEDE, meldde FALCK, toen Gezant te Brussel, zoude niet bestaan in zijne te groote liberaliteit, maar hierin dat hij een aankomeling in de Historie ³⁾ en niet in de Jurisprudentie is. — Van STAR NUMAN had ik nog al opinie; FORTUYN ni vu, ni connu.” — Maar men sprak ook, en niet vreemd, van DE BOSCH-KEMPER, die juridisch zeker veel meer aanspraak had dan ik. Bovendien was er een geleerde, die al nam hij de beroeping niet aan,

1) Den 22 Junij 1840 (brief van 24 Junij).

2) Brieven, bl. 380, 388 (7 October 1840).

3) Later, den 21 Julij 1842, schreef de Baron DE REIFFENBERG mij: „M. FALCK, dont je fréquente la maison, vous estime fort, nous nous entretenons souvent de vous” etc. (zeker wat sterk gekleurd).

desniettemin de eer der benoeming wilde smaken, namelijk DEN TEX; — en zoo deed zich het zonderling geval voor, dat voor de Utrechtsche vacature twee geboren Tilburgenaars, DEN TEX met mij, op de eerste voordragt door Curatoren gesteld werden. — „Wat zal de plaats, die u en mij het levenslicht het eerst deed aanschouwen¹⁾, de plaats waar eenmaal onze wieg op stond” daarbij gevoelen? Welligt niet veel, wat wij ook geen regt hebben haar kwalijk te nemen, daar zij voor onze vorming en ontwikkeling niet veel deed”²⁾. Zoo schreef mij DEN TEX zelf bij de gelukwensching met mijne benoeming, den 13 Februarij 1841. — Hoeveel ijver en moeite VAN MARLE zich te mijnen behoefte zal hebben moeten getroosten om aan de zaak die gelukkige wending te geven en de candidatuur van STAR-NUMAN te verijdelen, die reeds eenige jaren dienzelfden Leerstoel loffelijk had vervuld en tot de sieraden der Utrechtsche Hoogeschool uit de behoorders van VAN HEUSDE en van SCHRÖDER werd gerekend, terwijl zijn Vader de Hoogleeraar Dr. A. NUMAN zelf als Directeur der Vee-Artsenij School te Utrecht algemeen geacht en bemind was, zal men uit hetgeen DEN TEX verder ten voordeele van STAR-NUMAN bijbrengt, wien hij boven mij zou hebben verkozen, gereedelijk beseffen. „Ontveinzen mag ik het niet, zoo gaat hij voort, dat ik het wenschelijk had gerekend, dat, zoo men tot eene verdere benoeming (na het be-

---

1) In onze jeugd droeg Tilburg roem op den Primus van Leuven ANTONIE VAN GILS en op de schilders VAN SPAANDONCK.

2) Uit de Dankbare vermelding van hetgeen ik als knaap te Tilburg aan de Fransche School van den Heer LOUIS DE PUT verschuldigd was, blijkt dat ik het aldaar beter dan DEN TEX in zijne jeugd, had getroffen.

danken van DEN TEX) overging, men zich er van had verzekerd, of NUMAN, casu quo, eene verplaatsing van Groningen naar Utrecht zich zou hebben laten welgevallen ¹⁾. — De gunstige wijze, op welke hij vroeger zich had doen kennen, zijne aanvankelijk met gelukkig gevolg bekroonde Leeraars-betrekking te Groningen, zijne relatie tot de Utrechtsche Hoogeschool, van welke hij vroeger een zoo waardig kweekeling was, mogten, naar mijne meening, in de eerste plaats het oog op hem doen vestigen ²⁾. Zoo men dat al niet mogt gedaan hebben en dadelijk u voorgedragen, hebt gij dat ongetwijfeld aan de dringende aanbeveling van hem zelve te danken, wiens plaats gij te Utrecht zult gaan vervullen, en die u eenmaal als Leermeester is mogen te beurt vallen ³⁾. Vleijender aanbeveling kon u zeker niet geworden. Het is zoo onder de gunstigste voorteekenen, dat gij uwe nieuwe betrekking zult mogen aanvaarden." — De gelukwensching was dus eene tamelijk flauwe, en had drie dagen overweging vereischt. — Hartelijker waren de brieven van den ouden BROES en GROEN VAN PRINSTERER ⁴⁾, om niet van oude School- en Academie-Vrienden ⁵⁾ of van aanstaande Utrechtsche Ambtgenooten

---

1) Alsof dit eene minuut twijfelachtig ware geweest.

2) Prof. TYDEMAN (brief van 24 Junij 1840 aan mij) was ook voor NUMAN en nog meer voor Mr. F. DE GREVE, toen te Franeker, sedert President van den Hoogen Raad der Nederlanden.

3) DEN TEX bedoelt BIRNBAUM, maar de aanbeveling van HOLTJUS zal wel krachtiger geweest zijn.

4) 3 Maart 1841 (onder voorbehoud echter).

5) Een die als medicinae Doctor destijds te Bodegraven gevestigd (sedert te Goes) C. A. VAN RENTERGHEM zich met den ouden bijnaam MISSOLONGHI noemde (14 Febr. 1841).

(G. J. MULDER en van F. J. DOMELA NIEUWENHUIS ¹⁾) te gewagen. — Van THORBECKE ontving ik dezen brief, den allereersten, waarmede hij mij ooit had ver-eerd, schoon ik hem, evenals TYDEMAN en LUZAC, nooit had vergeten, wanneer ik het een of ander geschrift had uitgegeven ²⁾).

„Terwijl ik U, waarde commilito en aanstaande Collega, nevensgaande redevoering zende ³⁾, wensch ik U met uwe benoeming, van harte geluk. Zij heeft mij, in meer dan een opzigt, verblijd. Gij zult het, in de eerste jaren vooral, geloof ik, nogal druk hebben. Het auditorium eischt wederom eene andere voorbereiding, dan de balie. Men wordt zulk eene dagelijksche taak eerst door oefening meester. Gij hebt mooie vakken, en waarin bij ons te lande nog veel te doen is. Gij zijt de man om te zeggen: hoe meer, hoe liever.

Ik dank U zeer voor de stukken onlangs van U ontvangen, inzonderheid voor het genoeg dat zij mij gaven. Wil mij dergelijke genoeg dikwijls verschaffen, en mij steeds gelooven.

Uwen opregten en dienstv. Vriend,
J. R. THORBECKE.”

„WelEdel. Hooggeleerde Heer Mr. VREDE,
benoemd Hoogleeraar te Utrecht,
Gorcum.”

1) 11 Febr. 1841 (NIEUWENHUIS).

2) „Leiden 20 Febr. 1841.”

3) De Rectorale Oratie over SIMON VAN SLINGELANDT (vertaald uit het Latijn in de Historische Schetsen). Den 29 September 1841 zond hij mij zelf het 1ste Deel „der nieuwe Aanteekening (op de Crondwet), waaraan ik (zoo schreef THORBECKE nu wel wat te al te nederig jegens zijn voormaligen discipel) een welwillende ontvangst toewensche.”

Dat die brief van mijn gewezen Leermeester hoe karakteristiek afgemeten, maar dan toch zeer welwillend, mij zeer aangenaam was, spreekt van zelf. Ook de *Arnhemsche Courant* juichte mijne benoeming toe, gelijk het op en na 10 Februarij 1841, toen de *Staatscourant* de tijding mededeelde, van alle zijden gelukwenschingen regende ¹⁾. In het *Weekblad van het Regt* van 14 November 1840 was reeds het bericht der eerste voordragt verspreid, die ons nog zoo lang in angstige spanning zou houden. De streng behoudende, zoo niet anti-revolutionaire rigting van STAR-NUMAN, die bovendien met de zonen van den steeds veel vermogenden Minister VAN MAANEN persoonlijk bevriend was, had mijn mededinger in de hoogste kringen der Residentie warme voorstanders verschaft. Maar ook neef VAN MARLE had voor mij niets ongeproefd gelaten, en WILLEM I regeerde niet meer ²⁾. Op den President-Curator oud-Gouverneur-Generaal VAN DER CAPELLEN had ongetwijfeld een dubbel schrijven te mijnen gunste grooter invloed geoeffend; vooreerst dat van zijn voormaligen Academie-Vriend te Göttingen, mijn Oom den Staatsraad in Oldenburgsche dienst SUDEN, wien ik op raad van VAN MARLE, van de toedragt der zaak en van mijne kansen na het

---

1) Een bakker uit de buurt waar ik te Gorinchem woonde, kwam des morgens te zeven ure, bij mij met de *Staatscourant* in de hand, aanloopen.

2) Brief van VAN MARLE uit 's Hage 5 Februarij 1841 (juist de dag van mijne benoeming): „Zoo op het oogenblik komt de heer FERRAND (Referendaris) bij mij om mij te zeggen, dat de Minister DE KOCK op eene spoedige afdoening der bewuste zaak aandringt, dat hij stelliger dan ooit uwe voordragt heeft besloten. De handelwijze van de geheele Juridische Faculteit te uwen aanzien kunt gij niet genoeg op prijs stellen.

vertrek van BIRNBAUM, kennis had gegeven; ten andere, dat van den oud-Secretaris van FALCK en CAPELLEN beide, den Raadsheer te Arnhem, Mr. G. J. C. SCHNEITHER, dien zijn Zwager den Rector BOSSE al vele jaren vroeger, met ingenomenheid over mij had hooren spreken. Het schijnt intusschen ten Hove in den Haag een hard dobbelen geweest te zijn, wie onzer, de Groninger Hoogleeraar STAR-NUMAN, dan wel de Advocaat te Gorinchem, het spel ten slotte zou winnen ¹⁾. — Met zijne ongedwongen openhartigheid heeft WILLEM II mij dit zelf op de audientie, toen ik naar het bestaand gebruik den Koning kwam bedanken, bij het binnentreden terstond verklaard: „Het is mij aangenaam u te zien, voegde de ridderlijke Vorst mij minzaam lagchende toe, men heeft mij gezegd, dat het uw voornemen was den Studenten utopieën te leeren.” — „Geene utopieën, Sire,” antwoordde ik, „maar waarheid.” „Nu, hernam de Koning, waarheid mag ik zelf ook; er waren er die mij uwe aanstelling ontrieden en daartegen waarschuwden; maar ik heb vertrouwen in u gehad.” — „Sire,” verzekerde ik, „dat vertrouwen zal niet beschaamd worden” ²⁾. — Deze rondborstige gedachtenwisseling heeft misschien meer dan iets anders te weeg gebracht, dat ik naderhand met de meeste naauwgezetheid, in plaats van tot het radicalisme of de Republiek over te hellen, de beginselen van het Constitutioneel Koningschap en de samenwerking van

---

1) „Een professorale competitie, die later is opgeworpen, en aan de zaak, een oogenblik, een bedenkelijk aanzien heeft gegeven,” (die van STAR-NUMAN) VAN MARLE aan mij, 5 Febr. 1841.

2) Zie De Twintigjarige strijd, bl. 227. Een edel voorbeeld (27 October 1857).

het Monarchaal, het Aristocratisch en het Democratisch beginsel — naar de leer van G. K. VAN HOGENDORP — onwankelbaar heb voorgestaan.

Tot het ontwerp van die „mooije”, maar veelomvattende vakken geroepen, en den 29 Maart 1841 het Professoraat met een plegtige Latijnsche Oratie zullende aanvaarden, had ik geen tijd te verliezen. Het bordje van den Advocaat verdween dadelijk van onze deur, en ik wees alles af wat de regtspraktijk kon betreffen. Maar behalve die Inwijdings-Redevoering van welker gunstigen of ongunstigen indruk zoo veel voor de toekomst afhing, had ik te Amsterdam nog een andere taak te vervullen, van welke ik mij waarschijnlijk wel had kunnen, doch niet begeerde los te maken. Juist eene week vroeger den 22 Maart wachtte mij eene in de Maatschappij van Fraaije Kunsten en Letteren, op aanzoek van HUGO BEIJERMAN te kwader ure opgelegde Spreekbeurt. In de Geschiedenis van Zweden destijds verdiept, en met den Troonsafstand van WILLEM I, die toen nog zoo versch was, voor den geest, had ik mij voorgenomen, de Regering en de Abdicatie van de geniale Koningin CHRISTINA in eene vrij uitvoerige Verhandeling uit de beste bronnen bewerkt, te bespreken, en liet mij niet van mijn stuk brengen, welke bezwaren VAN MARLE te regt tegen dien jeugdigen overmoed mogt aanvoeren. — Beide schepen liepen zonder ongeluk van stapel. — Men durft wat aan op twee en dertig-

1) Eerst op 22 Februarij bepaald.

2) Brief van den Secretaris der Maatschappij Mr. J. H. BURLAGE 14 Januarij 1841, alsmede van TACO ROORDA.

jarigen leeftijd¹⁾. . . . .

Welk een lotwissel! — Na te Gorinchem aan mijne Oratie over ANTONIUS MATTHAEUS, den eersten Hoogleeraar in het Strafrecht te Utrecht, de laatste hand gelegd te hebben, keerde ik eerst alleen herwaarts terug. — HOLTJUS had den wensch te kennen gegeven, die Rede eens met mij op zijne studeerkamer te doorloopen, misschien niet zonder grond beducht dat het er met mijn Latijn, na zoo lange verwijdering van de Universiteit, tamelijk schraal zou uitzien. Ik geloof niet dat hij op meer dan twee woorden aanmerking maakte, als van minder zuivere uitdrukking. — Vroeger had ik bij alle Curatoren, te beginnen met den President-Curator BARON VAN DER CAPELLEN²⁾, op den Huize Vollenhoven, voorts bij alle aanstaande Ambtegenooten, per rijtuig bezoeken afgelegd; na die persoonlijke kennismaking werd ik bij gelegenheid van den dies op 26 Maart 1841, tijdens de overdracht van het Rectoraat der Hoogeschool door Prof. ACKERSDIJK aan Prof. SWIJGHUISEN-GROENEWOUD, in de Senaats-Kamer door den Heer VAN DER CAPELLEN beëdigd, en werd mij des avonds door het Studenten-Corps in het Hôtel des Pays-Bas eene Serenade gebragt: aan het

1) De Advocaat (sedert Minister) LOTSZ (brief van 12 Febr. 1841 tot gelukwensching, met mijne benoeming) had mij ook nog 16 Maart te Dordrecht in Diversa, in zijne plaats, willen doen optreden!

2) Deze had mij zelf het eerst, den 14 Febr. 1841 met mijne benoeming geluk gewenscht, en mij verzocht mij met de verzending van een nevensgaanden brief „aan zijnen Vriend den Heer F. SUDEN” wel te willen belasten.

hoofd der Deputatie stond van wege de Juridische Faculteit, het tegenwoordig Lid der Staten-Generaal, President van het Munt-Collegie, Jhr. Mr. M. VAN ASCH VAN WIJCK. Ik was te levendig door dit mij nooit voorgekomen verschijnsel aangedaan en te diep ontroerd, dan dat ik mijn dank voor die onderscheiding zelfs dragelijk zou hebben kunnen uitstamelen. Dit schijnt evenwel de jongelieden niet tegen mij te hebben ingenomen. De plegtigheid der Oratie in het groot Auditorium, druk door allerlei Autoriteiten bezet, liep naar wensch af. En des namiddags gaf ik in het even gemeld Hôtel op het Jans-Kerkhof een groot gastmaal door Curatoren, Professoren en door eenige goede Vrienden en bekenden bijgewoond.

Nu viel de Paasch-Vacantie in: ik moest te Gorkum mijne zaken regelen, en daar mijne bezoldiging met den dag der Oratie een' aanvang nam, begeerde ik niet werkeloos te blijven, hoe vèr het jaar mogt verloopèn zijn. Ik gaf dus van de eerste dagen in Mei, tot de groote vacantie, een wèl bezochten cursus over de Wet op de Regterlijke organisatie van 28 April 1835, en was tevens verpligt in het Latijn de examens over het Strafrecht af te nemen, en bij de Promotiën in dezelfde taal te opponeren, na met de Doctorandi de Theses mijne verschillende vakken betreffende te hebben vastgesteld, wat inhoud en vorm betref. — Door Gods goedheid zag ik mij in staat gesteld, die pligten te vervullen zonder al te grove misslagen te plegen.

TWAAALFDE HOOFDSTUK.

Het Professoraat en mijne omgeving te Utrecht. — Zamenkomsten tot bevordering van de Vrijlating der Slaven. — Dood mijns vaders (23 April 1842). — Militaire Strafwetgeving. — Strijd met Thorbecke en met De Bosch-Kemper over de ratificatie van het Verdrag met België van 5 November 1842. — Opstellen in de Tijdgenoot. — Het Voorstel tot Grondwetherzienting van 9 December 1844. — Mijn geschrift: De Regering en de Natie. (Mei 1841—Mei 1845).

Een niet gering genoegen — laat ik liever zeggen een weemoedig genot smaak ik door Gods goedheid, bij het ongekunsteld op het papier brengen van deze Herinneringen, in het vermelden der namen en der deugden van die Afgestorvenen, wien ik veel te danken heb. Dit mag en moet ik wel in de eerste plaats van Neef en Nicht van MARLE getuigen, die beide tot hunnen dood, niet hebben opgehouden onze Vrienden en weldoeners te zijn, en zelfs bij onze kinderen bijna als Grootvader en Grootmoeder aangemerkt wilden worden. Hunne gemeenzame bekenden werden ook spoedig de onze: zij stelden er eene eer in, ons

al dadelijk in den zomer, bij menig uitstapje in de omstreken van Utrecht, in hunne eigen verstrooijingen op de gulhartigste wijze te doen deelen; op den meest vertrouwelijken voet met elkander omgaande, en altijd op ieder uur, welkom, gaven zij ons raad en wenken waar wij die in het eerst schenen te behoeven. En wij werden gewis door die betrekking tot de VAN MARLE's met meer dan gewone welwillendheid of voorkomendheid in de wegens hare zoogenaamde stijfheid niet zelden te onrecht uitgekreten stad, niet als vreemdelingen maar als te huis bejegend.

Na dit edel tweetal, ons in 1859 en 1863 ontvalen, voegt het met erkentelijkheid de waardige mannen te herdenken, wier Ambtgenoot ik eensklaps geworden was. Er leefde nog een Emeritus-Hoogleraar der Juridische Faculteit, Mr. HERMAN ARNTZENIUS¹⁾, die mij zooveel jonger, minzaam ontving, en aan wiens avonddich ik op het Professoren-kransje, een paar malen nog heb mogen aanzitten, maar die met HOLTIIUS niet eensgezind, aan onze Academische handelingen geen deel meer nam. Hij was een deftig maar hupsch Grijsaard, wien ik op bijna 78jarigen ouderdom, met zijne Schoonzonen SLOET TOT OLDHUIS, METELERKAMP en met enkele dankbare behoorders, VAN HOYTEMA onder andere, de laatste hulde heb bewezen.

Van mijn Leermeester HOLTIIUS is boven gewaagd²⁾,

---

1) Geboren te Zutphen 20 Maart 1765, overleden 15 November 1842; HOLTIIUS overleden 29 Maart 1861; ACKERSDIJCK 13 Julij 1861.

2) Maar niet genoeg van zijne trouw en genegenheid, vóór ik in 1841 herwaarts kwam. Ik vind van HOLTIIUS deze letteren van 22 Febr. 1839:

„Volgens uw verlangen zend ik u eenige Dissertatiën van zeer verschillen-

maar nog niet van zijn' Zwager, mijn nieuwen Collega, den grijzen J. R. DE BRUEIJS, die wegens zijn meer gevorderde jaren, onze Deken mogt heeten. Met dien braven man heb ik het onveranderlijk goed tot het laatst kunnen vinden. Ook hij — klein en onaanzienlijk van voorkomen, terwijl ARNTZENIUS een hooge gestalte had, — was niet minder deftig in zijne vormen, en geleek een' scherpzinnig Raadsheer, hoedanig zijn Vader eerst te 's Hertogenbosch, daarna te 's Gravenhage geweest was. — Noord-Brabant was in onze Faculteit door hem, ACKERSDIJCK en mij vertegenwoordigd: misschien begunstigde die omstandigheid ook voor een deel, onze vriendschappelijke verhouding. In zijne jeugd had hij te St. Oedenrode gewoond, en zijne Ouders waren zeer bevriend met Mr. BOUDEWIJN DONKER-CURTIUS, den geestigen Schrijver van het Legaat van GILL'S BLASIUS STERN, en Vader van den lateren President van den Hoogen Raad der Nederlanden en van DIRK DONKER. Hij wist allerlei naïve trekken van dien anders zóó bekwamen Regtsgeleerde, den hoofdontwerper met Mr. C. T. ELOUT van de Proeve van Nederlandsche Codificatie, (1801, 1804) bij het Staatsbewind ingediend, onderhoudend te verhalen, en zag

---

den inhoud: politieke, antiquarische en uit het Hedend. Jus Privatum, met een paar stukjes van mij zelve, die misschien ter zake onzer vroegere betrekking, eenig belang voor u hebben zullen. — Gij ontvangt dus in 't geheel dertien stuks: het pakket dacht mij te groot om er den Heer VAN MARLE mede te belasten; ik zend het dus lang den gewonen weg.

In verwachting u spoedig hier te zien, (voor de Spreekbeurt in het Lees-Museum, denk ik) volgens afspraak van BERRIER (de Souvenirs van den Advocaat, den Vader) verzeld, met alle achting:

Uw Dw. Dr. en Vriend,
A. C. HOLTJUS."

ons gaarne, evenals HOLTJUS, aan zijne wèl voorziene en door leerrijke gesprekken nog meer gekruide tafel. Te Deventer, welks bombardement hij en zijne Overijsselsche Echtgenoot (VAN RHIJN) te verduren hadden, waren de Hoogleeraren SLUITER en FRANSEN VAN ECK zijne beste vrienden geweest: hij had echter ook nog al verkeerling gehad met het Lid van het Uitvoerende- en het Staatsbewind Mr. A. G. BESIER, en, nu en dan, den oud-Raadpensionaris SCHIMMELPENNINCK ontmoet. — Een der beste kweekelingen van den Hoogleeraar DE RHOER, blijkens zijne fraaije Dissertatie over de onteerende straffen, sprak hij met ingenomenheid van dien Leermeester, sedert zijn Ambtgenoot, en een van mijne Voorgangers op het gebied van Natuur-, Staats- en Volkenregt. — Als Schoonbroeder van het uitstekend Lid van het Hoog Gerechtshof, daarna ook van den Hoogen Raad, Mr. E. R. VAN NES VAN MEERKERK, was DE BRUEYS insgelijks met diens Broeder, het wakker Lid der Staten-Generaal Mr. J. J. VAN NES te Zuilen, bevriend — en werd ik zelfs eens bij dezen en zijne eerste Echtgenoot met de drie Leden der Faculteit, DE BRUEYS, HOLTJUS en ACKERSDIJCK, op een groot feest, met Leden der familiën DE MAUREGNAULT en VAN HOORN VAN BURGH genoodigd; — als aanhangsel natuurlijk der oudere Ambtgenooten, maar desniettemin een blijk van de genegenheid, die men mij toedroeg. — En ik hoorde dáár en in zulke omgeving, in de jaren van finantiele crisis (1841—1844), veel over 's Lands toestand, met oud-Republikeinsche rondborstigheid spreken. — Ik weet niet meer wat de aanleiding mag geweest zijn, maar eens aan de Academie voor een examen of promotie binnenkomende,

terwijl HOLTJUS en ACKERSDIJCK er nog niet waren, zeide de goede DE BRUEYS dat hij eene grief tegen mij had en dat hij mij openhartig de waarheid moest zeggen, na welke verklaring en zijn gemoed uitgestort hebbende, dezelfde heuschheid van den Grijsaard ongekrenkt heeft voortgeduurd. — Ik behield den ouden man tot Februarij 1848, wel afgeleefd, maar nog niet Emeritus zijnde; aan zijn sterfbed droeg hij mij het een en ander op wat mij thans is ontglipt. Doch ik had bij dit overlijden er groote voldoening van, dat ik Rector Magnificus van 1845—1846 en als zoodanig door de jongelieden uitgenoodigd mijn portret voor den Studenten-Almanak te doen plaatsen, (eene nieuwheid die sedert regel is geworden), dit als eene onbescheiden aanmatiging tegenover mijne oudere Collega's, standvastig had geweigerd, en hen overreed de zeer wèl geslaagde beeltenis van den regtschappen DE BRUEYS vóór hun boekje te doen prijken.

Met ACKERSDIJCK waren mijne betrekkingen al vroeg regelmatig en menigvuldiger, ten gevolge van onze overeenstemming in het bevorderen der Vrijlating van de Slaven, sedert den grooten Engelschen maatregel allengs aan de orde geraakt, maar verschillende rededen hebben steeds belet, dat de toon zóó hartelijk tusschen ons werd als met DE BRUEYS¹⁾.

---

1) Van de aangename, gulle verhouding tot de twee Zwagers van den aanvang af, getuigt de brief van HOLTJUS aan mij uit Besselich, Burgemeesterie Thal Ehrenbreitstein, 13 Augustus 1841, met eenige nuttige wenken voor mijn cursus van Strafrecht. — En dat mijne betrekking tot ACKERSDIJCK, tot den einde toe vriendschappelijk is gebleven (al verschilde onze zienswijze wel eens) toont nog zijn brief aan mij uit Parijs 20 October 1860.

Persoonlijk echter had ik al in het tweede jaar van mijn verblijf te Utrecht het voorregt in dien Zondag te worden opgenomen, tot welke HOLTJUS en ACKERSDIJCK, zoowel als VAN MARLE, sinds vele jaren hadden behoord, en tot welken geene dames den toegang hadden, doch waar in taal en oordeelvelling over de gebeurtenissen van den dag, over de handelingen der Regering, gelijk over allerlei wetenschappelijke onderwerpen, de meest mogelijke vrijheid heerschte. — Een tal uitnemende mannen, specialiteiten elk in hun vak, versierden of verlevendigden dien kring, waarin het vonkelend vernuft van VAN MARLE schitterde. Den ouderen Broeder van den Generaal NEPVEU (met name JEAN AUBIN) moest men er de omni re scibili hoo- ren debatteren, met SUERMONDT (G. D.) den oud-Muntmeester, over de munt; met G. J. MULDER over de Scheikunde; met ACKERSDIJCK over de Kolonien, in 't bijzonder over de Vrijlating der Negers, tegen welke hij, die weleer te Demerary en Essequibo was geweest, met drift en overtuiging uitvoer; — men hing een andermaal aan de lippen van den Inspecteur-Generaal der Registratie Mr. GUALTHERUS HOLTJUS, broeder van den Hoogleraar, of van den Bewaarder der Hypotheken, Secretaris van het Collegie van Curatoren Mr. L. CRAEIJVANGER¹⁾, waar het Regeringsdaden van den Minister van Justitie en van Finantien VAN HALL betref, of wel vroeger de mislukte plannen

---

1) Vertrouwelijke brief 20 Aug. 1847 (aan mij) het verlangen uitdrukkende naar „eenige nadere berigten omtrent de studien en de stukken uitgegeven” door mijn lateren Ambtgenoot DE GEER, wien HOLTJUS gaarne tot Extra-ordinair Professor in de Regten benoemd zag. — HOLTJUS was toen te Genève.

van ROCHUSSEN, door ACKERSDIJCK bestreden; — men twistte met elkander over de groote Leeningswet van 6 Maart 1844. Men luisterde naar het Verslag der reizen van SUERMONDT, uit Griekenland, Konstantinopel, Egypte en zelfs uit Nubië teruggekeerd; van HOLTJUS uit de eilanden Gothland en Sicilië; van ACKERSDIJCK uit Spanje en Portugal. — Mannen van Letteren of van den meest verfijnden smaak op het gebied van Schilder- en Beeldhouwkunde, J. HORASICCAMA, ROOSMALE NEPVEU en SUERMONDT al weder lichtten ons op een of ander punt voor; — De Procureur-Generaal CAZIUS met een Belgische vrouw gehuwd en die tijdens den opstand te Luik was gevestigd, wist veel van de voornaamste drijvers DE SAUVAGE, enz. mede te deelen en hoe de slappe Gouverneur SANDBERG het hoofd verloren had, en wie, en wat niet al meer? — Van tijd tot tijd vereerden oudere Leden van den Zondag, VAN DAM VAN ISSELT en J. K. VAN GOLTSTEIN ons met hun bijzijn, of wel werd een of ander vreemde door een Lid geïntroduceerd. — De gewezen Gouverneur van Drenthe en Gouverneur-Commissaris des Konings in Noord-Holland, de eerbiedwaardige Mr. D. J. VAN EWIJCK ¹⁾, hernam onder ons, als een der Stichters van dien gezelligen kring, rechtens zijne plaats, en hoeveel wijsheid kon men niet al weder uit dien mond opvangen? Ook leefde de herinnering voort aan de overleden

---

1) Briefje van dien President-Curator, mede-Lid der Directie van het Utrechtsch Genootschap, 5 Junij 1856: „Heden morgen ben ik bij U.H.G. geweest voornamelijk om u te zeggen, dat ik morgen vroeg uit de stad ga, naar mijne oude Provincie Drenthe,” enz.

Vrienden, PH. RAM, wien ik veel van den Admiraal VERHUELL had hooren vertellen, en aan den Inspecteur Essayeur-Generaal POELMAN, die ons eens zeer rijkelijk op oesters en fijne wijnen onthaalde, enz. — Het gansche personeel van den Zondag woonde met den Generaal NEPVEU, eens bij Dr. G. SIMONS, toen met de droogmaking van de Haarlemmermeer belast, de werking van den kolossalen LEEGHWATER bij; — een andermaal waren wij te Hilversum de dischgenooten van den Heer en Mevr. ROOSMALE NEPVEU, welk hoogst achtingswaardig mede-Lid bij zijne verhuizing, onzen kring had verlaten, en zoo wisselde zich telkens het nuttige en aangename in ons midden af; — een kring welks wederga in het geheele Land vruchteloos kon worden gezocht, maar die helaas is uitgestorven; ik zelf was daarvan — zeide men — de BENJAMIN.

Een zuiver wetenschappelijk gezelschap, was de van ouds bestaande Woensdag, waar ieder Lid beurtelings voor de vuist of vrije voordragten over een onderwerp uit zijne vakken en te zijner keuze hield. Dáár hoorden wij tot kort vóór zijn overlijden, den wijsgeer SCHRÖDER over DANTE en HOMERUS, — later VAN MARLE over OSSIAN; dáár blonk de sierlijke welsprekendheid met degelijke kennis van J. HORA-SICCAMA uit, en van den ouden R. VAN REES, van G. J. MULDER en van enkele andere Leden van den Zondag; ook van J. DE WAL, toen Substitut-Advocaat Fiscaal bij het Hoog Militair Geregts-hof, vernamen wij veel wetenswaards.

Van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap, als naar gewoonte, na mijne benoeming tot Professor in

1841 Lid geworden¹⁾, maakte men mij in 1844 Lid van het Bestuur, en deed ik met MULDER het voorstel tot het houden van die Sectie-Vergaderingen²⁾ des avonds vóór de Jaarlijksche Algemeene Vergadering die — hoewel niet meer zooveel teekenen van leven gevende als vroeger, evenwel nog niet geheel verval- len zijn. — Al die zamenkomsten, bij ACKERSDIJCK eenige jaren lang, des Maandags ter zake van de Vrijlating der Slaven; des Donderdags — in den winter — wegens de Spreekbeurten in het Lees- Museum, waarvan — gelijk VAN MARLE schetste, de Volksstem (de Algemeene Vergadering) mij ook tot Commissaris had verkozen; — de Zondag en de Woensdag; de Vrijdag-avond voor de Thee- bezoeken der Studenten bestemd, — al die zamenkom- sten roofden veel tijd.

Herhaaldelijk is de rede geweest van pogingen tot bevordering van de afschaffing der Slavernij in onze Overzeesche Bezittingen. De lectuur van den Anti- Slavery Reporter en de overkomst der Leden van

---

1) 25 Junij 1841. Eigenhandige mededeeling van den Hoogleeraar J. F. L. SCHRÖDER. (26 Junij). Honorair Lid 26 Junij 1877. Billet van R. MELVIL VAN LIJNDEN.

2) Missive van Prof. R. VAN REES: „De Directie van het Utrechtsch Genootschap heeft het Voorstel wegens de verandering der werkzaamheden op de Algemeene Vergadering aangenomen, en mij opgedragen om met U en Collega MULDER eene nadere redactie van dat voorstel te maken,” enz. (15 Junij 1844). — Van een Oudheidkundig Genootschap, waarvan men in de dagbladen (brief van Prof. TYDEMAN 20 Januarij 1843) den geleerden VAN ASCH VAN WIJCK President, den Heer BEELDSNIJDER VAN VOSHOL Thesaurier en mij Secretaris noemde, heugt mij niet veel. — Enkele malen zijn wij in het IJzeren Hek, zoo ik wèl heb, bijeen gekomen. Het was de kiem van het thans bloeiend Historisch Genootschap.

de Redactie uit Londen SCOBLE en ALEXANDER, alsmede de geschriften van den jongen Amsterdammer DE NEUFVILLE wekten in sommige steden, met name ook te Gröningen, genoegzame belangstelling, om aan eene Algemeene Vergadering hier of daar te beleggen, te kunnen denken. — De anti-revolutionairen met den President der Handel-Maatschappij den Heer VAN OUDERMEULEN, GROEN VAN PRINSTERER, DIRK VAN HOGENDORP enz. aan de spits, noodigden ons nog in het laatst van 1841 tot dat einde in den Doelen te 's Hage uit; met ACKERSDIJCK en SLOET TOT OLDHUIS uit Zwolle, waagde ik het — weinige maanden geleden, een nog zoo onbeteekenend persoon, — de meeting bij te wonen, waar ik niet vermoedde, en althans niet verlangde de breekspel te zullen moeten zijn. Want GROEN VAN PRINSTERER had zich van den aanvang af jegens mij zeer welwillend betoond, en mij reeds te Gorkum met een exemplaar van zijne Bijdrage tot herziening der Grondwet in Nederlandschen zin vereerd. — Ik zie nog de lange tafel voor mij, waar bovenaan de President VAN OUDERMEULEN en zijn Secretaris DE NEUFVILLE gezeten waren; aan de eene zijde al de Vertegenwoordigers der anti-revolutionaire rigting uit de Residentie (de zeven Haagsche wijzen enz.) tot dat aan het beneden-einde de Hoogleeraar VAN OORDT van de Groninger School volgde, naast wien ik plaats had genomen; — na mij, W. C. MEES, ACKERSDIJCK, SLOET TOT OLDHUIS enz., van de liberale kleur, alle aan de andere zijde. — Zij, die ons hadden opgeroepen, wilden ons hunne eenzijdig geformuleerde Statuten en een Gebed vóór elke zamenkomst te houden, opdringen, waarin de

Leer der Revolutie, de beginselen van Vrijheid, Gelijheid en Broederschap op zulk een toon werden gewraakt, dat men ons een valstrik scheen te willen spannen! De zaak in omvraag gebragt zijnde, stemde de geheele anti-revolutionaire zijde als één man voor — de Hoogleeraar VAN OORDT misschien een weinig verbluft of geen lust hebbende zoo onmiddelijk te vechten, zeide eerst het Advies van anderen te willen hooren. Minder bedaard of in mijne hoedanigheid van Professor in het Staatsregt en als Kleinzoon van PIETER VREEDE niet zoo neutraal meenende te mogen blijven, verklaarde ik mij ronduit tegen en geraakte in geschil met GROEN VAN PRINSTERER ¹⁾, maar wel het vinnigst met den Raadsheer in het Hof van Zuid-Holland DIRK VAN HOGENDORP, en wel bespeurende dat ons zamenzijn met de aanéngesloten wederpartij door onafgebroken of telkens herlevende twisten onvruchtbaar zou blijven, nam ik mijn hoed en ging heen. Geene tien minuten waren verstreken of ik zag SLOET, ACKERSDIJCK en MEES even teleurgesteld opdagen. Wij keerden derhalve onverrigter zake naar Utrecht terug, en beraamden dáár, onder Voorzitterschap van ACKERSDIJCK, vervolgens de middelen om de uitgave van een Tijdschrift aan de bevordering van de Vrijlating der Slaven voornamelijk gewijd, door eene Vereeniging van geestverwanten in het gansche Rijk, tot stand te helpen brengen. Dit gelukte en vier Jaargangen van

---

1) GROEN had hier dus een proefje van de in zijn oog „gevaarlijke beginselen, mij door velen toegeschreven,” en die eene dergelijke strekking hadden (3 Maart 1841). Hij kon alzoo mijne benoeming niet „met blijdschap vernomen hebben.” — Wij bleven echter tot zijn dood (18 Mei 1876) op vriendschappelijken voet, in weerwil van den strijd der beginselen.

„Bijdragen tot de kennis der Nederlandsche en der vreemde Kolonien,” zijn er de vrucht van geweest. Meer dan de helft van den arbeid werd door onzen edeldenkenden en onvermoeiden Secretaris Dr. A. S. RUEB verrigt, die het Engelsch volkomen magtig en ook in andere talen bedreven, de lastige briefwisseling buiten- en binnenslands bovendien had te voeren. Veel hadden zich ook aan de zaak laten gelegen zijn de mede-Redacteur P. HORA-SICCAMA, van wien enkele keurige opstellen in onze Verzameling prijken, de oud-Consul-Generaal HAEFKENS, die het Leven van den Neger FREDERIK DOUGLASS vertaalde en zijne eigene opmerkingen uit de Vereenigde Staten van Noord-Amerika over de afschuwelijke Strafwetgeving en willekeur in het handhaven der slavernij onbaatzuchtig mededeelde. — Mijne medewerking evenals die van mijne Vrienden Mr. P. A. BROERS en Mr. W. J. VAN HOYTEMA was meer nominaal; wij gaven eigenlijk niet veel meer dan onze avonden ten beste, of trachtten anderen tot deelneming op te wekken en aan te sporen; bij THORBECKE deed ik dit schriftelijk te vergeefs. Hij was zeker niet gezind, om zonder kompas, onder den Gezagvoerder ACKERDIJK, met ons op goed geluk, in zee te steken: die twee masten op één en hetzelfde schip waren onvereenigbaar. — Welke anders in dien rustigen tijd, onze vriendschappelijke verhouding was ¹⁾,

---

1) Brief aan mij, van 29 September 1841:

„Het was mij, bij mijne wederkomst uit Gelderland, tot mijn groot leedwezen onmogelijk, U te gaan zien. De diligence kwam tegen 3 ure aan, zij vertrok te 3½ weder; en ik moest 's avonds in Leijden zijn. Ik hoop, Gij verblijdt ons eerlang met een bezoek te Leijden, waar wij dan menig beginsel van gesprek kunnen voortzetten. Wil mijne eerbiedige

toonen deze regelen van THORBECKE, toen — zou men uiterlijk gemeend hebben, — nog Hoogleeraar met hart en ziel.

„Leijden, 26 Jun. 1842.

Ik hoop, waarde Vriend en Collega, U Zondag aanst. 3 Jul. in Utr. te vinden. Ik verlang dan ook zeer, den Heer ACKERSDIJK te gaan zien; 't geen Gij hem wel, met mijne vriendelijke groete, zult willen zeggen. Hebt Gij gelegenheid, den Heer v. D. BERCH op Heemstede te doen weten, dat wij Zondag tegen 1 of 2 ure in Utr. denken aan te komen, Gij verplicht er mij mede. De tijd zal, vrees ik, een uitstapje naar Heemstede niet toelaten. Welligt verblijden v. D. B. en zijne Vrouw ons Zondag namiddag met een bezoek te Utr.

Hierbij 8 dissertatien voor U, met een tweede van die van DE JONGE voor den Heer ACKERSDIJK. Ik zal den Heer ACKERSDIJK vragen welke dissertatien hem ontbreken, en trachten, hem die te bezorgen. Ik behoef U niet te zeggen, dat ik geenszins zoo ijverig ben als de HH. KLUIT¹⁾ en BIRNBAUM, welke de dissertatien zelve schreven. Ik vergenoeg mij, ze te laten schrijven. Eene school, die niet vermenigvuldiging is van kracht, mag, dunkt mij, geen school heeten.

Als altijd

Uw oude Vriend,
J. R. T.”

---

groete aan Mevrouw overbrengen. Geluk met het nieuw leven, dat in uw huis wordt gewacht.” (MARIE geboren 3 November 1841).

„Als altoos

Uw opregte Vriend,
J. R. T.”

1) De beroemde ADRIAAN, den 12 Januarij 1807, te gelijk met JOH. LUZAC te Leiden omgekomen.

Om op de Vrijlating der Slaven en onze Koloniale Bijdragen terug te komen, zie hier hoe THORBECKE zijne weigering tot medewerking zocht te rechtvaardigen.

„Leijden, 26 Dec. 43.

Ik heb, waarde Vriend, met het antwoord op uw Slavenprospectus gewacht, tot dat ik U nevensg. 2^e D. ¹⁾ kon zenden, 't geen mij gedurende de laatste maanden ontoegankelijk maakte voor anderen omgang.

Eer ik mij verbind, moet ik U over dat Tijdschrift nog eens hooren. Ik durf mij niet aansluiten zonder de meening, dat ik nuttig zal kunnen zijn. En uit het medegedeelde moet ik opmaken, dat de verlangde bijdragen buiten mijn sfeer liggen. Gij zult mij daarover bij onze eerste ontmoeting, helder licht geven.” — Na dit ontwijkend antwoord, het best door de aanzienlijke Lijst van Intekenaren, Leden der Vereeniging en meest tot de liberale rigting behorende, wederlegd, komt THORBECKE op de beteekenis van zijn doorwrochte toelichting der Grondwet terug. — „Het boek verlangt, vrees ik, ernstige lezers, wier hoop niet groot is; en daarom haastte ik mij, het in zoo goede handen als de uwe te brengen ²⁾.

Wil ons aandenken bij uwe Echtgenoot, zoo vriendelijk Gij kunt, hernieuwen, en mij gelooven als altoos geheel den uwen

T.”

1) Het tweede Deel van de herdrukte en aanmerkelijk verrijkte Aanteek. op de Grondwet.

2) Een blijk van genegenheid van THORBECKE is op Art. 186 der Grondwet (Aanteekening II 207) te vinden waar hij mijne in 1842 uitgegeven Ontwerpen van Strafwetten en Regtspleging voor het Krijgsvolk uit den tijd van Koning LODEWIJK vermeldt.

THORBECKE was derhalve destijds bijna uitsluitend in de Politiek verdiept. — Vroegere brieven dragen daarvan ook de bewijzen. Sedert het Lidmaatschap der Dubbele Kamer, was die eierzucht meer dan de wetenschappelijke, zijne hoofdgedachte.

„Leijden, 15 Mei 1842.

Wil, waarde Vriend en Collega, een begin van klein tegengeschenk aannemen. De zaak gaat U gewis niet min, dan mij, ter harte. Het is mij leed, U nog niet hier te hebben gezien. Welligt ontmoet ik U en de Uwen in Julij te Utrecht. Wij denken naar den Rijn te gaan. Het zal mij eene gewenschte aanleiding zijn om mijne Vrouw aan Uwe lieve Echtgenootte voor te stellen. — Beschouw intusschen het nevensg. als een brief, die de gemeenschap tusschen oude Vrienden, hier en te Utrecht, onderhoude.

Als altoos,

T.”

Wij hadden dien zomer aldus THORBECKE en zijne beminnelijke Vrouw en hunne kinderen, bij ons aan tafel. Doch vóór dien tijd, ontving ik dit schrijven met een nieuw politisch geschrift.

„Leijden, 12 Junij 1842.

De Heer v. D. BERCH, waarde Vriend, was gister vóór 8 dagen een oogenblik bij mij en liet mij slechts den tijd, het U toegedachte ex. haastig in te pakken. Gij zult het wel met het 1ste Stuk, in den nieuwen omslag, tot één geheel hebben doen verbinden. Wil de

hierbij aangeteekende drukfeilen verbeteren. Welligt zijn er meer. De auteur heeft weinig reden, op zijne nauwkeurigheid van correctie te vertrouwen.

Terwijl ik u dank zeg voor het 1ste Stuk der Ontwerpen ¹⁾, verlang ik zeer naar het tweede. En waar blijft het tweede van Ned. en Zweden ²⁾? Zaagt Gij GROEN c. s. op hun stokpaardje tegen de Synode inrijden?

Gij zegt mij een hoogst aangenaam bezoek toe. Ik zal de vergadering te Lisse ³⁾ wel niet bijwonen. Rigt dan uwe reis vooral zoo in, dat Gij hier wat bij ons vertoeven, in allen gevalle eten kunt ⁴⁾.

Als altijd

Uw oude Vriend,
J. R. T."

Hoeveel welwillendheid in die brieven doorstraalde, toch kwam die veeljarige onverschilligheid — zoolang ik geen Professor was en uit den tijd, toen de goedheid van H. W. TYDEMAN mij te Gorinchem opbeurde en bemoedigde, mij soms waarschuwend in de gedachten; en wat ik hier en daar van den heerschzuchtigen aard van THORBECKE hoorde, deed mij aan bijoogmerken denken, van welke ik niet verlangde het werktuig te worden. — Ware ik in 1841 in stede van Utrecht naar Leiden beroepen geworden, zoo staat het te bezien of ik tegenover den dagelijkschen invloed

1) Van Militaire Strafwetten.

2) In 1844 verschenen.

3) Van de Maatschappij van Nederl. Letterkunde te Leiden.

4) Ik kwam er op een ander uur.

van THORBECKE meer bestand zou gebleven zijn en mijne onafhankelijkheid van beschouwing en van inzigten op den duur zou hebben kunnen bewaren. LUZAC zelf immers, de Curator en ervaren Volksvertegenwoordiger had in zijne meêgaandheid den aanmatigenden Professor van lieverlede al te veel plaats ingeruimd, en hoe zou ik zooveel jonger en minder kundig die pressie van een ouden Leermeester hebben wederstaan? Allerminst in eene zuivere, uitsluitende Academie-stad, zoo als Leiden, waar de trotsche eigenwaan van de scherpzinnigste theoristen niet gelijk te Utrecht, door de verlichting en beschaving van andere standen en klassen der maatschappij werd opgewogen, en wel eens met de fijnere vormen van eene magtige Aristocratie kon worden beschaamd en terecht gewezen. Te Utrecht had ik terstond en na eene 10 à 11jarige praktijk, zelfs met genoegen opgemerkt, dat er nog iets uitnemender in de wereld was dan professorale wijsheid. Men herinnert zich wat ik hiervoren aangaande de verscheidenheid van de Leden van onzen Zondag heb medegedeeld, en de verplichtende heusheid en gulle minzaamheid der Hoofden van de edelste geslachten, die als een J. H. VAN LIJNDEN VAN LUNENBURG ¹⁾ zonder verschil van kleur of rigting kerkelijke of politieke, des avonds in hunne zalen of aan den disch als in een middenpunt, niet zelden na eene boeiende Voordragt in het Museum, den Redenaar of Dichter van buiten Utrecht te zien gaven, kon hier

---

1) Na vroeger aan een prachtigen maaltijd het feest van zijn 25jarig Curatorschap der Utrechtsche Hoogeschool ten huize van den eerwaardigen Grijsaard te hebben gevierd, woonde ik met „ruim 120 Heeren,” des avonds van den 28 April 1848, de 60ste verjaring van zijn politieken dienst bij.

de hatelijke of eenzijdige voorstelling van Aristocratie en Democratie, van conservatief, liberaal of radicaal, in een genoegelijke verdraagzaamheid alligt doen vergeten. — Te Leiden mogt THORBECKE gemakkelijk spel hebben en heerschen, te Utrecht zou hij ontwijfelbaar het hoofd hebben gestooten. — Toch wilde hij beproeven door mijne tusschenkomst, eene vertaking van geestverwanten aldaar in het leven te roepen; vandaar de uiting van den wensch dat wij elkander toch wat meer moesten zien en gedachten wisselen. Maar ongelukkigerwijze had ik reeds bij een gewichtig parlementair debat, over het den 5 November 1842 gesloten Tractaat met België, openlijk mijn gevoelen verkondigd, van dat van THORBECKE ¹⁾ en van de door hem geïnspireerde Arnhemsche Courant, en ook van dat van DE BOSCH-KEMPER afwijkende. En na in den Arnhemmer met toelating van den meester, belagchelijk gemaakt en door het slijk gesleept te zijn, was het oogenblik voor die aansluiting tot een of anderen Bond, hoedanig een paar jaren later in de Amstel-Societeit gesticht werd, niet al te best gekozen. — Doch zie hier THORBECKE's letteren:

„Leijden, 23 Januarij 1843.

Amicissime Collega ²⁾!

Dank voor Uwe brochure over Art. 57, die ik met groote belangstelling las. De jure constituendo zijn wij,

1) Brief van VAN DEN BERCH VAN HEEMSTEEDE uit Leiden 5 Febr. 1843: „Veel heb ik met LUZAC en THORBECKE over Art. 57 gesproken,” enz.

2) Niet meer zóó vriendschappelijk: ik had de Pauselijke onfeilbaarheid gekrenkt.

geloof ik, van één gevoelen. Maar heeft niet de wensch om de Grondwet te verbeteren, U in die ongelukkige derde alinea doen zien, wat ik er vruchteloos zoek? Wil nevensgaand opstel lezen met die onpartijdigheid, welke ook het eigen gevoelen beheerscht.

Ik had gehoopt, U al eens hier te zien. Komt Gij niet spoedig, wij moeten dan eens, volgens afspraak, half weg confereren.

Als altoos, van harte

t.t.

T.”

Van die zamenkomsten te Alphen of te Bodegraven, met of zonder ACKERDIJCK, kwam onder de niet zeer uitlokkende omstandigheden van die polemiek, die bij de Staten-Generaal ten gunste van mijne meening was uitgevallen, natuurlijk niets. . . . .

. . . . .

Het doorsnuffelen der nagelaten papieren van onzen goeden Vader die van 1814 af een tal van jaren Lid der Provinciale Staten van Noord-Brabant was geweest, gaf mij het bewijs dat in de Aanteekening op de Grondwet door THORBECKE wat al te beslissend was gezegd dat de zamenstelling en de bevoegdheid der Provinciale Staten in Nederland, „naar één en hetzelfde slordig model” door de Regering, en buiten de Staten om, waren geregeld. Uit de Ontwerpen die tot de jaren van het Bewind van den eersten Gouverneur der Provincie Mr. C. G. HULTMAN behoorden, bleek mijns inziens, dat althans de Staten van Noord-Brabant niet zoo lijdelijk over zich hadden

laten beschikken. — Ik schreef derhalve over dit punt aan THORBECKE, en zond hem die stukken mijns Vaders, ten gevolge van dezen weder wat meer op den vroegeren vriendschappelijken toon gestemden brief.

„Leijden, 31 Dec. 43.

Ik zie, waarde Vriend, dat het soms nuttig kan zijn, wanneer eene uitdrukking, hoezeer tegen de meening van den Schrijver, vatbaar is voor tweederlei uitleg. De meening is, dat in de Reglementen zelve of in de wijze hunner uitvaardiging geen stellig blijk voorkomt, dat zij door de Staten werden overwogen, iets waarvan, geloof ik, moet blijken. De geheime stukken der onderscheidene Staten-Vergaderingen, daar ik mij ook weinig van durf voorstellen, liet ik buiten aanmerking. Ik zeide, geen stellig blijk, omdat het aanzijn der Reglementen, bij het voorschrift der Grondwet het vermoeden en de gevolgtrekking veroorlooft, dat men de Staten niet voorbijging. Intusschen zullen Uwe stukken mij welkom zijn. Uwe lezing verblijdt mij, dewijl zij heeft geleid tot aanwijzing van 't geen mij onbekend was.

Dank voor de dissertatie van L. ¹⁾ en de Statuten. Zal de Heer ACKERSDIJK zich niet over het groote finantie-ontwerp uitlaten? Wil hem zeer vriendelijk van mij groeten, en mij in goede gedachte houden als

Uw ouden Vriend,

T.”

---

1) LANTSHEER, over L. P. VAN DE SPIEGEL, 20 December 1843 in 't openbaar verdedigd.

Omgekeerd had men misschien uit Utrecht mogen vragen: zal de Hoogleeraar der Staathuishoudkunde THORBECKE zich niet over het groot ontwerp van den Minister VAN HALL, dat het gansche Land in rep en roer bragt, uitlaten? Doch het is zoo: even als de openbare meening destijds het meesterschap onder de beoefenaren van het constitutioneel Staatsregt, aan THORBECKE onbetwist toekende, zóó aan ACKERSDIJK dat der Staathuishoudkunde, na zijne bestrijding der Korenwet en der Conversie door ROCHUSSEN voorgedragen.

Drie maanden daarna werd THORBECKE Lid der Tweede Kamer, en schreef mij een Vriend uit Amsterdam, anders geen politicus, zoo ik wèl heb W. H. DE VRIESE, 29 Maart 1844: „De benoeming van THORBECKE zal U genoeg geven ook daarom, omdat het bewijst in welken geest de Staten van Zuid-Holland zijn.” — In den vertrouwelijken omgang met VAN DEN BERCH VAN HEEMSTEDÉ, die tot de vurigste vereerders van zijn gewezen Leermeester behoorde, had ik echter al vroeg zooveel aangaande de parlementaire rol van THORBECKE opgevangen, dat hier aan geene navolging van het voorbeeld van J. M. KEMPER te denken viel. Tot mijne smart zoowel als tot mijne verbazing hoorde ik dat het den Leidschen Hoogleeraar kennelijk te doen was om zelf Minister te worden, niet van een — zooals ik nog naïf onderstelde, te scheppen Departement van Publiek Onderwijs, — neen waarlijk van geen ander dan dat van Binnenlandse Zaken, als het meestomvattende. — En waarom ook niet kon hij, die zijn Academie-Vriend uit Göttingen, die hem sedert te Gent had bezocht, den tamen

lijk ligt beslagen, maar hupschen W. A. SCHIMMELPENNINCK VAN DER OIJE aan het hoofd van datzelfde ministerie zag, een oud-Luitenant der Artillerie, Lid der Tweede Kamer geworden, waarom kon ook hij niet, zooveel bekwamer, zich dat toppunt van gezag, het doelwit zijner eerezucht, als gansch niet onbereikbaar in het verschieft voorstellen? Reeds had hij (zooals SCHIMMELPENNINCK mij in 1850 te Amsterdam zelf verhaalde) door misbruik te maken van den geheelen bundel van Stukken of Concepten tot regeling van het Stem- en Kiesregt volgens de herziene grondwet van 1840, welke de argelooze Geldersche Edelman den Hoogleraar uit Leiden overgekomen, in goed vertrouwen had medegegeven ¹⁾, in zijn werkje Over de Hervorming van het Kiesstelsel, en door den ophief welke de liberale pers daarvan maakte, de pogingen van den welwillenden Minister verijdeld en zijne positie aan het wankelen gebragt. — Nu volgde de onhandige strijd van dien Staatsman in 1844 met de Tweede Kamer, over het Adres van Antwoord der Staten-Generaal, en meer bepaald over de zinsnede betrekkelijk de wenschelijkheid van eene herziening der Grondwet, door de Eerste Kamer, vermoedelijk op aandrang der Regering, als nog niet tijdig afgekeurd. Koren op THORBECKE's molen, die van nu af, ten gevolge der verdreven zedigheit van LUZAC en van het ook bij DE KEMPENAER diep geworteld ontzag voor den titel van Professor, aan de spits der Oppositie

---

1) „Neem den ganschen boël of rommel maar meê,” luidden SCHIMMELPENNINCK's woorden.

in de Volksvertegenwoordiging met fierheid — of met onbegrensde overmoed — optrad; zeker dat al zijne handelingen tegen een sedert VAN HALL's Leeningswet hoe lang zoo meer impopulair Bewind, door de tolken van eene verbitterde natie in de dagbladen werden toegejuicht. — De weg was voorbereid in een besloten kring van blinde vereerders van den Meester te Leiden, Voorzitter der politieke Vereeniging, kern van die gedisciplineerde meerderheid, welke THORBECKE naderhand in het dusgenaamd Parlement, van 1849—1853 gesteund heeft. — Dáár, in die aan de lippen van den gevierden Hoogleraar, nu Lid der Kamer en Aanvoerder der Voorstellers van eene Grondwetsherziening op breede schaal, met onbepaald vertrouwen hangende Academie-stad, die ook met eerbied jegens den tweeden der negen mannen L. C. LUZAC vervuld was, dáár mogt dit stout initiatief luide begroet en beëamd worden, te Utrecht liet men zich niet zoo gemakkelijk op sleeptouw nemen, te minder, daar onze onmiskenbaar echt-liberale Vertegenwoordiger J. K. VAN GOLTSTEIN zich aan het Voorstel van 9 December 1844 niet had aangesloten. — Van de zelfstandigheid en veelzijdige kunde der Leden van onzen Zondag is vroeger gesproken. Tot deze behoorde de Griffier van het Hoog Militair Gerechtshof, de edeldenkende en onbaatzuchtig-reine Vaderlander J. HORA-SICCAMA, die in zijne jeugd bij zijn Oom den Minister en Ambassadeur FALCK, binnen- en buitenslands nog al iets had kunnen opmerken, en wiens keurige monographie „Neêrlands Volkstaad en Staatswezen” uit datzelfde jaar 1844, de doorslaande blijken geeft, hoe hooge eischen die begaafde en beminneijk-bescheiden man aan de

waaghalzen in de Regering stelde¹⁾. — Uit de geschriften van ACKERSDIJK over 's Lands Finantiën had ik zelf vrij wat geleerd en althans dat ik op dat terrein geheel vreemd was, waarvan mijn scherpzinnige Ambtgenoot allerlei even verderfelijke als duistere geheimen (na HOGENDORP en den regtschappen FOCKEMA) met loffelijke vrijmoedigheid, zoowel als de gepleegde en onherstelbare misslagen had blootgelegd. Maar met SICCAMA nu en dan afzonderlijk van de bij ACKERSDIJK gesleten avonden terugkeerende, aan de quaestie der Vrijlating van de Slaven, gelijk in 't algemeen aan onze Koloniale belangen gewijd, gebeurde het wel eens dat SICCAMA het hoofd schudde en zijn mistrouwen in den waan van eene wat al te hoog dravende wetenschap niet ontveinsde. Hij vreesde dat wij, met de Overzeesche Gewesten niet bekend, ons te veel en te snel het een en ander voor goede munt hetzij van den kant der Engelsche abolitionisten, of van plannenmakers uit Suriname in de hand lieten stoppen, dat nog wel een nader onderzoek en overweging verdiende.

Nu stelle men zich in zulken stand der dingen, en bij die behoedzaam-conservative rigting, te Utrecht destijds aan de orde, den indruk van het voorstel der negen mannen op de gemoederen alhier voor. Wat meent men, dat al ware ik zelf van de hoogste be-

---

1) De vriendschap met SICCAMA en zijne broeders OTTO en LOUIS dagteekent meer bepaald van den 25 Maart 1843, toen ik bij het graf van hunnen Oom FALCK te Utrecht ter aarde besteld, eenige hartelijke woorden had gesproken, in het Nederlandsch Avondblad van 26 Maart opgenomen, en herdrukt in de Hulde aan FALCK van Prof. THEOD. JORISSEN. — Mevr. FALCK vereerde mij met een paar eigenhandige en gevoelvolle regelen.

wondering bij het lezen van dat meesterstuk van politieke wijsheid onvoorwaardelijk doordrongen geweest, en door de gloeiendste geestdrift aangevuurd, in de grijze Bisschopstad door een tooverslag uitgerigt kon worden? — Uit Dordrecht naar het scheen, maar zonder de minste rondborstige aanwijzing der herkomst, had men mij als of ik een geestverwant der drijvers ware geweest, een 50tal afdrukken van het naamloos en hoog opgeschroefd pamflet *Nu of nooit* ter verspreiding toegezonden ¹⁾ met een zeer beknopte Model-petitie aan het slot ten behoeve der onkundige en lichtgeloovige goê gemeente. Ik deelde die afdrukken aan SICCAMA, ACKERSDIJK en sommige anderen, die ik onder de belangstellenden dacht te kunnen rangschikken, mede, maar bemerkte zeer spoedig, dat gave adhaesiën aan het voorstel van THORBECKE, LUZAC enz. misschien hier of daar in kleine steden of ten platten lande in Holland, Gelderland, Overijssel enz. maar nimmer te Utrecht, dat zich zijner beschaving en verlichting bewust was, niet zoo gereedelijk te verkrijgen zouden zijn. — Die instemming in hare ouvoorwaardelijkheid (volgens de Model-petitie) hoe streelend dan ook voor de eigenliefde der geëerde Voorstellers, kwam mij, als Hoogleeraar in het Staatsregt, in eene zoo diep ingrijpende en twijfelachtige zaak, te

---

1) „Gij, waarde Vriend, zijt daartoe de man, door Uwe vele relatien in ons Vaderland. Wil hierover eens met Uw Collega ACKERSDIJK spreken en u beiden aan 't hoofd plaatsen van een Adres b. v. der Provincie Utrecht, of der Stad,” enz. (Dringende brief uit Leiden, van VAN DEN BERCH VAN HEEMSTEDÉ, 26 December 1844). Nog later, 20 Jan. 1845: „Of rekt ge het beter in Utrecht nog iets te doen om later bij de discussie (in de Tweede Kamer) met meer kracht uit te komen?”

gewaagd en bij gebrek aan eene warme en innige overtuiging onedel en onvoegzaam voor. — ACKERSDIJK hield zich stil en onzijdig, zoodat een Vriend uit Leiden, tevens vergoder van THORBECKE in die dagen (21 Maart 1845) mij in een brief klaagde: „Ook had ik gedacht, dat Prof. ACKERSDIJK zich openlijk zou verklaard hebben.” — Men kende te Leiden, de kaart van het Land niet. ACKERSDIJK dacht eenstemmig met den wèlwickenden VAN GOLTSTEIN, en bepaalde zich in De Tijdgenoot tot de behandeling van Muntquaestien. — Wat mij betreft, met het onderwijs van het Constitutioneel Staatsregt belast, dacht ik niet te mogen zwijgen, en schoon met het mij geheel nieuw Rectoraat der Hoogeschool bezwaard, gelijk met de ten einde spoedende uitgaaf der Lettres et négociations van BUZANVAL en VAN AERSSEN, sloeg ik handen aan het werk, en gaf De Regering en de Natie sedert 1672 tot 1795 (Ontwikkeling van Staatsregterlijke Theoriën) te Amsterdam in het voorjaar van 1845 in het licht. — Mijn voornemen en mijne bedoeling waren niet dubbelzinnig. — „De uitgave van dit geschrift, zeide ik, heeft geenszins ten doel, in de gewigtige oogenblikken, welke wij beleven, het gebied der wetenschap te verlaten. Maar de Schrijver, geroepen tot het onderwijs van het Nederlandsch Staatsregt, en getuige van de pogingen van sommigen om, met verwijzing tot de lessen der Geschiedenis, de door zoovelen gewenschte verbetering onzer Staatsinstellingen te beletten, achtte het zijn duren plicht, de geheel verschillende uitkomst van zijne studiën te doen kennen. Deze gaf hem de overtuiging dat on-

loochenbare gebreken — vóór het te laat zij — moeten worden weggenomen; dat de veronachtzaming dier waarheid, na de Nederlandsche Republiek meer dan eens op den rand des afgronds te hebben gebracht, haar eindelijk den ondergang berokkende ¹⁾. De vreedzame herziening der instellingen werd verzuimd; zij werden in den stroom der Omwenteling verzwolgen" ²⁾. Nog drie jaren daarna, in 1848 bij den strijd over de Regtstreeksche Verkiezingen, werd De Regering en de Natie door mijn Frieschen tegenstander Mr. A. F. JONGSTRA, „een gulden boekske" genoemd, en in de verzameling Handelingen der Tweede Kamer over het voorstel tot Grondwetherziening bij Gebr. BELINFANTE uitgegeven, prijkte het bovenaan in de rij der geschriften, welke de tijdige herziening van onze Staatsinstellingen hadden getracht te bevorderen. — Of THORBECKE met het boekje evenzeer was ingenomen dan wel of hij liever door mijn ijver te Utrecht een Adres, conform aan het model uit Dordt, bij de Staten-Generaal zou hebben zien inleveren, en dat hij zich dus in zijne hoop op mijne medewerking zeer teleurgesteld zag, is uit de volgende regelen niet zeer duidelijk.

„Leijden, Paaschzond. 45 ³⁾.

Ontvang, waarde Vriend, voor De Regering en de Natie 1672—1795 veel dank. Ook toen wilden weini-

1) Bl. 4 en 5.

2) Bl. 144.

3) 23 Maart 1845.

gen doen met vrijheid wat de meerderheid doorgaans niet aanneemt dan gedwongen. Ook toen had men niet tegen redenen te strijden, maar tegen onwil en vrees voor verandering. Uwe toetsen en herinneringen ¹⁾ deden mij groot genoeg. Zij zullen, hoop ik, menigeen treffen. Al leeren wij uit de geschiedenis niet karakter te hebben ²⁾ en wijs te zijn, men ziet toch, dat haar stroom, soms vertraagd, den verloren tijd door des te grooter snelheid weet in te halen." — De brief eindigde met een nieuwe uitnoodiging tot een bezoek. — „Wil uwe Vrouw zeer vriendelijk van ons groeten, en haar eens tot een uitstapje met U naar Leijden bewegen. Wij zijn dezen zomer denkelijk hokvast.

Als altijd van harte

T."

Twee maanden daarna, in het laatst van Mei, was na een levendig en gedenkwaardig parlementair debat, waarin mijns inziens LUZAC boven THORBECKE had geschitterd, het lot van hun ontwerp beslist, en jammer genoeg door de onhandelbaarheid van het Bewind alle vergelijk afgesneden, tot hetwelk mannen als VAN GOLTSTEIN, BOREEL VAN HOGELANDEN, BRUCE en andere invloedrijke Leden der Staatsvergadering, uitdrukking van den bedaarden maar standvastigen vooruitgang,

---

1) Let wel, de herinneringen, anders zoo weinig in THORBECKE's smaak.

2) Wat die insinuatie beteekende, werd in 1846 bij onze woordenwisseling op den spoortrein tusschen Heidelberg en Mannheim opgehelderd.

gewis de hand zouden hebben geleend. Het was in dien zin en met dien wensch dat ik het boekje had geschreven, en dat ik zeer nadrukkelijk de klem had gelegd op de gevaren die Nederland bij verwerping van het voorstel dreigden, op het voorbeeld der Nederlandsche Republiek, die na den vruchtelloozen aandrang tot Hervorming door SLINGELANDT en VAN DE SPIEGEL, niet meer te redden was geweest. — GROEN VAN PRINSTERER, die mij nog vóór de uitspraak der Tweede Kamer over het Voorstel van Grondwetherziening, den 13 Mei 1845 zijn dank voor De Regering en de Natie betuigde, verklaarde dat ik, zijns bedunkens, in die donkere schildering der Staats-Stadhouderlijke Regering te vèr was gegaan. — „Menige gewigtige bijzonderheid heb ik, zeide hij, daarin (in mijn boekje) opgemerkt, en, vermits dit, uit den aard der zaak, slechts eene schets heeft kunnen zijn, hoop ik zeer dat U later de noodige tijd te beurt moge vallen om dit onderwerp nog eens met meerdere uitvoerigheid en volledigheid te bewerken. De conclusie evenwel kan ik U geenzins toegeven. Verre van mij eene lofrede op onze Staatsregeling vóór 1795 te willen schrijven; maar ik zie niet dat de opruiming van haar menigvuldige en zeer groote gebreken het bewijs oplevert dat de omwenteling van 1795 alleen of vooral daaruit, en niet veeleer uit de theoriën der 18de Eeuw ontstaan is”¹⁾. — Voor 't overige liepen de gevoelens over de Regering en de Natie in de pers nog al uitéén; door Mr. G. M. VAN DER LIN-

---

1) Hij vereerde mij tegelijk met de toezending van zijn Handboek der Geschiedenis des Vaderlands.

DEN, vermoedelijk hier en daar door THORBECKE voorgelicht, in de Themis¹⁾ gehavend, in de Gids integendeel door den toen optredenden Mr. S. VISSERING tegelijk met de Beginselen van Nederlandsch Staatsbestuur van DE BOSCH-KEMPER veeleer geprezen dan gelaakt.

Het was niet zoo vreemd, dat onze namen dáár vereenigd werden. — Ik had herhaaldelijk in de Tijdgenoot het woord gevoerd, niet zoozeer evenwel over de Politiek van den dag, als wel over wetenschappelijke zaken. Dat geschrijf was niet geheel zonder vrucht gebleven. — Scherp had ik de bezuinigingswoede in het afschaffen der Academische Jaarboeken en der medailles ter bekrooning van verdienstelijke Prijsverhandelingen — een ongelukkige maatregel²⁾ van den Minister SCHIMMELPENNINCK VAN DER OIJE — in dat Weekblad gegispt; — niet minder de bekrompen verwaarloozing der Archiven³⁾ en de overschilligheid bij de veiling van diplomatische en andere Staatsstukken voor spotprijzen naar het buitenland vervoerd. De verontwaardiging, waarmede ik mij over dit laatste punt had geuit en de vermelding dat ik zelf van dezen en genen Bundel koper was geworden, bragten mij in aanraking met den Griffier⁴⁾

1) 1845 bl. 299—319.

2) Daarentegen in 1845 Rector Magnificus zijnde, juichte ik over het Staats-examen tot Academische toelating. Brief van Dr. F. H. L. DONCKERMANN uit Woerden, 13 Maart 1846.

3) Tijdgenoot 1853 n°. 18, 20. Handelingen der Maatschappij van Nederl. Letterkunde 1843 bl. 59 (BODEL-NIJENHUIS).

4) Van de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

Jhr. Mr. A. J. VAN DER HEIM, hetgeen in vervolg van tijd, de uitgave van de Correspondance diplomatique et militaire van den Hertog van MARLBOROUGH, van den Raadpensionaris HEINSIUS en van den Thesaurier-Generaal der Unie JACOB HOP heeft bevorderd.

DE TIENDE HOOFDSTUK.

Uitstapje naar België. (Winter van 1845). — Uitgaaf der brieven van Buzanval en van Aerssen. — Altmeijer, Ad. Roussel, Al. Hody, Rassmann en Serrure te Gent. — Reis naar Wurtemberg en Kassel (1846). — Uitstapje naar Tübingen. — Warnkönig. — Mittermaier en Mone te Karlsruhe; Schlosser, Bernhardt, Chr. van Rommel. — Verblijf bij Oom en Tante Sude. — Ontmoeting met Thorbecke en twist (Heidelberg-Mannheim). — Beschouwing der openbare meening en Verzoekschriften over de publiciteit in gemeentelijke zaken. — Bijdrage tot de Geschiedenis der Omwenteling van 1795 tot 1798. — M. C. van Hall.

Wij hadden dien tijd wel eens aangename bezoeken van vreemde geleerden gehad, uit Frankrijk en België, die zich bij ons als te huis en op hun gemak gevoelden; van den Deken der Juridische Faculteit te Parijs, BLONDEAU, die met eene wetenschappelijke zending belast van wege het Ministerie van Publiek Onderwijs, welke portefeuille toen in handen was van den wel-sprekenden Hoogleraar en Pair VILLEMMAIN, een Verslag moest uitbrengen aangaande den toestand van

onze Academische Regtsstudie ¹⁾, die zich dus te Utrecht eenige dagen ophield, en wien ik naar Vollenhoven bij onzen President Baron VAN DER CAPELLEN begeleidde; — van den Hoogleeraar der Vrije Universiteit te Brussel, den cordaten ALTMEIJER; — van den Geschiedschrijver, Hoogleeraar te Luik, vroeger Regter te Namen, AD. BORNET ²⁾ en anderen. Hun voorbeeld moedigde mij aan, ook eens de grenzen in de vacantie over te trekken. Die reizen werden als van zelf ook aan de vermeerdering van kennis van personen, instellingen en zaken dienstbaar gemaakt. — Het terugzien van België, van die afgescheurde Gewesten, die ik 20 jaar vroeger als Landgenoot en medeburger onder het gezag van één en denzelfden Koning, was komen bewonen, toen ik als Student naar Gent, sedert naar Leuven toog, en die nog zoo menige andere herinnering, al van vroeger, uit Brussel in mij verlevendigde, wekte niet zelden weemoedige en bittere gewaarwordingen. — Ik vertoefde alleen te Antwerpen, te Brussel en te Gent, — eigenlijk uitsluitend in de laatstgemelde twee steden. — Van oudere bekenden en Vrienden zag ik in de Residentie, den Baron DE REIFFENBERG, mijn Correspondent der Commission Royale d'Histoire, met genoeg en weder ³⁾, en van de tijdge-

1) Ingevolge Besluit van den Minister van Publiek Onderwijs van 24 Julij 1846, kreeg ik een exemplaar van het geschrift van den Heer 15 Junij BLONDEAU, *mémoire sur l'organisation de l'enseignement du Droit en Hollande.*

2) BORNET overleden te Luik, 15 Febr. 1875; ALTMEIJER te Brussel, 15 September 1877.

3) Ik vergat ook niet mijn Leermeester Prof. DE COSTER (Faubourg St. Gilles) te bezoeken. — De Heer en Mevrouw WINSINGER kon ik tot mijn leedwezen, niet uitvinden.

nooten te Leuven, den (nieuwbakken) Baron ALEX. HODY, Administrateur de la sûreté publique, of Hoofd der Politie over geheel België. Ik was hem het doorwrocht Rapport van Ducpétiaux over de verschillende proeven van invoering van het Noord-Amerikaansch penitentiair-stelsel in Europa, met de daarover gehouden parlementaire debatten verschuldigd. HODY vervulde naderhand de functiën van Procureur des Konings te Brussel. — Mijn voormalige huisgenoot bij den Heer en Mevrouw ROELANTS, den Advocaat EMILE GLIBERT, die nog ongehuwd bij zijn Vader, Rue de Berlaymont inwoonde, gaf mij een vriendschappelijke maaltijd, waarop een paar notabiliteiten de Administrateur van publieke werken, de Heer PARTOES, een zeer kundig Architect, en een voornaam grondeigenaar en Landhuishoudige DELSTANCHE uitgenoodigd waren. — Ook de ontvangst bij ROUSSEL, toen Advocaat, Hoogleeraar en Lid der Kamer van Represantanten liet niets te wenschen over. Hij had van de omwenteling van 1830 bepaald berouw. „Écoutez, mon cher, nous avons fait une sottise,” mij in de nabijheid van zijn huis, een groot gebouw wijzende, door Jezuïten bewoond. — Bij ALTMELJER ¹⁾ was ik evenwel het liefst ²⁾.

---

1) ALTMELJER beval mij (30 November 1847) KALINKA aan uit Krakau, „jeune savant polonais, qui fait un travail sur les rapports de sa patrie avec les Pays-Bas au 17e siècle.”

2) Ik ging ook AHRENS zien, van wien toen de rede bij sommigen te Leiden was, dat hij bestemd zou zijn tot opvolger van den Hoogleeraar SCHRÖDER. OPZOOMER werd eerst eenige weken later benoemd. — AHRENS scheen mij een zeer bescheiden man, die denkelijk na de tooneelen te Göttingen en in zijne ballingschap, te Parijs en elders meer zelfbeheersching en gematigdheid had opgedaan, ook wel blijkbaar uit zijn Cours de droit naturel.

Zeer aanstootelijk vond ik op Nieuwjaarsdag 1846, de onafzienbare file van rijtuigen die LEOPOLD de officiële gelukwenschen van alle Staats- en Regterlijke Collegien bragten. — In het (thans gesloopt) Hôtel de Brabant, waar mijn goede Vader plagt af te stappen, had ik mijn intrek genomen: het voormalig huis van Neef VAN MARLE had geene veranderingen ondergaan (Rue du Marais près le Meyboom). Daarentegen was te Gent van mijne oude woning in de Veldstraat bij de Kerk van St. Nicolaas, geen spoor meer aanwezig: ze was tot den grond afgebroken. — Met Vlaamsche gulheid was ik bij mijn ouden mede-Student te Leuven, toen Hoogleraar, (wijlen) SERRURE en zijne aardige Vrouw, eerst aan tafel en daarna met hen en hun zoontje CONSTANT, naar den Schouwburg¹⁾, waar de Lucie de Lammermoor zeer goed werd afgespeeld. Voor Neef VAN MARLE bezorgde hij mij de Fleurs d'Oranger en andere verboden liedjes van CH. FROMENT en LEBROCQUES. En wij bespraken allerlei letterkundige zaken en de middelen om den Boekhandel tusschen Nederland en België van de bestaande belemmeringen te helpen onthefpen. — Prof. KESTELOOT zag ik even weder, maar wij misten den edelen J. F. WILLEMS; — in de Academische Bibliotheek maakte ik genoegelijk kennis met den Baron JULES DE ST. GENOIS, en in de verte wees SERRURE mij den Volksvertegenwoordiger (naderhand Minister en Gouverneur) P. DE DECKER, in de lectuur

---

1) Boven waren nieuw gebouwde prachtige zalen voor het Casino waar SERRURE mij den Prof. MINNE-BARTH (Advocaat en een tijdlang Burgemeester van Gent) wees, een man van kloeke en schoone gestalte.

van een boek verdiept. — Mijn hupsche oude Leermeester RASSMANN vroeg SERRURE en mij (te mijnen gevalle) tegen den volgenden dag ten eten, — toen de dagen van olim, zijne vriendschapsbetrekking met Neef VAN MARLE, VAN GHERT enz. werd opgehaald. — En dan trof ik een vrouwelijke bekende uit Leuven, de eigen Zuster van den Heer ROELANTS, de vroeger als beauté geroemde ADÉLAIDE, nu Mevr. TROSSAERT in het midden van hare dochters aan. Haar man had een groote fabriek of magazijn van spiegels. — Een estaminet (het Fortuintje of de Gouden Leest, la semelle d'or) indertijd met mijne Vrienden of mede-Studenten bezocht, viel mij nu erg tegen in mijne eenzaamheid. — Het uitstapje naar Gent, bleef voor het vervolg niet onvruchtbaar, want reeds vóór de Taal- en Letterkundige Congressen, kreeg ik van de weduwe van WILLEMS, van SNELLAERT, RENS en zoo ik wèl heb — ook van PRUDENS VAN DUIJSE — blijken van aandenken of teekenen van gewenschte toenadering tusschen Noord en Zuid.

Alvorens naar België te vertrekken, had ik, blijkens de Voorrede¹⁾, de laatste hand aan den veeljarigen arbeid der gezamenlijke uitgave van de Brieven van BUZANVAL en VAN AERSSSEN gelegd, een boek dat ik den President-Curator VAN DER CAPELLEN uit gevoel van erkentelijkheid wijdde, en welke uitgave was vertraagd door de toezending van mijn Handschrift aan het Ministerie van Publiek Onderwijs te Parijs, dat mij op voorstel van den beroemden MIGNET, volgens een brief van den Hoogleeraar BLONDEAU, reeds in

1) 14 December 1845. Te Leiden in 1846 verschenen, XVI en 479.

1842 tot zijn Correspondent hier te lande „pour les travaux historiques” had benoemd. Uit een paar mededeelingen welke ik aangaande den inhoud van mijn’ Bundel, zoo aan den Minister VILLEMMAIN, als aan de Geleerden die tot die onderscheiding hadden bijgedragen ¹⁾, gedaan had, was eerst het denkbeeld geboren, mijne Verzameling op Staatskosten, in Frankrijk te doen verschijnen; zij was derhalve tot dat einde — vrij gewaagd — uit mijne handen geraakt, en bijna vermist, ten minste niet zonder nasporing, bij het Departement teruggevonden. Men zou wel gewenscht hebben dat ik den BUZANVAL met de Fransche brieven van VAN AERSSEN, tot die Parijsche uitgaaf had afgestaan, daar men van die Hollandsche dépêches niet wilde weten. Had ik er die uit willen monstereen en mij tot de stukken in het fransch beperkt ²⁾, zoo zouden die in de Hoofdstad gedrukt zijn geworden. Doch daartoe liet ik mij niet vinden, en verzocht dus mijn Handschrift terug, dat daarna bij LUCHTMANS te Leiden ter perse werd gelegd ³⁾, hetgeen mij het voordeel verschafte, dat de proefbladen behalve door mij, ook nog door BODEL-NIENHUIS, TYDEMAN en zelfs uit belangstelling in het werk, door GROEN VAN PRINSTERER werden nagezien en verbeterd. — Mijne Verzameling was eene splinternieuwe, en wekte

1) Het comité des monuments écrits de l’Histoire de France. (Brieven van den Minister VILLEMMAIN 29 Augustus 1842, 25 Januarij en 31 October 1843, 11 Maart, 18 en 12 October 1844).

2) Rapport van den Heer AUGAIS.

3) „Ik heb den Minister DE SALVANDY schriftelijk verzocht te willen bewerken dat het fransche Gouvernement voor eenige exemplaren van de Correspondentie van BUZANVAL bij LUCHTMANS mogt inteeekenen.” CAPELLEN aan Mr. CRAEIJVANGER 25 Maart 1846.

bij de kouters SCHLOSSER ¹⁾ te Heidelberg, SCHMIDT te Jena, MITTENDORFF te Göttingen (Hannover), inzonderheid bij ALTMELJER ²⁾ en BORNET, — hier te lande bij Mr. C. M. VAN DER KEMP, L. PH. C. VAN DEN BERGH, NIJHOFF, in latere jaren bij R. FRUIN, die er in zijne Tien jaren uit den 80-jarigen oorlog vrij wat nut uit trok, levendige belangstelling. — Op het voorbeeld van Fransche Geleerden, die hunne taal toch wel beter dan wij zullen verstaan hebben, had ik geen bezwaar gemaakt, het „Publiée pour la première fois,” op het titelblad te plaatsen. — In zijne dankbetuiging voor mijn geschenk, kon THORBECKE niet nalaten op die uitdrukking te vitten ³⁾, al luidde de verdere inhoud van den brief vriendschappelijk.

Leijden, 6 April 1846.

Ik ben U zeer erkentelijk, waarde Vriend, voor het exemplaar der *Lettres et négociations*, eene mooie toegave op uwe rectorale afscheidsrede ⁴⁾, doch die mij tot mijn groot leedwezen, nog ontbreekt. Spoedig hoop ik, de kennis van een en ander te zullen maken. Vooralsnog hoorde ik een onzer oude Vrienden ⁵⁾ aanmerking maken op den titel. Hij vatte niet, wat pu-

1) Naar luid der gedrukte aankondigingen.

2) *Revue Nationale de Belgique*.

3) GROEN VAN PRINSTERER had van die Brieven van BUZANVAL gezegd: „Deze depeches verspreiden, naar mijn inzien, niet weinig licht over de gebeurtenissen en personen van een tijdperk dat onder de meest gewigtige deelen der Nederlandsche Historie, behoort.” (13 Mei 1845).

4) De *Annales* waren toen afgeschaff en zoo zijn mijne beide Oratien van 1841 over ANT. MATTHEUS en die van 1846 de *theoretico Juris Publici studio in Patria nostra*, zoo ik wèl heb, nooit gedrukt.

5) Denklijk LUZAG.

bliées pour la première fois beteekende. Men kon, meende hij, niet wel publicieren voor de tweede reis. Indien men zich tusschen de eerste en tweede reis een Alexandrijnschen brand voorstelt, die alle exemplaren der eerste uitgaaf had verteerd, ja.

Een vriendelijk verzoek. Welligt doen wij dezen zomer een uitstapje naar Baden. Doch het rijtuig, dat ons tot hiertoe diende, is te klein om er het gansche huis in te pakken. Ik ben niet rijk genoeg om, als de HH. VAN HEUSDE, DEN TEX of VAN ASSEN, een grooten familiewagen te koopen. Zoudt gij te Utr. willen vernemen, of men zulk een reisgebouw, dat ligt behoort te zijn om niet drie of vier paarden te eischen, voor eenige maanden zou kunnen huren? En tot welken prijs?

Gij zult zeer hupsch zijn ¹⁾. — Wil uwe Vrouw en kinderen hartelijk van ons groeten, en liefhebben,

t.t.

J. R. T.”

Dat deze brief de laatste zou zijn, welke ik van THORBECKE ontving, kon ik toen niet wel voorzien. Van eene Rectorale Oratie was zooeven de rede; ik mag niet vergeten hier te melden, dat de grijze H. W. TYDEMAN in hetzelfde Academisch jaar 1845—1846 Rector te Leiden, mij tot de plegtigheid en den maaltijd van 8 Februarij had uitgenoodigd, die ik bijwoonde, terwijl hij op zijne beurt, den 26 Maart te Utrecht mijn gast wel had willen zijn. — Hij had mij in mijne

---

1) Ik gaf mij met moeite buiten de Witte-Vrouwenpoort — op de Biltstraat, — of wij slaagden kan ik mij niet meer herinneren.

officiële hoedanigheid van Vertegenwoordiger onzer Hoogeschool eene uitstekende plaats verzekerd, vlak tegenover de Curatoren VAN DOORN, LUZAC, VAN DER HEIM enz. Met LUZAC trok ik een lijntje; dit ontging den Minister VAN DOORN VAN WESTCAPELLE ¹⁾ (den Groot-Vizier of Secretaris van Staat) niet, die mij vóór zijne afreize naar den Haag, even ter zijde riep en mij met hoogen ernst en herhaaldelijk afvroeg of hij mijn discipel H. A. VAN DIJK VAN 'T VELDE, die bij Buitenlandsche Zaken wenschte aangesteld te worden, met vol vertrouwen aan den Koning kon voordragen? Ik moet verklaren, van die ontmoeting en van de waardigheid en talenten van dien Staatsman, die zeer vloeiend een toast had ingesteld uit welken bleek dat hij het Latijn nog niet had vergeten, een zeer gunstigen indruk te hebben behouden. — THORBECKE was toen Secretaris van den Academischen Senaat en zoo had ik de eer aan tafel zijn buurman te zijn; ik had hem aan de regter, PRUIJS VAN DER HOEVEN aan de linkerzijde. — De *Fragmenta Sermonis* van den afgetreden Rector TYDEMAN waren door de Studenten hier en daar, waar de Redenaar op de mislukte herziening der Grondwet en op ministeriele ontwerpen, door de Tweede Kamer ongunstig ontvangen, zinspeelde, levendig toegejuicht, — maar de Helden van den dag, wier namen het meeste handgeklap uitlokten, waren LUZAC en THORBECKE, — en daar ik zelf immers de grondwetherziening niet had bestreden, maar integendeel had verlangd dat de Regering haar, naar aanlei-

1) Geboren te Vlissingen 23 Aug. 1786, overleden te 's Hage 18 Januarij 1853. Verg. het Levensberigt van dien Staatsman door Prof. ROJJAARDS.

ding van het voorstel der negen mannen, aan de orde had gehouden en meester van het terrein, de hervorming onzer staatsinstellingen geleidelijk had bevorderd, ontveins ik niet, dat ik van dien Leidschen dies natalis een zeer genoegelijken indruk huiswaarts bragt.

Misschien verklaart dit voor een deel, de welwillendheid die in het schrijven van THORBECKE doorstraalde, daargelaten dan de ongegronde logische teregtwijzing met opzigt tot „la première fois.” — Waren de reisplannen van THORBECKE naar Baden gerigt, de mijne naar Wurtemberg, waar ik mijne Moeder en Zusters hoopte te omhelzen; voorts naar Kassel of waar ik mijn getrouwen Correspondent Oom SUDEN en Tante NANETTE mogt aantreffen. — Te vergeefs zocht ik hen aan het opgegeven adres in de toen opkomende, nog zeer onbeduidende badplaats Soden. Juist daags te voren waren zij vertrokken, en zoo besloot ik hen van Frankfort uit, over Marburg naar Kassel te volgen. Wat nu eenige weinige uren per spoor eischt, vorderde toen het reizen dag en nacht, per Eilwagen, van negen ure des avonds tot acht ure, insgelijks des avonds, alzoo 23 uren, vóór dat ik de Residentie van den Keurvorst van Hessen bereikte. — Het waren de posterijen van den Prins van Thurn en Taxis, met welke de vreemdeling toen wel den slakken-gang maakte, maar van de merkwaardigheden en schoonheden van het hier en daar schilderachtig Land, bedorven door de vuile en armoedige dorpen of wat men zelfs met den naam van kleine steden durfde bestempelen, des te meer te zien kreeg. — In den König von Preussen te Kassel afgestapt, liet ik daarna in de Bellevuestrasse het huis van dien geheimen

Staatsraad SUDEN wijzen, die de eerste verdieping (bel Étage) van het eigendom der geleerde Broeders GRIMM bewoonde, die te België waren gevestigd na hunne verdrijving uit Göttingen; boven woonde hun derde Broeder, de Schilder.

Oom SUDEN kon voor een type van een wetenschappelijk Staatsman ¹⁾ — of wil men — Staatsdienaar gelden, daar de kring van zijne bedrijvigheid, hoe veelzijdig, desniettemin zoo klein was; een man vol waardigen ernst en een zekere terughouding, fijne beschaafde manieren en wiens fijn besneden gelaat, jegens mij steeds minzaam, wel eens spot- en lachlust kon botvieren. . . . .

In Kassel was nog al wat fraais te zien; in de onmiddelijke nabijheid op het Bellevueplein, het Museum en de Bibliotheek, door mijn ouden Vriend uit Leuven Dr. KARL BERNHARDI bestuurd; mijn Oom was ook met hem bekend, daar hij soms de Bibliotheek bezocht. — In het Museum waren behalve de Keurvorstelijke kleinodiën, goud, zilver, juweelen enz., kostbare schilderijen van GUIDO RENI, van REMBRANDT en FRANS HALS aanwezig. — Ik was niet weinig verrukt van hetgeen ik op Wilhelmshöhe en de

---

1) Ik bezit van zijne hand (uit de Minerva van BRAN) eene bestrijding van BIGNON over de inlijving van het Hertogdom Oldenburg in het Fransche Keizerrijk (1810), en zag te Kassel van hem een eigenhandig (dogmatisch) bewerkte Staatsregt van het (latere) Groot-Hertogdom. Hij was ook de Steller van allerlei gedrukte memorien van diplomatische of internationale strekking bij geschillen met de Hanzesteden, Hannover en Pruisen, over Scheepvaart, Handel, Tollen, Staatsschulden enz.

Löwenburg aanschouwde; de springfonteynen, water-
vallen en andere werken, die ik in hunne volle kracht
zag werken. — Wij maakten derhalve per rijtuig uit-
stapjes in de omstreken. BERNHARDI haalde mij ook
wel eens af, om van de hoogte van den „Felsen-
keller”, waar men goed bier dronk, een treffend ver-
gezicht op de bergen te genieten, die Kassel omrin-
gen. — Van wetenschappelijke mannen leerde ik de
twee Broeders FRIEDRICH en KARL MURHARD kennen
bij een bezoek dat ik hun met Oom bragt; — de
eerste Publicist was de vervolger der groote verzame-
ling van Tractaten G. F. VAN MARTENS; — de ander
was de bekende reiziger; — beiden leefden als Syba-
risten, verwijfd en weelderig; er hingen schilderijen,
die niet ieder te zien kreeg, als al te onkiesch. FRIE-
DRICH werd toen wegens een drukpers-delict van Staats-
wege vervolgd, en had een zware borgtogt moeten
stellen om de preventive hechtenis te ontgaan — (dui-
zenden Thaler, zoo ik wèl heb verstaan). — Van
mijn BUZANVAL had ik eenige exemplaren bij mij, en
bood er een aan den Geschiedschrijver van Hessen,
Directeur van het Archief en Uitgever der Brieven
van HENDRIK IV met een Landgraaf van dien tijd
gewisseld, den geleerden CHR. VAN ROMMEL, een krach-
tig gebouwd grijsaard, die in zijne jeugd Professor in
Rusland, te Kharkoff (Charkow) was geweest. Weder-
keerig schonk hij mij eene Briefwisseling van LEIBNITZ
in twee Deelen, over wijsgeerig-theologische onderwer-
pen met een' Landgraaf die hem tot het Katholicisme
trachtte te bekeeren. — BERNHARDI, die het toen on-
langs gesticht Gustaf Adolf-Verein in de Acade-
mie-stad Marburg moest presideren, noodigde mij uit

met hem derwaarts te gaan, en zoo zag ik bij die gelegenheid het Auditorium of de Aula, met portretten aan den wand, — de vesting waar de Hoogleeraar in het Staatsregt SILVESTER JORDAN zoolang in den kerker had gezocht, de ELISABETH's Kirche enz. — Vóór ik ditmaal Kassel vaarwel zeg ¹⁾, waar ik naderhand herhaaldelijk en dan nog iets langer heb vertoefd, heb ik nog een paar punten aan te stippen: de zich door Hessen bekoorlijk kronkelende rivier de Fulda, die men uit de woning der SUDEN's in de verte kon zien, en de felle hitte lokten mij nog al eens uit, mij in dat frissche en heldere water te gaan baden. — Ik mag niet vergeten, wanneer ik van mijn genoegelijk verblijf in die stad spreek, ook den ouderen Broeder van mijn Oom erkentelijk te vermelden; de „Oberbergrath” was een vrolijk en geestig man. Oom was òf dikwijls ziek òf had ten minste een teer voorkomen, en moest zich wel in acht nemen, had daarbij last van doofheid; — den „Oberbergrath” kon men het integendeel aanzien, dat hij een wakker kweekeling van SALZMANN te Schnepfenthal was geweest en zijn leven in bosschen en op de bergen had gesleten. Allen waren uit Arolsen in het Waldecksche herkomstig.

Over den Keurvorst en zijne Gemalin, vroeger de Vrouw van een Pruissischen Lehmann, — zoo verhaald werd — voor 30,000 thaler verkocht, werd met geen eerbied of ontzag ter wereld gesproken, maar — wat hiervan zijn mogt — de verkeering was toen, vóór 1848—1850 minder dof en droefgeestig over 't algemeen in de sfeer in welke ik mij bewoog, dan

---

1) Ik kwam er in Julij 1850 terug.

tijdens mijne latere bezoeken, toen de druk en dwang der Regering meer gevoeld werden.

Daar ik mij in de nabijheid van Giessen bevond, mogt ik alvorens Frankfort aan te doen en dan verder Zuidwaarts te reizen, toch niet nalaten mijn ouden Leermeester en onmiddellijken Voorganger te Utrecht, Prof. BIRNBAUM en zijne Vrouw te bezoeken, die evenals hun Zoon de Student, nog wel aan Nederland en België gehecht waren, en veel van hunne laatste bekenden en Vrienden uit mijne woonplaats verlangden te hooren. Ik bleef er dien avond gezellig ten disch, en toog den volgenden dag naar de mij niet geheel vreemde Keizerstad aan den Main, — die mij telkens — schoon dan zooveel kleiner, met zijne wandelingen en Pleinen, Brussel met zijne boulevards herinnerde. Doch daar in de Neue Mainzer Strasse het huis der GUAITA's niemand van onze nabestaanden bevatte, verliet ik Frankfort weldra voor Heidelberg, waar ik mijn welwillenden Recensent den beroemden Geschiedschrijver SCHLOSSER de hand mogt drukken. MITTERMAIER, met wien ik al veel brieven had gewisseld en wien ik zelfs voor de Kritische Zeitschrift der Rechtswissenschaft und Gesetzgebung in 1844 een slordig in het Duitsch vertaald Fransch opstel over de werking der voorschriften van ons Wetboek van Strafvordering had toegezonden, bevond zich destijds als Afgevaardigde, en wel als Voorzitter van den Landdag, te Karlsruhe. Ik nam mij dus voor, de terugreis over die stad te nemen. Voorts sprak ik in het Logement („Darmstädter Hof”) eenige oogenblikken met Mevrouw THORBECKE, en zeide haar, dat ik na 14 dagen à 3 weken

dacht terug te komen, en haar en THORBECKE zelf dan nader en wat langer te bezoeken, daar thans mijn tijd beperkt was. Zoo reisde ik naar Wurtemberg, en maakte vervolgens een uitstapje naar Tübingen, waar ik mij een paar dagen ophield om WARNKÖNIG weder te zien. — Ik ondervond ook bij deze gelegenheid, in het gaan en keeren, langs den schoonen en romantischen weg van Stuttgart uit, over bosschen en bergen het voordeel van een trager middel van vervoer, de postwagen, die mij meer en langer te genieten gaf. Tübingen zelf is schilderachtig gelegen, dáár waar ik den Hoogleraar der Botanie HUGO VON MOHL, in het nieuwere gedeelte der stad bezocht, en waar ook de Dichter UHLAND woonde, wien ik evenwel met mijn bezoek niet lastig viel, maar aan MOHL had ik een brief van een mijner Ambtgenooten te overhandigen ¹⁾ — WARNKÖNIG, die na zijne omzwervingen van Leuven naar Gent, van daar naar Freyburg, en zoo naar Tübingen, nu zijne rustplaats scheen gevonden te hebben, ontving mij regt hupsch ²⁾ en rigtte eene soirée voor mij aan, waar ik Prof. J. H. FICHTE, den Zoon van een nog beroemder Vader, den Jurist, Leeraar van het Staatsregt, AD. MICHAËLIS en den Raadsheer in het Geregts-hof VON WÄCHTER-SPITTLER, sedert als Minister vermaard geworden. ROBERT VON MOHL was op dien dag voor zijne *Verzamelté*

1) Waarschijnlijk heb ik toen ook (en niet later) Hohenheim bezocht, daar ik voor Prof. A. NUMAN (den Vader) een paar boekjes had te bezorgen (28 Julij 1846).

2) Ik vind nog een zeer hartelijken brief van WARNKÖNIG uit Tübingen, 18 April 1849, waarin deze klagt is te lezen: „les universités allemandes rétrogradent visiblement: nous vivons dans un temps, comme il n'en a jamais existé.”

mislukte candidatuur bij de Verkiezingen naar Urach. Ik leerde hem eerst in volgende jaren te Heidelberg kennen. Aan zijn huis had ik eene niet onaardige ontmoeting. Onder één dak met den Kanselier der Universiteit wonende, had deze Prof. v. AUTENRIETH de eerste verdieping in gebruik, MOHL de tweede. In geschil met de Regering geraakt, en tot Regeringsraad te Ulm benoemd, waarmede hij het Professoraat (vermoedelijk meer winstgevend) verloor, had MOHL voor het ambt bedankt, en was nu door de stem des Volks tot Lid van den Gemeenteraad gekozen. Toen ik aan eene dame, die de deur opende, (Mevr. v. AUTENRIETH) vroeg, of Herr Prof. v. MOHL te huis en te spreken was, antwoordde de Vrouw van den Kanselier, die in den ontslagen Hoogleraar geen' Ambtgenoot meer wilde erkennen, half spottend, half bits: „Ah, Sie meinen den Herrn Stadtrath v. MOHL?“

Wat de begeerte betreft, in weerwil van het vroeger tusschen ons te Leuven voorgevallene, WARNKÖNIG de hand te gaan drukken, zoo verklaart zich die schijnbare tegenstrijdigheid uit de sedert 1830 al meer en meer en door geheel Europa erkende wetenschappelijke verdiensten van dien onvermoeid-werkzamen Geleerde, die, na eerst zijne gaven aan de studie van het Romeinsche Regt te hebben gewijd, als scherpzinnig denker op het gebied van het Natuurregt of van de Wijsbegeerte van het Regt, insgelijks had uitgeblonken, maar die vooral met zijne uit de bronnen bewerkte Geschiedenis der Staatsinstellingen en van het Regtswezen in Vlaanderen, een duurzamen roem had behaald. Op mijn cursus van het Natuurregt gebruikte ik nu zelf te Utrecht WARNKÖNIG's beknopte

en onderhoudend geschreven Schets der Literatuur van het wijsgeerig Regt, sedert door een van mijne toehoorders vertaald ¹⁾, en met eene Nederlandsche Literatuur verrijkt. — Mijn verblijf, hoe kortstondig te Tübingen, verschafte mij behalve het genoegen van dit wederzien onder gunstiger indrukken over en weder, dat van de ontmoeting met den Bibliothecaris KARL KLÜPFEL, den Zoon van den Predikant te Grosz-Heppach, wien ik dáár in 1829 het eerst had gezien. Toen was hij een knaap of aankomende jongeling, en nu met de dochter van Prof. SCHWAB te Stuttgart gehuwd, huisvader, en in de letterkundige wereld reeds loffelijk bekend, — naderhand in 't bijzonder als degelijk en grondig Geschiedvorschcr. — Ik meen zijne oude genegenheid in eene zeer welwillende aankondiging van mijn' zwanenzang, *La Souabe après la paix de Bâle*, in het Leipziger Central-Literatur-Blatt van 6 Maart 1880 terug te hebben gevonden, een volle halve Eeuw derhalve na onze eerste aanraking. — Van de toenmalige notabiliteiten te Tübingen, heugt mij den Jurist EDUARD SCHRADER met sneeuw witte haren, van zijn Collegie over het Romeensch Regt te hebben zien terugkomen, door een stoet van jongelieden omringd of begeleid: het was, geloof ik, de laatste les vóór de vacantie. . . . .

. . . . .

. . . . .

1) Mr. C. B. A. MOERKERK VAN STEEL (te Arnhem), Regts-Wijsbegeerte of Natuurlijke Regtsleer, Utrecht 1856, bl. 144—184.

Te Karlsruhe bezigtigden wij het paleis (Schlosz), en bleven er een dag, waarvan ik gebruik maakte om den President van den Landdag MITTERMAIER te gaan zien, die mij ongedwongen ontving maar slechts kort en vlugtig, daar er zitting was, — en voorts om mijn goeden ouden Professor MONE, WARNKÖNIG's Zwager, maar een man van gansch anderen stempel (niet geestig, doch zeer gemoedelijk) in het Staats-Archief waarvan hij Hoofd-Directeur was geworden, op te zoeken. Het was mij lief, dat ik binnentredende en bij de vraag of hij mij herkende, terstond uit zijn mond „VREEDE!” met zekere verbazing en blijdschap mogt hooren. — Te Heidelberg gekomen, trof ik weder tegen het vallen van den avond, Mevr. THORBECKE „im Darmstädter Hof,” met hare kinderen aan; — een oogenblik later verscheen ook haar Echtgenoot, die ons, mijne Zuster en mij, en met zijne Vrouw, volstrekt des anderen daags naar Mannheim per spoor wilde begeleiden, vanwaar wij met de stoomboot naar Holland zouden terugkeeren. De THORBECKE's dachten eerst acht dagen daarna af te reizen. Het leed niet lang, of toen wij van Heidelberg waren afgereden, en wij alleen in denzelfden waggon met THORBECKE's lieve Vrouw en een paar kinderen, gezeten waren, of er ontstond tusschen hem en mij eerst een onaangenaam gesprek over de drie Universiteiten, — Utrecht en Groningen waren bij Leiden vergeleken, te onbeduidend, waartegen ik, pas afgetreden Rector, het mijne inbragt; — vervolgens over de laauwheid der Utrechtenaren bij gelegenheid der poging van de negen mannen om de Grondwet te doen herzien, met insinuatien, die mij sarden en tergden, als of ik, die in plaats

van het model-Adres uit Dordrecht toegezonden, domweg als een boer te onderteekenen, De Regering en de Natie geschreven had om hunne poging zelfstandig en onafhankelijk, maar toch krachtdadig te bevorderen, geen moed of karakter genoeg zou gehad hebben om mij aan te sluiten en mij van mijn pligt als Staatsburger te kwijten. Ik herinnerde THORBECKE dat hij zelf mijn boekje geprezen en mij daarvoor zijn dank betuigd had, en zeide hem in de overtuiging van mijn regt en mij tevens in mijn heiligst gevoel beledigd achtende, wel zooveel, dat ik hem zag verbleeken. Ik had eensklaps uit die heftige en hatelijke woordenwisseling voor mij zelve het bewijs geput dat ik met een verbolgen heerschezuchtige te doen had, die met zijne betrekking van Hoogleeraar niet tevreden, volstrekt de rol van een' Staatsman zocht te spelen, en die door de afstemming van het Voorstel tot herziening der Grondwet aanvankelijk teleurgesteld, nog na meer dan een jaar den tegen mij opgevatten en gekoesterden wrok lucht had moeten geven. De lieve Mevr. THORBECKE trachtte nu en dan onze drift te matigen; — wij wandelden ook nog zamen te Mannheim en aten aan de table d'hôte, maar telkens herleefde de twist onder dezen of genen vorm, tot op ons afscheid moeijelijk gesust. — Toch schijnt mijn oude Leermeester het onaangenaam tooneel in den waggon niet wel te hebben kunnen verduren, want in de volgende week op de terugreize, kwam hij mij te Utrecht nog eens zien. Doch zelf heb ik den indruk niet kunnen uitdelgen dat hij mij en anderen als niet ondienstige werktuigen zijner eerzucht en tot zijne verheffing had begeerd te gebruiken, en het eens ge-

weken vertrouwen was niet meer te herstellen. —

Niet lang daarna trad ik in de Beschouwing der openbare meening ¹⁾ tegen de Arnhemsche Courant en aldus tegen de THORBECKIAANSCHERIGTING openlijk op. „Radicalen-omwentelingzuchtigen, verklaarde ik, zijn geene liberalen.” Want zover ging nu en dan de buitensporigheid der toonevende bladen, dat zich het ergste liet vreezen. De Volksbode van den uit Java verdreven talentvollen, maar gevaarlijken Publicist L. VAN VLIET, de Utopiaansche Snelwagen en tutti quanti ondermijnden onafgebroken het gezag der Regering, en bragten daarentegen aan de negen mannen, aan THORBECKE in de eerste plaats ²⁾ eene Hulde die hij van de zijde van schotschrijvers, mijns inziens, had behooren af te wijzen, — gelijk ik zelf deed, toen mijn naam in den Volksbode onder dien van vijf liberalen buiten de Staten-Generaal was vermeld ³⁾, als van mannen, op wie de natie hare hoop voor de toekomst vestigde. — Ik zond het Prospectus met die gedrukte namen aan den Schrijver terug, en ontving hem in dier voege, dat hij zich haastte mijne woning te verlaten. — Reeds eenige maanden vroeger, had ik een eerroovend Artikel der Arnhemsche Courant met lasterlijke aantijgingen tegen mijn' Vriend den Advocaat-Generaal DE BOSCH-KEM-

1) Amsterdam 1846.

2) In het Prospectus volgden op den naam van THORBECKE, die van zeven Voorstellers van 9 Dec. 1844; — VAN RECHTEREN was overleden.

3) Met ACKERSDIJK, D. DONKER-CURTIUS, S. P. LIPMAN en B. DONKER-CURTIUS. Brief van L. VAN VLIET uit Amsterdam, 6 September 1846, met mijn antwoord van denzelfden dag.

PER, in zijne hoedanigheid van Redacteur van de *Tijdgenoot*, die opgehouden had te bestaan, in onze *Utrechtsche Stedelijke Courant*¹⁾ met verontwaardiging bestreden, maar in de *Beschouwing der openbare meening* gold het een meer algemeen belang en wendde ik in dat geschrift eene poging aan om den nationalen geest tot edelen burgerzin op te wekken, en met de woorden van den Raadpensionaris VAN DE SPIEGEL afkeer tegen de losbandigheid van het geschrift der in het verborgen schuilende drijvers in te boezemen. Ik haalde mij daardoor de polemiek van een oud-discipel op den hals, die eerst te Utrecht had gestudeerd en daarna mijne vanen met die van THORBECKE had verwisseld: zeer natuurlijk. Het was de jonge Advocaat THIEME, Zoon van den Uitgever van het *Arnhemsche Dagblad*, wiens onvoorzigtigheden hem eerlang noopten een goed heenkomen op Java te zoeken, waar hij het gelukkig met zijne begaafdheid tot een hoogen rang bij het Openbaar Ministerie bragt²⁾. — In zijne brochure, die met de mijne, waarschijnlijk door den invloed van THORBECKE, zelfs in de *Duitsche pers te Heidelberg* werd besproken³⁾, werd op het gewigt der opkomende liberale clubs, in 't bijzonder der *Amstel-Societeit* gewezen, aan wier hoofd de Hoogleeraar HUGO BEIJERMAN stond, en aan welke ACKERSDIJK zich had

---

1) 19 November 1845.

2) Mr. H. C. A. THIEME CAZN., *Grondwets-Herziening. Vereenigingen van voorstanders van maatschappelijken en constitutioneelen vooruitgang. Utrecht 1847* (32 bl.).

3) In het eerste nommer der *Deutsche Zeitung* van 1 Julij 1847, door GERVINUS, HÄUSSER, HÖFKEN, MATHIJ en MITTERMAIER uitgegeven.

aangesloten. Deze had niet alleen vruchteloos getracht mij te overreden meê te doen, daar ik weigerde mijne overtuiging aan de Decreten van deze of gene wisselvallige meerderheid van stemmen der clubisten ten offer te brengen, maar mij in de *Gids* ¹⁾ bij de recensie der *Beschouwing* ook min of meer berispt en in het ongelijk gesteld. Uit de briefwisseling van DE KEMPENAER met LUZAC bleek mij in veel latere jaren (1861), dat het welsprekend Lid van het negental uit Arnhem mijn geschrift integendeel prees, door KEMPER in éénen adem met de Regeringen de natie nog in 1865 „uitmuntend” genoemd ²⁾. — Een niet dubbelzinnig aankleever der liberale rigting, de Regter-Raadsheer Mr. W. J. C. VAN HASSELT schreef mij ongeveer in die dagen of kort daarna uit Amsterdam: „de inhoud van uwen brief heeft mij op nieuw de overtuiging gegeven, dat wij in onze politieke denkbeelden volmaakt overeenstemmen. Ook mij lust het niet een speelbal der oppositie te zijn, en toch, ik kan met de Regering niet eene lijn trekken. De toestand van ons land is haghelijik, en ik zie de toekomst donker te gemoet. Bij de minste verandering worden wij de prooi of van eene onduldelijke Oligarchie, of van eenige weinige demagogen” ³⁾.

Wat die Oligarchie aangaat, door VAN HASSELT gedacht, in 1847 stond mij die nog even weinig aan, als in 1836 de Familie-regering in de Nederland-

1) Jaargang 1846 n°. 12.

2) Handleiding tot de kennis van het Nederl. Staatsregt, bl. 37.

3) Brief van 27 Junij 1847. Latere brieven van VAN HASSELT 29/30 September 1862 over zijn Grootvader den Directeur J. W. VAN HASSELT (1798).

sche Republiek¹⁾. Ik gaf er het bewijs van door in denzelfden tijd als THORBECKE te Leiden, te Utrecht op de Openbaarheid der Gemeentelijke Begrotingen en Rekeningen aan te dringen in een uitvoerig Adres door een tal achtingswaardige mannen onderteevend²⁾ en door mij alleen gesteld; met terugblik op de dagen van voorheen, „toen jaarlijks de Wet werd vernieuwd, en de vrije keuze der Poorters de waardigsten aan het hoofd des Bestuurs plaatste; toen bij klokslag en algemeene oproeping met vertrouwelijk overleg tusschen Regenten en geregeerden gemeene zaak werd bevorderd”³⁾. — De Twee Verzoekschriften, ingediend (bij den Edel Achtbaren Raad) door Burgers van Leyden en Utrecht, tot verkrijging van meerdere openbaarheid der stedelijke Begrotingen en Rekeningen, zagen ten blijke van harmonische samenwerking, in ééne Bundel te Utrecht het licht. En — het laatste geschenk dat ik uit zijne hand ontving — THORBECKE zond mij zijn zaakrijk boekje Over plaatselijke Begroting⁴⁾, waaruit zijne belangstelling in de publieke zaak als toenemend practisch, zonneklaar in de oogen sprong.

Zoo had ik dan wel spoedig na de verschijning van het geschrift Beschouwing der openbare meening, de lieden die mij gaarne onder de ministerielen

---

1) Geschied- en Letterkundige Herinneringen.

2) ACKERSDIJK bovenaan onder de Leden van den Zondag ook door SUERMONDT en HORA-SICCAMA.

3) Verzoekschrift der Utrechtsche Burgers Januarij 1847.

4) 20 Augustus 1847.

hadden gerangschikt ¹⁾, kunnen overtuigen dat ik even vrij en onafhankelijk bleef als ooit te voren. De ijver van mijn Uitgever SCHLEYER te Amsterdam, die, (buiten mij om) de brochure aan den Minister VAN HALL had gezonden, zou mij in groote ongelegenheid hebben kunnen brengen, daar ik een officiele eigenhandige dankbetuiging voor dit blijk van Vaderlandsliefde kreeg en ik dus in dien tijd der St. Nicolaas-Ridders, groot gevaar liep door WILLEM II op zijn geboortedag in eene of andere fournée van gedecoreerden begrepen te worden. Ik zweette althans van angst totdat de 6de December zonder dat onheil voorbij was!

De betrekking met VAN HASSELT had toen nog een andere raison d'être in onze Bataafsche herinneringen. Zijn grootvader J. W. v. HASSELT was na den val van PIETER VREEDE c. s. Lid van het Uitvoerend Bewind geweest, en de uitgave van het opmerkelijk boek van GROEN VAN PRINSTERER Ongeloof en Revolutie ²⁾, had ons en andere geestverwanten tot nader onderzoek van een te weinig beoefend tijdvak van onze geschiedenis gedrongen. — Van daar het in 1847 verschenen Eerste Stuk van mijne Bij-

---

1) Tot deze behoorde niet mijn rondborstige Ambtgenoot, te vroeg aan het Vaderland ontruikt, WILLEM WENCKEBACH. — „Heb dank, schreef hij mij, voor de toezending van uw stukje over de openbare meening — er staat veel waars in. Werd het in ons Land maar eens gewoonte dat men openlijk zijne belangstelling in goede, en afkeuring van slechte zaken te kennen gaf.”

2) De Rijks-Archivaris DE JONGE schreef mij 9 Oct. 1847: „Meer en meer overtuigd „te zijn”, dat het oordeel van den heer GROEN VAN PRINSTERER over de omwenteling van 1795 en wat daarna gebeurde, niet alleen gestreng, maar in meer dan één opzigt onjuist en partijdig is.” Hij was het echter ook niet overal met mijne Bijdragen eens.

dragen tot de Geschiedenis der Omwenteling van 1795—1798, dat mij de welwillendheid en sedert de persoonlijke kennismaking van een voormaligen Revolutionair, nu vader van den Minister van Financiën en Lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal, den ruim 80jarigen M. C. VAN HALL verschafte ¹⁾. — Ik was den krachtigen grijsaard de vriendelijke toezending van eene reeks grootere en kleinere geschriften, in proza of poëzy, verschuldigd, onder welke nog sommige van zijn helderen onverzwakten ouderdom ²⁾. Doch de studie van het revolutionair tijdperk zou mij in latere jaren het voorregt van nog meerdere en gemeenzamer betrekkingen tot de kinderen der tegenstanders van PIETER VREEDE schenken en de oude veete van de partij der Unitarissen en der Federalisten, op de genoegelijkste wijze doen vergeten.

---

1) In de laatste vergadering van de Eerste Kamer der Staten-Generaal, 20 December 1848, door Mr. M. C. VAN HALL, Lid van dezelfde Kamer. „Geschenk.” — Een gedicht met Aanteekeningen.

2) Ik heb nog een briefje van 25 Mei 1855 voor mij liggen, waarbij de Grijsaard een paar boeken van Mr. H. CALKOEN en F. A. VAN DER KEMP ter leen vraagt. — Bij een vroegeren brief van 5 November 1847 zond hij mij zijn NIC. en JAN BONDT. — Hij overleed 19 Jauuarij 1858, bijna 90 jaar oud; (geb. 4 Febr. 1768).

VEERTIENDE HOOFDSTUK.

De 24 Februarij 1848 te Parijs. — Terugslag op Nederland. — De vraag der Grondwetherzïening. — De Regtstreeksche Verkiezingen. — Briefwisseling over onzen toestand met Prof. den Tex en mijne betrekking tot de oud-Ministers Van Zuylen en Van der Heim. — Dood van den President-Curator Van der Capellen. — Drie brochures van mij over het Kiesstelsel en Vertoogen over de gebeurtenissen van den dag in de Utrechtse Courant. — Verandering in den geest der zamenleving te Utrecht. — Uitstapje naar België. — Luzac te Utrecht. — Mededeeling van Mr. J. M. de Kempenaer.

Het jaar der omwentelingen die Europa op zijne grondvesten deden beven, wordt bij ons en met het oog op hetgeen in ons midden voorviel, met de zachtere uitdrukking van „de Maartsche buijen” herdacht. Toch waren die veranderingen in den geest van het Staatsbestuur en de huldinging van nieuwe beginselen in de gewijzigde Staatsinstellingen zóó verrassend en van zóó groot gewigt, dat zij inderdaad eene Revolutie mogten heeten, hoewel dan zonder bloedstor-

ting bewerkt; eene Revolutie, wier invloed en gevolgen na de inmiddels verloopen 30 jaren, hetzij dan heilrijk of heilloos te noemen, vele toenmalige voorstanders onbevredigd hebben gelaten, en niet zelden thans met bekommering vervullen. — Voor mij die geroepen werd, weldra partij te kiezen, heeft onafhankelijk van de vraag der al dan niet schadelijke uitkomsten voor Nederland, het jaar 1848 vooreerst, de droevige herinnering van het verlies van den edelsten en beminlijksten Staatsman die mij uit vrij gemeenzame verkeerung heugt, van den meermalen reeds vermelden oud-Gouverneur-Generaal VAN DER CAPELLEN¹⁾; — ten andere, het zonderling resultaat opgeleverd, dat terwijl de politieke breuk met veeljarige geestverwanten niet te vermijden was, eene toenadering tot oude tegenstanders bijna gelijktijdig volgde, en dat ik hoe

1) Ik ontving een zeer uitvoerigen brief van dien Staatsman, uit Parijs 8 Maart 1847, eerst over den dood van WENCKEBACH, en van andere Utrechtenaren; daarna over het 6e Deel van THIERS (*Hist. du Consulat et de l'Empire*) en over zijn gesprek met dien geschiedschrijver, op de beruchte soirée bij Lord NORMANBY betrekkelijk de bewering van THIERS, dat het Engelsch Gouvernement in 1805, toen het Hannover niet aan Pruisen wilde afstaan, als surrogaat de Bataafsche Republiek aan den Koning van Pruisen wilde doen geven. — „Toen ik hem zeide (CAPELLEN aan THIERS) in ons Land daarvan nimmer iets gehoord te hebben en te twifelen dat die zaak daar bekend was, antwoordde hij mij vrij barsch: „Pardieu je le crois bien, on ne vous aura pas mis dans la confidence lorsqu'on a voulu disposer de vous.” — Dit maakte mij gemelijk en ik verliet hem.” — CAPELLEN zegt verder in dien brief, dat de Maarschalk MOLITOR toen nog in het bezit was van het schriftelijk bevel van NAPOLEON „om onze zeedijken in 1813 op daartoe aangewezen punten te doen doorsteken, welk bevel door M. niet is uitgevoerd.” — Een verplichtend antwoord van THIERS (6 Julij 1845) aan mij zelven op eene bedenking die ik mij had vermeten, op eene stelling uit zijne *Hist. du Consulat et de l'Empire* te maken, doet mij denken, dat hij niet zoo geheel onvatbaar was voor historischen waarheidszin.

bevriend gebleven met LUZAC en in latere dagen met J. M. DE KEMPENAER geworden, de Ministers van het Behoud HUGO VAN ZUYLEN VAN NYEVELT en VAN DER HEIM VAN DUIVENDYKE tot hunnen dood onder mijne vrienden heb mogen tellen. Doch zij konden mij hier te Utrecht den eerbiedwaardigen President-Curator niet teruggeven, die mij van de aanvaarding van het Professoraat af, hij en zijne lieve vrouw met goedheid hadden overladen, zoo ver de afstand van leeftijd en aanzien dit medebragt of — om geene jaloezy bij mijne Ambtgenooten op te wekken — eenigermate gedoogde. Meermalen was ik bij hem en Mevr. VAN DER CAPELLEN alleen met hunnen neef, den heer VAN TUYLL of met den Geneesheer BACKER (van de Bildt) ten disch, en genoot het voorregt van een even leerrijk als aangenaam-onderhoudend en ongedwongen gesprek, gekenmerkt door trekken van bescheidenheid en eenvoud, zeldzaam in hooggeplaatste mannen. — Over FALCK, zijn pas ontslapen Vriend sprekende, liet hij zich op eene mijner aanmerkingen, met een' toon van vereering uit: „de heer FALCK was een heel ander man dan ik!” — Het was natuurlijk aan mijne exceptionele verhouding ten gevolge der vriendschap met SUDEN te danken, dat ik op Vollenhoven niet beedeed en zeker ook niet met aanmatigende vrijpostigheid, maar mij zeer naar genoegen bewoog, door de gulle woorden van den edelen gastheer aangemoedigd: „Kom, zet U nu eens hier neder,” om dan vertrouweljk over het een of ander te praten. Ik heb dan ook nooit, nog wel 15 à 20 jaren na zijn overlijden, die mij zoo dierbare plaats voorbij kunnen rijden zonder huivering van aandoening en ontroering.

In een brief van SUDEN aan mij uit Kassel 20/21 Januarij 1848 zie ik, dat hij mijn gedrag goedkeurt bij een incident, dat zijn' Vriend VAN DER CAPELLEN betref, die zich destijds te Parijs bevindende, in het Journal des Débats als aanstaande Premier, Voorzitter van den Raad der Ministers te 's Hage was gedoodverwd, en tegen wien sommige bladen zich daarover leelijke insinuatien hadden veroorloofd. Tegen deze trok ik in een uitvoerigen brief te velde, aan de Nieuwe Rotterdamsche Courant gerigt, terwijl dit geschrijf wederom tegen mij eene polemiek in de Politieke Bijdragen van den Advocaat SCHULLER TOT PEURSUM uitlokte, schoon welwillend ingekleed. Eene ministeriele portefeuille was toen reeds niet zóó benijdenswaard, of het mogt wel eene ongerijmdheid heeten, aan den 70jarigen Grijsaard die al onder Koning LODEWIJK Minister van Binnenlandsche Zaken geweest, en onder WILLEM I Secretaris van Staat te Brussel en tien jaren Landvoogd van Neêrlands-Indië, thans ten grave neigende, nog eerezuchtige bedoelingen toe te dichten ¹⁾. — Men wist integendeel, dat CAPELLEN in 1841 de hem door WILLEM II aangeboden portefeuille had afgeslagen, en bovendien bij aanvaarding, van een programma afhankelijk had gemaakt, lijnregt in strijd met de beginselen, welke de Koning sedert standvastig had beleden. — Wat van de zaak heeft mogen zijn, de bloedige gebeurtenissen en de val van het Koningschap te Parijs op 24 Februarij verkortten

---

1) In den zoo even vermelden brief van CAPELLEN (8 Maart 1847) komt nog deze zinsnede voor: „Wat mij betreft ik gevoel geen het minste berouw onlangs de missie te Londen niet aangenomen te hebben.”

den levensdraad van den met LOUIS PHILIPPE bevrienden en nu op het diepst geschokten CAPELLEN, die ons reeds den 10 April ontviel, — nadat middelerwijl te 's Gravenhage eene nog niet gansch tot klaarheid gebragte pressie van buiten en luidruchtige manifestatiën en demonstratiën, den ridderlijken, maar prikkelbaren en overgevoeligen WILLEM II tot een motu proprio achterbaks, buiten zijne Ministers om, hadden verleid en het spoor bijster gemaakt. — Ik had op het berigt der afschuwelijke Parijsche tooneelen, onmiddelijk den 27sten Februarij, onder den verpletterenden indruk dier gebeurtenissen, in de Utrechtsche Courant mijne overtuiging uitgesproken, dat men in de onzekerheid der handelingen van de nieuwe Fransche Republiek met opzigt tot het buitenland, de nationale eendragt behoorde te bevorderen, en alle ontwerpen van herziening der Grondwet tot meer gelegen tijd uit te stellen. — Het zeer impopulair Ministerie, uit hetwelk de schrandere VAN HALL zich bijtijds in het najaar van 1847 had teruggetrokken, had naar het schijnt van dien wenk partij kunnen trekken, en op de noodzakelijkheid der zorg voor onze Defensie onder zulke onberekenbare omstandigheden, de klem behoeven te leggen, en doof te blijven voor het geschreeuw van enkele volksmenners. — Maar het Bewind voor deze al te beducht en zich vleijende, dat de behandeling der 27 Ontwerpen van Wet tot herziening der Grondwet bij de Staten-Generaal ingediend, den bijval der meerderheid zou verwerven of ten minste met meerdere welwillendheid en zucht tot gemeen overleg zou plaats vinden, die dan tot een voor de natie zelve aannemelijk vergelijk zouden leiden, hardebolde tegen mijne

waarschuwing en zag zich spoedig in zijne verwachting bedrogen. Voor mijne toehoorders, die mij daartoe hadden uitgenoodigd, gaf ik in die dagen eenige zeer bezochte lessen over den staat van zaken in Frankrijk, daar de Republiek, aan wier spits de begaafde Dichter en Redenaar LAMARTINE, de gevierde Geschiedschrijver der Girondins prijkte, alligt deze en gene jeugdige hoofden had kunnen bedwelmen. — Ook begreep ik mij tot hetzelfde oogmerk, bijna regelmatig van het Dagblad te moeten bedienen, van welks eerste kolommen ik nu 30 jaren lang gebruik heb kunnen maken. Onder deze bemoeijingen, ontving ik van DEN TEX deze vereerende en bemoedigende letteren ¹⁾.

„Amsterdam, 3 Maart 1848.

Amice, Collega!

Met veel belangstelling vernam ik van de belangrijke lezingen, die gij dezer dagen te Utrecht gehouden hebt. Als Nederlander, als beoefenaar van Staatsregt en Staatswetenschappen zeg ik u daarvoor welmeenend dank. Ik heb hier in mijnen kring zoowel door Artikelen in onze Stadscourant in gelijken zin trachten te werken ²⁾. Laat ons de handen ineenslaan om het lieve Vaderland te behouden. De socialistische-communistische rigting is de gevaarlijkste. Voor meer dan twee jaren

---

1) Den 12 October 1847 had hij mij dank gezegd voor de Bijdragen tot de Gesch. der Omwenteling van 1795—1798. „Gij hebt gelijk. De bedoelingen van hen die daarin te regt eere verwierven, behooren niet miskend te worden.”

2) Toch had den Tex eerst zeer onlangs het verlies van zijne Echtgenoot en Moeder van zijne kinderen te betreuren. De dag van hare begrafenis was de 22ste Februarij, de dag van de uitbarsting te Parijs.”

hield ik hier daartegen eene voorlezing, die toen nog weinig de aandacht trok, omdat men toen de zaak nog niet kende en het gevaar niet inzag. Intusschen is het op die redeloze en onvervulbare toezegging van arbeid dat ik geloof dat het Voorloopig Bestuur ¹⁾ zal schipbreuk lijden. Maar hoeveel anarchie, en hoeveel moord en brandstichting kan er dan niet nog volgen?

Laat ons wederkeerig onze beschouwingen mededeelen. Ik stel veel prijs op uwe meening. Gij hebt gelijk dat het thans geene kalme en ernstige tijden zijn om eene Grondwetherziening te bediscutieren ²⁾. Van meer belang ware welligt eene Voordragt om wat van de Accijnsen in Directe Belastingen over te brengen. Dit zou ten minste van eene goede bedoeling getuigen. — God zij met ons lieve Vaderland en doe weldra den dag aanlichten dat wij rustig en eensgezind aan de verbetering en meerdere ontwikkeling onzer Staatsinstellingen kunnen gaan.

Steeds opregt,

t.t.

DEN TEX."

Mijn oudere Ambtgenoot, die zoo vertrouwelijk tot mij naderde en mij in dien verontrustenden tijd als te gemoet kwam, had de Tweede Kamer verlaten en zijn Zwager VAN HALL was geen Minister meer ³⁾. Dit

1) Te Parijs.

2) In eene te 's Hage verschenen brochure, *Lessen uit Parijs*, namen in Naschrift bl. 12 en volg. mijn opstel over, waarin de zinsnede: „Het is geen tijd voor raadplegingen geschikt.”

3) Van zijn bekwamen opvolger W. L. F. C. VAN RAPPARD (mij persoonlijk steeds onbekend gebleven), toen ook in Maart 1848 als Minister van Finantiën afgetreden, had ik den 2 Julij 1847 uit Arnhem (waar hij

maakte de gedachtenwisseling tusschen ons vrijer en ongedwongen. Geen afschrift van mijne letteren bewaard hebbende, — hetgeen ik gewis in mijn leven niet meer dan vier à vijf malen gedaan heb om het gewigt van eene of andere zaak, — weet ik niet wat ik DEN TEX antwoordde. Maar deze schreef mij zelf kort daarna weder, even vóór den beslissenden stap van WILLEM II, het begin der Maartsche buijen. En daar die brief den toestand te Amsterdam en elders juist terug geeft, en de stemming der gemoederen teekent, laat ik hier het voornaamste volgen ¹⁾: „Veel dank voor uw schrijven. Dat men zich niet behoefde te haasten met de erkenning der nieuwe Fransche Republiek, daarin hadt gij volkomen regt ²⁾. Over het manifest van LAMARTINE heb ik en hebt gij gezwegen. Een Staat die zegt de bestaande Traktaten als vervalten te beschouwen, is haast niet toe te laten, maar het is een zonderling stuk vol van contradictien. Zoo ook hier, waar onmiddelijk na de verwerping der Traktaten, zij voorkomen als feiten, welke niet dan d'un commun accord zullen kunnen gewijzigd worden. Wel, mij dunkt, dan erkent men ze als Traktaten.” — Van de buitenlandsche Politiek gaat DEN TEX over tot de binnenlandsche aangelegenheden, en wel allereerst tot de vraag der in 1845 zoo ave-

---

destijds President van het Provinciaal Gerechtshof van Gelderland was) eene schriftelijke dankbetuiging ontvangen voor mijne belangstelling in de studiën van zijn nu ook reeds overleden zoon, den Procureur-Generaal Mr. H. A. VAN RAPPARD.

1) Brief van DEN TEX, 13 Maart 1848.

2) Zal Nederland de Fransche Republiek erkennen? (5 Maart 1848).

regts verschoven en thans door den drang der „gebeurtenissen bijna gewelddadig, afgeperste Staatshervorming.” En nu onze Grondwetherziening! Ik meende te weten, dat de Koning niet van uwe meening was, ten aanzien van het uitstel, omdat hij geloofde dat de Voorstellen een' gunstigen indruk zouden maken; maar dan heeft hij zich wel vergist. Hoe jammer, dat men de behoeften der tijden zoo miskent! Die Ontwerpen zijn blijkbaar vastgesteld vóór de jongste gebeurtenissen ¹⁾, en men heeft er niets in veranderd of bijgedaan. De magere Memorie van Toelichting is daarvan mede een bewijs. Vreemd ook, dat, waar men wat geeft, men het dan nog doet met zooveel omwegen dat men blijkbaar angstig is om zich aan koud water te branden.” — „Onverklaarbaar is het mij ook,” zoo ging DEN TEX voort, „dat men van eene zoo uitmuntende gelegenheid, als deze is, geen gebruik heeft gemaakt om den Koning eens een hartelijk woord aan de natie te doen rigten, nooit meer dan thans is daaraan behoefte. De Koning van Pruissen verstaat dat beter ²⁾. Maar bij ons gaat dat koud en benaauwd voorbij. Mij dunkt dat ligt toch niet in het persoonlijk karakter van onze Majesteit ³⁾.

Met eenige goede Vrienden hier heb ik het besproken, of het niet het best was, om de Voordragten die

---

1) En eene verwaten pers had die (nog vóór de openbare beraadslaging) van het eerste oogenblik af, en bloc gewraakt en bij de natie verdacht of belagchelijk gemaakt.

2) Weinige dagen na dit schrijven, bevond de ongelukkige FREDERIK WILLEM IV zich te Berlijn in vertwijfeling en radeloosheid.

3) Op dienzelfden dag 13 Maart 1848, ontbood WILLEM II den Voorzitter der Tweede Kamer BOREEL VAN HOGELANDEN en verklaarde zich tot eene milder herziening der Grondwet bereid.

nu gedaan zijn ¹⁾ te doen voorkomen, als middelen mede om de Kamer uit te lokken om zich over meer andere punten te verklaren. Die beschouwing zou het gemakkelijk maken om later tot meer andere punten te komen. Was dit nog maar niet de beste vorm? En, dat ben ik volmaakt met u eens, de oppositie moet niet breken met de Regering. Frankrijk is ten sprekend voorbeeld, hoe zij dan zou kunnen worden overweldigd, en daarvoor beware ons God! — Ben ik wel onderrigt, zoo bestaat ook bij vele zeer gematigde Leden der Kamer het voornemen om andere Voorstellen, uit den boezem der Kamer opgerezen, te ondersteunen, voor zooveel zij slechts eenige overtuiging van het doeltreffende zullen hebben bekomen.

Ik blijf ook met u veel hechten aan de ontwikkeling en verbetering van onzen Staatsvorm. Het is zoo, in Frankrijk hebben de vertegenwoordigende Instellingen den Troon niet behouden, maar naar mijn inzien, is zulks daaraan toe te schrijven, dat de grondslagen van alle burgermaatschappij, Godsdienst en zedelijkheid dáár reeds lang waren ondermijnd en weggevallen. Dan zijn wij toch nog in gelukkigen toestand! Godsdienstzin en pligtbesef zijn bij ons nog niet weg. Overigens, waarde Vriend, weet gij, dat de financiële omstandigheden hier in deze koopstad, helaas van dien aard zijn, dat velen over niets anders kunnen denken. En, zoo als de maatschappelijke verhoudingen hier zijn, valt het slechts weinigen te beurt daarin niet eenigzins ten minste betrokken te worden. Waarom toch komt de Regering het Volk niet met

---

1) De 27 Ontwerpen.

vertrouwen te gemoet? Reeds toen ik nog Lid van de Kamer was, riep ik zulks, en helaas, men schijnt nog niet wijzer geworden. — Deel mij uwe beschouwingen mede, zoo als ik van mijne zijde wederkeerig hoop te doen. Geloof mij oprecht enz.”

Voor mijne kinderen en voor belangstellende Vrienden en bekenden levert de Volledige Verzameling van mijne Vertoogen over 's Lands in- en uitwendigen toestand, te rekenen van 27 Febr. 1848, onder den titel van Een twintigjarige strijd ¹⁾, in 1869 herdrukt en met eene Inleiding uitgegeven, een veilige vraagbaak en een onwraakbaar getuigenis op van hetgeen ik in onzen woe-ligen tijd en onder den verschen levendigen indruk van het gebeurde, telkens gedacht heb, en hoe ik in mijn wèl of kwalijk begrepen pligtbesef, als Staatsburger (niet in mijne hoedanigheid van Hoogleraar) heb gesproken en gehandeld. — De rijke verscheidenheid van onderwerpen ²⁾ laat niet toe, anders dan bij uitzondering, van enkele gewag te maken en zoo ver zich die met andere zaken en personen, ongezocht in verband laten brengen. Zoo b.v. lokte mijn Artikel van 5 April 1848: Het Ministerie, de Arnhem-sche Courant ³⁾ dezen belangwekkenden brief van den oud-Diplomaat HUGO VAN ZUYLEN VAN NIJEVELT uit, niet veel langer dan eene maand na zijne aftreding als Minister der Hervormde Eeredienst. — In dat Ar-

1) Utrecht bij C. VAN DER POST, Jr.

2) In 600 bladzijden (tot 27 December 1868), onverminderd de Inleiding (XIV bl.) gedagteekend 11 Maart 1869, met meerdere of mindere uitvoerigheid behandeld.

3) Volledige Verzameling, bl. 10—13.

tikel had ik de nieuwe Ministers, de opvolgers van die van het Behoud, in 't bijzonder den braven LUZAC tegen de scherpe en voor het minst voorbarige veroordeeling van gemeld Blad, met warmte verdedigd. — „Het stukje: „Het Ministerie en de Arnhemse Courant, bevalt mij zeer,” schreef de gevallen Staatsman uiterst toegeeffijk den 28 April; „ik kende het niet. Gold het hier alleen de opinie van den Uitgever van dat dagblad, ik zou er niet veel onheil in zien, maar het behoort niet tot de ondoordringbare geheimen, dat de Artikelen, sedert het Premierschap van Graaf SCHIMMELPENNINCK¹⁾, tegen hem in de A. C. geplaatst, van Leijdsche afkomst zijn, waarbij Prof. TH.(ORBECKE) als noodzakelijk en onvermijdelijk Hoofd van den romp wordt voorgesteld en aangeprezen. De omstandigheid, dat dat eventueel? Hoofd ook auteur is van eene Schets van Grondwet, in eenige punten strijdig met de openlijk aangekondigde beginselen van den Hr. SCHIMMELPENNINCK, maakt den stand van zaken moeilijk, ja welligt gevaarlijk.” — Ik had den Heer VAN ZUYLEN mijn besluit medegedeeld om uit het Ontwerp van herziening der Grondwet, bepaaldelijk de Rechtstreeksche Verkiezingen te bestrijden, aan welke taak ik juist in die dagen, al mijne inspanning en krachten wijdde. Vandaar de volgende regelen van mijn altijd welwillenden en vluggen Correspondent, wien men gewis den lof niet zal onthouden van vrij van alle bitsheid, zijne meening te hebben ontboezemd.

1) De persoonlijke vete van dien Staatsman tegen THORBECKE als Publicist en die de verdiensten van den Gezant-Raadpensionaris SCHIMMELPENNINCK wat al te minachtend had verkleind, weerde THORBECKE als Minister van Binnenlandsche Zaken.

„Intusschen hoe liberaal ik ook denke, hoe gereed ik ook ben,” zoo betuigde de gewezen Minister, „om de gevolgen eener onvermijdbare situatie aan te nemen, gelijk ik het openlijk verklaard heb bij mijne Circulaire, waarvan ik de vrijheid neem U een exemplaar aan te bieden, zoo komt het mij echter voor, dat er in de Schets van de vijf Heeren ¹⁾ te veel Belgische zin ligt, om zonder eenige verbeteringen voor ons Land te passen. — De Regtstreeksche Verkiezingen, het regt van Associatie (den R. Catholieken) zóó bevorderlijk, de Eerste Kamer te ligt opgebouwd om nuttig te zijn, en het geheele VI^{de} Hoofdstuk, waarbij Staatsregten en particuliere regten worden weggecijferd, dit alles moet, dunkt mij, nader ter toetse gebragt worden. Blijven de 5 Heeren onverzettelijk, dan staat het te vreezen, dat er eene betreurenswaardige scissie in het Ministerie zal moeten plaats hebben ²⁾. Alles kan met overleg gevonden worden, maar wanneer men tegen onbuigzaamheid stuit, waarbij eigen grootheid op den voorgrond staat, dan wordt de toekomst donker.”

„Intusschen,” zoo ging de Vaderlievende Staatsman voort, „is het Burgerpligt om tegen klippen te waarschuwen, en de gegronde objectiën aan te wijzen, welke hier en daar tegen de Schets der 5 Heeren te maken zijn. Ik kan toch niet veronderstellen, dat zij zich hier het gezag eener Constituanten zullen hebben willen aanmatigen. Ook omtrent de vrijheid

---

1) D. DONKER-CURTIUS, J. M. DE KEMPENAER, L. G. LUZAC, L. D. STORM en J. R. THORBECKE. — De laatste werd echter als Voorzitter, weldra in de openbare meening, de eerste.

2) Eene voorspelling, door de uittreding der HH. SCHIMMELPENNINGCK en Generaal NEPVEU eerlang bevestigd.

van het onderwijs kunnen botsingen gemakkelijk voorzien worden, daar dezelve slechts door de uiterste partijen bij ons gewenscht wordt, en dus aan weinigen in de Protestantsche Kerk zal behagen, een waar triomf voor de R. C. — Wil men de Schets lezen, merkte ten slotte de Heer VAN ZUYLEN aan, „met de preoccupatie, alsof men bijzonder bedoeld had den Roomschen te behagen en te winnen, het ware niet moeilijk zulks aan te toonen. Het zal belangrijk zijn te vernemen, hoe er de Voorstellen van de Regering, aan de Staten-Generaal ten slotte aan te bieden, zullen uitzien.” — Dit kon den achtbaren Schrijver, Zwager van den President der Tweede Kamer BOREEL VAN HOGELANDEN, spoediger dan menigeen kenbaar worden. — In denzelfden tijd meldde DEN TEX nader ¹⁾: „Ik verheug mij over uw Ontwerp om de gronden tegen de Regtstreeksche Verkiezingen te ontwikkelen. Verkiezingen, Kerk en Onderwijs zijn de drie punten in de voorgestelde wijzigingen, die hier (te Amsterdam) de meeste bezorgheid opwekken.”

Nadat mijn eerste geschrift tegen de Regtstreeksche Verkiezingen, het licht had gezien, ontving ik natuurlijk dankbetuigingen van geestverwanten, terwijl het integendeel door de beslissend-toongevende pers, in dagbladen en Tijdschriften of in de geschriften van uitstekend-begaafde Publicisten, van den jeugdigen OPZOOMER en van de Friesche Advocaten JONGSTRA en VAN DER VEEN vinnig werd doorgestreken ²⁾. En al

1) 25 April 1848.

2) De Schoonvader van OPZOOMER, ACKERSDIJK schreef mij den 15 Augustus 1848: „Ik zeg u dank voor uw Stukje (de derde brochure tegen de Regtstreeksche Verkiezingen), dat ik, even als de vorige, met veel belang-

mogt een ander Friesch Regtsgeleerde, mij even als zijne Confrères ten eenemaal onbekend, de Advocaat te Leeuwarden Mr. J. W. TROMP bepaald met mij de Regtstreeksche Verkiezingen bestrijden, zoo had het Artikel van Mr. G. DE CLERCQ in de Gids te Amsterdam en in de meest invloedrijke dagbladen toegejuicht, in de Hoofdstad en elders de schaal ten gunste van het door de Staats-Commissie of de vijf Heeren voorgedragen stelsel, onherroepelijk doen overslaan. Mijne twee latere vlugschriften over dezelfde stof waren dus een verroest wapen geworpen, en zoo liet het zich aanzien dat de groote meerderheid met gelaten onderwerping in de goedkeurende uitspraak zou berusten, — ook zij, die de meeste bezwaren, gelijk DE BOSCH-KEMPER, tegen de Regtstreeksche Verkiezingen hadden ingebracht. — Met des te meer welgevallen vermeld ik hier uit het sedert meer en meer tot het radicalisme verleid Rotterdam, het oordeel van den schranderen en verlichten Predikant G. H. M. DELPRAT, die mij met warmte te kennen gaf: „Ge hebt een woord naar mijn hart gesproken¹⁾. Mogten de wèlgezinden in ons land den moed hebben, om, gelijk door u geschiedt, onbewimpeld de waarheid te zeggen, al is zij in strijd

---

stelling gelezen heb. Ik bewonder uw ijver in den strijd; maar ik hoop dat de Verkiezingen, indien zij direct worden, uwe bewering niet mogen bevestigen, en gewis hoopt gij dit zelf. De Provinciale Staten, dunkt mij, hebt gij wat al te genadig behandeld. Het voorname, waarop het aankomt, is wel de geest van de natie zelve: die heeft de indirecte Verkiezingen zoo weinig bevredigend doen uitvallen, en kan dit de directe eveneens doen. Konden allen, die het goed meenen, op dien geest een goeden invloed hebben, zoo zoude er bij elk stelsel nog wel wat goeds te hopen zijn, maar bij mij bestaat meer vrees dan hoop.”

1) Brief van 20 Mei 1848.

met.... Couranten-taal! Misschien ware het wel de moeite waard, te onderzoeken, hoe of het in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika met het werk der Verkiezing voor de Leden van het Congres toegaat. Zeker is het, dat de Leden van den Senaat door de Representanten van elken Staat uit de inwoners van dien Staat verkozen worden ¹⁾, en dat ook de Leden van het House of Representatives, het laatstgenoemd vereischte moeten bezitten. Men wil dus, naar den zin van onze Grondwetontwerpers nog vrijzinniger zijn, dan men in een zuiver democratisch Land het raadzaam keurt! — Inliggend stukje, aan welks redactie ik niet geheel vreemd ben ²⁾, zal u, (voegde DELPRAT er bij), bekend maken met de bekommelingen, die ook mij als Schoolopziener in den tegenwoordigen tijd zwaar op het hart drukken.”

Het was een tijd waarin bijna alle Regeringen, in 't bijzonder de Monarchen, Koningen en Keizers schier zonder uitzondering door de magt der elkander bliksemsnel opvolgende of zamentreffende revolutionaire woelingen overweldigd, het hoofd verloren. Het meest en voor Nederland het meest bedenkelijk, was dit in het aangrenzend Duitschland het geval, en de

---

1) Ik behartigde dien wenk, en mijne uitweiding over het voorbeeld van Noord-Amerika in mijne tweede brochure: De noodzakelijkheid der indirecte verkiezing tot de nationale vertegenwoordiging nader betoogd (27 Junij 1848) bl. 31—35, kan hebben bijgedragen tot de aanneming van het stelsel bij onze Grondwet gehuldigd (Art. 75), dat de Leden der Eerste Kamer worden verkozen door de Provinciale Staten.

2) Adres van de Onderwijzers-Vereeniging in het achtste Schooldistrict van Zuid-Holland aan de Edelmog. Heeren, Leden van de Tweede Kamer der Staten-Generaal (Rotterdam 15 Mei 1848).

terugslag op het Staats- en Volkenregtelijk halfslachtig Limburg, dat de speelbal van eerezuchtigen worden kon, onvermijdelijk. Die buitenlandsche zaak verwickelde nog meer den toestand, en vereischte dadelijke voorziening. En zoo werd, onder het contresein der Ministers Graaf SCHIMMELPENNINCK en LUZAC, den 28 April 1848 een Hertoglijk Limburgsche Commissaris voor de Duitsche Bondsaken, de heer BEERENBROEK, Districts-Commissaris te Roermond benoemd tot executie van zoodanige Besluiten als door de Duitsche Bondsvergadering onlangs waren genomen en die in een deel van Limburg ten uitvoer moesten worden gelegd, maar welke uitvoering niet gevoegelijk aan de Hoofden der Ministeriele Departementen van het Koningrijk kon worden opgedragen. Met name gold die uitvoering de verkiezing van Afgevaardigden tot de Nationale Duitse Vergadering, die in de maand Mei te Frankfort aan den Main moest bijeenkomen; en het verbod van uitvoer van paarden uit de Duitsche Bonds-Staten. — Niet alleen werden die Afgevaardigden benoemd en nam de Baron VAN SCHERPENZEEL-HEUSCH in het Parlement van de Pauls-kerk zitting, maar met meerdere of mindere heftigheid en kwaadwilligheid of wangunst werden in die Vergadering Voorstellen en Rapporten tegen Nederland, en ter zake van Limburg, als gebied van het te stichten Duitsch Keizerrijk, uitgebragt¹⁾; —

---

1) „Die Deutsche Nationalversammlung erklärte, „dass sie die bisherige Vereinigung des zum deutschen Bunde gehörenden Herzogthums Limburg mit dem Königreich der Niederlande unter Einer Verfassung und Verwaltung als unvereinbar mit der deutschen Bundesverfassung betrachte.“
R. HAYON, Die deutsche nationalversammlung bis zu dem Septemberereignissen, Franf. a/m. s. 74.

hetgeen daarna de benoeming van een Gezantschap te 's Gravenhage, gelijk van andere naar elders, ten gevolge had. En zoo werd mijn hupsche oude Vriend uit Leuven en Kassel, de Bibliothecaris-Afgevaardigde BERNHARDI in den zomer van 1848 tot Diplomaat geïmproviseerd, en ontving ik van hem dezen Holland-schen brief uit de residentie.

„'s Gravenhage, 9 September 1848.

Geachte Vriend!

Door Mr. VAN MARLE zal UEd. reeds gehoord hebben, dat ik in Utrecht geweest ben zonder UEd. daar te vinden. Deze regels zullen nu daartoe dienen, mijn doel toch te bereiken, zoo UEd. naar huis komt bevoorens ik naar Duitschland terugga, wat misschien in 8 of 14 dagen zal gebeuren. Zoude UEd. misschien in deze vacantie hier komen of naar Leijden, dan wil ik aan de laatste plaats ook in dien tijd gaan om UEd. te zien. Anders verzoek ik UEd. maar mij te schrijven of UEd. te Utrecht blijft, dan zal ik het altijd zoo inrigten, dat ik niet uit Holland vertrekke zonder UEd. te begroeten.

Vóór twee jaren hadden wij niet gedacht ¹⁾, dat ik nog eens naar de Nederlanden komen zoude, om over oorlog of vrede te verhandelen. Maar UEd. weet, dat ik een vredelijk man ben, en dat ik niet tegen mijn oud Vaderland zal aangaan. Ik hoop dus, dat Duitschland en Nederland ligt zullen begrijpen,

---

1) Toen ik mij (in 1846) te Kassel ophield.

wat hun grootst voordeel is. Misschien heeft UEd. ook in de Limburgsche vraag gewerkt; dan was het mij aangenaam te weten wie de meening van het Ministerie der Nederlanden op het best verdedigd heeft. Ik heb hier bij de boekverkoopers gevraagd, maar zij kennen niets dan het boekje van BOISSEVAIN. Geef mij op, als UEd. belooft, wat daarover in druk verschenen is. Ik heb wel niet veel van mijn hollandsch vergeten, maar ik weet er toch zeer weinig van en zal maar wenschen, dat UEd. verstaat wat ik heb zeggen willen.

Op weerzien! Groet uw huisgezin en alle Vrienden van

UEd. getrouwen
K. BERNHARDI."

Hôtel Maréchal de Turenne.

Welk een verwarde staat van zaken. Een gewezen candidaat der Theologie en Gouverneur der zonen van den Generaal VAN BYLANDT, te Leiden wegens eene Verhandeling over het Rijk van Juda en Israël bekroond, thans in diplomatische zending te 's Gravenhage! — Natuurlijk zonder iets te hebben kunnen uitrigten. Maar het kenschetst den geest dier tijden van onzinnigheid en geweld. — Voor het overige was BERNHARDI een even geleerd, als achtingswaardig en regtschapen man, in Keur-Hessen zeer geëerd en die na de inlijving van zijn Vaderland in het Koninkrijk Pruisen, den Noordduitschen Bond en het Keizerrijk, herhaaldelijk naar Berlijn tot den Rijksdag werd afgevaardigd. — Doch er zal van hem in deze Herinneringen, nog wel eens meer de rede zijn.

Dat Limburgsch-Duitsch gehaspel was wel niet ge-

heel aan mijne aandacht ontglipt¹⁾, maar ik had wel wat beters en gewigtigers tot den 7^{den} Augustus 1848 te doen, hoe ijdel en ondankbaar de strijd mogt zijn tegen de Regtstreeksche Verkiezingen. Mijn laatste geschrift voerde den titel: De Provinciale Staten, als Kiezers voor de Nationale Vertegenwoordiging beschouwd (43 bl.). — Met het oog op de middelmatigheden, van welke de beide Kamers thans (Maart 1880) krielen, en van 1849 af al meer en meer vervuld zijn geweest, durf ik gerust op de lijst der bekwame Mannen van het verleden (hetzij dan ministeriele of meer zelfstandige en onafhankelijke) wijzen²⁾, die vóór en na 1830, de Staten-Generaal hadden versierd. Zij, die toen Regtstreeksche Verkiezingen eischten, hadden nog zeer onlangs geroemd: „Zuid-Holland heeft zijnen LUZAC, Gelderland zijnen VAN DAM VAN ISSELT, Utrecht zijnen GOLTSTEIN, Friesland zijnen HEEMSTRA, om van eenige andere uitstekende mannen niet te gewagen.” — Een oud-Lid der Tweede Kamer klaagt heden openlijk³⁾: „Nooit heeft zich nog in onze Kamers zulk eene armoede aan talent vertoond en hoeveel Leden die nooit de minste opleiding voor het Staatsleven ontvangen hebben, en dit noch theoretisch noch practisch kennen.” — Ik heb derhalve nog geen berouw in 1848 tot den einde toe voor de Verkiezing met éénen trap, te hebben gestreden, al heeft dit dan

1) Zie in den Twintigjarigen strijd, mijn Artikel van 17 September 1848 (bl. 22).

2) Verg. mijne brochure bl. 23—30.

3) SLOET TOT OLDHUIS (17 Maart 1880) vroeger toch ook een aankleever van THORBECKE.

niet in dien tijd kunnen baten. „Voor zooveel ik er zelf over kan oordeelen,” schreef mij de gewezen Minister VAN ZUYLEN zeer bescheiden terstond na mijn eerste geschrift ¹⁾, „verdedigt Gij de zaak der orde en der vatbaarheid onzer natie voor al wat gematigd en wijs is. In het Duitsche Rijk (?) wil men ook uitkomsten bij een trap: en niettegenstaande de aardigheid van Prof. ²⁾ om van vertrapte Verkiezingen te gewagen, zou ik ook wel durven vasthouden, dat uw strijd tegen de regtstreeksche, allezins gewettigd is. Ik kan echter niet bemerken, dat onze Solon's op dat punt zullen toegeven, niettegenstaande de zeer naïve belijdenis van DONKER-CURTIUS ³⁾, op den 13 j.l. afgelegd, aangaande de leemten, de onnaauwkeurigheden en de dwalingen in hun voorstel voorhanden. Maar kan men die belijdenis wel geheel ernstig opnemen, zoolang Prof. THORBECKE ze niet bekrachtigd heeft? Is hier welligt een nieuw kwalijk verstaan tusschen de Ministers, de Solon's? Wij zullen zien maar ik geloof niet dat ze nog aan het einde zijn van het aanhooren van ernstige protesten tegen sommige cardinale punten hunner Schets. — Heeft UEG. het werkje van VAN LENNEP gelezen? Hetgeen hij over de Eerste Kamer zegt, is opmerkenswaardig. Hadden de vijf mannen zich niet zoo gehaast, en den weg van terugred uiterst moeilijk gemaakt voor vele amendementen, dan ware er iets meer bevredigends voor den dag gekomen, en men zou in geene verwickelingen zitten, waarvan de oplossing

1) 20 Mei 1848.

2) H. W. TYDEMAN.

3) DIRK.

tot gevaarlijke botsingen ¹⁾ kan aanleiding geven."

Een geniaal en door en door scherpzinnig man, die wel-gewoon was veel te zien en grondig te onderzoeken, maar die anders zijn tijd te lief had om dien aan de Politiek van den dag te verbeuzelen, mijn steeds wakkere Leermeester en Ambtgenoot HOLTJUS, die om redenen van gezondheid, lang in Italië met zijne Echtgenoot was verbleven, en mij van daar meermalen met hoogst belangrijke en te gelijk — zoo als men begrijpt, puntige en onderhoudende brieven had vereerd, bevond zich nu te Londen, na ook vrij wat van Spanje en Portugal te hebben aanschouwd. Van daar kon hij bij het tooneel dat ook Nederland te midden der woelingen die Europa beroerden aanbod, toch niet geheel onverschillig, over onze herziening der Grondwet zwijgen, of over de finantiële crisis, die te Amsterdam en elders, zoo vele slagtoffers had gemaakt. „Wat een wir war, schrijft hij ²⁾ den 18 Junij 1848, is er in Europa! Daarbij zijn wij de souffre-douleurs, omdat wij de crediteuren zijn van allen, en zoo velen au dessous de leurs affaires zijn, of zullen worden. De morele gevolgen zijn nog erger. Het Ontwerp van THORBECKE is teruggenomen: ik denk (de Arnhemsche Courant daargelaten) met algemeene goedkeuring: want die den geest er van toejuichen, zullen toch dat Machwerk niet tot basis willen. De additionele Artikelen waren vooral geschikt om den geest van verzoening op de vlucht te jagen; zij verdienen

---

1) Verg. in mijn Twintigjarigen Strijd mijne Artikelen tegen het Journal de La Haye dat — vreemd genoeg — met Coups d'État durfde dreigen (3, 10 en 17 Augustus 1848) bl. 17—21.

2) Pall-Mall.

den naam van revolutionair¹⁾. — Doch politiseren, VREEDE, kunnen wij altijd nog, in vrede en vriendschap, schoon wij niet tot ééne cathégorie behooren.” Aan het slot van dien brief betuigde de brave man, wien ik zelf ter zake van mijne benoeming te Utrecht, zóó groote verpligting had, zijn „opregten dank voor al hetgeen ik een jaar lang” voor hem gedaan had; — te weten, dat ik den cursus van Handels- en Zeeregt, — met hulp van zijne Dictaten, had gegeven, om zijne uitlandigheid tot herstel zijner krachten te bevorderen. — Hij bragt mij zelfs tot aandanken²⁾, het kostbaar werk (in zeven deelen) van Lord CAMPBELL, de Geschiedenis der Lord-Kanseliers van Engeland mede, en nog twee jaren daarna, (19 September 1850) van denzelfden Britschen Regtsgeleerde, de twee Deelen van de Levens der Opper-Regters van dat Rijk³⁾. — Dit geschenk was te edelmoediger, daar ik van dien cursus van Koophandel gewis toch ook collegie-gelden zal getrokken hebben: ik meen dat ik van de Studenten slechts de helft heb willen genieten wel overtuigd dat mijne waar naauwelijks voor de helft van die van HOLTJUS kon gelden.

Doch ik keer tot de publieke zaak terug. — Had ik ten gevolge van het verblijf van den jongen en veelbelovenden HUGO FERDINAND VAN ZUYLEN VAN NYVELT, zoon van wijlen den Gouverneur van Friesland,

1) HOLTJUS doelde vooral geloof ik op de afschaffing der Heerlijke Regten.

2) „GEORGIO GULIELMO VREEDE has Vitas Cancellariorum, in memoriam beneficii, quo me sibi obligavit, anno 1847—1848, grato animo donavi.

A. C. HOLTJUS.”

3) „From your friend.

A. C. HOLTJUS.”

aan de Utrechtsche Hoogeschool, die onder mijne leiding zijn Proefschrift over de Inkwartiering in 1844 had bewerkt, en zijn' eersteling aan zijn' Oom den oud-Ambassadeur, toen Minister der Hervormde Eeredienst had opgedragen, sinds eenige jaren van tijd tot tijd met dien Staatsman brieven gewisseld, nooit was dit het geval geweest met zijn' Ambtgenoot Lid van het in Maart 1848 gevallen Kabinet, JOHAN ADRIAAN VAN DER HEIM. — Mijne volharding in het bestrijden der Regtstreeksche Verkiezingen, gaf hem uit eigen aandrift de pen in de hand, en zoo vond ik mij met zijn zeer uitvoerigen brief van 11 Julij 1848 aangenaam verrast. — „Wat het punt zelf betreft (der Verkiezingen met één' trap) verklaarde hij, ben ik het geheel eens; want, ofschoon bij de Voorstellen tot verandering der Grondwet, waartoe ik had medegewerkt ¹⁾, Art. 127 der Grondwet was behouden, (de drie Standen voor de Provinciale Staten) weet men genoeg, dat ik de portefeuille van Binnenlandsche Zaken niet heb aanvaard, dan onder voorwaarde dat ook dit Artikel in de Veranderingen zoude worden opgenomen; en zoo ik later daarvan heb afgezien, nadat ik mijn gevoelen tegen de bedenkingen van sommige Leden van den Minister-Raad en van den Raad van State krachtig had volgehouden, is dit alleen daardoor veroorzaakt, dat ik had bespeurd, dat in 1848 bij de behandeling van het Voorstel THORBECKE eene groote meerderheid zich uitdrukkelijk en krachtig voor het

---

1) Mr. A. J. Graaf VAN RANDWYCK, De Geschiedenis der 27 Ontwerpen van Wet tot herziening der Grondwet toegelicht, 's Gravenhage 1879 (bl. 34 volgg. 73).

behoud der Standen had verklaard, en de minderheid zelfs zich daaromtrent zeer onverschillig had uitgelaten, welke omstandigheid uit aanmerking dat de Kamer door het uitvallen van de Heeren THORBECKE en STORM eer in eenen behoudenden dan in eenen ultra-liberalen zin was versterkt, het mij ondoelmatig deed achten, een voorstel van wege den Koning te blijven provoceren hetwelk den Adel in het algemeen en vele Bestuurders van Steden zeer zoude indisponeren, en welligt bij de Tweede Kamer reeds of althans bij de Eerste Kamer een onoverkomelijken tegenstand zoude ontmoeten, welke vooral daarom moest worden vermeden, omdat Artikel 6 der Grondwet in dit Voorstel moest begrepen worden, en eene verwerping daarvan noodzakelijk tot een gewijzigd Voorstel moest aanleiding geven." — Andere breede toelichtingen uit dienzelfden zaakrijken brief van den jegens mij zoo heuschen Staatsman ga ik met stilzwijgen voorbij, met uitzondering van die ééne zinsnede, waarin de taktiek van THORBECKE om alle debat over het thans door hem voorgestaan Kiesstelsel met eene magtspreuk of drogrede uit te sluiten, teregt werd gelaakt. „Is het iemand, vroeg de eerlijke en rondborstige VAN DER HEIM, dien men in ons Land den naam van eenen schranderen Publicist geeft waardig, dat hij die vroeger al de voordeelen der verkiezingen door de Staten breed heeft opgesomd¹⁾, zijne medeleden in de Staats-Commissie als eenig argument voor de door hem voorgestelde directe Verkiezingen laat zeggen, dat thans alleen de vraag is of een andere vorm mogelijk is?"

1) Natuurlijk om zelf Lid der Tweede Kamer te kunnen worden.

En daar nu hier de Voorstellen tot herziening der Grondwet, door het Ministerie van het Behoud ontworpen, reeds meer dan eens ter sprake zijn gebragt, en de beschouwing wat veel tot het Kiesstelsel eenzijdig werd bepaald, is het niet ondienstig in den gewichtigen brief van den Diplomaat VAN ZUYLEN VAN NYEVELT betrekkelijk een paar andere punten, in deze bladen op te nemen. Vier maanden vóór de Maartsche buijen, den 4 November 1847, antwoordde de Minister der Hervormde Eeredienst in dezer voege op de *p i a v o t a* welke ik na de aankondiging der Grondwetherziening in de Troonrede van WILLEM II de vrijheid had genomen, in mijn brief aan dien grijzen Staatsman misschien wel wat heel vrijmoedig, te uiten; namelijk dat de *v e r h e f f i n g* in den Adelstand en de verleenning van Ridderorden bij de aanstaande Constitutie mogten wegvallen en tot 's Konings praerogativen niet meer behooren. — Na 33 jaren (Maart 1880) moet ik betuigen dat ik dat dubbel voorstel thans gaarne zou herhalen en dat het inmiddels door die twee misbruikte bevoegdheden der Kroon gesticht en dagelijks aangroeijend euvel van den meest verderfelijken aard is voor het volkskarakter. — Doch laat de inderdaad zeer welwillende en ervaren Minister de beide punten bepleiten. — „Vele bezigheden, zeide de heer VAN ZUYLEN hebben mij verhinderd UEG. spoediger te bedanken voor uwen zoo vriendelijken brief van 27 October. Ik zie met veel genoegen dat ook UEG. de aangekondigde wijzigingen begroet als de dageraad van een beter ingerigt en eendragtig huishouden. Aan alle wenschen te voldoen, zal wel niet mogelijk zijn, en ware ook niet aan te raden. De ultra's van beide zijden moet

men laten liggen, en de gematigde progressisten trachten te vergenoegen, niet pour leur faire plaisir, maar in het welbegrepen belang van het algemeen welzijn. Ik zou haast twijfelen, of er in onze vorige correspondentie¹⁾ wel sprake geweest zij van Adel en Ridderorden. Dat de Adel van oudsher deel heeft gehad aan het bewind van 's Lands zaken is overbekend, en kan dus beschouwd worden als regt van Indigenant te bezitten. Nimmer, zoo veel mij bekend is, werd er over den Adel qua talis geklaagd, maar wel en te recht over zijn macht en aanmatigingen, vooral over de arbitraire autoriteit, waarmede hij gewoon was ook de meest gefundeerde aanspraken terug te stooten. Maar ik vraag het, is aan die bezwaren niet te ontmoet gekomen sedert 1848? Waar is de macht van den Adel? Waar bestaat uitsluiting? Is de grondslag, over welks engte en beperktheid men te voren klaagde, niet breed genoeg gemaakt?²⁾ Ik erken dat in sommige Provinciën het aandeel der Adellijken of liever Jonkheeren, voor de keuze der algemeene Staatsleden groot, te groot is. Hieraan kan worden te ontmoet gekomen bij de Wetten op het Stem- en Kiesregt, maar in alle gevallen blijkt het meer en meer dat er bij de Jonkheeren meer voortgang is, meer ontwikkeling bestaat

---

1) Dat wij zulke zaken al meer ter loops hadden besproken, blijkt uit het antwoord van den Heer VAN ZUYLEN, van 25 Maart 1845 vermeld in zijn *Levensbericht*, bl. 35 volg. (Handelingen der Maatsch. van Nederl. Letterkunde).

2) Al te breed en juist over dat misbruik meende ik dat men te klagen had en nog te klagen heeft, al zijn de Ridderschappen verdwenen en sedert de Provinciale Wet magteloos.

van grondwettige beginselen ¹⁾, dan bij vele andere klassen in de steden en op het platte land.”

Het komt mij voor dat in al die zinsneden, de verheffing in den Adelstand, de nationale grief tegen de nieuwbakken Ridders of liever Adellijken, het scheppen van Grijsaards tot Jonkheeren bij diploma, van mannen van 80 jaar b.v., het minst wordt aangeroerd, of eigenlijk met stilzwijgen voorbijgaan en vermeden wordt. — Beter was de heer VAN ZUYLEN, zelf met Grootkruisen behangen, op zijn dreef met de ridderlinten. — „Wat de decoratien betreft, zoo ging de welwillende Staatsman voort, dit is voor ons een vreemde en exotische plant. Ik heug mij den tijd dat de Admiraal VAN KINSBERGEN, als een rariteit werd beschouwd omdat hij een paar Russische orden droeg. Alle beginsel in Nederlandschen zin ontvalt hier, en men moet, om de zaak te verdedigen, consideratien ontleenen uit het Koningschap, hetwelk, naar het voorbeeld in Europa, dergelijk klatergoud schijnt te behoeven, om niet altoos met geldelijke offers, diensten aan Inlanders en vreemden te remunereren. Sedert de afschaffing van doozen en kettingen, zijn kruisen en kruisjes, een middel van bezuiniging geworden. Bij de Zee- en Landmacht zou de opheffing nog aan meerdere zwaarigheden onderhevig zijn ten ware men algemeen bij alle Hoven tot dien maatregel overging. Na 1814 is Engeland zelf genoodzaakt geworden om van de Grootkruisen, de eenige die het uitreikte, kleine

---

1) Misschien doelde de Oom op de politische vlugschriften van zijn be-
gaafden maar eerezuchtigen Neef den tegenwoordigen Gezant J. P. P. VAN
ZUYLEN VAN NYEVELT.

munt te slaan, en vandaar die menigte Commandeurs en Ridder van de Bath-Orde en van de Hannoversche Orde der Guelphen. Deze laatste bron is voor Engeland gestopt geworden sedert de beide kroonen niet meer op hetzelfde hoofd vereenigd zijn. Maar waarom bestaan er bij ons geene kapittels voor de Orden waarbij het getal zou kunnen worden bepaald, en de voorwaarden tot verkrijging beperkt. Dit is zelfs voor den Vorst een uitmuntend correctif tegen ongelimiteerde uitgifte van decorationen. Ziedaar, zoo besloot de heusche Minister, wat ik de vrijheid neem ten aanzien van beide punten in het midden te brengen. Verder zal het mij steeds aangenaam zijn door UEd.G. desaangaande, of andere onderwerpen onze Staatsinstellingen betreffende, te worden ingelicht en gecorrigeerd," enz. ¹⁾. Dit laatste woord schijnt aan te duiden, dat mijne aanmerkingen niet zeer welgevallig waren geweest, maar men zal anders toegeven dat in den toon dier letteren eene zeldzame mildheid en onbekrompenheid van denkwijze doorstraalt, en wel van een oud en aanzienlijk man tegenover iemand die in leeftijd en ondervinding zoozeer van hem verschilde. — Voor 't overige erken ik gemoedelijk dat ik op het stuk van den afkeer van decorationen en van het inlijven in den Adelstand, zelfs tegenover de nieuwe Grondwetgevers DIRK DONKER-CURTIUS, DE KEMPENAER, later THORBECKE, alle met het Grootkruis van den Nederlandschen Leeuw versierd (of ontsierd?), alleen zou hebben gestaan; gelijk wij naderhand de belagchelijke verheffing van den schranderen VAN HALL tot

---

1) Brief van den Heer VAN ZUYLEN 4 November 1847.

Baron hebben moeten beleven, minder verstandig dan zijn Vriend ROCHUSSEN, die — in dit opzigt beter Hollander — den Grafelijken titel versmaad heeft.

Jaren lang was naar de herziening van onze Staatsinstellingen gehaakt, die, ware zij in 1845 door de toen nog magtige Bewindslieden vrijwillig ondernomen, de Regering zelve zou hebben gesterkt, en wat den zedelijken invloed van zoodanige hervorming betreft, de natie tegen de partijzucht en tweespalt, die ons van 1848 af al meer en meer heeft overweldigd, in het staatkundige en in het kerkelijke beide, met beleid en veerkracht zou hebben kunnen behouden. — De Verkiezingen, Kerk en Onderwijs hebben van dien tijd af, ons vreedzaam Volk in Legerkampen verdeeld, en de genoegelijke en kalme zamenleving bedorven door het verbannen van die openhartige vertrouwelijkheid, welke vroeger al onze periodieke gedachtenwisselingen bezielde. — Naarmate gij u voor of tegen die cardinale punten der Grondwetherziening hadt verklaard, of liever wanneer men niet gaaf ja op al hetgeen door de Vijf mannen der Staats-Commissie was voorgedragen, bovenal op het door THORBECKE aanbevolen stelsel zou hebben gezegd, liept gij gevaar, niettegenstaande uwe liberale antecedenten, in de rijen der Reactionairen of onverbeterlijke Behoudslieden gerangschikt te worden. Men vond er in ons goed Nederland ook die men op het voorbeeld der Franschen, in *républicains de la veille* en in *républicains du lendemain* zou hebben kunnen onderscheiden. — De heftige toon der elkander bestrijdende Dagbladen vond al te dikwerf in oogenblikken van spanning, weerklink in de tot daartoe

zóó ongestoord-rustige en vriendschappelijke zamenkomsten. Onze wetenschappelijke vrije voordragten van den Woensdag liepen te niet ¹⁾, en in 't algemeen raakte men van elkander dagelijks meer of minder merbaar vervreemd. — De gezellige Zondag hield gelukkiger wijs stand; voor een deel — gis ik — door den afstand van jaren en de wijsheid van den ouderdom. Maar de nu ten gevolge der herziening van de Grondwet, aangekondigde verandering, leidde onvermijdelijk tot de opkomst van een nieuw personeel in de Gemeenteraden en de Staatsvergaderingen, waaruit de Aristocratie, als zij zich niet gedwee voegde en plooid — bijna stelselmatig geweerd werd, — al hetgeen op den min of meer wellevenden toon van sprekers en hoorders niet zonder uitwerking heeft kunnen blijven. De Burggraaf DE SÉGUR mogt in zijn tijd de klagt uiten: „On m'a gâté mon Paris,” — zij, die het te Utrecht van Voorheen en Thans hebben kunnen vergelijken, zouden ongeveer hetzelfde verhalen, — en missen in de nieuwelingen maar al te vaak het „ik en weet niet wat,” dat in de bevallige en innemende vormen, in de fijne beschaving van sommige onvergetelijke mannen bekoorde. — Dit is wel eene schaduwzijde van den Vooruitgang van 1848. . . . .

Welke de invloed der op 3 November 1848 afgekondigde herziene Grondwet op 's Lands algemeen toestand en op den Volksgeest moge geweest zijn,

1) SICCAMA had reeds vroeger den Maandag-avond bij ACKERSDICK verlaten.

waarvan dezen en genen zich te veel, anderen te weinig voorstelden, allerdroevigst was gewis en al vóór dien tijd, de indruk van al die woelingen en van eene buitengewone inspanning op het zóó aandoenlijk en prikkelbaar gemoed van mijn edelen Vriend, den reeds bejaarden LUZAC¹⁾, die te vergeefs de dubbele portefeuille van Binnenlandsche Zaken en van Hervormde Eeredienst had zoeken te ontvlieden. — Nimmer vergeet ik mijne treurige bezoeken hier te Utrecht in het gesticht van SCHROEDER VAN DER KOLK en van Dr. VAN DER LITH, en mijne vertwijfeling aan de mogelijkheid dat het verbijsterd brein van den braafsten en reinsten Volksvertegenwoordiger zijne helderheid zou herkrijgen, hetgeen, den Hemel zij dank, toch is geschied en den regtschape man en aan zijne beminnelijke Echtgenoot nog een tiental ongestoord gelukkige jaren heeft verschaft. — Zijn Ambtgenoot en zijn opvolger als Minister DE KEMPENAER²⁾ heeft mij den oorsprong der kwaal in deze Voorstelling van het gebeurde na het ontbod van den President der Tweede Kamer BOREEL bij WILLEM II, even getrouw en levendig als met hartelijkheid geschilderd. — Mijne Levensberigt

---

1) Na mijn Levensberigt van den regtschape man ontving ik een zeer uitvoerigen en voor de waardeering van het karakter van LUZAC zeer vereerenden en hartelijken brief van zijn politischen tegenstander, den oud-Minister VAN DER HEIM VAN DUUVENDIJE (25 November 1862).

2) In een brief van DE KEMPENAER 25 Maart 1849 (niet aan mij) lees ik over den dood van WILLEM II: „Het valt mij moeielijk te zeggen, hoe zeer ik getroffen ben door het verlies, dat wij betreuren. Ik kende dien man volstrekt niet, en beoordeelde hem op berigten, die ik als geheel onwaarachtig heb leeren kennen. Van 17 Maart 1848 tot 17 Maart 1849 heb ik veel met hem omgegaan, en ruime stof gevonden, om hem hoog te schatten, te beklagen, lief te hebben. Hij was een edel mensch.”

van LUZAC heeft die in 1862 bij den nog altijd verwonderlijk-vluggen en werkzamen Advocaat te Arnhem, uitgelokt. „De 15^e Maart 1848, meldt DE KEMPENAER, staat mij nog levendig voor den geest. Ik meen dien dag voor hem noodlottig te moeten noemen. Hij stapte toen van het hooge standpunt af, waartoe hij was opgeklommen, bewonderd door allen die hem kenden. Ik was met hem Lid der 3^e Afdeeling. Hij bekleedde het Voorzitterschap. Ik zat aan zijne linkerzijde. De werkzaamheden waren afgelopen. De meeste Leden hadden het vertrek reeds verlaten. Hij en ik waren nog bezig onze papieren bijeen te zamelen en in de portefeuilles te bergen. De heer DE JONG VAN BEEK EN DONK, een der eerst vertrokkenen, kwam haastig de kamer weder binnen, en wierp ons (om zoo te spreken) het berigt toe: „al de Ministers hebben hun ontslag gevraagd.” Door die tijding blijkbaar verschrikt zeide onze Vriend tot mij: „o God, dan moeten wij er aan!” Deze uitwerking op hem teweeggebragt ziende, trachtte ik hem gerust te stellen, door dat denkbeeld te verwerpen en te betoogen, dat het daarvan nog zeer verre af was. Daarover voortredenerende verlieten wij het gebouw, staken het Binnenhof dwars over in de rigting naar het Plein, gingen onder de eerste en ook onder de tweede poort door en naauwelijks de brug verlaten hebbende, zagen wij eenen Adjutant-Onderofficier te voorschijn treden, die hem vroeg of hij de heer LUZAC was, en na bekomen bevestigend antwoord, hem een grooten brief ter hand stelde. „Daar hebben wij reeds het gedonder door de glazen,” zeide hij tot mij, opende den brief, en las eene uitnoodiging om des avonds te 7¹/₂ ure den Koning te bezoeken.

De tweede gewaarwording daardoor veroorzaakt, verergerde den ontstemden toestand van zijn gemoed. Hij werd uitermate ongerust, zelfs bijzonder kleinmoedig. Zijne natuurlijke opgeruimdheid was geheel vernietigd, en van dat oogenblik af kon hij geen scherts verdragen. Twee dagen later duidde hij het mij ten kwade, dat ik op luchtigen toon van de aangelegenheden van den dag durfde spreken. Ik vergezelde hem ten zijnent op den hoek van de Heerengracht. Zijn zielstoestand wekte mijne bekommering. Ik vreesde zelfs dat hij des avonds bij den Koning een droevig figuur zou maken," enz. ¹⁾. — LUZAC was het toonbeeld van den Volksvertegenwoordiger, juist omdat hij vrij was van alle portefeuille-jagt.

---

1) Brief van J. M. DE KEMPENAER, 18 October 1862.

VIJFTIENDE HOOFDSTUK.

Het Ministerie Donker-Curtius. — De Kempenaer en de parlementaire taktiek. — Verdediging van het Bewind en polemieek met Mr. G. Groen van Prinsterer. — De oud-Minister van Zuylen van Nyevelt bemiddelaar. — De Kieswet en het Adres uit Utrecht. — De Correspondance van Marlborough, Heinsius en Hop. — De oud-Secretaris-Generaal C. J. Wenckebach. — Verblijf in Duitschland, vooral te Kassel en Göttingen. — De Conventie van 30/18 Aug. 1850 over de Russische Schuld, door mij bestreden. — Briefwisseling en zamenkomst met den Heer en Mevr. van Zuylen, te Amsterdam. — Bijdragen tot de Geschied. der Omwenteling van 1795—1798. — De Eerste Nationale Vergadering. — Betrekking tot de Ministers (oud) Schimmelpenninck van der Oye en Van der Heim. — Voorzitterschap van de Algemeene Vergadering van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap. — De Coup d'État van Lodewijk Napoleon en mijn protest (November 1848—7 December 1851).

Op de waardering van mijn persoon en van hetgeen ik deed of schreef (en die geschriften waren wel eens, ik mag het zeggen, stoute en moedige daden door eene warme en heilige overtuiging afgeperst) — heeft

het jaar 1848 en de grondwettelijke invoering der Regtstreeksche Verkiezingen van het Regt van Vereeniging en van de vrijheid van onderwijs, tegen welke ik mij vruchteloos en hardnekkig had gekant, natuurlijk een ongunstigen invloed uitgeoefend. In hetgeen men openbare meening heette, stond ik als reactionair ¹⁾ of — wil men — wat in de beschouwing van de menigte hetzelfde was, als anti-Thorbeckiaan met zwart krijt geboekt; — want had men vroeger van een zwart Boek veel geschreeuwd, waarin de Ministers van het Behoud hunne tegenstanders zouden hebben gecatalogiseerd ²⁾, van nu af had de bovendrijvende partij, omgekeerd en op hare beurt, buiten twijfel, in figuurlijken zin althans, het hare en werden allen die haar uit dit of dat oogpunt mishaaagden, zorgvuldig uitgesloten. — Als een dusgenaamd afvallige liberaal bestempeld, stond ik geheel alleen, en de mannen van het „isolement” GROEN VAN PRINSTERER c. s. die terstond van de Regtstreeksche Verkiezingen partij trokken om in de Tweede Kamer te komen, zelfs sommige oud-Ministers VAN HASSELT en VAN RANDWIJCK die ook werden verkozen, zelfs mijn goede Vriend DE BOSCH-KEMPER, die als Lid der Dubbele Kamer de Regtstreeksche Verkiezingen en zooveel andere zaken meer bij slot van rekening had aangenomen, waren er veel beter aan toe. Mij had men in het Handelsblad en elders terstond als onhandelbaar afgeschilderd en uit

1) Inzonderheid in de Nieuwe Rotterdamsche Courant, die vroeger mijn „edel karakter, en uitgebreide kennis en geleerdheid” bewierookte. Een twintigjarige strijd, bl. 58 (2 Julij 1850).

2) Een twintigjarige strijd bl. 43—45. Het Zwarte Boek. De heer VAN DOORN VAN WESTCAPELLE (12 Mei 1850).

die Kamer geweerd. — Die uitsluiting op zich zelve deerde mij niet want met mijn Professoraat volmaakt tevreden, heb ik de werkdadige Politiek steeds geschuwd, — maar het gevoel van impopulariteit en eene lange reeks van jaren, in de rij van eene min of meer verdrukte minderheid te worden geteld, is soms moeilijk te dragen, inzonderheid als men getuige is, hoe velen met geen ander inzicht Leden der Nationale en Provinciale of zelfs der gemeentelijke Vertegenwoordiging hebben willen worden, dan om zich in het gezag te nestelen en te verheffen. — Ook in mijne hoedanigheid van Hoogleeraar kon de voorstelling gedurig in de bladen herhaald, dat ik in plaats van een man van den vooruitgang te zijn ¹⁾, een duisterling was die enkel in historische herinneringen leefde mij in het oordeel der studerende jongelingschap, vooral der zonen van hen die nu als liberalen van het eerste water op het kussen zaten of hoopten te geraken, niet gunstig zijn. — Bij deze was derhalve ACKERSDYCK veel meer gevierd als de geleerde die met zijn' tijd meêging, en ook de opvolger van den in Februarij 1848 ontslapen DE BRUEYS, de nieuwe Hoogleeraar in het Burgerlijk en Handelsregt Mr. JAC. VAN HALL, wien zijn 25jarig Professoraat aan het Athenaeum Illustre te Amsterdam reeds aanbeval ²⁾, was met den

1) Daarvoor gold ik gewis wèl den 21 April 1846, toen het Noord-Brabantsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen mij tot honorair Lid benoemde, en de Secretaris Mr. P. F. VAN GOOTH (de Griffier der Provinciale Staten) bij de kennisgeving voegde: „uw voormalige discipel, die met genoeg en dankbaarheid uwe collegies herdenkt” (15 Junij 1846) nog herhaald 11 Julij 1878.

2) Zie in den twintigjarigen strijd bl. 242 volg. (21 Maart 1859), bij het overlijden van dien Ambtgenoot, mijne hulde aan zijne nagedachtenis.

naam dien hij droeg, aan de Politiek niet vreemd; de Broeder van het Lid der Staten-Generaal FLORIS ADRIAAN VAN HALL, die eerlang en naderhand weder als Minister zou optreden, die het conservatief-liberaal blad de *Nederlander* uitgaf, en tamelijk vermogend, daarbij gul en minzaam zich, gelijk vroeger in de Hoofdstad, nu te Utrecht, gaarne in alle maatschappelijke kringen bewoog, en een aangenaam gastheer was, vereenigde veel wat de jongelieden die later posten en ambten hoopten te verkrijgen, onvermijdelijk meer moest aantrekken dan hetgeen ik, doorgaans bij alle tegenwoordige, gewezen of toekomstige Ministers, slecht aangeschreven, hun aanbieden kon. — Dit lag in den natuurlijken loop der dingen.

Toch heb ik dadelijk ¹⁾ na de in werking treding der herziene Grondwet, mij aan de voorbereidende werkzaamheden voor de acute Verkiezingen in het laatst van 1848 niet willen onttrekken en was ik zelfs Lid van het Bureau, zoo ik wèl heb, met Mr. J. S. VERNEDE bij de eerste groote vergadering van Kiezers in het gebouw voor Kunsten en Wetenschappen ²⁾. Ik heb dus nooit willen dwarsboomen, maar integendeel zooveel ik kon, tot het goede òf tot verhoeding zooveel doenlijk van het kwade, medegewerkt. Mijn streven

1) „Na dezen strijd had ACKERSDICK 15 Augustus 1848 voorspeld, zult Gij gewis met uwe tegenstanders dat doel broederlijk willen pogen te bereiken. Ik heb ditmaal geheel niet gestreden, maar aan de vreedzame pogingen om de nieuwe Grondwet als zij eenmaal daargesteld is, goed te doen uitvallen, zoude ik gaarne deel nemen.”

2) Ongedagteekend briefje van den (geheimen) Hoofd-Redacteur van de *Nederlander*, Prof. VAN HALL over een Verslag van die Vergadering: mijn bericht schijnt van dat van mijn Ambtgenoot hier en daar verschild te hebben. De heer VERNEDE komt in dat billet met name voor.

bij het deelnemen aan die openbare meeting, daaraan gerigt om in den geest der Grondwet, al van 1815 af (volgens het Rapport van G. K. VAN HOGENDORP c. s.) den publieken geest onder ons te helpen bevorderen; doch in stede van die openbaarheid verder te ontwikkelen, hebben de kuipers bij de Verkiezingen al zeer spoedig besloten Clubs of geheime Vereenigingen gevormd, aan welke nu ruim 30 jaren lang, tot de invloedrijkste Leden der Staten-Generaal zich niet hebben geschaamd¹⁾, met allerlei bijoogmerken, krachtig en zelfs als Voorzitters en Leiders deel te nemen. — Zoo zijn bijna onmiddellijk en tot heden toe de dusgenaamd Regtstreeksche Verkiezingen ergertlijk vervalscht. — Mijne candidatuur van den begaafden en zóó bij uitstek bevoegden J. HORA-SICCAMA²⁾ viel dus in het water, en zoo ben ik in 't vervolg aan dergelijke in de eerste jaren na de herziening der Grondwet belegde Kiesvergaderingen, groote of kleine en van welken aard ook, te eenenmaal vreemd gebleven; mij vergenoegende nu en dan, in Dagblad-Artikelen of zelfs in vlugschriften tot de Kiezers, bij eene of andere crisis, als Staatsburger het woord te rigten.

Het in November 1848 door WILLEM II op de Ministeriele zetels gehandhaafd Bewind van DONKER-CURTIS en DE KEMPENAER had na de opening der Staten-Generaal, met groote bezwaren te worstelen, sedert door het onverwacht afsterven van den ridderlijken Koning (17 Maart 1849) nog aanmerkelijk aangegroeid.

1) Een twintigjarige strijd bl. 34—37 (4 Maart 1849).

2) Een twintigjarige strijd, 23 Nov. 1848 bl. 25 volgg. Het Artikel over de candidatuur van SICCAMA door mij gedeeltelijk op aandrang van G. J. MULDER gesteld (blijkens diens ongedagteekend briefje).

De partijzucht onder allerlei gedaanten, had vrij spel ¹⁾. Te vergeefs predikte ik het gemeen overleg tusschen de Regering en het Parlement. „Men geloove, zeide ik, dat de Ministers zoowel als de Nationale Vertegenwoordiging de waarheid zoeken; dat zij zoowel als de Kamers bezielde zijn met den wil, het goede te verwezenlijken; men doe hun althans die, tegen den raad van velen, het democratisch element een' te ruimen invloed in de Grondwet hebben toegekend, men doe een' DONKER-CURTIUS, een' DE KEMPENAER, in vorige jaren misschien onmatig geprezen, thans niet het buitensporig verwijt van illiberaliteit" ²⁾. — Even als het wild, onafgebroken en naar alle zijden gejaagd, gunde men het Ministerie rust noch duur, alsof de veertig organieke Wetten zonder uitstel, door een tooverslag gereed moesten zijn. Waar bleef de Kieswet? Waar de Provinciale en Gemeentewet? Waar de Ministeriele verantwoordelijkheid? Waar de ontwerpen ter regeling en beperking van het regt van vereeniging en vergadering en van de vrijheid van onderwijs? Waar het regt van enquête? ³⁾. Wij zijn sedert, en toen maar eens het eerste Kabinet THORBECKE op 31 October 1849 na langen barensood uit vrij heterogene bestanddeelen gevormd, tot blijdschap der drijvers was opgetreden, vrij wat geduldiger geworden en de stemma-

— 1) Hoe ik voor het Ministerie reeds den 11 Maart 1849 in de bres sprong, zie men in den Twintigjarigen Strijd bl. 37—40.

2) Zie verder de Tweede Kamer. Het Ministerie (mijn geschrift) 31 October 1849 bl. 21 volg.

3) Zie mijn geschrift nog een woord over de coalitie tegen het Ministerie DONKER-CURTIUS—DE KEMPENAER (29 December 1849) bl. 18 volg.

chines in de Kamer zwegen muis-stil, nadat de Premier het aan Frankrijk ontleend: „Wacht op onze daden!” had uitgesproken . . . . .

Bij het optreden van het Kabinet THORBECKE, had ik den val van het vorig Bewind niet aan de heerschezucht van den Leidschen Hoogleraar alleen, maar ook en niet het minst aan de zamenspanning van GROEN VAN PRINSTERER en den oud-Minister VAN HALL toegeschreven. Dit kwam mij, zoo als wel te voorzien was, op eene niet minder gevaarlijke dan wel onafzienbare en eindelooze Polemieek met den genialen Schrijver van Ongeloof en Revolutie, te staan. Hij slingerde tegen mij zijne Verscheidenheden van Staatsregt en Politiek, om daarin vooral zijn stokpaardje over de Souvereiniteit van het Huis van Oranje en de beteekenis die hij met de antirevolutionairen, aan Art. 11 der Grondwet (het woord Kroon) gaf, vooral tegen THORBECKE en mij, vast te houden. In mijn tegenschrift: Is de Koning der Nederlanden Souverein? ¹⁾ hetgeen ik ontkende, beriep ik mij op de eigen verklaring van Prins WILLEM IV, door GROEN zelf geroemd en op het gebeurde in 1813 en 1814; op hetgeen HOGENDORP en anderen niettegenstaande den titel van „Souverein Vorst” dien WILLEM VI had gedragen, daaronder hadden verstaan, te weten een Constitutionelen Monarch wiens gezag bij de door HOGENDORP ontworpen Constitutie, daarna nog duidelijker bij de herziening der Grondwet in 1815

1) Amsterdam 1850 (28 bl.). 8 Februarij 1850.

onder het Koningschap van WILLEM I was omschreven en bepaald. — Eenige weken later stelde de verplichtende goedheid van mijn eerbiedwaardigen Correspondent, den oud-Gezant HUGO VAN ZUYLEN VAA NIJEVELT, mij in staat, de Herinneringen van een Staatsman (zijne eigene) betrekkelijk de verheffing van WILLEM I tot Souverein Vorst der Vereenigde Nederlanden in het licht te geven, en aldus zonder verder twistgeschrijf, de polemiek, met GROEN VAN PRINSTERER te vereffenen. — Doch nog vóór die minnelijke tusschenspraak om een netelig vraagstuk, welks openbare behandeling toch min of meer bedenkelijk en aanstootelijk was, niet langer aan de orde te laten, nog vóór den Brief aan mij van den Heer VAN ZUYLEN over dat geschil, hadden de strijdende partijen elkander vriendschappelijk de hand gedrukt ¹⁾. Te 's Hage zijnde wilde de President DONKER-CURTIUS VAN TIENHOVEN volstrekt, dat ik ook bij hem in de Vlamingstraat zou logeren, hetgeen mij eenige onderhoudende en leerrijke gesprekken met den nog wakkeren Grijsaard verschafte. Hij las mij zijn Advies voor over de te verleenende gratie van de doodstraf aan eene moedermoorderes, ja, maar eene onechte dochter, die in de ruwste wildernis — met de slechtste voorbeelden voor oogen, zonder opvoeding of begrippen van Godsdienst, in de hitte der drift en vervoering de misdaad had gepleegd; (het was een geval in Limburg). Hij sprak mij ook over zijne handelingen als Commissaris-Generaal in

1) Bij GROEN VAN PRINSTERER zelf, die mij te 's Hage zijnde, schriftelijk den wensch had te kennen gegeven, dat ik hem kwam zien. Zie over onze goede verstandhouding, niettegenstaande de polemiek, den brief aan mij van den anti-revolutionairen Mr. H. J. KOENEN, 20 Mei 1850.

1813 en 1814 en later als District-Commissaris, en de ervaring die hij in die betrekking in Zuid-Holland had opgedaan van de administrative onkunde van sommige Schouten of Burgemeesters ten platten lande; — van een b.v. die allerlei dusgenaamde brieven van Rappel zorgvuldig had bewaard zonder zich aan den inhoud te bekreunen of iets te doen wat men van hoogerhand van hem verlangd had, — en die toen men eindelijk het schrijven moede, in persoon bij hem gekomen was om de reden van stilzwijgen te vernemen, met veel welgevallen die brieven voor den dag haalde. Ook zeide hij mij in zijne jeugd een fellen wrok tegen mijn' Grootvader PIETER VREEDE te hebben opgevat en gekoesterd ter zake van zijn Staatsbedrijf in Noord-Brabant en verder tot in 1798, zoodat hij hem wel zou hebben willen vermoorden, enz. — Terwijl wij bij den goeden ouden man eens aan tafel vereenigd waren, een tal Leden van het geslacht DONKER-CURTIUS, onder deze de gewezen Minister DIRK, kwam de Heer DE KEMPENAER eenige oogenblikken, op wien ik toen, op een afstand, niet genoeg lette om hem daarna te herkennen; — ik hoop in deze Herinneringen naderhand gelegenheid te vinden, ook dien kundigen en waardigen man breeder te herdenken ¹⁾).

1) Belangrijke brief van den oud-Griffier der Staten van Gelderland, sedert Gouverneur-Generaal van Neerlands-Indie, L. A. J. W. SLOET (VAN DE BEELE) 12 December 1849 (aan B. W. WTEWAALL) „daarbij komt dat de Professor-Minister, die de Kamer vleit met al zijne liberaliteit, zijne vroegere stellingen verzaakt. Ge weet hoe hij altijd de onafhankelijkheid der Gemeenten als Professor heeft voorgestaan. Zie hier een paar staaltjes hoe hij er als Minister te Harderwijk mede rondsprint” (in 't belang — naar het schijnt van eene kiesmanoeuvre). Daarmede wordt eene daad van den ouden Minister vergeleken, en vraagt

Wat was intusschen van den vroegeren geestverwant van December 1844 en van Maart 1848 geworden, van den eierzuchtigen Hoogleeraar die hun den voet geligt had? — De Premier was ziek geworden, en was in een Hôtel te 's Hage bedlegerig. Zijn trouwe en innige vereerder, ook onze boezemvriend VAN DEN BERCH VAN HEEMSTEDÉ meldde mij uit Leiden den 7 Januarij 1850: „Met THORBECKE schijnt het niet veel beter te gaan: zijn gezin is daaronder lijdende, de vrouw is bijna altijd van hare kinderen af, en bij THORBECKE om dien op te passen en komt slechts voor eenige weinige uren hier, en dit nog slechts tweemaal per week. Wij hebben met dit gezin medelijden, maar hoe opmerkelijk! „De man, het toppunt van zijne bedoelingen en wenschen verkregen hebbende,” hoe ligt hij nu daar! Arme man! Ik ben van plan om bij gelegenheid eens bij Mevrouw te gaan in de Keizerskroon te 's Hage. — Ik zou het voor hem het wenschelijkste achten wanneer hij eenvoudig zijn ontslag nam, en van de politieke loopbaan afstand wilde doen, om weer docent te worden.” — Maar THORBECKE herstelde en behoefde dus dien raad niet.

Wat den te Leiden opgevallen Leerstoel betreft, later — na ook aan DE BOSCH-KEMPER vruchteloos aangeboden te zijn — door den tegenwoordigen Minister VISSERING bezet, hij werd mij het eerst namens Curatoren en vanwege hunnen Secretaris DOZY, in diep geheim door VAN DEN BERCH VAN HEEMSTEDÉ en met aandrang voorgeslagen; ik schreef binnen één à

SLOET „Wie van die twee (THORBECKE of DE KEMPENAER) is de liberale? — „Zijn liberalismus (van THORBECKE) wordt zoo als maar al te dikwijls despotismus.”

twee uren, de zaak af, van welke in de couranten of wáár ook, in druk nooit is gerept. — De hoofdgrond van mijne weigering was wel de gehechtheid aan Utrecht, en de overtuiging dat ons heengaan Neef en Nicht VAN MARLE zeer zou bedroefd hebben: wij achten het jegens hen ondankbaarheid. Maar er waren nog andere redenen. 1°. Er waren vakken van Staatshuishoudkunde enz. die ik niet wel zou hebben durven aanvaarden. 2°. Hier te Utrecht heerschte eendragt in de Faculteit; te Leiden niet alzo, waar bovendien het Huiszittenhuis de stad in Hoekschen en Kabeljaauwschen verdeeld had. 3°. Ik begeerde den nieuwen Minister van Binnenlandsche Zaken THORBECKE in geene moeilijkheid te brengen of tot beschikker van mijn lot te maken, noch gunst van hem te ontvangen zoo hij mij ter benoeming voordroeg, noch achterstelling, indien hij soms van Curatoren een nieuwe voordragt eischte om mij uit te sluiten. 4°. Begreep ik te Leiden tengevolge van mijne bestrijding der Regtstreeksche Verkiezingen niet bij de met THORBECKE dweepende Studenten, populair te kunnen zijn, en alligt last van eene of andere kabaal tegen mijn onderwijs te zullen hebben. . . . .

Hadden mijne aanvallen in de brochure De Tweede Kamer, Het Ministerie, tegen den oud-Minister FLORIS ADRIAAN VAN HALL, even als tegen GROEN VAN PRINSTERER gerigt, een' brief van den uitstekenden Leidschen Hoogleeraar JAN VAN DER HOEVEN uitgelokt waarbij die geleerde, met wien ik nooit een woord over de aangelegenheden des Vaderlands had gewisseld,

zich gedrongen had geacht mij schriftelijk te kennen te geven, dat mijne recensie van de Tweede Kamer, zijns inziens, overeenstemde met de meening van duizenden Nederlanders ¹⁾, de broederliefde van Mr. JAC. VAN HALL, het nieuwe Lid van onze Faculteit, zou het mij — zonder zijn verzoenenden aard — hier te Utrecht moeilijk hebben kunnen maken. — Vandaar deze heusche letteren van mijnen Ambtgenoot, aan welke niets dan de datum ontbreekt, maar die uit de verschijning van het in zijne beschouwing eerroovend vlugschrift zich als van zelf aanvult.

„ Amice, Collega!

Ik stel prijs op uwe vriendschap. Om die te verdienen, moet ik eerlijk te uwen opzigte handelen, en om die te blijven behouden, zullen wij, vrees ik, over uwe brochure niet moeten spreken. Ziedaar waarom ik de partij kies om U met een woord te melden, dat mij de wijze waarin gij daarin spreekt van den besten mijner Vrienden diep heeft getroffen. Gij doet den man wien Gij den gunsteling noemt van de Amsterdamsche kiezers groot onrecht, door hem als schuldig aan de meest onverklaarbare ongelijkheid met zich zelve voor te stellen. Hij heeft als Minister zich van den beginne af de verbetering van 's Lands staatkundigen en finantieelen toestand voorgesteld en gemeend, dat daarbij de regeling van de finantien vooraf moest gaan omdat de Koning ²⁾ in de verbeterde Grondwet

---

1) Zie mijn geschrift: „Nog een woord over de Coalitie tegen het Ministerie DONKER-CURTIUS—DE KEMPENAER, bl. 17.

2) Namelijk WILLEM II.

moest toestemmen, zonder dat hem die opgedrongen werd. Vandaar, dat hij sedert de regeling der finantien eenen voortdurenden strijd met den Koning gevoerd heeft over de Grondwetsherziening, waarbij de Koning hem altijd trachtte af te wijzen door de opmerking, dat dat onderwerp overleg vorderde, dat hij (VAN HALL) als Minister van Finantien daarmede toch niet regtstreeks te doen had, enz. Gij moest dunkt mij weten en Gij mogt het wetende dat niet verzwijgen, dat die strijd eindelijk ten gevolge gehad heeft dat de Koning tot groote verbazing van zijne overige Ministers op eens verklaard heeft tot de herziening te zullen overgaan, en dat toen mijn Broeder met het medeontwerpen der herziening belast was. — Nog bekender is het, dat in die Commissie een afmattende strijd gevoerd (is) waarbij de Minister VAN HALL de ruimere herziening voet voor voet verdedigde, en eindelijk, toen de prijs van zijn toegeven: de mogelijkmaking van eene verdere herziening door verbetering van het elfde Hoofdstuk geweigerd werd, zijne portefeuille nederlegde — zonder daarvan den wind te maken die zich een later Minister veroorloofd heeft.

Was de Koning, die hem verliet, omdat hij de Grondwetsherziening op eene ruimer schaal niet wilde, tot hem teruggekeerd toen hij zijne dwaling inzag, dan was misschien veel kwaads voorkomen; maar WILLEM II veranderde te plotseling van meening en stelde zich op eens aan het andere uiterste van de lijn.

Ik ben zeker dat er een tijd komen zal waarop Gij leed zult gevoelen den man miskend te hebben, die bij waarlijk onbekrompen begrippen een vastheid van karakter paart, welke U zijne handelingen als Minis-

ter verkeerd heeft doen beoordeelen. Hij heeft zich in de hitte van eenen strijd van meeningen een uitdrukking laten ontvallen omtrent onzen waardigen ACKERSDIJCK, die ik zeer wel begrijpen kan dat U toen boos zal gemaakt hebben, maar die Gij na zooveel jaren niet, scherper nog gekleurd, had moeten herinneren. De vereenigbaarheid der maatregelen zelve met de wetenschap behoeft dunkt mij ook thans niet langer betwist te worden. ACKERSDIJCK doet het niet; doch dit is een punt waaraan ik niet hecht. — Ik verwijt U:

- I. De voorstelling van mijnen Broeder als de gunsteling van Amsterdam.
- II. De herinnering aan hetgeen over pamfletschrijven ééns is gezegd, en
- III. Vooral de volstrekte miskenning van de gedragslijn van den man, wiens constitutionele beginselen hem moesten doen wenschen het vertrouwen zijner medeburgers te zoeken en den Ministerstoel te weigeren.

Ik heb daarmede mijn geweten voldaan, dat mij van dubbelhartigheid te uwen aanzien beschuldigde en zal, ook bij deze uwe miskenning van datgene wat ik voor waar houde, altijd zijn

Uw welmeenende Vriend,
J. VAN HALL."

Wat ik op dit rondborstig en welwillend schrijven geantwoord heb, weet ik niet, daar ik, zoo als gezegd is, bijna nooit eenige copie van mijne brieven heb bewaard. Zeker is het, dat wij het tot den einde toe met elkander in- en buiten de Faculteit, steeds

wèl hebben kunnen vinden ¹⁾, — zoo als zelfs de verhouding tot FLORIS ADRIAAN in zijne laatste levensjaren en na zijn ontslag als Minister van Buitenlandsche Zaken, vriendschappelijk geweest is. — Doch zoolang hij man der Regering was, had het tusschen ons nog al eenige malen gestormd.

Er was zoo even de rede van Amsterdamsche kiezers. Dit herinnert mij de onder het Kabinet THORBECKE tot stand gekomen organieke Wet ²⁾. — Mijne minuut van het in Junij 1850 uit Utrecht aan de Staten-Generaal ingezonden Adres, van hetwelk ik de eerste, de beroemde Scheikundige G. J. MULDER de tweede ondertekenaar was, toont dat ik het stuk had gesteld ³⁾: van een vroeger tijdens de herziening der Grondwet, in 1848 ingeleverd, in hetwelk de Regtstreeksche Verkiezingen, het Regt van Vereeniging en het Onderwijs meer bepaald werden besproken, en welks eerste ondertekenaar Mr. J. S. VERNÈDE was geweest, zal deze de verantwoordelijkheid hebben gedragen. Ik was toen de tweede ondertekenaar. ACKERSDIJK was niet in onze rijen, wèl de Leden der Koloniale Bijdragen tot bevordering der vrijlating van de slaven: HORA-SICCAMA, RUEB en VAN HOYTEMA. — Te vergeefs stelde ik nog 18/19 Junij 1850 ook een

1) Een vroegere brief van J. VAN HALL („de Hoogstraat 8 Julij 1848) luidde al zeer verpligtend. — Mijne tweede brochure tegen de Regtstreeksche Verkiezingen beviel hem beter dan de eerste; ik had „meer geredeneerd” en „minder geciteerd.”

2) „Met ergerlijke overhaasting doorgedreven. Zie in den Twintigjarigen strijd mijne Artikelen van 4, 6, 9, 11 Junij 1850 bl. 47—54.

3) Zie ook den Twintigjarigen strijd, bl. 45 volg. Verzoekschrift aan de Tweede Kamer (3 Junij 1848) tegen het ontwerp regelende het Kiesregt.

Adres aan de Eerste Kamer ¹⁾. Ik heb hierboven een woord gezegd van de in het najaar van 1849 voltooide, in 1850 te Amsterdam bij SCHLEIJER in het licht gegeven Briefwisseling van den Raadpensionaris HEINSIUS met den Hertog van MARLBOROUGH en den The-saurier-Generaal HOP, die na 30 jaren, in ditzelfde jaar 1880 den lof van den Belgischen Archivaris GACHARD ²⁾ heeft verworven. Van 1853 af heeft dat boek mij de vriendschap en zeer drukke briefwisseling ³⁾ tot 1859 althans geregeld — verschaft, naderhand minder levendig en in den jongsten tijd verslapt, met Graaf GREPPI, tegenwoordig Gezant van den Koning van Italië bij het Hof van Spanje. — Ten gevolge der revolutionaire woelingen in Lombardije, aan welke hij geboren te Milaan deel had genomen, uit de Oostenrijksche diplomatische dienst geraakt, en destijds ambteloos te Turin levende, waar hij zich aan historisch-politische nasporingen wijdde en zelf nu eens naamloos, dan weder openlijk als Schrijver optrad, had eene zeer gunstige aankondiging van mijne Correspondance diplomatique et militaire, in de Indépendance belge door den bekenden Publicist TH. JUSTE geplaatst, zijne aandacht getrokken. Hij schreef vruchteloos naar Parijs om zich een exemplaar te verschaffen ⁴⁾, en na

---

1) Een twintigjarige strijd bl. 54—57—59 (2 Julij). Brier van Prof. BOUMAN, 17 Junij 1850. (Adres aan de Eerste Kamer).

2) Zie de ingenomenheid van GACHARD in zijn brief van 6 Julij 1850.

3) Eerste brief van Graaf GREPPI uit Turin, 11 Mei 1853.

4) Ik had getracht de Brieven van MARLBOROUGH enz. te Londen te doen verschijnen bij JOHN MURRAY, uitgever der MARLBOROUGH Dispatches van den Generaal Sir GEORGE MURRAY of bij LONGMANS & Co. enz. te vergeefs. Brief der laatsten 12 Oct. 1849.

nog andere ijdele pogingen en in de Geschiedenis van den Spaanschen Successie-oorlog, die hij zelf toen ook behandelde, levendig belang stellende, wendde hij zich ten laatste regelrecht tot mij. Ik was zeer verheugd hem mijn werk te kunnen toezenden, en werd door zijne milde geschenken van boeken, tijd- en vlugschriften en door de betrekking in welke hij mij tot de uitgeweken Napolitanen MASSARI en MANCINI ¹⁾ bragt, driedubbel beloond. Van MANCINI had HOLTJUS mij reeds een boek over het wijsgeerig Strafrecht (namens den Schrijver) overhandigd. — Graaf FRED. SCLOPIS, de Geschiedschrijver, Regtsgeleerde en Staatsman, vermeldde insgelijks mijne Verzameling van dépêches van MARLBOROUGH, HEINSIUS en HOP, als „interessantissimi” in zijn onderzoek naar de sedert 1240 tot 1815 bestaan hebbende politieke betrekkingen tusschen het Stamhuis van Savoye en de Engelsche Regering ²⁾.

Ik mag in de verlevendiging van het aandenken van merkwaardige zaken en personen, de herinnering niet verwaarloozen van de gedachtenwisseling (wat al te kortstondig) met den eerwaardigen 80jarigen oud-Secretaris-Generaal bij het Ministerie van Binnenlandsche Zaken, CASPER JOHAN WENCKEBACH ³⁾, mij reeds als knaap ten huize van den Rector BOSSE niet geheel

1) Brief van MANCINI aan mij uit Turin 2 Mei 1854 (in 't fransch).

2) Delle relazioni politiche tra la Dinastia di Savoia ed il Governo Britannico Ricerche Storiche da Federico Sclopis (Torino, 1853) p. 39.

3) Overleden te 's Hage 17 Januarij 1850 (Artikel in de Utrechtsche Courant 21 Januarij 1850).

onbekend, maar met wien ik, ten gevolge van het onverwacht afsterven van zijn' geleerden oudsten zoon WILLEM, mijn Ambtgenoot alhier en aan wiens graf ik eenige woorden van opregte vereering had uitgestort, mij op den avond zelf van dien treurigen dag, op de treffendste wijze en in onze eigen woning, in een natuurlijk zeer droevig maar tevens hoogst belangrijk gesprek zou gewikkeld zien, dat tot den nacht voortduurde. Hoe zwaar geschokt door het onherstelbaar verlies en door de zorgen welke de nagelaten weduwe en dochters zouden vereischen, was de wakkere grijsaard niet verslagen of gebogen door een voor zwakkere gemoederen ondragelijk leed. Mijne Vrouw en ik staarden den onwrikbaren Grijsaard nu en dan met stille bewondering aan en hoe weemoedig wij gestemd moesten zijn, was dit aandoenlijk onderhoud met den edelen man, niet zonder genot. — Wij bevonden ons in tegenwoordigheid van een ouden Vriend van VAN DER PALM en APPELIUS, die zelfs in 1801 de proeven had gecorrigeerd van het werk van den Zeeuwschen Staatsman — ter aanbeveling van de nieuwe constitutie en orde van zaken, onder het ingesteld Bewind van BE-SIER c. s. — te Leiden naamloos uitgegeven; die in 1794 bij het sterfbed van den grooten Oosterling, met wien hij hoe hoogbejaard, nog dweept, van HENRIK ALBERT SCHULTENS had gestaan, en van wien hij nog kort geleden, (in 1845) drie Redevoeringen ter perse had gelegd, gelijk hij ook de Rapporten van VAN DER PALM over de Heerlijke Regten, had doen herdrukken, en de uitgave der Gedichten van A. VAN DER WOORDT, van het Leven van WILLEM VERHEYDEN, en van Onze aanwinst aan het graf van onze

ontslapenen ¹⁾ met onverdoofden en onbaatzuchtigen ijver had bezorgd.

Hij die onder zoo vele elkander afwisselende Regeeringsvormen had geleefd en als jongeling en man de Republikeinsche instellingen deels had zien werken, deels zelf mede aan de bevordering van het algemeen welzijn dienstbaar had gemaakt, had zich naar de tijden van de Monarchie van Koning LODEWIJK af geschikt, maar steeds, naar het schijnt moeite gehad, zich in de toepassing van die Leer *con amore* te bewegen. — Zoo liet hij zich den 16 Mei 1847 in een brief aan mij in dien geest uit: „ik wil wel bekennen, zeide hij, dat mij niet alles, wat het belang van het Vaderland raakt, even helder is. Van dien aard is bij voorbeeld de onschendbaarheid van den Koning ²⁾); — welligt, omdat de redelijke beginselen, door mij in de eerste helft van mijn leven (1765—1805) aangekleefd, door de waarneming, ondervinding en nadenken in deszelfs tweede helft niet als ondeugdelijk zijn voorgekomen. Dit mag dan met zooveel anders, wat voor den denkenden mensch belangrijk is, voor mij onopgehelderd blijven!” — In mijn hem aangeboden geschrift *De Regering en de natie* (1672—1795) had de oude Patriot, zoo als van zelf spreekt, vrij wat leemten kunnen opmerken. Mijn verzuim maakte mij een geschenk rijker. „Ik heb gemeend, schreef de hupsche Grijsaard, u hiernevens een boekje te mogen aanbieden dat in 1781 is uitgekomen, en in uwe boekerij beter voegt dan in de mijne. Ik

1) 's Gravenhage 1837, naar het Hoogduitsch van den Bisschop DRÄSEKE.

2) Juist in die dagen (1846 en 1847) veel besproken.

heb het onder alle, door u opgenoemde geschriften niet vermeld gevonden, en besluit daaruit dat het u onbekend is. Mijne aantekening op den omslag van hetzelfde zal u intusschen doen zien, dat het in zijnen tijd de hooge verbolgenheid van het bestuur van Holland heeft beloopen" ¹⁾. — En zoo werd het exemplaar van het Eerste Stuk mijner Bijdragen tot de Geschiedenis der Omwenteling van 1795—1798, door WENCKEBACH's gulheid met de toezending van een boekje van W. A. VAN VLOTEN, eene opwekking tot Vrijwillige Burgerwapening, beantwoord. — In 1848 tijdens de herziening der Grondwet, niet onverschillig en lijdelijk ²⁾, verschenen van zijne hand in de Utrechtsche Courant, door mijne bezorging, Twee Vertoogen over de regeling van het Armbestuur. Maar de Hulde aan H. A. SCHULTENS, eenige honderden bladzijden groot en eene mijns inziens gansch niet te versmaden bijdrage tot de Historia literaria der vorige Eeuw, en meer bepaald van het geslacht der SCHULTENSEN, is steeds onuitgegeven.

In 1850 werd ik Correspondent der Derde Klasse van het Kon. Nederlandsch Instituut, hetgeen mijn geheugen haast ontglipt zou zijn indien ik niet

---

1) Te weten de (in 12° gedrukte) „Bijlage tot de Vaderlandsche Historie, door J. WAGENAAR enz., à 25 Stuyvers," 159 bl. „Ostende, den 3 September 1781."

2) De plaatsing van een Artikel van WENCKEBACH, getiteld Manifestatie en Demonstratie (April 1848) in de Nieuwe Amsterdamsche Courant ondervond moeilijkheid. (Antwoorden van W. H. SURINGAR en DEN TEX), en uit een brief van 12 Aug. 1848 blijkt, dat WENCKEBACH in de Utrechtsche Courant een opstel Over den godsdienstigen en kerkelijken vrede door mij heeft doen plaatsen, en een ander over de Staatsschuld terug verlangde.

onder mijne papieren het Rooster voor de gewone Vergaderingen van die Klasse, had gevonden ¹⁾. — Met BEETS woonde ik de laatste zamenkomst van het geheele Instituut bij, beide gezeten op tabouretten of bankjes, daar wij de eer niet hadden Ledenen van het wetenschappelijk Ligchaam te zijn. Als le ban et l'arrière-ban tot die zamenkomst door het zieltogend Bestuur uitgenoodigd, dat met den Minister THORBECKE in oorlog was geraakt, hadden wij dit blijk van deelneming in het lot dat de Instelling bedreigde, niet mogen weigeren. — Maar onder den titel van Koninklijke Academie van Wetenschappen in het leven teruggeroepen door THORBECKE's opvolger, den Minister van REENEN, en ditmaal tot Lid benoemd ²⁾, heb ik mij tot de aanvaarding van die betrekking niet laten verleiden, maar op één en denzelfden dag als THORBECKE, daarvoor bedankt, — van welke weigering ik sedert nooit het minste berouw heb gevoeld.

Meer dan het Koninklijk Instituut, trok mij deze gulle uitnoodiging van HOLTJUS op „Donderdag 6 Junij 1850” aan. — „Ik krijg ten eten heden middag Dr. SCHLYTER van Lund, uitgever van de oude Zweedsche Nationale Wetgeving. Het zoude hem wel plezier doen uwe kennis te maken, daar gij u de Zweedsche Geschiedenis hebt aangetrokken: wilt gij mij hierbij uw gezelschap schenken? Wij gaan dan zamen uit de Fa-

1) Een brief van Prof. TYDEMAN van 30 Junij 1846 die uit de school klapte, hield een felicitatie in „met het Lidmaatschap van het Instituut, tegelijk met J. DE BOSCH-KEMPER: Aardige combinatie.”

2) Brief van ABR. DES AMORIE VAN DER HOEVEN, 27 Maart 1855; beantwoord (weigering) 28 Maart 1855.

culteit herwaarts." — Een staaltje, dunkt mij, van Academische Broederschap. — In den Zweed trof ik een eenvoudigen reeds bejaarden geleerde aan vrij van stijve aanmatiging. — Doch hetgeen ik van de gastvrijheid van HOLTJUS zeide, wil ik op ACKERSDIJCK insgelijks toegepast hebben, die hetzij om kennis met Landgenooten ¹⁾ te hernieuwen of aan te knoopen, met uitnoodigingen aan den disch of op soirées, niet in gebreke bleef.

De groote vacantie van 1850 kwam mij tot eene nieuwe reis naar Kassel, Baden en Wurtemberg te stude. Ik sloeg ditmaal in Julij den weg naar Keur-Hessen in van Arnhem met den trein over Dortmund tot Rheda, en van daar per postwagen, langs of met het gezigt op den Teutoburger-Wald, over Rittberg en Paderborn: ik was twee nachten reizende, maar had van die inspanning of vermoeijenis geen hinder. Zeer genoegelijke dagen sleet ik weder bij de SUDEN's, en in hunnen familie-kring, maar de stemming te Kassel getuigde van een kwalijk door het geweld of door eene overal loerende Politie onderdrukt misnoegen tegen het wanbestuur van den Keurvorst of liever van zijn uit Luxemburg teruggekeerden gehaten Eersten Minister HASSENPLUG, der Hessen vloek. — Reeds te Utrecht had ik uit een brief van BERNHARDI ²⁾, nu geen Lid

---

1) A. MARTINI VAN GEFFEN, GEVERS VAN ENDEGEEST, G. MEES AZ. enz.

2) Brief van BERNHARDI aan mij uit Kassel 17 April 1850, met bijzondere gelegenheid verzonden. Met de niet zeer te vertrouwen Brievenpost, zou hij denklijk niet geschreven hebben: „Dasz wir wieder mit unserem alten HASSENPLUG gesegnet sind, werden sie aus den Zeitungen gesehen haben. Nun! Wir werden sehen wie weit wir mit ihm, und er mit uns kommt.“

meer van het eerst te Frankfort allengs zeer gedund, later te Stuttgart uiteengejaagd Duitsch Parlement, 's Lands treurigen toestand vernomen: hij was onder de Afgevaardigden, steeds onder de bezadigde en meest onschuldige Leden gerekend, en nu stond hij als of hij nooit het Keizerrijk had willen herscheppen en als Diplomaat te 's Hage nog zeer onlangs werkzaam was geweest, op zijn post als Bibliothecaris. In plaats van de afschrikwekkende tooneelen eener Staatsomwenteling, gelijk die van 1848 en 1849, schetste nu zijne pen „Die Revolution der Casselschen Bibliothek in dem Jahr 1779,” als feestgeschenk ter vereering van zijn' medearbeider, Dr. J. H. CH. SCHUBART die 25 jaar geleden, Phil. Doctor te Marburg was geworden. Ik kreeg daarvan een afdruk ¹⁾. In de Bibliotheek zag ik nevens dien potdooven man, een anderen geleerde, Dr. LANDAU, en vlijtig lezende en exciperende den oud-Minister Dr. CARL WIPPERMANN. Al wandelende, bragt BERNHARDI mij ter loops in kennis met het gewezen Lid van het Parlement en oud-Burgemeester te Kassel, SCHWARZENBERG, die weleer den veldtogt in Spanje had bijgewoond: hij had mij ook de ontmoeting met zijn' Ambtgenoot MAX DUNCKER willen verschaffen, maar ik had daartoe den tijd niet. In eene strafzaak, welke ik ging hooren ²⁾, was dit wel het opmerkelijkst, dat eene Jury uitspraak deed over het feit, terwijl de Advocaat HENCKEL in zijn pleidooi met klem en nadruk de bepaling der Pein-

1) „Seinem lieben Freund Prof. VREEDE der Herausgeber.” Vroeger schonk hij mij een' Jaargang van zijn' „Kirchenfreund”.

2) Dit kan echter in 1852, toen ik weder te Kassel was, gebeurd zijn: van den datum hield ik geene aantekening.

liche Halsgerichtsordnung van KAREL V inriep over het stelen van voorwerpen beneden de waarde van $\int$ 5. — De Carolina in het midden van Duitschland, in 1850 in volle kracht en bloei, ten spijt der Wetboeken van Strafrecht van Hannover, Hessen-Darmstadt, Baden, Wurtemberg, Saksen en Beijeren!

Ik had het stellig voornemen, bij gelegenheid van mijn verblijf te Kassel, thans ook Göttingen te bezoeken en volbragt dit met veel genoegen en niet zonder vrucht. Ik vond hier een echte Academie-stad, en in weerwil van al de stormen die Duitschland beroerd hadden, hadden de studien in de Georgia Augusta betrekkelijk het minst geleden. H. A. ZACHARIAE had een wèl bezet Collegie, waar de jongelieden zijne wijsheid, deels uit het gedrukt Handboek, deels uit zijne mondelijke toelichting gretig opvingen. Het was het Staats- en Bondsrecht van het sedert 1848 vanéengereuten Duitsch Vaderland. — Ik merkte in zijne Voordragt, de zonderlinge herhaling van het „respective” („beziehungswise”) op. ZACHARIAE was niet enkel Lid van het Parlement, maar zelfs een der Zeventien „Vertrauens-Männer” geweest, en zeide mij aan zijne taak als Lid der Jury nog al veel tijd te hebben moeten geven daar hij zelf op de invoering van die uitheemsche Instelling had aangedrongen, en nu als „Obmann” dikwijls wel behoorde voor te gaan, althans zich niet kon of mogt onttrekken. — Ik ontving van hem bij het heengaan, zijn boek „die Reform des deutschen Strafverfahrens”. — Zijn voorkomen gaf den indruk van een zeer schrandere Jurist. — HAVEMANN, de Hoogleeraar der Geschiedenis, wien ik een bezoek bragt,

was een man van aangename vormen: ik vergat, met hem sprekende, dat hij de opvolger was van een der in 1837 door ERNST AUGUST verdreven Professoren, ik geloof zelfs van DAHLMANN. — De meest indrukwekkende ontmoeting was evenwel die — en daarbij niet minder aangenaam — van den beroemden Letterkundige KARL FRIED. HERMANN. — Deze woonde — men mogt wel zeggen — met recht in het huis van zijn voormaligen grooten voorganger HEINE. Hij scheen vermogend te zijn en bezat een fraaije Bibliotheek. Een tal van zijne Programmata¹⁾ kreeg ik van hem mede, zoo voor mij zelve als ter uitdeeling onder mijne Ambtgenooten te Utrecht. Hij klaagde over de kitteloorigheid van enkele Hollandsche geleerden, die over zijne recensien van hunne boeken, in de *Götting. Gelehrte Anzeigen* verbolgen, deze onlangs hadden opgezegd; die zelve Critici geene kritiek schenen te kunnen verdragen. — Het Lees-Museum te Göttingen, was de oude woning van K. O. MÜLLER; die van den onsterfelijken HEEREN was de college-zaal waar ik ZACHARIAE, FRANCKE en RIBBENTROFF deels had gehoord, deels had kunnen hooren. — Met een der oudste Studenten uit Oldenburg, SCHOLZ, zoo ik mij niet vergis, aan wien Oom SUDEN mij eenige regelen had medegegeven, at ik aan de groote table d'hôte in mijn Logement, waar allerlei *Landmannschaften* of broederschappen van Studenten gewoon waren, het middagmaal te nemen; — het ging er betamelijk toe, niet al te luidruchtig. Op de gewone wandeling langs

---

1) Tot deze behoorden C. F. HERMANNI, *Symbolae ad doctrinam Juris Attici de injuriarum actionibus* (Götting. 1847).

de wallen van Göttingen kwamen wij een Chirurgijn tegen die zoo verzekerde mij de jonge man mijn gids, eigenlijk van de praktijk der bij een tweegevecht gewonde Studenten leefde; — het dacht mij ongelooflijk en erg overdreven, maar Prof. HAVEMANN bevestigde mij het verhaal van den Student. — Na nog kort geleden in de Schets van de loopbaan van den edelen VAN DER CAPELLEN, eenige bijzonderheden aangaande zijn Leermeester BLUMENBACH te hebben vermeld, kon ik toch niet verzuimen, zijne rijke Verzameling van schedels van menschenrassen over den ganschen Aardbodem verspreid, in oogenschouw te gaan nemen (het *Theatrum Anatomicum*). En hoe zou ik Göttingen hebben kunnen vaarwel zeggen zonder de grootste Bibliotheek die mij dusverre voorkwam, te hebben bezigtigd? Met bewondering staarde ik op de verzameling der Britsche parlementaire debatten of andere stukken dier Volksvertegenwoordiging, ten gevolge der vereeniging van Hannover met Groot-Brittannië tot 1837, voor de *Georgia Augusta* zonder moeite verkrijgbaar. — Wat mij bij deze en andere Academische boekerijen te Bonn, Heidelberg, Tübingen en München telkens zeer onaangenaam heeft aangedaan, het was dit, dat de Zuid-Nederlandsche Geschiedenis en Letteren na 1830, door de mildheid der Belgische Regering, die de voortbrengselen van hare Geleerden zelf ruimschoots in het buitenland verspreidt, er oneindig beter figuur maakten dan de onze. — Mijn cicerone — dien ik echter niet onafgebroken behoefde, geleidde mij ook op een' namiddag naar „die Plesse”, waar een tal Professoren zich ook bevonden, en waar ik met name den geleer-

den Geoloog, die de Aetna en de Hekla beide had aanschouwd en beschreven, SARTORIUS VON WALTERSHAUSEN, met drift en ontroering over het versch berigt van de nederlaag der bij Idstedt door de Denen geslagen Pruisen hoorde uitvaren. — Kon men zoo iets verdragen, riep hij heftig en verontwaardigd uit.

Het stadje Göttingen boezemde mij met zijne herinneringen van J. M. GESSNER, van SCHLÖZER en van J. St. PÜTTER belangstelling in, maar de rivier de Leine maakte het niet fraaijer, terwijl elders de helderstreamende wateren tot sieraad zijn. Zoo was ik half weg van Kassel, op de heen- en terugreizen van Göttingen per Eilwagen, opgetogen bij het zien van het romantisch gelegen Münden, waar Werra en Weser zamenvloeijen. — Ook was de streek, die wij doorreden, bij uitstek boschrijk.

In de Residentie teruggekeerd, was er aan gesprekken met Oom SUDEN over belangwekkende onderwerpen, nooit gebrek aan stof, hetzij tusschen ons beiden of met anderen; BERNHARDI werd eens te mijnen gevalle ten eten genoodigd, en daar werd over en weder, over het Sleeswijk-Holsteinsch geschil met warmte gedebatteerd. Oom gaf Denemarken bepaald gelijk. Duitschlands grens was van eeuwen her de Eider geweest: men kon wèl zich wegens Holstein, maar niet wegens Sleeswijk, laten gelden. — Het referein van BERNHARDI was onveranderlijk, dat men toch een Duitsche vloot moest hebben ¹⁾. — Nu heeft het toeval gewild, dat

1) Wat Deutschland zelf betref, had hij vroeger (17 April 1850) gemeld: „Sie werden zu wissen wünschen, was aus Erfurt wird? Wir hoffen noch

ik juist bij SUDEN den lateren Vendumeester der Duit-
sche vloot, HANNIBAL FISCHER, een oogenblik heb ont-
moet, die ook Staatsraad was — zoo ik wèl heb —
in Oldenburgsche dienst. — Verder kreeg hij gedurende
mijn verblijf, het bezoek van een' Advocaat TABOR uit
Frankfort, die door Leden van het geslacht BENTINCK
sints jaren, bezoldigd werd wegens het geschil uit een
morganatisch huwelijk ontstaan, over KNIPHAUSEN en
VAREL, en die SUDEN, in dat duister geschil ook van
ouds naauwkeurig bedreven, over een bepaald punt
raadpleegde of inlichting kwam vragen. TABOR trok
zeide men, jaarlijks vier duizend Thaler voor zijne
bemoeijngen in het eindeloos proces, ter zake van het-
welk ik vroeger zelf ook eens (maar natuurlijk g r a t i s)
op verzoek van den Graaf HENRI VAN BENTINCK,
(Kolonel of Generaal in Britsche dienst) aan Prof.
BIRNBAUM te Giessen, waar die stukken in handen der
Juridische Faculteit al heel lang hadden berust, had
moeten schrijven, om zijnen ijver of dien van zijne
medeleden een weinig aan te blazen . . . . .
. . . . .
. . . . .

Tot Marburg zaten wij in denzelfden waggon met
een paar Pruissen, van welke de een het gedrag van
onze Prinses MARIANNE berispte, terwijl de ander haar

---

immer den Bundesstaat durchzusetzen, wenn auch in verjüngtem Maas-
stabe. Scheitert es an der Wortbrüchigkeit der Fürsten, dann wird eine
nächste Revolution alle Throne in Deutschland mit fortreissen." — Die
omwenteling bleef achterwege, maar wèl werd Keur-Hessen, nu al in 1850
door Pruissische troepen bezet, ten laatste in 1866 door geweldadige inlij-
ving een Pruissisch wingewest. — Verg. overigens wegens de Verhandelin-
gen te Erfurt, VON STOCKMAR, Denkwürdigkeiten, Brunswijk 1872
bl. 597 volg.

verdedigde en zeide dat hij haar Gemaal ALBERT (ALBRECHT) meer dan eens dronken had gezien, en dat hij en zijne Broeders alles behalve heilige boontjes waren. En te Marburg de ELISABETH's kerk bezoekende, waar de sporen der verwoesting in den zevenjarigen krijg, zoo ik wèl heb, aangerigt, nog te zien waren, bevonden wij ons daar met eene Fransche familie, den Generaal Graaf de ST. PRIEST en den jongen Graaf en Gravin DE LA FERTÉ (zij eene geboren MOLE). — Hun uiterlijk was ten minste voornaam. De Generaal wilde weten, wat die verwoesting te beduiden had, en de Duitsche vrouw die ons geleidde, de zaak op hare wijs verklaard hebbende, zeide ik het, te weten dat men het aan de Franschen te last leide. Ah, antwoordde hij, „ils sont capables d'avoir fait cela!” — Te Frankfort bezigtigden wij wat ik vroeger in de stad zelf nog niet gezien had, onder anderen de befaamde PAULS-KIRCHE, zetel der Duitsche Nationale Vergadering, de Ariadne van DANNECKER bij BETHMANN; — wij reden naar Offenbach, waar het Paleis of Slot van een' Prins van Isenburg staat, naar Sachsenhausen en Bergen, waar wij een schilderachtig vergezigt hadden, enz. — Uit de boekerij van Oom v. GUAITA, die de Zwager was van Baron ROEDERER, Zoon van den Graaf, behield ik voor mij een dubbel-exemplaar van de Apologie van den Vader, het Verslag zijner onder LOUIS PHILIPPE, nog even vóór zijn dood, in het licht gegeven Handelingen van 20 Junij tot den noodlottigen 10 Augustus 1792; eene al dan niet mislukte poging van den 80jarigen ROEDERER den „Procureur-Général SYNDIC” om zijn gedrag tegenover den ongelukkigen LODEWIJK XVI en diens gezin, te

zuiveren. — Van Frankfort toog ik nu naar Heidelberg. Ik trof er SCHLOSSER en ROBERT VON MOHL aan. De Geschiedschrijver SCHLOSSER schertste over het gedrag door vele geleerde Ambtgenooten en anderen, in de jongste jaren door de bemoeizucht met de Politiek van den dag gehouden, en die daarbij niet zelden een droevig figuur hadden gemaakt. „Sie haben sich ausserordentlich blamirt,” zeide hij. MOHL, den gewezen Minister van Justitie van den Aartshertog JOHAN („Reichsminister der Justiz”) vond ik rustig aan zijn lessenaar, en in uiterlijk en omgang een aangenaam man: hij vroeg met vriendschappelijke belangstelling naar DEN TEX. Ik meen toen ook MITTERMAIER te huis te hebben gevonden, maar ben er niet zeker van. — Wel herinner ik mij op het Collegie van den Staatshuishoudkundige RAU, (mogelijk het laatste vóór de groote vacantie) te hebben gehospiteerd: het was slecht bezocht; ik geloof dat wij te zamen negen telden! — niettegenstaande het overgroot getal Studenten derhalve, *tout comme chez nous!* — Daarna bezocht ik de Bibliotheek. — Voor 't overige kwamen de treurtooneelen van den Badenschen opstand, door Pruisen en Wurtemberg onderdrukt, en vooral de bloedige executiën der politieke veroordeelden, van den grijzen VON ITZSTEIN b.v. mij meermalen voor den geest¹⁾; — het deerniswaardig lot van den Heidelbergschen Hoogleraar TIEDEMANN, die zijn' Zoon slachtoffer van den Republikeinschen waanzin had te betreuren. Bij de brug van Ladenburg en op andere punten herinnerde ik mij

1) Brustbilder aus der Pauls-Kirche Leipzig 1849, S. 175 (JON. ADAM VAN ITZSTEIN).

gevechten en schermutselingen uit den onzaligen burgerkrijg. . . . .

. . . . .

Ik was, indien mijn geheugen mij niet bedriegt, in 1850 voor het eerst te Leonberg, bij mijn Neef den Helfer OTTO ABEL en zijne nu kort geleden ontslapen lieve Vrouw. De ruime woning, waar ik bij hen een paar dagen verbleef, was die van den Dekan, en wekte de herinnering aan den Heidelbergschen Hoogleeraar PAULUS¹⁾, en — vergis ik mij niet, ook aan SCHELLING. Ik kon het met mijn schranderen en gulhartigen Neef best vinden, als wij maar niet op het punt van de eenheid van Duitschland, of van Sleeswijk-Holstein en Denemarken, kwamen. — Hij bezat eene rij van familie-portretten der ABEL's en van hunne aanverwanten. Met liefde en trots sprak hij van zijn Neef — men kon wel pleegzoon zeggen — den jongeren OTTO ABEL, reeds als Geschiedvorscher zeer gunstig bekend, en die door DAHLMANN tot zijn opvolger te Bonn bestemd, een tijd lang te Berlijn en te Frankfort door den Pruissischen Minister van Buitenlandsche Zaken HEINRICH VON ARNIM met onderscheiding was behandeld en onder de leiding van dien (nu ambteloozen) Staatsman werkzaam geweest. Ik verliet den goeden Helfer en zijne Echtgenoot des avonds per rijtuig en kwam al weder over Schwieberdingen door een deel van het heerlijk Schwarzwald des ochtends vroeg naar Durlach, om zoo vervolgens Mannheim te bereiken, en des anderen daags

---

1) Geboren te Leonberg 1 Sept. 1761, overleden 10 Aug. 1851.

met de Nederlandsche Stoomboot van daar huiswaarts te stevenen. — Te Utrecht teruggekeerd en eerlang mijne Academische lessen hervat hebbende, vond ik den staat van zaken in ons Land, onder het eerste Bewind van THORBECKE, wien nu alles in gelijke mate voor den wind ging als deze zijnen voorganger DONKER en DE KEMPENAER tegen was geweest, van mijn standpunt uit, niet zeer bevredigend. Al dadelijk ging de invoering van de Provinciale wet gepaard met de remotie van onzen welwillenden Gouverneur Mr. F. VAN DE POLL, door een der negen mannen den Fries S. VAN HEEMSTRA vervangen, die toch ook in latere dagen met zijn ouden Bondgenoot THORBECKE overhoop geraakte. Ik teekende met eenige Utrechtsche Notabelen een Adres aan den Koning ter verhoeding van het ontslag van den heer VAN DE POLL, en alzoo weder vruchteloos. — Met den Gouverneur van Gelderland ¹⁾, den oud-Minister SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE die het als Commissaris des Konings ook niet lang met den Professor-Minister zou uithouden,

---

1) SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE overleden 12 December 1872, maar ook de Griffier SLOET was in gemoede afkeerig van den beginselloozen Professor-Minister (brief aan B. W. WTEWAALL 12 Dec. 1840). „Gedeputeerde Staten vroegen (aan THORBECKE) hoe zij moesten handelen wanneer de Gemeenten weigerden de kosten te betalen, daar zij geene dwangmiddelen kenden. Het antwoord van den Minister was, dat de Ged. Staten dan de Gemeentelijke begrootingen maar niet goed moesten keuren. De Gedep. Staten hebben nader terug geschreven, dat zij geene begrootingen zouden afkeuren om redenen buiten de begrooting gelegen. (THORBECKE's leer als Lid der Tweede Kamer met opzigt tot het Staats-Budget). Op het curieuse besluit over het vrijgevig zijn met de Vrijheid van onderwijs, met andere woorden om maar zoo wat te knoeijen, hebben Gedep. Staten geantwoord, dat zij verplicht waren de wetten na te leven, en dit zouden doen tot dat er andere waren.”

had ik in dien zomer te Amsterdam op eene door MULDER en zijn Ambtgenoot uit Leiden A. H. VAN DER BOON-MESCH belegde Algemeene Vergadering tot het vaststellen van eene (doodgeboren) maatschappij, eene zeer aangename ontmoeting gehad. Hij (SCHIMMELPENNINCK) had zich bij mij nedergezet om zijne grieven tegen THORBECKE, zijn voormaligen en ontrouwen Vriend, op te halen, en wij waren het op dit punt natuurlijk eens dat de eerzuchtige geene eigenlijke vriendschap kent, maar werktuigen eischt. — Er was ook een man uit 's Bosch, de Procureur-Generaal STRENS, geboren Limburger, aanwezig, die — naar ik gis — dáár minder uit verwantschap van beginselen tegenwoordig was, dan om poolshoogte te nemen van hetgeen de aanleggers MULDER en VAN DER BOON-MESCH toch wel beöogden. Het doel heette, de bevordering van Volksgeluk, en wilden zij door het Protectoraat der beide Majesteiten, Koning en Koningin, inzonderheid begunstigd hebben. Het eene Protectoraat, zoowel als het ander trachtte ik te vergeefs af te wenden: aangaande de Koningin, was SCHIMMELPENNINCK het met mij eens, en behoorde tot de negen tegenstemmers. Het scheen mij toe dat de hoofsche vleijerij ongepast was en de zaak meer zou benadeelen dan goed doen. — De belangstellende STRENS werd niet veel meer dan een jaar daarna, Lid van het Kabinet THORBECKE als Minister van Justitie en tevens van de Katholieke Eeredienst. — Er hadden zich dus in onze gelederen weinig te vertrouwen of zelfs valsche Vrienden gemengd.

Tot de door ijverige Protestanten, door Hoogleeraren, Predikanten, Regtsgeleerden en andere deskundigen in

1849, 1850 en 1851 levendig gedebatteerde vragen van den dag behoorden die van Onderwijs, Armbestuur en in 't algemeen de verhouding van Kerk en Staat. De vraag van ééne of meer Hoogeschoolen hield niet minder dan die der Regerings-contrôle op Diaconiën ¹⁾ de gemoederen in spanning; de autonomie en de regten der corporatiën aan de eene zijde, het ingrijpen van den centralisatie-geest aan de andere. — Aan mijn Ambtgenoot den Hoogleraar der Godgeleerdheid HERM. JOH. ROYAARDS had ik voortdurend de revolutionaire Handelingen uit het tijdperk der Bataafsche Republiek napluizende en bestuderende, een hoogst belangrijk Adres „van het Gemeentebestuur van Utrecht, (5 Maart 1798) verstrekt, als bijdrage tot zijne Voorlezing in ons Lees-Museum over het Historische karakter der tegenwoordige Nederlandsche Universiteiten, als waarborg voor haar voortdurend bestaan, den 16 December 1848 gehouden ²⁾. Ik zelf droeg in den winter van 1850—1851 aldaar mijne Verhandeling voor De Eerste Nationale Vergadering (1 Maart 1796—31 Augustus 1797) als Tweede Stuk der Bijdragen tot de Geschiedenis der Omwenteling van 1795 tot 1798 niet lang daarna, in het licht verschenen ³⁾. — Zoo even zal hiervan nader sprake

1) H. J. ROJAARDS, De Hervormde Diakoniën en de Concept-Armenwet van 1851. Kerkelijke wenken. Van denzelfden een vroeger geschrift over dat onderwerp, Utrecht 1846. — Adres van de Algem. Synode der Nederl. Hervormde Kerk aan Z. M. den Koning over de betrekking tusschen Kerk en Staat (Kerkel. Ct. 11 Mei 1850).

2) Bl. 46—51. Jaarboeken der Bataafsche Republiek, XII, 174 volgg.

3) XII en 103 bl.

zijn. — Maar ik heb er behoefte aan, vooraf alhier met een hartelijk woord, de vriendschappelijke betrekking te herdenken, waarin ik tot zijn' dood met den gullen, wel eens in drift opbruisenden, maar altijd welmeenenden ROYAARDS eenige jaren lang, heb gestaan. Hij was ons mede-Lid van den Woensdag en van de Directie van het Utrechtsch Genootschap, en kweet zich van al zijne pligten met lust en ijver, op zijn aanzienlijk vermogen niet ingedommeld. En niet met hem alleen, maar ook met zijn' Schoonvader den millionair Mr. W. J. BOTH-HENDRIKSEN ¹⁾, gelijk met zijn' Zwager, den Baron VAN BOETZELAER, verkeerde ik tot beider overlijden op den meest ongedwongen voet, en ondervond van hen veel goedheid en blijken van achtting en genegenheid. Op het buitenverblijf Meijenhagen ²⁾ van ROYAARDS aan de Bilt, op het grooter Landgoed van den heer BOTH-HENDRIKSEN, Zandwijk, was ik meermalen ten disch, tegelijk met den Raadsheer van NES VAN MEERKERK en zijne waardige Echtgenoot. En bij de VAN BOETZELAER's, werd ik (van vreemden alleen met BEETS) nog in de Bruidsdagen der eenige dochter met den tegenwoordigen Minister VAN LIJNDEN VAN SANDENBURG, — nog lang na het verscheiden van ROYAARDS en BOTH-HENDRIKSEN, als oud bekende en ook als Leermeester van den Bruide-

---

1) Als mede-Bestuurder van het Lees-Museum had de waardige man reeds bij gelegenheid van eene mijner Voorlezingen toen ik nog te Göttingen Advocaat was, in zijne ruime vertrekken eene talrijke soirée gegeven.

2) Brief van ROJAARDS (Meijenhagen) Mei 1848: „Instemming met mijn geschrift tegen de Regtstreeksche Verkiezingen. — Brief van 17 Mei 1848 (uit Meijenhagen) over het begrafenisregt der Kerk.

gom, uitgenoodigd. — Bij het noemen dier namen staan mij tevens al die genoegelijke uren van een nimmer terugkeerend verleden, voor de oogen. — Bij BOTH-HENDRIKSEN ook met de BOSCH-KEMPER en Mr. H. J. KOENEN, den geleerden Wethouder en Curator van het Athenæum te Amsterdam.

Ik keer nu tot de Bijdragen der revolutionaire Geschiedenis van 1795—1798 terug. Het Eerste Stuk was in 1847 met bijval¹⁾, maar niet onvoorwaardelijk, veelmin met toejuiching begroet; echter toch wèl zoo gunstig, om mij tot het voortzetten der geschorste taak aan te moedigen. Onze Utrechtsche Afgevaardigde tot de Tweede Kamer J. K. VAN GOLTSTEIN²⁾ had zoo-wel als de Rijks-Archivaris DE JONGE bedenkingen tegen mijne wat al te vergoelijkende voorstelling van het karakter, het bedrijf en de inzigten der Leiders van onze omwenteling. — Een brief van JERONIMO DE VRIES behelsde ook geen onbepaalde lof, maar gaf nuttige wenken³⁾; maar in 't bijzonder wekten de invoering van onze herzienings-Grondwet en deze en gene sedert 1848 tot 1851 niet verholen teleurstellingen bij het aanschouwen der Handelingen van de

1) Brief van Js. ANNE NIJHOFF, 17 December 1847.

2) Brief van 5 October 1847: „ik kan hen (onze toenmalige Bestuurders van 1795—1798) niet alzo onbepaald prijzen wegens hunne bezadigheid,” enz.

3) 12 October 1847, „Ik vinde in het stukje zeer veel waarheid en kan er mij best mede vereenigen. Het eenige waaromtrent wij verschillen zouden is het tijdperk van 22 Januarij 1798 tot 12 Junij 1798. Geen wonder, terwijl mijn broeder ABRAHAM toen werd gevangen gezet en ik als Ambtenaar onwaardig en onnut geremoveerd, en wij waren toch wezentlijke, maar moderate Patriotten,” enz. — Met GROEN VAN PRINSTERER had ik nog in 1851, eene schermutseling over JOHAN VALCKENAER. Een twintigjarige strijd bl. 60—67 (23, 30 Maart, 6 April 1851).

Staten-Generaal niet minder dan van de Ministers, tot eene grondiger studie van het vroeger wat al te zeer miskend tijdperk. Mijn cursus van Staatsregt kon niet anders dan daarbij winnen, vooral wanneer ik mij tot het vervaardigen van een' Index of Repertorium der parlementaire debatten van onze Nationale Vergadering verledigde, en op het voorbeeld van het *Choix des rapports, opinions et discours prononcés á la Tribune nationale*, de gewigtigste onderwerpen der beraadslagingen van ons voorgeslacht en het verband van dat verleden met nieuwere constitutionele beginselen, beknopt ophelderde. — Van een bevoegd beoordeelaar, den oud-Gouverneur van Zuid-Holland en Minister van Binnenlandsche Zaken VAN DER HEIM, ontving ik dan ook een nog uitvoeriger schrijven dan het bovengemelde van 11 Julij 1848. Ik wil daaraan een deel ontleenen, om te doen uitkomen, dat mijn arbeid als wèl besteed werd beschouwd. — „Het was mij een waar genoegen uit uwe Verhandeling over de Eerste Nationale Vergadering te bespeuren¹⁾, dat Gij niet verhinderd wordt in het doen van belangrijke en veelomvattende nasporingen om de gebeurtenissen van het Vaderland in het ware daglicht te plaatsen, en uit echte bronnen te doen beoordeelen, terwijl ik den moed bewonder, dien Gij hebt gehad, om uit het wijdloopig Dagverhaal dier Vergadering het door U geleverde Overzicht te zamen te brengen, waardoor een schat van wijsheid bruikbaar en gemakkelijk toegankelijk is gemaakt, die door onze Vertegenwoordigers met

1) Brief aan mij, van den oud-Minister J. A. VAN DER HEIM, 2 Maart 1851.

vrucht zoude kunnen worden geraadpleegd, en daardoor menig verkeerd Besluit zoude kunnen worden voorgekomen, indien zij gezind waren hun oordeel over menig vraagstuk van Staatsregt of Staatsbestuur te vestigen door het raadplegen van uitstekende mannen, aan wie de lof van scherpzinnigheid, geleerdheid en grondige kennis met zooveel regt wordt toegekend. — „Doch” — merkte VAN DER HEIM aan, — „men is thans zoo ingenomen met eigen denkbeelden, men beschouwt het als een bewijs van vooruitgang, als een kenteeken dat men in de meer heldere begrippen van Staatsregt, welke sedert het begin dezer Eeuw zijn ontstaan, deelt, dat men anders denkt dan vroegere Staatslieden en geleerden en dat men zich niet door het beämen hunner leerstellingen van het regte spoor laat brengen. De meester ¹⁾ heeft het reeds vroeger geleerd, toen hij optrad om aan R. J. SCHIMMELPENNINCK den lof te betwisten van een helder inzicht in Staatszaken en representativen Regeringsvorm. Dit opmerkelijk teeken des tijds trok bijzonder mijne aandacht, bij de door u medegedeelde voorbeelden van de schroomvalligheid waarmede vele reeds met roem bekende mannen het Lidmaatschap der Nationale Vergadering aanvaardden en onder betuiging van hunne onbedrevenheid in Staatszaken, den wensch uitten dat zij daarvan verschoond waren gebleven; in tegenstelling van hetgeen thans plaats heeft, nu vele onbekende, onbedreven, zeer jeugdige Leden, die sedert 1848 in de Kamers zijn opgetreden, van de eerste zitting af stoutweg hunne gevoelens over de ingewikkeldste en belangrijkste aangele-

---

1) THORBECKE.

genheden uiten en verdedigen, niet op het gezag van anderen, die als Autoriteiten zouden kunnen worden bijgebracht, maar op hunne subjective overtuiging. Zullen de zoodanige die als 't ware meenen dat zij de aangeboren kennis hebben van hetgeen de tegenwoordige staat der maatschappij vordert, eenig gezag toekennen aan het gevoelen van mannen van rijke ondervinding, maar van een vroegeren tijd, die zoo verlicht niet was als de tegenwoordige, en waarin gehechtheid aan verouderde begrippen nog menige dwalingen deed eerbiedigen: met welke magtspreuk men thans alles wederlegt, wat vroeger geleerd werd en door grondige redenen gestaafd, voor waar en goed werd aangenomen. Of is het thans niet eene groote zeldzaamheid, wanneer een Lid der Kamers om aan zijn gevoelen kracht en ingang te bezorgen, zich op het gevoelen beroept van Schrijvers of Staatslieden en voor zijne stem de gronden der Wetenschap en de regels van Staathuishoudkunde inroept? ¹⁾ Hoe dit zij, hij die omtrent zoo vele belangrijke vraagstukken als in de Eerste Nationale Vergadering zijn behandeld een niet vooraf bepaald gevoelen wil vasthouden, maar een grondig onbevooroordeeld onderzoek wenscht te doen, zal U dank weten, dat Gij door uwen veelomvattenden arbeid den weg gemakkelijk hebt gemaakt," enz. Het fragment van den brief van VAN DER HEIM is een vierde ongeveer van het geheel, en dit belet mij het overige in te vlechten, voor zoover het uitsluitend betreft zijn verschil van beschou-

---

1) Wie het deed gelijk Mr. W. WINTGENS, werd doorgaans in de pers belagchelijk gemaakt.

wing met mij, met opzigt tot een paar punten die zuiver de vorige Eeuw raken ¹⁾. Maar hetgeen nu volgt, brengt ons tot onzen tijd terug, en hetgeen wij zelf beleefd hebben of hebben kunnen opmerken ²⁾. — „Ik vinde,” zoo gaat de oud-Gouverneur en Minister voort, „in de Geschiedenis der Eerste Nationale Vergadering eene treffende Analogie met die van het eerste Ministerie na onze Omwenteling van 1848, toegejuicht bij zijne eerste optreding, was het zeker het meest populaire, naar den zin van de toen zegevierende partij. DONKER-CURTIUS en KEMPENAER de voornaamste organen waren immers sedert jaren de C o r y p h e ë n der Liberalen: aan hen had men eene veranderde Grondwet te danken, die de stoutste verwachtingen door de hevigste liberalen vóór 1848 gekoesterd verwezenlijkte; voor sommigen misschien na de gebeurtenissen van 24 Febry ³⁾ zelfs te vèr ging, en nogtans werd het spoedig uitgekreten, als reactionair beschouwd, en verloor het schier alle vertrouwen. Zoekt men naar de reden daarvan, ze ligt voor de hand; — gelijk de hevige Unitarissen bij de verkiezingen der Nationale Vergadering het onderspit hadden gedolven, zoo was bij de zamenstelling van het Ministerie een der warme liberalen ⁴⁾, die veel tot den veranderden staat van zaken had bijgedragen, misgevallen. Het opgetreden Ministerie liberaal maar niet radicaal zoo als zijn tegenstander, wilde de hervormingen niet verder drijven,

1) Over de zamenstelling der Nationale Vergadering J. VALCKENAER en P. PAULUS.

2) Brief van den heer VAN DER HEIM, 2 Maart 1851.

3) De Fransche Omwenteling, en de afkondiging der Republiek.

4) Natuurlijk THORBECKE.

dan het meende met behoud der constitutionele monarchie bestaanbaar te zijn, en dit gaf aan THORBECKE even als vroeger aan de Unitarissen gereede aanleiding om hunne bedoelingen en goede trouw in verdenking te brengen. Welke middelen hiertoe verder zijn gebezigd, behoef ik niet te herinneren, beloften aan Roomschegezinden, uitzigten op meer radicale maatregelen van vereenvoudiging en bezuiniging, dan het Ministerie bij zijn Programma had doen vooruitzien; de listig verspreide verzekering, dat de man die zich aan het hoofd der Oppositie had gesteld, geene portefeuille zoude aannemen, niet door eerezucht het „ôte-toi de là” etc. beoogde, maar alleen door het Staatsbelang gedreven werd, deden velen van het Ministerie afvallen en daarbij voegden zich, het meer bezadigde gedeelte der Tweede Kamer, meestal Leden der vroegere Oppositie onder de vorige Regering, die zich dwaaslijk verbeeldden, dat de val van het Ministerie hun de kans zoude openen om ook op hunne beurt eene portefeuille magtig te worden; doch te laat bemerkten, toen men eene combinatie GOLTSTEIN—ROSENTHAL—BOREEL wilde tot stand brengen, dat men den man dien zij in zijne bedekte oogmerken voortgeholpen hadden, niet meer kon ter zijde stellen. Maar zal men uit den val van dat Ministerie besluiten dat het niet populair was, dat het den wensch der meerderheid van de natie niet heeft begrepen, niet beantwoord heeft aan hetgeen in billijkheid daarvan kon worden gewacht? Ik meen het daarvoor te mogen houden, dat de groote meerderheid der natie niet ingenomen is met de staatkundige gevoelens van THORBECKE. Ligt het bewijs hiervan niet in den uitslag der laatste keuzen te Amsterdam, Rotter-

dam, Haarlem, Leijden, Utrecht en Arnhem en heeft het Ministerie de meerderheid in de Tweede Kamer niet alleen te danken aan den invloed van de Roomschegezinden, wier gunstige verwachtingen door de gedane beloften zijn opgewekt, en aan de kuiperijen die ten platten lande en in de meer afgelegene oorden met vrucht zijn aangewend door beloften van bezuiniging, welke bezadigden wetende dat niet verwezenlijkt konden worden, niet hebben willen doen, doch waarvan heethoofden zich hebben bediend, om zich bij de minder verlichte menigte aan te bevelen. — Wacht dit Ministerie niet hetzelfde lot? Ik geloof ja, zoodra zich een even sluw en bekwaam man voordoet, die op eene portefeuille belust is, maar zoolang de organieke Wetten op Onderwijs en Armwezen niet in wezen zijn of de organisatie der Regterlijke magt een struikelblok voor een nieuw Minister oplevert, geloof ik dat zelfs de meest eerezuchtige daarvan zullen worden teruggehouden." — Deze brief heeft dunkt mij, historische waarde, en verplaatst ons onopgesmukt en naar waarheid in den toestand van Nederland even vóór en na de opkomst van THORBECKE, als Minister.

Ik werd ter afleiding van den niet zelden onaangename indruk van deze of gene handelingen der Regering, op een morgen zeer verrast en vereerd door de overhandiging der beeldtenis van FALCK, vervat in dezelfde vergulde lijst en de oorspronkelijke afdruk, door dien edelen Staatsman aan zijne waardige zuster, wijlen Mevr. HORA-SICCAMA, uit Brussel een half jaar vóór zijn overlijden, toegezonden. Het was van wege hare kinderen, zonen en dochters, een aandenken, zoo betuigde JAN HORA, aan de woorden, die ik den 25

Maart 1843 bij het graf van hunnen onvergetelijken Oom had gesproken. — Het was ook omstreeks dien tijd dat deze mij te vroeg in 1853 ontvallen Vriend, gedurende het tweede verblijf van LUZAC te Utrecht, aan ons drietal, den even genoemden oud-Volksvertegenwoordiger, VAN MARLE en mij het uitnemend voorrecht gunde van de in folio deelen nagelaten memoriën van FALCK, waarvan de uitgave met een' banvloek verboden is. Wij genoten veel van den rijkdom van zaken, in lossen en puntigen stijl vol geest, vernuft en goeden smaak daarin voor de vergetelheid bewaard, en waarvan het bescheiden gebruik ter opheldering der Geschiedenis van het Vaderland, mij door den tegenwoordigen bezitter van dien schat, nu en dan, heusch is verleend.

Ik hield mij in dien tijd ook bezig met het lezen of liever ontoijferen van het bijna onleesbaar schrift van JUSTUS LIPSIUS, een Bundel Brieven door den vermaarden Letterkundige met den Griffier CORNELIS VAN AERSSEN gewisseld, en mij met andere stukken, ten gevolge van mijne bewerking der uitgave van de dépêches van BUZANVAL en FRANÇOIS VAN AERSSEN uit het Archief der AERSSEN's medegedeeld: een der nazaten, thans Lid der Arrondissemens Regtbank te Zwolle¹⁾, studeerde toen te Utrecht. — Enkele brieven zond ik aan de Commission Royale d'Histoire als eene proeve, en de overige met de eigen hand van L. C. LUZAC, een kenner van autographen, afgeschreven, zoude ik later in een boekdeel vervat en van eene Fransche Inleiding en Aanteekeningen voorzien

1) Brief uit Zwolle, van J. P. VAN AERSSEN-BEJEREN VAN VOSHOL (den Diplomaat) 18 April 1851.

hebben willen uitgeven. Inderdaad zijn er van mijne Concept-Inleiding nog brokken overig en mededeelingen van den Leidschen Archivaris RAMMELMAN ELSEVIER voorhanden. Maar niet alles tegelijk kunnende ondernemen en toch die Brieven van LIPSIUS niet mogende zoek laten gaan, liet ik de taak van de uitgave van dien Bundel gaarne aan mijn ouden en geleerden Vriend den President G. H. M. DELPRAT¹⁾, door wiens zorg sedert de Brieven in de Werken der Kon. Academie van Wetenschappen te Amsterdam zijn verschenen.

Ik had in 1851 de eer het Voorzitterschap van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap te bekleeden, en hield als zoodanig de Aanspraak tot de Algemeene Vergadering der Leden op den 24 Junij van dat jaar, in grooten getale opgekomen²⁾. Onder de honoraire Leden bevonden zich de ontslagen Gouverneur der Provincie en de nieuwe Commissaris VAN HEEMSTRA, alsmede de ruim 80jarige J. H. VAN LIJNDEN VAN LUNENBURG. — Als gewoon Lid werd de Admiraal RIJK, oud-Minister van Marine opgemerkt, wien ik ten disch aan mijne regterzijde plaatste, VAN HEEMSTRA ter linker. De wèlbespraakte Vlootvoogd verhaalde mij aan tafel veel van zijne antecedenten, van zijne betrekking tot den Admiraal VERHEULL, in 1813 en 1814 aan den Helder, van de hagchelijke zending, die hij als Luitenant ter Zee naar Parijs in diep geheim had volbragt, enz. Zeer op zijne dreef

1) „Op het zeer aanbevelend berigt van de HH. ACKERSDIJK en BAKHUYZEN VAN DEN BRINK.” Brief van Predikant DELPRAT 12 Mei 1857.

2) Juist honderd Leden.

zijnde, vergeleek RIJK in een gloeienden toast het karakter van onze drie Universiteiten, bij de driekleurige vlag. — Het was een zeer genoegelijk en eendragtig feest, waartoe ik in den aanhef van mijne Redevoering had opgewekt. „In deze tijden van misverstand in het staatkundige en kerkelijke,” zeide ik, „eene Vergadering te mogen bijwonen, uit welke de behandeling van politieke en godgeleerde geschillen, met zorg verbannen is; uit alle oorden des Lands in één middenpunt zamen te vloeijen, aan de bevordering van Kunsten en Wetenschappen bij uitsluiting gewijd; op dat onzijdig gebied onbewimpeld en rondborstig van gedachten te wisselen en een leerrijke strijd te voeren, voor en na welken men zich in het volle genot van eene lang gewenschte of verrassende ontmoeting, met ongekreukte welwillendheid de vriendenhand reikt, wie onzer zoude dit gelukkig voorregt in deze dagen, niet dubbel waarden? Geen verwijt van stilstand of teruggang is hier te duchten; onbelemmerd streven wij naar de kennis der waarheid; geene nieuwigheid op het onmetelijk veld der bespiegelende of der proefondervindelijke Wijsbegeerte schrikt ons af, maar ook geen mededeeling uit de grijze oudheid, uit het stof der Archiven of uit de onderaardsche schatten van Vechten en Wijk bij Duurstede gedolven, komt ons verdacht voor. Hier vreezen wij noch Behoud, noch Reactie, noch zelfs Revolutionairen; integendeel met bewondering en geestdrift volgen wij deze in hunne stoute vlugt, zooverre ons oog hen kan gadeslaan, en brengen wij hun onze hulde, gelijk wij de verdiensten vereeren van het nederig, naauwgezet en stalen onderzoek. Hier — is de uitgelezen vrij- en

wijkplaats, welke in eenige aangename, te snel vervlogen uren alle partijen doet vergeten; hier is de schoone en weldadige band der meest uiteenloopende studiën, die ons allen vereenigt en omstrengelt; en, moge elders bitterheid heerschen, hier wordt zij afgelegd." — Mijn eigenlijk onderwerp was het betoog dat (naar aanleiding van den titel van ons Genootschap) het letterkundig en wetenschappelijk Provincialisme Nederland tot onverwelkbare eer strekt. „Geen van onze Provinciën (Voorheen en Thans) wil een Boeotië zijn." — Dat Provincialisme beëogde geene afzondering; veelmin uitsluiting. Maar geen Lid der Unie wilde bij het andere achterstaan in de loffelijke poging tot beschaving en veredeling van den geest. Men begeerde den schijn niet op zich te laden, alsof men minder, dan de overige de wetenschap, lief had en voorstond. De Leidsche (vroeger Groninger) Hoogleeraar VAN OORDT bragt mij een hartelijken toast . . . . .

Twee politieke incidenten hebben het jaar 1851 voor mij gedenkwaardig gemaakt; eerst mijne zeer vertrouwelijke en drukke briefwisseling over de Russische Schuld met den oud-Minister VAN ZUYLEN, die zelfs eene conferentie of besogne tusschen ons te Amsterdam in Het Rondeel uitlokte, waarbij Mevrouw VAN ZUYLEN-BOREEL ons koffij schonk, en ook wel eens de pen uit Velsen gevoerd heeft in het afschrijven van een Concept, dat voor mijn geschrift over het netelig onderwerp: Bedenkingen tegen de con-

ventie van 30/18 Augustus 1850¹⁾, te stade komen. — Ik noem het onderwerp netelig: niet alleen om de bezwaren, wetenschappelijk aan de behandeling verbonden, maar niet het minst ook van wege mijne oude en veeljarige vriendschappelijke betrekking tot den Minister van Buitenlandsche Zaken Mr. H. VAN SONSBEECK. Zeer noode bestreed ik dien voormaligen, jegens mij welwillenden Confrère, beroemd als Jurist en Publicist, en die als Minister van Justitie zou hebben uitgeblonken. — Die zaak hield 18 maanden lang de levendige belangstelling der natie gespannen²⁾. — Geen wonder. Mogt Nederland, hoe klein ook, het regt van gelijkheid, dat eerste beginsel van het Volkenregt, lafhartig verzaken³⁾? Mogt het uit vrees voor eenige verwickeling en voorbijgaande verkoeling, vier tonnen gouds aan Rusland onverschuldigd schenken en verspillen, terwijl men de overeenkomst tusschen Groot-Britannië en Rusland te Londen den 16 November 1831 gesloten, kende en onder de oogen had. Toch gaf eene parlementaire gedweë meerderheid — schoon de conventie van 30/18 Augustus scherp werd gelaakt — aan het Bewind de magtiging tot betaling. Maar VAN SONSBEECK trad als Minister af, en J. P. P. VAN ZUYLEN, de begaafde maar eierzuchtige Neef van den grijzen Diplomaat, werd zijn opvolger tot mijne

1) Uitgegeven bij SCHLEIJER te Amsterdam 1851 72 bl. — Zie ook Een twintigjarige Strijd bl. 68—70, 73—76 (41 Mei, 30 December 1851).

2) Een twintigjarige Strijd bl. 77—83 (4 Febr. 22 Junij, 4 Julij 1852); bl. 85—88 (20, 28 September 1852).

3) In zijn brief aan mij van 22 September 1851 verklaarde Mr. S. P. LIPMAN „de handeling van het Ministerie tegenover de Staten-Generaal inconstitutioneel, en tegenover het Buitenland onstaatkundig.”

grootte verbolgenheid, die ik niet ontveinsde en openlijk lucht gaf¹⁾, zoodat ik eene wjl vreesde dat de op zijne beurt in gramschap ontstoken Oom de breuk tusschen ons onheelbaar zou maken. — Maar neen, wij bleven Vrienden tot het uiteinde van den hupschen Staatsman, 18 Maart 1853.

Het tweede politisch incident, waarbij ik het stilzwijgen niet kon of mogt bewaren en dat het jaar 1851 zoo afschuwelijk besloot, was de Coup d'État van den President der Fransche Republiek LODEWIJK NAPOLEON. — Het gekibbel met Rusland over eene som gelds, was een voorbijgaande wolk: het schelmstuk van den 2 December heeft eerst eene 19jarige heerschappij en daarna een, ja meer dan éenen vloekwaardigen oorlog na zich gesleept. Op hetgeen ik den 7 December 1851 nog vóór den afloop der bloedige gebeurtenissen te Parijs, vóór de beslissing der vraag, wie uit den onzaligen burgeroorlog als overwinnaar zou terugkeeren, in verontwaardiging op het papier heb uitgestort²⁾, zal ik niet roemen, maar God danken, dat ik deze regelen heb geschreven: „Ons oordeel over regt of onregt mag niet afhangen van den wisselvalligen uitslag van den strijd. Hetzij LODEWIJK NAPOLEON zijn verfoeijelijk oogmerk al dan niet be-

1) Verg. in den Twintigjarigen Strijd, bl. 93—95, mijn Artikel van 18 October 1852. — Reeds den 17 September 1852 had ik zeer scherp aan den ouden HUGO over het gerucht van die aanstaande benoeming geschreven: „Uwe Exc. houde mij die rondborstigheit ten goede; ook ik heb mijn eergevoel, dat gekrenkt zoude zijn door de onderstelling van het werktuig geweest te zijn der verheffing van iemand, die aristo-democraat, mij nog onbehagelijker is dan wanneer hij een volbloed-radicaal ware.”

2) Een twintigjarige Strijd bl. 70—73 (De Coup d'État van LODEWIJK NAPOLFON).

reike, hetzij hij, vroeg of laat, onder de gekroonde hoofden van Europa plaats neme, of het slagtoffer worde van eene onverzadelijke en meinedige heerschzucht, het voegt ons, vóór alles aan de waarheid, aan beginselen getrouw te blijven. — Voor een braaf man is er tusschen politische en burgerlijke eeden geen verschil. Is LODEWIJK NAPOLEON niet ziek aan eene onherstelbare monomanie, van welke de eerste sporen zich te Straatsburg en Boulogne hebben geopenbaard, hij kan in de beschouwing van hen, die ontzag hebben voor waarheid en beginselen, voor een Opperwezen, met welks naam baldadig is gespot, niet anders zijn dan een verachtelijk booswicht, die zijne wèlverdiende straf eenmaal zal ontvangen.”

ZESTIENDE HOOFDSTUK.

(7 December 1851—19 April 1853). — Mijne anti-Napoleontische geschriften. — Kritiek van Jonckbloet's Voorlezingen Theokratie en Grondwet. — Souvenirs de la France Napoléonienne en La Renaissance de l'Empire français. — Oordeelvellingen. — Mr. S. P. Lipman, Prof. H. Bouman. — Graaf Van Bylandt. Of de beledigingen jegens Lodewijk Napoleon in de Wet van 28 September 1816 begrepen waren. — Verblijf te Kassel. — Bezoek te Schorndorf. — Vorgenstelde aanvulling van strafbepalingen in België. — Briefwisseling met den Heer De Brouwer van Hogendorp. — Changarnier. — Moeijelikheden met het Fransch Bewind over den letterkundigen eigendom. — Ongunstige werking van het Kiesstelsel. — Het ontslag van den Gouverneur van Suriname Van Raders. — Heinr. von Arnim en Otto Abel te Bonn. — Het Memorandum (laatste geschrift) van den oud-Gezant en Minister Van Zuylen. — Overlijden van dien Staatsman. — Invoering der Bisschoppelijke Hierarchie. — Mijne Artikelen daartegen. — Debatten in de Staten-Generaal. — Val van het Kabinet Thorbecke. — Grief van den oud-Minister Joseph Lebeau.

Na mijn in de eerste ontroering over den Staatsgreep van 2 December verkondigd Protest tegen het

eerloos bedrijf van LODEWIJK NAPOLEON buitenslands door de Regeringen en door een tal van rentenieren en Joden, gelijk door de Priester-partij beëamd en zelfs met handgeklap begroet, onthield ik mij vooreerst van zulk geschrijf in onze Utrechtsche Courant. — Maar het boek van den Deventerschen Hoogleeraar JONCKBLOET, in lateren tijd Lid der Staten-Generaal, onder den titel van Theokratie en Grondwet, eene reeks van Historisch-Politische Voorlezingen¹⁾, tegen GROEN VAN PRINSTERER als hoofd der anti-revolutionairen gerigt, en mij vermoedelijk om die reden, door de Redactie van De Gids ter beoordeeling toegezonden, gaf mij een ongezochte gelegenheid, om die nieuwe en schrikkelijke Lessen uit Parijs met nadruk in te scherpen. „Meer dan ooit,” zeide ik²⁾, „is het de vraag van den tijd dien wij beleven: welke is de oorsprong, welke zijn de grenzen van gezag en gehoorzaamheid? welke zijn de regten en pligten der Regering aan de eene, der natie aan de andere zijde? — De jammerlijke maar ernstige ondervinding van alle tijden zal ons overtuigen, dat, gelijk de Vorsten te laat hunne dwingelandij en willekeur hebben betreurd, zoo ook de Volken hunne losbandigheid, hunnen teugelloozen overmoed hebben moeten boeten en bezuren. — Of, waar is in de zoogenaamde Fransche Republiek, trots de officiele erkenning van het beginsel der Volksoppermagt in dit oogenblik, onder het geweld van den sabel, terwijl meer dan dertig Departementen in staat van beleg zijn verklaard, vei-

1) December 1851.

2) De Gids 28 Januarij 1852.

ligheid van persoon, zekerheid van eigendom, of vrije uiting en wisseling van gedachten? Zoovèr is het gekomen, omdat men steeds het uiterste, alles of niets willende, los- en dolzinnig den spot dreef met het juiste midden, en maat noch regel in het genot der vrijheid eerbiedigde. De leer van het maatschappelijk verdrag — op eene ergerlijke wijze misbruikt, bukt voor de niet minder gedrochtelijke theorie van HOBBS en heeft de immer woelige, misnoegde en weêrbarstige burgers tot slaven gemaakt van een' Dwingeland, die het verraderlijk verkregen gebied schijnheilig durft afleiden beide van de volkskeuze en van den wil der Voorzienigheid. Zoowel de Theocratie als de Democratie hebben hem den weg tot het hoogst Bewind gebaand, en de stembus zoowel als het Te Deum zijn tot de wettiging van eene nooit gehoorde misdaad gebezigd."

Uit het vervolg van dit opstel, zie ik met genoeg en herinner ik hier gaarne dat, toen ik in het periodiek blad „Het Goudsch Kronykske," wegens de scherpe afkeuring van den Coup d'État zeer heftig was aangevallen en onder anderen (vrij gek) met de Slang uit Genesis was vergeleken, GROEN VAN PRINSTERER zoo edelmoedig was geweest, voor mij in de bres te springen en mij tegen den onbekenden vijand, met zijn schild te dekken. — In de veroordeeling van het Bonapartismus gelijk in 1866 in de veroordeeling van het Pruissisch magt boven Regt, trokken wij — de een van den ander niet wetende — toch in hetzelfde uur, één en dezelfde lijn!

De Leer van het succès, van de voldongen feiten heeft sedert 2 December 1851 onberekenbare schade

aangerigt op het gebied van Staats- en Volkenregt, en inzonderheid liep de Academische jongelingschap gevaar, zich daardoor te laten verleiden, in Nederland gelijk elders. Dit bragt mij op het denkbeeld in weinige dagen verwezenlijkt, met een vloed van aanhalingen uit echte bronnen, voorzien van een Voorberigt en in Elf Hoofdstukken gesplitst een boekje in 12° uit te geven onder den titel, *Souvenirs de la France napoléonienne* ¹⁾, niet enkel te Utrecht en Rotterdam verkrijgbaar gesteld, maar ook voor België en Duitschland. De Hoofdstukken betroffen: 1°. de *Liberté individuelle*; 2°. de *Liberté religieuse*; 3°. de *Liberté de la Presse*; 4°. de *Instruction publique*; 5°. het *Droit de propriété*; 6°. de *Représentation nationale*; 7°. de *Administration de la Justice*; 8°. de *Administration publique*; 9°. *Commerce, Industrie*; 10°. *Crédit public*; 11°. *Relations internationales*. — Al die Vrijheden en Regten, en de waarborgen van welvaart, waren door den Eersten NAPOLEON vernietigd en met den voet getreden, en hij zelf na het binnenrukken der Bondgenooten te Parijs, in 1814 en 1815 onttroond. — De herinnering strekte tot aanwijzing dat het met den Tweeden NAPOLEON wel niet beter zou afloopen, indien de Kabinetten door de Tractaten van 1815 gebonden, zich niet al tegen de herleving van het Keizerrijk dorsten te verzetten. En daar ik bespeurde, dat het den mogendheden daartoe aan geest- en wilskracht ontbrak, poogde ik een half

1) VIII en 55 bl. bij BROESE.

jaar vóór de uitroeping van LODEWIJK NAPOLEON als Keizer NAPOLEON III, op de openbare meening door een geschrift den 10 Mei 1852 verschenen, invloed uit te oefenen, ditmaal voluit met mijn' naam en titel van Hoogleraar in het Volkenregt voorzien, te weten *La renaissance de l'Empire français et la liberté de l'Europe*¹⁾. Vóór dien tijd evenwel had ik reeds in de Nieuwe Bijdragen voor Regtsgeleerdheid en Wetgeving van de Hoogleraren DEN TEX en VAN HALL, de niet toepasselijkheid der Wet van 28 September 1816 (Staatsblad n°. 51) aangetoond op degenen die mijn voorbeeld wilden volgen en onbeschroomd en vrij over en tegen LODEWIJK NAPOLEON en zijn bedrijf, mogten willen schrijven²⁾. En tot eer van mijn' ouderen Ambtgenoot DEN TEX moet ik hier vermelden, dat wij het aangaande de bedenkelijkheid van het toelaten van dien avonturier in de rij der mogendheden eens waren, of om zijne fraaije regelen te herhalen, „dat de heerschappij van LODEWIJK NAPOLEON den weg zou aanwijzen, langs welken de wereld tot rust en vrede, tot de vestiging van het eeuwige en onvergankelijke Rijk der waarheid, regt en deugd zou kunnen worden opgevoerd, daarin is ons te veel onwaarschijnlijk, dan dat wij die verwachting op eenige gronden zouden kunnen vestigen. In zich zelve heeft die heerschappij in hare wijze van ontstaan en in hare rigting

---

1) Bij BROESE, 68 bl.

2) Een woord over de Wet van 28 September 1816, tot vaststelling van straffen voor hen, die vreemde mogendheden beleedigen (22 Februarij, 12 Maart 1852).

niets dat daartoe voldoende grond oplevert" ¹⁾). — Maar die bedachtzame en half aarzelende beschouwing van den Hoogleeraar in het Staats- en Volkenregt verschilde zeer in den toon van mijn tegen den overweldiger in de Fransche taal geslingerden banvloek. — Ten Hove in de Residentie kon die toon niet welkom zijn, waar men — de Koningin SOPHIE, aan de Bonaparte's min of meer verwant — begeerende te ontzien, den President der zieltogende Republiek al zeer spoedig diplomatisch en officieel met den titel van Prins begroette, in afwachting en als voorbode der Keizerlijke waardigheid, die men wist dat de groote, maar blinde Europeesche Kabinetten hunnen nieuwen valschen Broeder niet zouden betwisten.

Diezelfde Kabinetten die zoo gereed de hand tot zijne verheffing hadden geleend, Oostenrijk in de eerste plaats, daarna Rusland zouden zich den misstap te laat beklagen. — Ik durf zeggen dit met den vinger in *La renaissance de l'Empire français*, te hebben aangewezen ²⁾). — De oud-Minister VAN ZUYLEN wien ik mijn voornemen had medegedeeld, en die zal geweten of met genoegzame zekerheid gegist hebben, hoe en van waar de wind woei, had mij de uitgave veeleer ontraden, dan dat hij daartoe dorst opwekken en aanmoedigen. — Veel later, doch nog

1) Over den invloed van den Coup d'État van LODEWIJK NAPOLEON — op het oordeel over de voortreffelijkheid van den vertegenwoordigenden Regeringsvorm, — uit de Nieuwe Bijdragen voor Regtsgelerdheid en Wetgeving, 1852, bl. 570, door mij herinnerd in het Voorberigt tot de Voorlezing (16 December 1852) Nederland en Cromwell (Utrecht 1853).

2) De Arnheemsche Courant mij anders zoo weinig genegen, wijdde aan het geschrift meer dan één nommer.

vóór de uitroeping van LODEWIJK NAPOLEON als Keizer, ontving ik van onzen tegenwoordigen Gezant te Londen, destijds te Brussel, Graaf C. VAN BYLANDT, met de Russische Prinses WOLKONSKA gehuwd, en met wien ik over de Russische Schuld hier te Utrecht in gesprek was geweest, zwart op wit, maar geheel officieus zijne gedachten „omtrent de vermoedelijke houding van Rusland, tegenover de gebeurtenissen die eerlang in Frankrijk werden te gemoet gezien.” — „Het Keizerrijk” dus oordeelde onze Nederlandsche diplomaat¹⁾, bestaat reeds in Frankrijk sedert den aanslag van 2 December. Dat die aanslag, door de omstandigheden geboden, veel goeds heeft gesticht niet alleen in Frankrijk, maar in geheel Europa, behoeft geen betoog (?). De afkondiging van het Keizerrijk, zal, naar mijn inzien, niets anders zijn, als eene nieuwe bekrachtiging van de bestaande orde van zaken, opgeluisterd door eene benaming die ten doel heeft de verwaandheid der natie en van den Chef van den Staat te streelen. Het verkieslijk regeringsstelsel in Frankrijk (gouvernement Electif) wordt door de groote mogendheden als eene tijdelijke noodzakelijkheid erkend en geduld; om het even of het Hoofd van den Staat, den titel van President of Keizer voert, en of de Staat zelve, in zijne tegenwoordige grenzen beperkt, den naam van Gemeenebest of Keizerrijk draagt. — Ik geloof dus dat de groote mogendheden eene expectatieve stelling zullen aannemen, en zich vooral zullen onthouden eene te bepaalde goedkeuring of afkeuring

---

1) „Brussel den 29 October 1852.”

aan den (dag) te leggen. Anders zal het gelegen zijn, indien de toekomstige afkondiging van het Keizerrijk slechts de voorhoede is van een erfelijk Keizerrijk, aanspraak makende op de gebruikelijke uitdrukking van „Monsieur mon Frère” in deszelfs betrekkingen met andere gekroonde Hoofden. Dit zal nimmer geduld worden (?). Buitendien, kan een erfelijk Keizerrijk in Frankrijk niet bestaan, dan gegrond op de omverwerping en verbreking van het Europeesch evenwigt door de Tractaten van 1815 bepaald; maar ik vertrouw dat de lessen, vervat in het geschiedkundig tijdvak van 1806—1813, ons tegen de hernieuwing van zoodanige rampen moeten waarborgen; en, niet-tegenstaande de tegenwoordige NAPOLEON op verre na niet zoozeer te duchten is als zijn vorige naamgenoot, ben ik overtuigd, dat zijne eerste poging tot vergrooting van grondgebied, door de groote mogendheden met kracht en geweld van wapenen zal worden te keer gegaan. Of het eenmaal daartoe zal komen, ligt in de toekomst opgesloten. Ik voor mij, vrees zulks, en ben daarom van oordeel, dat eene wijze en vooruitziende Staatkunde, zich tegen aanstaande verwickelingen en misschien tijdelijke rampen, moet voorbereiden en wapenen.

Aan de verwachte zalving of inzegening van het Keizerrijk door den Paus, hecht ik geen geloof. Het zou een antecedent zijn, dat de deur zou openen tot dergelijke aanvragen van alle Roomsche-Katholieke gekroonde Hoofden, dewelke, bij de gratie Gods regerende, met nog meer grond op eene zoodanige bijzetting van luister en godsdienstige kracht, zouden kunnen aanspraak maken. — Ontvang,” enz.

Het zal, naar ik meen, den lezer van deze Herinneringen verkwikken, tegenover deze door de 19jarige heerschappij van LODEWIJK NAPOLEON gelogenstrafte optimistische beschouwing der toongevende Diplomatie, de welsprekende uitstorting van het verontwaardigd regtsgevoel van den beroemden Advocaat en Publicist S. P. LIPMAN te plaatsen, die mij over hetgeen hij mijn manifest van 7 December noemde, het volgende schreef¹⁾: „God weet, hoe mij, te midden van beproevende omstandigheden van mijn bijzonder leven, het berigt van het Napoleontisch gruwelfeit getroffen en geschokt heeft, en hoe ik dadelijk den wensch en de behoefte gevoelde, dat in ons gelukkig nog vrij Land eene krachtvolle stem zich mogt doen hooren, om in den naam van vrijheid, van orde, van maatschappelijk regt, van waarheid, van beschaving, van Godsdienst — in één woord, in naam van alles wat boven alle stoffelijke belangen der menschheid heilig en dierbaar zijn moest — tegen die schaamteloze aanranding van goddelijke en menschelijke regten voor tijdgenoot en nakomeling te protesteren, en van dat protest een monumentaal stuk te maken, hetwelk den toekomstigen historieschrijver voor dwaling en misleiding door latere feiten mogt hoeden. Alleen die beproevende omstandigheden van mijn bijzonder leven hebben mijne moeilijk te bedwingen aandoening niet verstompt, maar verstomd. U mag en moet ik zeggen dat ik elke gedachte en ieder gevoel van uw manifest met hart en ziel beâam, goedkeur, toejuich, en u daar-

---

1) Brief uit Amsterdam, 10 Dec. 1851. En is nog een latere brief van LIPMAN, in denzelfden geest, 19 December 1851.

voor innigen en opregten dank toebreng. — Geen voor-
spoed, geen later bedrijf, geene latere gebeurtenis kan
dit eerloos, zedeloos, goddeloos, wetteloos bestaan, dat
de maatschappij meer nog in hare grondslagen aantast
dan eenig misdrijf der roode Anarchie, vergoelijken,
opwegen of regtvaardigen. Onmogelijk! het absoluut
slecht kan niet goed worden, of deugd en ondeugd zijn
loutere klanken.”

Oordeelde een Israëliet-Katholiek zóó gestreng, mijn
Ambtgenoot de Godgeleerde H. BOUMAN drukte mij
zelfs in onberispelijk Fransch¹⁾ zijne warme ingenom-
menheid uit met het geschrift over de wedergeboorte
van het Keizerrijk; de *Souvenirs de la France
napoléonienne* naamloos verschenen, hadden den
Verzamelaar onbekend gelaten. — Het zonderling zeer
ouderwetsch voorkomen van den geleerden Geschied-
schrijver der Geldersche Hoogeschool (Harderwijk), kon
bij veler laauwheid en onverschilligheid, eene zoo
levendige belangstelling in hedendaagsche politieke
gebeurtenissen bezwaarlijk doen vermoeden, — waarom
die verrassing mij des te meer welkom was. — Voor
't overige ondervond ik die belangstelling meer dan
eens²⁾, van den heuschen en mij zeer genegen Grijsaard.
In zijne beoordeeling van het revolutionair tijdperk der
Bataafsche Republiek (1795—1798) bleek hij mij even

---

1) Hij schreef mij ook in die taal over de *Correspondance diplo-
matique et militaire* van MARLBOROUGH, HEINSIUS en HOP (10 Mei
1850).

2) Aandrang tot een Adres over de Kieswet, 17 Junij 1850 „dat ik
gaarne de 2de of de 100ste onderteekenaar zal zijn.” — Vooral een brief
van 18 Maart 1862 tegen THORBECKE.

verlicht als welwillend en vrij van eenzijdigheid ¹⁾. — Maar het aandenken van den druk der napoleontische heerschappij was bij hem onuitwisbaar gebleven. — Hij voer tegen den nieuwen overweldiger uit, qui veut être le singe du tyran de l'Europe, dont il ne possède que les vices et l'hypocrisie" ²⁾ . . . . .

(Reis naar Duitschland). Te Heidelberg kon ik nu een' Criminalist van edeler gezindheid, MITTERMAIER, de hand drukken, bij wien ik ook een wêlvoorzienene Bibliotheek vond, niet zoo fraai uitgedoscht evenwel als die van ROBERT V. MOHL, en van HERMANN te Göttingen. — De 80jarige SCHLOSSER ontving mij met de woorden: „daar heb ik juist iets voor U," op mijne anti-NAPOLEONTISCHE geschriften doelende. Hij las mij namelijk een brief voor (de minuut) dien hij uit zijn lessenaar te voorschijn haalde, en dien hij aan de Groothertogin STEPHANIE van Baden en hare dochter, de Hertogin van Hamilton, had gerigt, aan welke Vorstinnen te Mannheim gevestigd, SCHLOSSER lessen der Geschiedenis had gegeven en met wie hij sedert op gemeenzamen voet omging. Die dames door de BEAUHARNAIS aan de Moeder van LODEWIJK NAPOLEON HORTENSE verwant, hadden den grijzen Hoogleeraar en Publicist voor de zaak van den Dwingeland pogen te winnen. SCHLOSSER wilde eens

---

1) Brief van Prof. BOUMAN 23 Nov. 1859 (Over de vrijwording van Noord-Brabant in 1795).

2) Brief van Prof. BOUMAN 12 Mei 1852.

voor altijd van zulke pogingen bevrijd zijn, en schreef haar alzoo rondborstig als een Oostfries uit Jever, dat indien zij met hem goede Vrienden wilden blijven, er dan twee zaken of punten waren, die niet moesten worden aangeroerd: „Spreekt mij nimmer, of laat tus- schen ons, nooit de rede zijn van de Jezuïten of van LOUIS NAPOLEON.” . . . . .

De toestand in Keur-Hessen vond ik dubbel treurig, de ontevredenheid der bevolking over het willekeurig Bewind van HASSENPLUG steeds klimmende; — in den tram barstte de vrouw van een ontslagen Ambtenaar in luid gewezen uit. Tegen de meest geachte mannen, den Burgemeester en tevens Volksvertegenwoordiger SCHWARZENBERG, werden hatelijke vervolgingen ¹⁾ ingesteld en van dien aard meer ²⁾. Op het Friedrichs-Plein (Platz) zag ik eens een groote parade: geen sterveling uit de burgerij, nam voor den Keurvorst den hoed af. Den Democraten had men alle lange baarden afgeschoren of hun verboden dien te dragen. — Er kwamen wel liberale bladen uit — van FR. OETKER b.v. — maar ieder oogenblik door het openbaar Ministerie vervolgd, of met het zwaard van DAMOKLES boven het hoofd, onder dwang en geweld schrijvende. — De Afgevaardigden van Keur-Hessen konden den vreemdeling in hun „Ständehaus” een

---

1) Wegens „Majestäts-Verbrechen” inzonderheid.

2) Urtheil des Kurf.-General Auditorats vom 25 Juni 1852 gegen SCHWARZENBERG, HENKEL und GRÄFE, Mitglieder des bleibenden Landständischen Ausschusses (Authentische Redaction) met Bijlagen 132 bl.

Paleis vertoonen, maar waren tegenover den Bondsdag van de magt verstoken, om 's Lands Grondwet òf te handhaven òf te herstellen en telkens met militaire bezetting door Pruisen of Beijeren bedreigd. Een hope-looze staat van zaken! toch zeker niet door de inlij-ving, door het verlies van een onafhankelijk volksbestaan, verbeterd, want de Hessen beroemden zich toch op een eigene Geschiedenis, — door v. ROMMEL nog zeer onlangs uitvoerig bewerkt. . . . .

Naauwelijks was ik te Utrecht terug, of nog vóór de hervatting van den Academischen Cursus, reeds den 5 September 1852, zag ik mij verplicht in de Utrechtsche Courant herhaaldelijk onze Buitenlandsche Staatkunde te bestrijden, de krenking van ons aanzien te Parijs, te Petersburg en te Weenen achtervolgens in het licht te stellen, en aldus tot den val van Mr. H. VAN SONSBEECK, als Leider van onze Diplomatie bij te dragen, schoon ik niet vergat het gedrag van zijne zoogenaamd homogene Ambtgenooten te gispen, die hem bij het debat over de Russische Schuld flauwhartig en trouweloos in den steek hadden gelaten. — Beurtelings had die uitstekende Jurist zich door vreemde Gezanten laten verschalken, die zich hadden beijverd de schoone kans van het optreden van een onervaren titularis der portefeuille van Buitenlandsche Zaken te benuttigen; de Baron von MALTITZ met die Russische geldzaak, de Baron von DOBLHOFF met de voorbereidende maatregelen tot het doen herleven van den Duitschen Bond, die men sedert 1848 voor goed dood en begraven waande, en met de

Oostenrijksche reclame wegens een te Paramaribo verkocht vaartuig de Venezia, die zelfs de ontzetting van den Gouverneur van Suriname, Baron v. RADERS als satisfactie, van den kant van het al te demoe-dig Nederlandsch Bewind, na zich sleepte. En zoo, na de verwerping door de Staten-Generaal van de met Frankrijk gesloten conventie over den letterkundigen eigendom, had de nog niet als Keizer heerschende geweldenaar van 2 December, in het terugroepen van den Gezant Baron d'ANDRÉ jegens het Kabinet van 's Gravenhage een toon aangeslagen, die den overmoed van het NAPOLEONTISCH verleden scheen te doen herleven. Toch trachtte men door dienstbetoon jegens de Fransche Regering, in het te keer gaan van de verspreiding van anti-NAPOLEONTISCHE schotschriften en blaauwboekjes¹⁾, den toorn van den Prins-President te verbidden, en heette het in de 's Gravenhaagsche Nieuwsbode dat „Professor VREEDE oorlog zoekt”²⁾. Dit laatste kon wel niet in ernst gezegd of gevraagd worden, maar wèl betoogde ik dat een kleine staat als Nederland dubbel zorgvuldig behoorde te zijn in het ophouden van de nationale eer tegenover het buitenland, allermeeft jegens groote mogendheden en dat men de gulden les der Voorouders niet mocht vergeten, dat „die sigh in een schaep verandert, van de wolven wert gegeten”³⁾.

Het was in diezelfde dagen, dat mijn openbaar pro-

1) Een twintigjarige strijd bl. 98—102 (29 Nov. 1852).

2) 19 September 1852. Een twintigjarige strijd bl. 86 (20 Sept.).

3) 21 November 1852. (Brieven van DE WITT III, 6. W. NIEUPOORT, aan den Raadpensionaris). Een twintigjarige strijd bl. 96—98. (Onze buitenlandsche Staatkunde).

test tegen de wedergeboorte van het Keizerrijk te Parijs, ik bedoel de brochure: *La renaissance de l'Empire francais, et la liberté de l'Europe* mij twee hoogst verrassende onderscheidingen en in de gevolgen zeer aangename betrekkingen verschaftte. Op een' avond kreeg ik het bezoek van den oud-Gezant van Pruissen bij LOUIS PHILIPPE, sedert kortstondig Minister van Buitenlandsche Zaken te Berlijn, HEINRICH VON ARNIM, den Weduwnaar van ELIZABETH STRICK VAN LINSCHOTEN, en die naar het door zijne beminnelijke en begaafde eenige dochter ELSE VON ARNIM (thans Gravin VON DEM BUSSCHE-IPPENBURG) geërfd aanzienlijk Landgoed in onze nabijheid, wegens een hooggaand geschil met den Pruissischen Premier VON MANTEUFFEL, zeer onlangs de wijk had genomen. De schrandere Staatsman beviel mij ongemeen, en daar ik bleek hem niet tegen te vallen, zoo beloofde ik hem een spoedig tegen-bezoek op het kasteel Linschoten. . . . .

De tweede onderscheiding die mij ter zake van mijne fransche brochure wederveroer, was de briefwisseling uit Mechelen met mij aangeknoopt door het Lid der Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers, F. X. DE BROUWER VAN HOGENDORP, die in zijn schrijven zelfs van mijne in 1834 verschenen Hulde aan de nagedachtenis van GIJSBERT KAREL gewaagde. — De brochure *La renaissance* enz. was door den beroemden BERRIJER uit den Haag medegebragt en ten huize van den heer DE BROUWER aan den destijds te Mechelen als balling vertoevendeden edelen Generaal CHANGARNIER, voorgelezen. In België hadden de voor

L. NAPOLEON sidderende Ministers een Ontwerp bij de Volksvertegenwoordiging ingediend, waarbij scherpe vervolgingen en straffen tegen anti-NAPOLEONTISCHE geschriften werden bedreigd, daar men zich had overtuigd dat de onder Koning WILLEM I voor het toenmalig vereenigd Nederland (Noord en Zuid) tot stand gekomen Wet van 28 September 1816 tegen misdrijven der Drukkers, ten deze niet kon baten. Nu vroeg de Afgevaardigde DE BROUWER mijn Advies, of en in hoeverre een Staat internationaal verplicht ware tot zoodanige beperking der Vrijheid van spreken en schrijven ten behoeve van eene of andere kitteloorige Regering? — Er was haast bij de zaak, maar mijne inlichtingen kwamen nog tijdig voor het parlementair debat, aan hetwelk de heer DE BROUWER dan ook werkdadig deel nam; — schoon de tegenspraak ijdel en onvruchtbaar was en de pressie uit Parijs bij het verlegen Bewind te Brussel, en zoo dan ook bij de Kamers te sterk en overwegend.

Het jaar 1852 liep met vrij wat zaden van misnoegen, niet gansch verholen bij ons in en buiten de Kamers, ten einde. Want het Ministerie mogt in den begaafden J. P. P. VAN ZUYLEN VAN NIJEVELT, den opvolger van VAN SONSBEECK een welsprekenden Staatshuishoudkundige aangewonnen hebben, die Redenaar was nog geen beproefd Diplomaat¹⁾ en aanvaardde

---

1) Na mijn heftig Artikel tegen die benoeming (Een twintigjarige strijd bl. 93—95, 18 October 1852) schreef G. J. MULDER mij: „V. h. Woensdag. Amice! Uw warm en waar woord in de Utr. Courant, doet mij de pen in de hand nemen, om U mijnen innigsten en hartelijken dank te brengen. Gij hebt regt, zóó moet er gesproken worden. — En als een man als Gij zóó voorgaat, moeten anderen volgen. Neem mij mijne pedanterie

eene zeer verdachte nalatenschap uit de hand van een warmen Katholiek; — eene nalatenschap die eenige maanden daarna, het geheele Kabinet den ondergang zou berokkenen. Men had al lang van verstandhouding met Rome gemompeld, en waarin deze bestond zou toen aan het licht komen. In de volle Kamer had een man als SLOET TOT OLDHUIS reeds de ondragelijkheid van het juk der parlementaire stemmachines uitgesproken en zich daaraan persoonlijk onttrokken. Men was over de werking der Kieswet en der Regtstreekse Verkiezingen zoo weinig voldaan, dat reeds Adressen aan den Koning werden opgesteld of welligt zelfs in omloop gebragt, ten einde de Grondwet met opzigt tot het Kiesstelsel en nog andere punten te doen herzien . . . . .

(Reis naar Duitschland en België). — Te Bonn leerde ik onzen Neef OTTO ABEL kennen, die ons naderhand te Utrecht bezoek zou brengen en op Linschoten de ARNIM's wilde wederzien ¹⁾. Vervolgens toog ik per spoorrein over Keulen naar Mechelen, waar ik volstrekt bij den Heer en Mevr. DE BROUWER VAN HOGENDORP moest overnachten,

---

niet euvel dat ik U dank. 'T is heerlijk. De mooie bakkebaarden (van J. P. P. VAN ZUYLEN), de afgeronde stem, het zelfvertrouwen op muzikale talenten of belletteristische uitspanningen, kunnen den diplomaat evenmin vormen, als die gehate vrijzinnigheid. — Uw woord zal goed doen. En, al deed het ook geen dadelijk nut, zóó moet er worden gesproken, zal het goede Vaderland eenmaal van die butisten worden gezuiverd. — Hartelijk dank."

1) Brief van OTTO ABEL uit Bonn 2 April 1853 met toezending van zijnen König Philipp door den Heer von ARNIM. Hij kwam met de Pinkster-dagen tot ons. (Brief van 12 Mei 1853).

en daags daarna den Generaal CHANGARNIER, door mijn gastheer begeleid, mijne hulde bragt. Hij had mij reeds te Utrecht zijn wensch te kennen doen geven, dat ik hem op de terugreize de hand zou komen drukken¹⁾. Wij moesten na een half onderhoud, voor den Generaal DE LAMORICIÈRE plaats maken, dien ik evenwel niet zag. — Aan tafel bij de familie DE BROUWER trof ik een aangenamen prater in den Kapitein der Artillerie, thans Generaal, DE MOOR, Zoon — als ik mij wel herinner — van het Lid der Staten-Generaal en Procureur-Crimineel te Antwerpen onder Koning WILLEM I. — Had ik aan de goedheid van Oom SUDEN het bezit te danken van de Flassan, Hist. génér. de la diplomatie française (7 Deelen), de Heer DE BROUWER VAN HOGENDORP vereerde mij de Statistique décennale de la Belgique²⁾, onder het Bewind ROGIER bewerkt, en die mij meer dan iets anders de oogen opende voor de uit Rome dreigende gevaren, die zich toen boven onze hoofden (nog onbewust) zamenpakten.

Niet lang was ik weder te Utrecht, of de Generaal CHANGARNIER verzocht mij door tusschenkomst van freule ZÉNOBIE DE BROUWER, die mij de geincrimineerde brochure³⁾ van den uitgewekene, vroeger Lid

---

1) Brief van den Heer DE BROUWER VAN HOGENDORP uit Brussel 24 Dec. 1852: „et je dois ajouter que mon excellent et illustre ami CHANGARNIER désire aussi vivement que moi de faire votre connaissance personnelle.”

2) Ik leerde daaruit dat onder Koning WILLEM I in 1829 het cijfer der monnikken en nonnen in België 3,049 had bedragen, terwijl het in 1846 voor het minst reeds 9,781 beliep (p. 248), en het cijfer der schenkingen en makingen 16,306,481 franken.

3) Te weten *La veille du Sacre*, gedrukt te Londen, bij W. JEFFS (44 pagg.) 12°. 1853.

der Assemblée nationale te Parijs, CALLET en nog eene andere Les trois maréchaux¹⁾ toezond, zoo mogelijk aan den door de Belgische Politie over de grenzen gebragten Schrijver, in Nederland een veilige schuilplaats te verzekeren! Ik deelde de brochure van CALLET aan den Commissaris des Konings v. HEEMSTRA mede, die haar denkelijk naar den Haag overzond en het uitgedrukt verlangen aan THORBECKE of aan den Minister van Justitie mededeelde. CALLET wilde zich liefst te Maastricht nederzetten²⁾, en bij de uiting van mijn verzoek voegde ik, dat de Procureur-Generaal CAZIUS en de Predikant SURINGAR, beide mijne Vrienden, over den Franschen uitgewekene dan wel, zooveel noodig, het toezigt zouden oefenen dat hij onze gastvrijheid niet misbruikte. CALLET heeft werkelijk te Maastricht rustig en ongestoord 1½ jaar of langer geleefd, tot dat hij door valsche berigten en beloften naar zijn Vaderland is gelokt, en toen door veroordeeling tot gevangenisstraf en zware geldboete, de wraak van L. NAPOLEON en van diens handlangers, heeft ondervonden.

Omstreeks denzelfden tijd³⁾ wisselde ik de laatste brieven met den oud-Gezant HUGO VAN ZUYLEN, wien ik met het nazien van den tekst van zijn (niet voor den Handel bestemd) Memorandum betrekkelijk zijne diplomatische verrigtingen in Junij,

1) Gedrukt te Brussel 15 December 1852 bij F. VERTENEUIL (46 pagg.) 12°.

2) Brief van WILHELMINE Gravin VAN HOGENDORP, 24 Febr. 1853: „je vous félicite Monsieur, que ce digne légitimiste (CALLET) trouvera de la sympathie dans notre bonne ville Limbourgeoise, grâce à votre bienveillance,” etc.

3) Februarij 1853.

Julij en Augustus 1831, als mede-Plenipotentiaris ter Londensche Conferentie, in zijne jongste levensdagen een kleine dienst kon bewijzen. De Grijsaard, wien het verwijt dat onze Gezant jegens de Conferentie en Lord PALMESTON, in Augustus 1831 met eene „escobarderie jésuitique” zoude hebben gehandeld, nog weinige weken vóór zijn dood de pen in de hand gaf, hoewel reeds Jhr. Mr. J. K. J. DE JONGE zijne eer tegen die aantijging van den Graaf VAN DER DUYN, - voldoende had gehandhaafd, overleed te 's Hage den 18 Maart 1853, en heeft derhalve de getuige niet behoeve te zijn van den val van zijn eerezuchtigen Neef J. P. P. VAN ZUYLEN¹⁾, die met het gansche Kabinet THORBECKE, voor de magt der verontwaardigde openbare meening, reeds den 19 April daaraanvolgende bezweek. — Van 27 Maart af had ik ter zake der Hierarchie, of van de invoering der nieuwe Bisdommen, dat Kabinet met herinnering van het fiere woord van onzen Premier: „Wacht op onze daden!” in de Utrechtsche Courant, in eene reeks van Artikelen aangetast²⁾; zonder drift naar ik meen, kalm en bezadigd, degelijk en onwederlegbaar, met al de overtuiging van de waarheid en het goed regt van eene bedrogen en beleedigde natie te bepleiten. — Ook ditmaal daar het beginselen van Staatsregt gold, door het Ministerie met den voet

1) Van deze had ik den 17 September 1852 aan den Oom geschreven dat hij gewis als oeconomist verdiensten had, maar diplomatisch gesproken „geene andere dan dat hij bij Uwe Exc. nu en dan, een goeden raad zal kunnen inwinnen.”

2) Een twintigjarige strijd, bl. 116—134, 27, 29, 31 Maart, 3, 5, 10, 11, 18 April 1853.

getreden, gaf ik eenige buitengewone Collegie-uren over de verhouding van Kerk en Staat, inzonderheid tegenover de aanmatiging der Pausen en met beroep vooral op de vrijheden der Gallicaansche Kerk en op hetgeen de Eerste Consul BONAPARTE van PIUS VII had bedongen. — Van het door WILLEM I in 1827 bekrachtigd Concordaat met LEO XII en van andere Nederlandsche antecedenten openbare en geheime, werd natuurlijk ook, meer of min uitvoerig, gewag gemaakt. Ik had in dien moeilijken strijd al weder in het begin geheel alleen staande, alle onverdraagzaamheid in het kerkelijke zorgvuldig vermeden: onder onze bloedverwanten en aangehuwden, onder mijne oudere en jongere Vrienden vrij wat Katholieken tellende en nog zeer versch in België doorslaande blijken van genegenheid ontvangen hebbende, was mij de bekrompen ijver der heftige Protestanten te eenenmale vreemd, toen zoowel als later en tot den huidigen dag. — Met hetgeen in het geschrijf van een' Student te Utrecht, die toen met THORBECKE, gelijk naderhand met GROEN VAN PRINSTERER dweept, en die uit Java teruggekeerd zelfs eenigen tijd Lid van de Tweede Kamer is geweest, ik bedoel Dr. KOORDENS — met den lachwekkenden titel de Aprilbeweging in het veel gelezen Tijdschrift De Gids werd bestempeld¹⁾, had ik hoegenaamd niets uit te staan. Leden van den Zondag, SUERMONDT, VAN MARLE enz. mogten de Adressen aan den Koning in de Domkerk nedergelegd met duizende andere lieden, te Utrecht en elders, niet

1) Van dien tijd af heette het ook in de dagbladen der partijen, liberale en clericale, dat ik door haat tegen THORBECKE, werd gedreven.

alleen zelf onderteekenen, maar ook anderen daartoe aansporen en vermanen, ik deed niet meê en verliet geene minuut het zuiver Staatsregtelijk standpunt. — De benaming Aprilbeweging niet onvernuftig uitgedacht, hoewel onjuist, mogt dezen en genen met wrok vervulden THORBECKIAAN sedert wegens het verloren gezag meer of min troosten, het waren veeleer nieuwe Maartsche buijen, maar met een noodlottigen terugslag voor de mannen die de herziene Grondwet zóó deerlijk en schaamteloos hadden miskend, en die de Hervormde Kerk aan allerlei reserves van den Staat bindende, Rome daarentegen vrij spel hadden gelaten, alsof van het „waken” des Konings tegen iedere inbreuk der Kerkgenootschappen op 's Lands wetten niet plegtig en uitdrukkelijk (Art. 169) in de bezworen Constitutie de rede was.

Thans had het uur geslagen, dat ik bij het optreden van het Ministerie THORBECKE, den 31 October 1849 met weemoed voorzag, te weten dat ik door de handelingen der Leden van dat Kabinet genoodzaakt zou worden, „de pligten jegens het Vaderland boven alle andere te stellen”¹⁾. — „Indien,” zeide ik, „uitnemende Geleerden, gelijk de Heeren THORBECKE en VAN SONS-BEECK, bestemd zijn, hun Vaderland ook als Staatslieden roemrijke diensten te bewijzen, wij zullen ons van harte verheugen in de verheffing van mannen, van welke de een zich als voortreffelijk Leermeester eene aanspraak op onze duurzame gehechtheid heeft verworven, terwijl beide ons lang met hunne achting

1) De Tweede Kamer. Het Ministerie bl. 21 volg. (Amsterdam bij SCHLEIJER, 1849).

en vriendschap hebben vereerd. Wij wenschen hun derhalve toe, dat zij in de bevordering van het goede, gelukkiger mogen zijn dan hunne voorgangers; dat zij niet, gelijk deze, eene hatelijke en partijzuchtige tegenkanting ondervinden." Doch ik was reeds toen verplicht er de woorden bij te voegen: „Wij wenschen, dat geene nadeelige geruchten worden bevestigd," die bij de vorming van het Kabinet maar al te zeer in omloop waren, die op eene onverantwoordelijke toegeeffijkheid jegens Rome doelden en in de benoeming van VAN SONSBEECK, aan de Diplomatie wild vreemd, tot Minister van Buitenlandse Zaken, tevens met de zorg voor de R.-K. Eeredienst belast, de geheimzinnige invoering der vijf Bisdommen in plaats van twee bij het Concordaat van 1827 vergund, zeer gemakkelijk maakten. — In Maart en April 1853 was wel is waar, niet VAN SONSBEECK, maar J. J. P. VAN ZUYLEN Minister, doch dat het werk der Pauselijke Hierarchie vóór het ontslag van den eerstgenoemde, genoegzaam was voorbereid, bleek mij uit een brief van den ouden HUGO VAN ZUYLEN tijdens de optreding van zijn' Neef aan het hoofd van onze diplomatie. Deze had de afdoening der zaken met Rome geheel, meldde hij aan zijn' voorganger, gelaten, waarop ik toen reeds te kennen gaf dat men immers bij het aanvaarden van eene portefeuille, geen beneficie van inventaris kon inroepen.

Vond de een goed, mijne bestrijding der Hierarchie aan haat tegen den man toe te schrijven wiens verdiensten jegens mij als Leermeester ik openlijk en geheel ongevergd had erkend, anderen weten het deels

aan Protestantsche onverdraagzaamheid, deels aan eerzucht; — een ander vele jaren daarna die tot de huisvrienden van THORBECKE behoorde, en die mijn karakter ongekrenkt liet, maar mijn naam in zijn boek niet heeft durven spellen¹⁾, hoe uitvoerig hij ook de geheele zaak en de personen der Acteurs van het drama, in en buiten de Staten-Generaal, schilderde, heeft zich in mijne caricatuur verlustigd en mij als eene soort van geestdrijver en dweeper, als een nieuwen PETER, den kluizenaar, den kruistogt predikende, gelieven voor te stellen. En dan heet het verder: „Le nouveau Pierre d'Amiens eut le malheur d'être écouté cette fois.” — Want doorgaans hadden die Artikelen van ons stedelijk blad, hoe ridderlijk en met open vizier strijdende, enkel een' glimlach afgeperst („dont les appels chevaleresques — viennent de temps en temps faire un singulier effet dans notre milieu sobre et indifférent”).

Wat de aangetijgde of onderstelde eerzucht betreft²⁾, in een opstel van 18 April, daags vóór het aftreden van THORBECKE en van zijne Ambtgenooten,

---

1) De naam VREDE is in het boek van wijlen Prof. E. J. KIEHL, *Le Gouvernement représentatif en Neêrlande. Essai d'Histoire contemporaine*, (Rotterdam 1859 p. 434) nergens te vinden; hij spreekt slechts van „un savant respectable et passionné de réputation libérale,” en zelfs van „la vaste érudition et le noble caractère du publiciste de l'Utrechtsche Courant.”

2) De THORBECKiaan KIEHL was eerlijk genoeg, van mij te getuigen (p. 472): „Le publiciste de l'Utrechtsche Courant à la vérité, par un scrupule honorable, déclina d'accepter même des fonctions honorifiques auxquelles l'élection de ses concitoyens semblait très disposée à le porter, mais cet écrivain ne faisait que rentrer dans son rôle individuel et ne représentait aucun parti.”

gaf ik op dit punt mijne eerste en laatste verklaring: „Gelukkig en tevreden in den werkring, in welken ik sinds twaalf jaren geplaatst was en zoolang ik nuttig kon zijn, hoopte te blijven,” had ik als onverbreekelijk rigtsnoer van mijn gedrag de schoone regelen van J. M. KEMPER gekozen, den 21 April 1818 tot WILLEM I gerigt, toen de Koning hem tot gewoon Lid van den Raad van State wilde benoemen. Even als KEMPER, moest ik in de publieke opinie, het geloof aan mijne gelijkheid met mij zelve, op mijne uitwendige, niet minder dan op mijne zedelijke onafhankelijkheid behouden. „Wil men voortgaan” — dus besloot ik — „mij eer- of staatzucht toe te dichten, men gelieve ten minste te erkennen, dat zij iets beters en duurzamers beoogt, dan het bejag van eene portefeuille”¹⁾.

Het kon mij ook niet onverschillig zijn, welk portret men van mij in de Belgische bladen ophing, en daarom bij mijne Vrienden in het licht te stellen hoe hetgeen THORBECKE in zijn stuggen en blinden eigenwaan, den „volkswaan” van den dag noemde, een hooge en ernstige nationale beteekenis had. Ik schreef derhalve aan de Indépendance belge een langen brief, waarin ik wèl en klaar deed uitkomen, met het kerkelijk bedrijf der ontruste Protestansche gemoederen niets gemeens te hebben gehad²⁾, en zelfs in eigen familie-kring Katholieken tellende, geen zweem van

1) Een twintigjarigen strijd bl. 133, 134.

2) Nog den 2 Augustus 1856 weigerde ik zulk eene bijeenkomst in de Domsamer te Utrecht door Ds. C. W. PAPE, MONTIEN en anderen belegd, bij te wonen. (Brief van PAPE uit Arnhem 1 Augustus). Het gold de stichting van eene Nederlandsch-Protestantsche Unie.

onverdraagzaamheid te koesteren, maar even als de oud-Minister LEBEAU, overtuigd te zijn, dat men de aanmatigingen der Ultramontanen uit het oogpunt van de regten van den Staat, niet lijdelijk mogt aanzien. In dat blad en gewis ook in andere van die kleur, werd ik bepaald de eigenlijke sloopster van het Kabinet THORBECKE („le véritable démolisseur”) genoemd en in het clericale Journal de Bruxelles, mij met de kennelijke hand van HODY toegezonden, werd een toon van verbittering tegen mij — maar tegelijk ook tegen LEBEAU aangeslagen ¹⁾. — De uitvoerige brief van dien revolutionairen Staatsman van 1830, in antwoord op mijne letteren, waarbij ik betuigde dat het mij leed ware, indien mijn beroep op zijne schriften hem onaangename polemieek berokkende, is zeker niet de minst beduidende Bijlage tot de kennis van de toenmalige gebeurtenissen. — En daar die brief — zoovèr ik weet — nooit het licht heeft gezien — wil ik dien hier inlasschen, en voor de vergetelheid bewaren ²⁾.

„St. Victor Lez-Huy, le 26 Juin 1853.

Monsieur!

Les derniers travaux de la session, la fatigue que j'en ai ressentie, et la rédaction d'un nouveau travail sur la réforme électorale dont nous menace le parti catholique, m'ont empêché de répondre jusqu'ici à votre lettre du 5 de ce mois.

1) Ook in de Émancipation. Brief van den Heer DE BROUWER VAN HOGENDORP 13/17 Mei 1853. Zijne vruchteloze poging om mijn tweeden brief in de Indépendance te doen plaatsen.

2) Brief van den Belgischen oud-Minister LEBEAU.

Je crois devoir commencer par vous rassurer sur l'ennui qu'auraient pu me causer les attaques du Journal de Bruxelles. J'ai été au contraire très heureux que ces attaques m'aient donné le droit de mettre sous les yeux de ses lecteurs un acte d'accusation contre le parti dont il est l'organe, et qu'il se trompe indignement sur les actes et les intentions de libéraux belges.

Avant de connaître la polémique engagée entre vous et le parti catholique en Hollande, j'avais lu votre excellente brochure sur la restauration de l'Empire en France, et l'épithète de libéral me paraissait caractériser justement l'auteur. Je ne la retire point à la suite de vos dernières communications. Toutefois, permettez-moi de vous le dire, je crois qu'il existe des nuances assez marquées entre votre libéralisme et le mien.

Tout d'abord je n'admets d'autre suprématie politique, en fait de cultes, que le pouvoir de traduire devant les tribunaux ceux qui, dans l'exercice d'un culte quelconque, commettraient ce que la loi appelle pour tout le monde un crime, un délit, une contravention. Je ne mets aucune différence, à cet égard, entre les sectes religieuses et les sectes philosophiques, entre les Jésuites, par exemple, et les franc-maçons.

Je ne puis argumenter de votre nouvelle constitution que j'ai le tort de ne m'être pas procurée. Il est probable qu'elle est sur certaines questions politico-religieuses moins explicite que la nôtre; mais il me suffit qu'elle supprime le placet et qu'elle proclame l'égalité de protection pour qu'il y ait chez vous, en fait de culte, une liberté à peu près égale à celle qui est proclamée chez nous. La protection, pour la

religion, exclut à mon sens les mesures préventives comme pour la liberté individuelle, l'inviolabilité de la propriété, etc. : sans cela, les passions aidant l'égale protection deviendrait facilement l'égale oppression.

Tout catholique me paraît devoir être nécessairement ultra-montain. Le gallicanisme me semble être un premier pas fait dans le protestantisme. Ici, bien entendu, il ne peut s'agir que du dogme ; je comprends que la difficulté entre ce qui est dogme et ce qui ne l'est pas est très-difficile à indiquer ; mais quant au principe en lui-même je le tiens pour incontestable.

En ce qui concerne les concordats, je pense qu'il y a abrogation de plein droit de toutes les dispositions qui sont contraires aux principes des constitutions nouvelles. Mais il reste des faits qui ont vu le jour sous les régimes précédents, et qui, à défaut de règles nouvelles, doivent être gouvernés par les règles anciennes. C'est ainsi, par exemple, que les dispositions de la loi de Germinal an X, relatives à l'érection des paroisses, cures, succursales, chapelles, aux conseils de fabriques, à l'administration du temporel des séminaires etc. etc., sont encore en vigueur chez nous. Ce sont là des questions transitoires et non des questions de principe.

Quant au ministère des cultes, son existence, même en Belgique, où il n'y a qu'une administration générale des cultes annexée au ministère de la Justice, serait aisément justifiée par les effets du concordat de 1801 et de la constitution, qui ont mis à la charge du trésor public les traitemens des ministres des cultes, et la coopération de l'État, des provinces et des communes aux dépenses relatives à l'entretien des tem-

ples, des palais et séminaires épiscopaux, des presbytères, etc. il n'y a rien là, selon moi, d'où l'on puisse induire la suprématie de l'État en matière religieuse.

Les catholiques belges, qui siégeant en grand nombre au congrès national, et qui, en grand nombre aussi, y compris des ministres des cultes appelaient au trône un Roi luthérien, n'auraient jamais consenti à lui accorder sur leur croyance et ses manifestations rien qui ressemblât à ce que vous appelez suprématie, surveillance, contrôle, haute police etc. etc. ¹⁾. Je suis en ceci de l'avis de ces catholiques.

S'il plaisait au Pape de multiplier en Belgique le nombre des Évêques et les ministres du culte, au de là de ce qui existe, sans prendre souci des intentions du gouvernement, celui-ci n'aurait rien à y voir aussi longtemps qu'ils ne commettraient aucun acte prévu par les lois pénales, mais il serait en droit de leur refuser toute espèce de traitement ou rétribution quelconque; et à ce propos, je suppose qu'en organisant chez vous ce qu'on appelle la hiérarchie catholique, la cour de Rome n'a pas eu la prétention d'imposer des charges nouvelles au trésor Néerlandais ²⁾. — Si on vous demanderait quelque chose sous ce rapport, en l'absence de tout concordat ³⁾, je comprends

1) Ik zal in mijn' brief, het door THORBECKE en VAN SONSBEECK c. s. voorbij gezien Art. der Grondwet: „de Koning waakt” enz. met nadruk aangedrongen hebben.

2) Het liet zich als van zelf begrijpen, dat die nieuwe Bisschoppen moesten bezoldigd en de Bisdommen onderhouden worden, van het oogenblik af dat men de invoering der Hierarchie gedoogde.

3) Ik beriep mij steeds op dat van 1827, met zijne twee Bisdommen,

que vous refusiez. Mais, dès qu'on ne vous demande rien, je ne vois plus d'où vous pourriez induire un droit quelconque d'intervention autre que la répression, à l'occasion des cultes, des délits communs à tous les citoyens.

Les mandemens des Évêques, leurs lettres pastorales me paraissent devoir rester, en Hollande comme en Belgique, des actes licites et inoffensifs par eux-mêmes qui ne perdraient ce caractère que si, à l'instar de tout autre écrit, ils contenaient des injures, des calomnies ou des provocations à la désobéissance aux lois.

La Hollande est protestante, dit-on, dans quelques-uns de vos journaux libéraux. Cette proposition me paraît insoutenable, si c'est autre chose que l'énonciation d'un simple fait. C'est dans ce sens seul aussi, qu'on peut dire de la Belgique qu'elle est catholique. En droit la Belgique et la Hollande ne sont ni catholique ni protestante. Elles sont purement et simplement constitutionnelles. Telle est du moins mon opinion.

J'aurais encore beaucoup de choses à dire sur ce sujet, mais ma lettre est déjà si longue que je crois bon d'en finir.

Je vous prie d'agréer, monsieur, l'assurance de ma considération très distinguée.

LEBEAU.

P.S. ¹⁾. L'état de mes yeux m'a obligé, depuis quelque temps déjà, à emprunter la plume d'un secrétaire. Vous voudrez bien excuser les fautes commises sous la dictée."

---

waarvan een mijner streng-Katholieke leerlingen, de Baron VAN OLDENEEL, in eene van zijne Theses, nog een paar jaren geleden, de voortdurende verbindbaarheid had verdedigd.

1) Eigenhandig.

De brief van den Belgischen Publicist-Staatsman in meer dan één opzigt merkwaardig, is ook niet onbelangrijk bij de beschouwing der onmiddelijke gevolgen van de feitelijke invoering der Pauselijke Hierarchie, vóór en bij de debatten over onze Wet van 10 September 1853 erkend. (Staatsbl. n°. 102).

ZEVENTIENDE HOOFDSTUK.

(19 April 1853). — Het ministerie v. Hall-v. Reenen. — De Vliegende Blaadjes van Mr. S. Vissering. — Mijne candidatuur voor de Tweede Kamer te Rotterdam. — Ontwerp van Wet op de Kerkgenootschappen. — De Koning te Utrecht. — Ridderorde afgewezen. — Vervolg op Buzanval en van Aerssen uitgegeven. — De oorlog in de Krim. — Brieven van H. v. Arnim en van Graaf Greppi. — Reis naar Duitschland. — Bezoek te Bonn aan Dahlmann, te Teinach, aan Otto Abel. — Verblijf te Schorndorf. — Taal- en Letterkundig Congres te Utrecht. — Mijn verzet tegen het standbeeld voor Bilderdijk. — Prudens van Duyse.

Ik lag ongesteld te bed, deels aan gevatte koude, deels ten gevolge van buitengewone inspanning in de laatste drie weken bij de bestrijding der Hierarchie, toen mijn Ambtgenoot G. J. MULDER¹⁾ mij de tijding bragt van de optreding van het Kabinet van HALL (Buitenlandsche Zaken), van REENEN (Binnenlandsche), D. DONKER CURTIUS (Justitie), LIGHTENVELT (Katholieke

---

1) Overleden te Bennekom in Gelderland, 18 April 1880, oud 77 jaren.

Eeredienst), VAN DOORN (Finantiën) enz. — MULDER had tot den val van THORBECKE, in overleg met de kerkelijke Protestantsche en Doopsgezinde partij, door het teekenen van Adressen en het houden van zamenkomsten en van briefwisseling met geestverwanten, krachtig bijgedragen, en dus een anderen weg ingeslagen, meer doeltreffend dan de mijne van hen die op het kussen wilden geraken. Had THORBECKE in plaats van J. J. P. VAN ZUYLEN volgens den wenk dien ik in het najaar 1852 gaf¹⁾, F. A. VAN HALL tot Ambtgenoot van Buitenlandsche Zaken genomen, wie weet welke onhandigheden zouden vermeden zijn? Doch het is al te duidelijk, dat hij — ten opzichte van Rome — met of door VAN SONSBECK, reeds te vèr was gegaan en de handen niet meer vrij had. En nu, onder den onweêrstaanbaren drang van den luide uitgesproken volksgeest te Amsterdam alleen en door meer dan 50,000 klagers in een Adres aan den Koning geopenbaard, gaf de Hoofdstad waar WILLEM III zich bevond, het sein en den toon, met aanwijzing tevens der mannen, wien het Bewind op dit hagchelijk tijdstip behoorde toevertrouwd te worden. — De spanning der gemoe-deren in die dagen, zoowel als den wrok tegen mij van den val van THORBECKE af levendiger dan ooit gekoesterd, kan men zich eenigermate uit de geschriften — ik wil niet zeggen van de periodieke pers — maar van mannen van een bezadigd karakter en gewoon hunne

1) Een twintigjarige Strijd, blz. 92 (14 October 1853):

„Wij meenen vóór allen de keuze van den voormaligen Minister VAN HALL te moeten voorstaan, die aan de Diplomatie door zijn aandeel aan de onderhandelingen met België in 1842 en 1843 niet vreemd gebleven”, enz.

driften te beheerschen — uit de toen verspreide Vliegende Blaadjes van Mr. S. VISSERING (thans Minister van Finantiën) voor den geest stellen. — In het begin van Mei 1853, nadat het pas opgetreden Bewind de Kamers gesloten en de Tweede ontbonden had, terwijl de nieuwe Verkiezingen binnen twintig dagen moesten geschieden, schilderde die Publicist vooreerst onzen Toestand, haalde daarna oude Dingen op, en spiegelde ten laatste het (hersenschimmig) gevaar van buiten af¹⁾. — Vond men in die Blaadjes een warme Lofrede op THORBECKE, wien VISSERING als Professor te Leiden was opgevolgd, vond men er zelfs zekere welwillendheid in jegens het Ministerie, dat thans de teugels voerde; eene onmiskerbare bitterheid en wrevel straalden door²⁾, waar van mij in 't bijzonder en in 't algemeen van dezulken werd gesproken, in wie zijn argwaan vrienden en drijvers der Leden van het Kabinet ontdekte, tegen welke hij deze wilde helpen waken, als tegen een gevaar van het Vaderland. — „Als hunne vrienden zullen zij (de Ministers) ontmoeten allen die het afgetreden Bewind, of den personen, of der beginselen vijandig waren. Zullen zij zich altijd kunnen hoeden van door dezen te worden medegesleept, voortgedreven, verder dan ze zelve willen? Zullen ze welligt niet door hen worden overvleugeld.” — Na die waarschuwing of leelijke insinuatie,

1) Leiden, C. Menzel Jr., 1853.

2) Die bitterheid bekoelde eerlang, maar toch is in den brief van VISSERING, 28 December 1853, over mijn Nederland en Cromwell, eene poging om THORBECKE bedektelijk zoo ietwat op JOHAN DE WITT te doen gelijken en de toon van het geheele schrijven nog niet hartelijk. De aanspraak luidde „Honoratissime Collega!”

werd ik met eenige zinsneden uit het „merkwaardig en in deze dagen nog lezenswaardig” werk: De Regering en de Natie, door mijn in 1845 zóó welwillenden, thans vijandigen Recensent en in zijn bedekt, naamloos geschrijf op het tooneel gebragt. — „Waar toe — vroeg VISSERING — deze woorden heden in het geheugen teruggeroepen? Omdat die woorden, in 1845 zoo vol beteekenis, acht jaren later hunne kracht nog niet kunnen hebben verloren, omdat het in de huidige oogenblikken vooral van belang is, tegen vergeetachtigheid te waarschuwen, de eigenaardige kwaal van de ligt bewogene gemoederen der groote menigte.” Er werd vervolgens gerept van het oordeel der menigte omslaande als „de weérhaan op den toren door den adem der winden. Wat bekommert zij zich om consequentie?” — Doch om allen twijfel weg te nemen, dat die hatelijke regelen op niemand anders dan op mij door den Thorbeckiaanschen lezer mogten worden toegepast, werd de geschiedenis ingeroepen, die „op zoo menige bladzijde het voorbeeld vertoont van mannen van invloed en karakter, wier eenmaal uitgesproken oordeel een vasten grondslag scheen te hebben van kennis, van onderzoek, van wetenschap, van overtuiging, en die toch niettemin door „den drang der omstandigheden” gedreven werden, zich zelve te verloochenen. — Vergeten — ziedaar VISSERING’S besluit — is de groote fout der Volken; en deze fout is de oorzaak dat zij zoo dikwijls in dezelfde dwalingen en in dezelfde rampen vervallen. Velen van hen, die vóór 1848 in gemoede erkenden en ijverig verkondigden, dat ’s Lands welzijn eene doortastende hervorming onzer Staatsinstellingen eischte, zullen geneigd zijn, nu her-

vormingen, Grondwet en alles prijs te geven, mits slechts de Bisschoppen niet komen. Zij zullen alles hebben vergeten, om maar alleen dat eenige tegenwoordige feit op te merken." —

Wie — mag men thans vragen — hadden de geschiedenis vergeten, zij, die de Bisschoppen aan Nederland uit Rome opgedrongen wilden hebben geweerd, of THORBECKE en zijn blinde vergoders die de Kerkvoogden wederregtelijk inhaalden? Van waar thans de klagten over ontelbare kloosters?

De Verkiezingen voor de Staten-Generaal zouden den 17^{den} Mei 1853 plaats hebben ¹⁾. Te Rotterdam genoot ik de onderscheiding, tegelijk met JEAN CHRÉTIEN BAUD, den oud-Minister van Koloniën, tot candidaat voor de Tweede Kamer te worden gesteld ²⁾; onmiddelijk evenwel verklaarde ik, niet in aanmerking te willen komen, getrouw aan hetgeen ik nog onlangs in de Utrechtsche Courant had betuigd, om geen politieke rol te willen spelen. Ook te Utrecht, hetzij voor de Provinciale Staten, hetzij voor den Gemeenteraad gepolst, bedankte ik voor het een, zoowel als voor het ander, en had ten minste de voldoening dat in de Herkauer van Dr. BROERS openlijk mijne onbaatzuchtigheid werd erkend met de woorden: „Prof. VREEDE is zich volkomen gelijk gebleven: hij heeft voor alles bedankt.” — Het denkbeeld stuitte mij voor hetgeen ik uit pligtbesef gedaan had, beloond te worden, en voor-

1) Deze verkiezingen lokten het geschrift van den Heer F. A. S. A. VAN ITTERSUM uit, getiteld: Regeling van het Kieswerk (1 Juni 1853).

2) Van de 438 stemmen hadden 105 zich voor mij verklaard. Brief van R. NIERSTRASZ (mijn behuwd-oom, broeder van den Dichter) 7 Mei 1853.

deelen te plukken uit den welverdienden val van THORBECKE, maar die mij toch wegens onze voormalige betrekking met zekeren weemoed vervulde. Voeg bij dit alles de onvereëenigbaarheid, mijns inziens, van het Professoraat met de tijdroovende toewijding aan de Nationale en Provinciale of zelfs aan de Gemeentelijke Vertegenwoordiging.

Dit nam niet weg dat ik, tot op de aanneming der Wet van 10 September 1853 op de Kerkgenootschappen, met levendige belangstelling een oog in het zeil hield en telkens mijne stem verhief, waar mij dit ter beteugeling van den overmoed en van de heerschzucht der Priesters noodig scheen. — Want dat het mij niet te doen geweest was om den val van THORBECKE, dat het geene verwisseling van personen bij mij gold, maar zaken, dit gaf ik al zeer spoedig en zeer duidelijk aan het nieuw Kabinet, of liever in mijne voor het Publiek bestemde Artikelen te verstaan. Overleg ten aanzien van hetgeen ik al dan niet zou schrijven, met deze of gene Hoofden van eene of andere politieke of halfkerkelijke rigting, bestond bij mij volstrekt niet, al trachtte het Noord-Hollandsch blad *De Tijd* aan eene coalitie VREEDE-GROEN-VAN DAM (VAN ISSELT) te doen gelooven, en wel onder de leus „Oranje boven!”¹⁾. „De kleinzoon van PIETER VREEDE,” was mijn antwoord, „eerbiedigt den constitutionelen Koning der Nederlanden, maar heft geen kreet aan, die tot het afgesloten tijdperk der Staats-Stadhouderlijke Regering behoort. — Wat het Ministerie VAN HALL betreft, wij hebben nog dezer dagen in het artikel over den

1) Een twintigjarige Strijd, (10 Mei 1853) blz. 137.

Coadjutor te Utrecht ¹⁾, de HH. DONKER-CURTIUS en LIGHTENVELT herinnerd aan de door hen in 1848 steeds geldig erkende Wet van Germinal X^{de} jaar ²⁾; een blijk, dat onze ondersteuning van het Bewind, welke overigens dusverre uit niet één feit is af te leiden, terstond zou ophouden waar alles aanduidde, dat het dezelfde gedragslijn, als het Kabinet THORBECKE wilde volgen." — Met klem en nadruk wees ik het gevaar voor den Staat aan van het gemeen overleg der te Rome benoemde Bisschoppen, die onderdanen des Konings en door de Regering niet-erkend, zich hadden gehaast achtervolgens als Kerkvoogden van Utrecht, van Haarlem enz. Herderlijke Brieven aan hunne dusgenaamde onderhoorigen uit te vaardigen. Ik eischte daartegen eene onbewimpelde verklaring in de Staats-Courant ³⁾. — Doch men liet mij praten en met behulp der zending van den Minister LIGHTENVELT naar Rome, maakten de Staatslieden van 19 April vóór alles naar het sussen der opgewondenheid strevende, ten koste van waarborgen, welke zij nimmer hadden behooien prijs te geven, hunnen Vrede met die eerst — naar men waande — gewraakte Bisschoppen zelve en langs dien weg, met de over den val van THORBECKE misnoegde Katholieken. . . . De afschaffing b.v. van de wet van Germinal, waarvan mij ook uit den brief van den Minister LEBEAU het voortdurend gezag in België en ook het nut nog zoo versch was gebleken, kwam mij onverantwoordelijk voor.

---

1) Eigenlijk een zesde Bisschop.

2) Een twintigjarige Strijd (1 Mei 1853) blz. 136.

3) " " " (29 Mei 1853) blz. 141.

Dat ik in mijne beschouwing van het gewigt der zaak nu en dan door het oordeel niet van Predikanten, maar door mannen op een geheel onzijdig standpunt geplaatst, werd aangemoedigd en gesterkt, bewijzen de volgende letteren van een Hoofd-Officier: „Met groot genoegen,” zoo schreef mij uit Leiden de oud-Majoor DE STURLER¹⁾, „volbreng ik den last, mij door mijn' Vader, den oud-Kolonel DE STURLER, uit Parijs opgedragen. — Naauwelijks hersteld van eene doodelijke ziekte, gevoelt de bijna negen-en-zeventigjarige grijsaard zich toch gedrongen, om in den avond van zijn leven, onderscheidene belangwekkende beschouwingen over den neteligen toestand van ons Vaderland aan mij kenbaar te maken, om de gevaren aan te wijzen waarmede Nederland door Priesterheerschappij wordt bedreigd. De zaak der Hierarchie uit een staatkundig en historisch oogpunt beschouwende, gloeit hij van verontwaardiging over de handelingen van een Bewind, hetwelk op even sluwe als geheimzinnige wijze, onze dierbaarste belangen prijs heeft gegeven, en openlijk met onze vijanden heult. Het zij mij vergund, UwEd.Geb. te mogen mededeelen, het uittreksel uit een gisteren bij mij ontvangen brief, waarin hij zegt: „Professor VREEDE begrijpt en behandelt de zaak goed, hij maakt zich zeer verdienstelijk door zijne stoute taal. Gij moest hem mededeelen de fragmenten, die ik U toegezonden heb. Het stuk uit „Rambler” b.v. kan dienen ter beantwoording van het slot van het Art.

1) Schijnt met dezelfde voornamen W. L. DE STURLER, de schrijver van het te Leiden in 1853 uitgegeven Handboek voor den Landbouw in Nederl. Oost-Indië.

uit het G(oudsch) Kronykske, waar gezegd wordt, dat het met den eed der Bisschoppen¹⁾ zoo erg niet zal loopen, en ze dien slechts afleggen voor den vorm." In een der vorige brieven deelde mijn Vader mij mede, dat hij reeds voor ruim twee maanden aan een zijner Vrienden te Amsterdam de gebeurtenis had aangekondigd, die Nederland nu in rep en roer brengt.

Zijne vraag, met welk regt de Paus ons Land in Districten zou kunnen verdeelen, om daarover, als in een Wingewest, te heerschen, brengt hij in verband met de Grondwet, en ontzegt dan — hoe men ook de „gelijke bescherming” moge verklaren — aan den vreemden Vorst de bevoegdheid tot het verlenen van rangen, titels of waardigheden, wanneer de Koning daartoe geene vergunning geeft. Hij vindt hierin te meer bezwaar, wijl de Paus, evenals de vleêrmuis, die nu eens vogel dan weder knaagdier wordt, al naar gelang der behoefte tot haar behoud, in zoo ver tweeslachtig is, als zijn belang vordert, om geestelijke of wereldlijke heerschappij uit te oefenen."

Meer dan eens hinderde mij in die dagen de onverschilligheid of neutraliteit van mannen van wetenschap en invloed, onder deze van mijn' Vriend DE BOSCH-KEMPER. Men weet dat hij op het stuk van Godsdienst zeer ruime denkbeelden koesterde en uiterst milde beginselen aankeefde. Hij was niet, gelijk ik, onder eene Katholieke bevolking opgegroeid, en tot de dissenters als Lutheraan behoorende en van moe-

1) Vergelijk in den Twintigjarigen Strijd blz. 144—146. (9 Aug. 1853) mijn Artikel: Adres der Kerkvoogden aan den Koning. De Eed.

ders zijde half Mennoniet, verschilde zijne zienswijze van de mijne, in dat stuk aanmerkelijk. Hij hield zich dus even stil en lijdelijk als de voor de regten van den Staat zoo weinig ijverende THORBECKIANEN, en wie liberaal wilde heeten, moest zelfs de tint van on-verdraagzaamheid vermijden. — Ten blijkke dat tus-schen GROEN VAN PRINSTERER en mij niet de minste zweem van Bondgenootschap bestond, laat ik hier zijne letteren van 26 Mei 1853 volgen, waarvan het begin zijn' dank behelsde voor de toezending van La veille du Sacre van AUG. CALLET. „Wat de regeling der Roomsche Hierarchie aangaat,” zoo luidde het verder, „ik zou demonstratiën als die te Utrecht ¹⁾ niet durven afkeuren; doch ik zie niet in hoe onder onze Grondwettige instellingen dergelijke organisatie kan worden belet. Daarbij acht ik het eene winst dat alle denkbeeld van Concordaat ter zijde gesteld is. Overal daar men (mijns inziens ten onregte) gewoon was een Concordaat als een Tractaat te beschouwen, gaf het aan de Roomschen vrij wat meer steun, en had daaruit veel meer aanleiding tot interventie van vreemden kunnen ontstaan, dan nu het geval is. — De tijden zijn hoogst moeilijk en onze ware, eenige en genoegzame kracht ligt in de nog niet uitgedoofde beginselen van Godsdienst en nationaliteit. Ik wilde niet wachten met Uwe vriendelijke letteren te beantwoorden, en na dit een en ander aan uw beter oordeel onderworpen te hebben, blijf ik,” enz. ²⁾.

1) Aan welke ik vreemd was.

2) De laatste brief aan mij van GROEN VAN PRINSTERER is, zoo ik wel

Dat het worstelen tegen de erkenning der Bisschoppen derhalve eene vruchteloze tegensparteling was geworden, springt in het oog. De anti-revolutionairen en de Ultramontanen hadden in 1848 en 1853, en hebben van dien tijd af nog steeds dezelfde belangen met opzigt tot de vrijheid van onderwijs en het regt van Vereeniging. Zoo was de aanneming der voorgedragen Wet op de Kerkgenootschappen, die de Wet van Germinal, in België gelijk in Frankrijk de eenige breidel der Geestelijkheid, uitdrukkelijk maar onbezonnen ophief, niet twijfelachtig. — Ik volhardde evenwel, hoe flauw mijne hoop mogt zijn, in den eens aavaarden strijd tot het laatst ook tegen GROEN VAN PRINSTERER, Lid der Staten-Generaal en zijne Vrienden, en daarbij Hoofd-Redacteur of eigenaar van de *Nederlander*, in eenige uitgewerkte Artikelen van 7, 9, 11 en 16 Augustus 1853. „Met het voorbeeld van

---

heb, uit 's Hage, 4 November 1875 (na ontvangst van het Tweede Deel van VAN DE SPIEGEL en zijne Tijdgenooten):

„Hooggeleerde Heer en Vriend!

Lag het nog in mijne usantie uitvoerige brieven te schrijven, ik zou U een epistel van onbescheiden uitvoerigheid zenden, maar ik ben oud, zwak, spoedig moe en nog thans vooral in meer arbeid gewikkeld dan met mijn leeftijd overeenkomt. Toch moet en wil ik niet uitstellen U hartelijk te danken voor uw kostbaar geschenk. Zooveel is mij reeds uit uwe Voorrede niet slechts maar ook uit de Brieven zelve gebleken, vooral uit die van VAN DE SPIEGEL en van de Prinses, dat daaruit over een treurig maar veelbeteekenend gedeelte onzer Geschiedenis veel licht zal kunnen worden ontleend, met hartelijken wensch dat U nog bij voortdoring lust en kracht voor de algemeenmaking der vrucht uwer onvermoeide nasporingen moge ten deel vallen, noem ik mij, met U sedert lang bekende gevoelens.

U HGel. Dn. en Vr.
GROEN VAN PRINSTERER.”

België met zijne tienduizend Monnikken en Nonnen ¹⁾, met zijne achthonderd kloosters ²⁾, met de zestien en meer millioenen kapitaal, bij uitersten wil of schenking aan Geestelijke stichtingen, in de jongst verloopene jaren aan de nijverheid en handel van dat Rijk onttrokken, met zulke sprekende voorbeelden voor ons, „aarzel ik niet te verklaren, dat indien het ontwerp van wet, gelijk het daar lag, aangenomen wierd, ik de ontijdige afschaffing der Wet van Germinal en van andere door slapheid en oogluiking te zeer verwaarloosde, nog bestaande verordeningen, hoogelijk zoude betreuren” ³⁾. — Maar ook zelfs die liberaal-conservatieve Leden der Tweede Kamer, die gelijk Mr. W. WINTGENS, zooveel het met overhaasting doorgedreven parlementair debat toeliet, nog al eenige studie aan het ingewikkeld onderwerp hadden gewijd, lieten die waarborgen glijden en te loor gaan; zonderling! zij erkenden dat het Gouvernement de Wet van Germinal in-trok „op een tijdstip, dat het oogenblik dáár zoude zijn om haar in praktijk te brengen, nu eene orde van zaken geboren wordt, merkte WINTGENS aan, waarop de Wet van toepassing is, nu er eene regelmatige Hierarchie ontstaat. Want dat de Wet van Germinal hier nooit in praktijk is gebragt, is eeniglijk daaraan toe te schrijven, dat die meer regel-

1) Minimum; — want dit getal was reeds in 1846 statistisch gebleken.

2) Volgens den Minister LEBEAU.

3) Verg. den Twintigjarigen Strijd bl. 141—153. (De zending van den Heer LIGHTENVELT. De aanstaande beraadslaging der Tweede Kamer. Het Adres der Kerkvoogden aan den Koning. De Eed. — NU OF NOOIT. Oorsprong en doel der instelling van een Ministerie van Eeredienst).

matige toestand van het R.-K. Kerkgenootschap, waarop zij doelt, tot dusverre hier te lande niet bestond." — Moedwillig derhalve wierp men een wapen weg dat die Wet van Germinal, „une sage et profonde loi”¹⁾, naar het getuigenis van THIERS, nu juist toen zij onontbeerlijk werd, tegen Priesterheerschappij, het gevolg der invoering van de vijf Bisdommen, zou hebben aangeboden! — In plaats van dat in Frankrijk en België, in R.-K. Landen, als beproefd en doeltreffend erkend wapen, gaf men ons het guichelspel der Wet van 10 September 1853, door sommige Publicisten als eene Water-en-melk-wet terstond belachelijk gemaakt.

Kort daarna had eene luisterrijke ontvangst des Konings te Utrecht plaats, misschien door dezen en genen wel wat opgeschroefd, maar in den grondtoon hartelijk. Schoon de Rector Magnificus G. J. MULDER over den val van THORBECKE juichende en bovendien wel wat Oranje-heethoofdig WILLEM III aan de spits van den Academischen Senaat zeer opgewonden toesprak en wij voor Z. M. moetende defileren, hoofd voor hoofd of wel Collegiaal en Faculteits-wijze voorgesteld, — ik herinner mij dat niet meer zoo juist, — moeilijk den dans schenen te kunnen ontspringen, gelukte mij dit toch, en bleef ik buiten persoonlijke aanraking met het Hoofd van den Staat. Utrecht was gedurende dat verblijf des Konings, een brandpunt van anti-THORBECKIANISME en WILLEM III zelf schijnt nu en dan in grootere of kleinere kringen,

---

1) Advies van Mr. W. WINTGENS, 13 Aug. 1853 blz. 133—155. Redevoeringen en Adviezen in 1849—1861 (1862) blz. 149.

„entre la poire et le fromage,” den wrok over den dwang onder welken „de Professor” hem had doen zuchten, onvoorzigtig te hebben geopenbaard, alsof een onderdaan zijne partij had kunnen zijn. Van die gezindheid werd natuurlijk misbruik gemaakt, en er waren ditmaal vurige Konings-Vrienden, die onder het gevallen Kabinet veel laauwer gestemd waren geweest. Dat het na het feestelijk en schitterend ont-haal, decoratiën hetzij dan van den Nederlandschen Leeuw of van de Eikenkroon, in de goede stad Utrecht moest regenen, en dat in strijd met de karigheid in Ridderorden door THORBECKE betoond, dat Koninklijk speelgoed al te mild zou worden weggeschonken, lag voor de hand, en zoo iemand zich bij deze gelegenheid daarmee bedreigd kon achten mogt ik wel daarvoor vreezen, wien men, als de sloopster van het laatste Ministerie zóó hatelijk had gemaakt. Geene ergernis willende te weeg brengen, maar toch ook niet gaarne tegen mijne diep gewortelde overtuiging behangen zijnde, noch verplicht mij daartegen te vrijwaren nadat een of ander Koninklijk Besluit reeds zou genomen zijn, besloot ik tot het misschien wel wat aanmatigend initiatief, door een’ brief aan den Minister SCHIMMELPENNINCK VAN DER OIJE te rigten, dien ik den Rec-tor MULDER verzocht adres te willen verschaffen. Een billet van mijn’ Ambtgenoot (min of meer wrevelig en geraakt) toonde dat ik wèlberaden had gehandeld, daar ik op de lijst der tot Ridders van den Nederlandschen Leeuw voorgedragen niet vergeten was. En zelfs kwam mij de buitengewone Kamerheer Mr. F. A. A. C. Baron VAN LIJNDEN VAN SANDENBURG, Vice-President van het Provinciaal Geregts-hof, uit naam des Konings

stellig afvragen of het waar was, dat ik niet verlangde te worden gedecoreerd? Hetgeen ik voor zooveel noodig bevestigde en waardoor — zonder dat iemand iets daarvan vernam — de slag nog tijdig werd afgewend, en niemand mij ooit heeft kunnen verwijten eene gunst van Ministers te hebben genoten ter vergelding dan van welke diensten ook, aan het Land bewezen.

Een droevige gebeurtenis vervulde mij en vele anderen in en buiten Utrecht, eerlang met rouw en smart. In de eerste dagen van October 1853 ontviel ons, in de eerste plaats aan zijne naaste betrekkingen, de edele en beminnelijke JOHAN HORA SICCAMA ¹⁾. — Ik had nauwelijks voor de Handelingen der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leiden, het Levensbericht van den Grijsaard HUGO VAN ZUYLEN VAN NIJEVELT voltooid (24 Julij 1853), toen mij de hoogst aandoenlijke taak der verschuldigde Hulde aan de nagedachtenis van dezen begaafden en geliefden, in den bloei zijner jaren weggerukten Vriend, al weder door het Bestuur dier Maatschappij werd opgedragen. Er verliep meer dan een jaar, vóór ik wèl *con amore*, maar tevens met veel weemoed, dien nog veel zwaarder en oneindig smartelijker pligt had volbragt ²⁾ (31

1) Een twintigjarige strijd bl. 153 volg. (2 October 1853). SICCAMA was den 18 Augustus 1802 te Groningen geboren en derhalve, bij zijn afsterven, 51 jaren oud.

2) Vandaar het briefje van rappel van BODEL-NIJENHUIS, 13 Maart 1854: „Het is nu al 5 maanden,” enz. Doch ik had om het Levensbericht te bewerken, vrij wat moeite bij verschillende personen, SICCAMA's Academie-Vrienden gedaan, en onder anderen van Dr. G. C. SIMONS sedert Minister en Staatsraad, uitvoerige inlichtingen omtrent bepaalde punten, ontvangen. (Brief van SIMONS, 8 November 1854).

October 1854). — Broederliefde had aan dit verwijl de meeste schuld, door de mededeeling van nagelaten brieven en andere papieren, zoo van SICCAMA zelf als van zijn' Oom FALCK, die niet ongebruikt mogten blijven, en die tevens mijn arbeid zouden verrijken en versieren. — Van weinig geschriften heb ik zooveel voldoening gemaakt als van dit treurig gedenkteeken onzer Vriendschap; zoowel van den kant van SICCAMA's nabestaanden of tijdgenooten aan de Utrechtsche Hooogeschool, als van wild-vreemden, die uit het Levensberigt voor het eerst het groot verlies, door het Vaderland en de Wetenschap geleden, hadden leeren kennen.

Eene gelijke ongeneeslijke zwaarmoedigheid, voor welke SICCAMA was bezwiken, nam uit onzen Vriendenkring zijn mede-lid der Redactie van de Bijdragen tot de kennis der Nederlandsche en vreemde Koloniën, den braven en kundigen Dr. A. S. RUEB op het onverwachtst weg. Bij zijn graf drukte ik ons hartelijk leedgevoel over het gemis van den verdienstelijken man uit, die zich even als SICCAMA te beklagen had, dat de Staat of de Maatschappij hun niet een werkring aan hunne wat al te bescheiden, maar fiere deugd, elk in zijn vak, had geopend. De plotselijke dood en de zielkundige beschouwingen, tot welke die gebeurtenis aanleiding gaf, bragten mij in briefwisseling met eene van onze geleerde, maar *excentrische Vrouwen*¹⁾, OCTAVIA VAN SWINDEREN, Echtgenoot van den Hoogleeraar te Groningen STAR NUMAN, en Schoonzuster van den ongelukkigigen, maar edeldenkenden RUEB. Op

1) Brief uit Bonn, van 18 Maart 1854.

politisch gebied zal ik hierna Mevr. NUMAN nog wel eens hebben te vermelden. — Wat de miskennis of het voorbijzien van RUEB betreft, die Lector in de Sterrekunde, het nooit tot den titel van buitengewoon Hoogleeraar had kunnen brengen, zijne al te ijverige toewijding aan de zaak der verdrukte Negers die veel tijd roofde, kan hun die hem wilden verdringen of op den achtergrond schuiven, te stude hebben kunnen komen met het verwijt, dat hij zijne kostbare uren aan het onderwijs van het hem toevertrouwd vak onttrok; maar hij zelf klaagde, dat hij van de onmisbare materiele hulpmiddelen verstoken was, die te Leiden KAISER niet ontbraken.

Dat mij, na den strijd van 1848 en van Maart tot April 1853, meer en meer door vroegere geestverwanten verlaten, het verlies dier goede Vrienden in de zamenleving te Utrecht dubbel moest treffen, en niet ligt kon worden aangevuld, behoef ik niet te betoogen. Terwijl die kring al dunner werd, had ik des te meer briefwisseling met het buitenland en blijken van vriendschappelijke gezindheid van daar, ja, de omgang in onze onmiddellijke nabijheid — hoewel op den afstand van eenige uren, met den Pruissischen oud-Gezant en Minister HEINRICH VON ARNIM — leverde, op het kasteel Linschoten, een genoeglijken en daarbij steeds merkwaardigen en leerrijken dag op. Zoo bragten wij dáár, naar luid van het nog bewaard eigenhandig briefje van dien even hupschen als schranderen Staatsman, den 19 Junij 1853 vrolijk en gul door¹⁾. — Ik

1) „Le Bn. D'ARNIM et Mlle D'ARNIM de Linschoten prient Mr et Mme VREEDE de venir avec leur famille, passer chez eux la journée du Dimanche prochain, 19 ct. Linschoten 17 Juin 1853.”

heb boven de eerste aanleiding tot onze kennismaking vermeld, die eerlang tot vriendschappelijke betrekking en gemeenzaamheid met mijne vrouw en ons gezin, aangroeide¹⁾. Met mij persoonlijk gaf het wel eens haken en oogen, als wij — wat niet kon uitblijven — de Politiek behandelden, en toen ik mij eens zeer stellig en onbewimpeld als een „stocksteifer Holländer” had uitgelaten, was er eene merkbare verkoeling, die mij van de vertrouwelijke mededeeling van ARNIM's politisch-diplomatische beschouwingen in den trant van die, welke hij mij over den oorsprong van den oorlog der Franschen en der Engelschen in de Krim, uit Bonn den 2 Maart 1854 had toegezonden, en die ik in 1871 (zonder den naam van ARNIM) in het licht heb gegeven²⁾, een tijd lang beroofde. Hij had mij al dadelijk de onderscheiding van mij in de Duitsche en andere Politiek in te wijden, waardig gekeurd, en mij een exemplaar overhandigd van zijn eigen ministerieel programma, getiteld: Die politische Denkschrift vom 17 März 1848 über die Französische Februar-Revolution und ihre Folgen für Deutschland. Als manuscript gedruckt 20 März 1848³⁾. — Voorts van het Verslag van het tegen hem door het Openbaar Ministerie gevoerd even hate-lijk als willekeurig Regtsgeding, dat hem genoopt had Berlijn te verlaten en zich op Linschoten te vestigen, tot dat voor Pruissen betere tijden zouden

1) Brief van ARNIM 22 December 1853 (op zijn vertrek naar Bonn).

2) Zie La Reconstruction de l'Empire d'Allemagne et la liberté de l'Europe, p. 12—16.

3) „Berlin bei WILLEM HERTZ (Bessersche Buchhandlung) 1848,” 22 bl.

aanbreken ¹⁾. — Onze gemeenzaamheid was ook — niet onnatuurlijk — bevorderd, door hetgeen ik van de voormalige verhouding van mijn goeden Vader als Secretaris van Legatie te Stuttgart, tot den excentrischen Gezant STRICK VAN LINSCHOTEN, wist te verhalen, — doch gelijk ik zeide — er waren soms wel steenen des aanstoets. . . . .

ARNIM scheen over den val van THORBECKE weinig gesticht, of liever min of meer op mij verbitterd. THORBECKE, half Duitscher uit afkomst en Academische herinneringen, had als Minister de verkeering met den Gezant van Pruisen te 's Hage, graaf v. KÖNIGSMARK, zorgvuldig aangekweekt, en zoo had ARNIM zelf hem ontmoet en daarvan een gunstigen indruk opgevat, en moest ik uit de verhalen van de Indépendance belge of andere bladen, van hem de herhaling van het verwijt hooren: „Ah, c'est bien vous qui êtes le véritable démolisseur du Cabinet,” zoo moest het wel eenigen tijd duren, eer wij zonder eenige vooringenomenheid en met dezelfde ongekreukte vertrouwelijkheid bij monde of in geschrift politiseerden. Een aangename en geestige proeve van het laatste, is de brief van ARNIM uit

„Bonn, 11 Février 1854.

Monsieur,

Je vous remercie bien de votre bonne lettre du 5 Ct. et de la complaisance avec laquelle vous avez

1) Der ARNIM'sche Prozesz in erster Instanz verhandelt vor dem Königl. Preusz. Stadgerichte zu Berlin am 21 Februar 1852. Mit belegenden Actenstücken. Braunschweig 1852, 106 bladz.

bien voulu intervenir si efficacement ¹⁾ dans la demande de Mr. MARRIOTT et de mon ami à Londres.

J'ai appris hier de Mr. DAHLMANN, que les nouvelles qu'il venait de recevoir sur la santé d'ABEL ²⁾, sont un peu meilleures. Il est vrai, qu'il a encore craché du sang pendant plusieurs jours de suite, mais il dit, qu'il se sent mieux et croit qu'il pourra retourner à Bonn après Pâques, sans cependant dire qu'il pense y continuer son cours pendant l'été. Il ne faut donc pas désespérer. Cependant Mme DAHLMANN et d'autres craignent toujours pour leur ami, surtout depuis qu'ils ont appris, que sa mère est morte de la poitrine. Vous saurez sans doute ce qu'il en est.

Votre correspondant de Bruxelles, ainsi que la Belgique entière, a bien raison d'être indigné de la conduite du Roi LÉOPOLD. J'en suis fâché aussi, d'autant plus que j'avais meilleure opinion, si ce n'est de son caractère, du moins de son habileté politique. J'ai commencé à douter de cette dernière lorsqu'il licencia les meilleurs officiers de son armée dont les noms terminaient en ski (c'est tout ce qui leur restait de polonais, car ils étaient entièrement belgifiés): pour le seul plaisir d'avoir à Bruxelles un plénipotentiaire en off. C'était un ancien faible à lui; je ne sais, combien de fois il m'a entretenu de ses plaintes à ce sujet, et de services si mal récompensés par l'Empereur NICOLAS.

1) Inlichtingen verstrekt over onze Koloniën van weldadigheid aan den Rev. C. MARRIOTT te Oxford, Oriel College. (Brieven van MARRIOTT aan mij, 11 en 16 Febr. 1854, en MARRIOTT's dankbetuiging in het boekje, verschenen te Oxford 1855, getiteld: *The cooperative principle not opposed to a true Political Economy*) p. 29. (Aan DUCPÉTIAUX en mij).

2) Van den jongeren OTTO ABEL, Privat-docent der Geschiedenis te Bonn.

Il sait maintenant, que ses lâches complaisances n'ont pas été mieux reconnues que ses services: il n'a pas tenu à la Russie que la Belgique n'ait été vendue à la France et à la Hollande malgré la présence d'un ministre russe à Bruxelles. Je regarde comme une seconde faute du Roi LÉOPOLD le mariage archiducal du Duc de Brabant. La troisième, qu'il vient de commettre, n'en est qu'une conséquence; ce mariage et notamment la signification qu'on s'est efforcé à lui donner à Bruxelles avec un manque de conduite et des exagérations tout-à-fait belges, ont tellement indisposé le Cabinet des Tuileries, que le Roi LÉOPOLD a cru nécessaire de réparer sa faute; il n'a fait qu'en commettre une nouvelle et une lâcheté plus grande. Maintenant cela ne finira plus, il est sur de mauvais rails et le mouvement de lacet, qu'il subira malgré lui, finira par le jeter dehors. Les journaux annoncent déjà qu'il va se rendre à Berlin et à Vienne: nouveau mouvement de lacet forcé. Si l'on regarde cette conduite du même oeil à La Haye, je ne serais pas étonné, que les vellétés de restauration, qu'on y nourrit, en acquièrent une nouvelle force.

Mr. ARNDT, dont vous me demandez des nouvelles, se porte bien à 84 ans et a conservé toute sa mémoire et la vivacité de son esprit. Quoiqu'il ne donne plus de cours, il laissera une grande lacune comme „geistiges Element”¹⁾ lorsqu'il viendra à payer son tribut à la nature. Mr. DE SIEBOLD vient de se fixer ici, après

---

1) Uit ditzelfde jaar 1854 en tot staving van ARNIM's woorden, vermeld ik hier het opmerkelijk boek van den wakkeren Grijsaard, te Berlijn verschenen, *Pro Populo Germanico*, von E. M. ARNDT (334 bl.).

avoir vendu sa propriété près de Boppard. J'ai été étonné de le voir arriver chez moi en uniforme et avec le titre de Colonel au service des Pays-Bas.

Veillez, Monsieur, vous charger de mes hommages à Mme VREEDE et recevoir l'assurance de ma considération distinguée.

ARNIM."

Het was naar aanleiding van deze in meer dan één opzigt, opmerkelijke letteren, dat ik in mijn antwoord van 19 Februarij 1854 eenige opheldering verzocht aangaande de beweerde verstandhouding van het Kabinet te 's Gravenhage met dat der Tuileriën, ten nadeele der onafhankelijkheid van België. Waarop ik dan het uitvoerig schrijven van ARNIM van 2 Maart daaraanvolgende ontving, dat hier niet behoeft te worden ingelascht, omdat het reeds in 1871 door mij is gebruikt in het geschrift tegen den weder-opbouw van het Duitsche Keizerrijk. Desniettemin moet ik in mijn naderen brief, tegen ARNIM's leelijke insinuatien over de Haagsche aanhechtings-Politiek zooveel gronden of twijfelingen hebben aangevoerd, dat hij mij als onbekeerlijk Nederlander, nooit meer zulke vertrouwelijke mededeelingen gedaan heeft¹⁾, al bleven wij tot zijn' dood te Dusseldorf, 5 Januarij 1861, op den besten voet²⁾.

Het verblijf van ARNIM op het kasteel Linschoten, lokte, behalve OTTO ABEL, ook andere Duitsche

1) Een zeer hupsche brief van ARNIM was die van 3 Febr. 1856, waarin hij van de wond in Junij 1815 te Ligny ontvangen, gewaagt, die hem nu en dan nog deed lijden.

2) Verg. Een twintigjarige strijd bl. 265, 266.

Geleerden of vroegere Leden der Nationale Vergadering te Frankfort, tot een bezoek aan Utrecht uit. En zoo meen ik ¹⁾ in kennis te zijn geraakt met den Baron VON HAXTHAUSEN, die over de Russische toestanden, Regten en Instellingen heeft geschreven; en zeker met den scherpzinnigen Württemberger, Hoogleeraar te Hamburg, CHR. F. WURM ²⁾ en met ROESLER ³⁾. . . . .
 . . . . .
 . . . mijn anderen nieuwen Vriend Graaf GREPPI met wien de briefwisseling in dien tijd van de betrekking tot ARNIM en gedurende den oorlog in de Krim, waaraan Sardinië met Frankrijk en Groot-Britannië werkdadig deelnam, zeer levendig werd gedreven. Maar als Hoogleeraar had ik eens al vroeger uit Turin het aangenaam bezoek van mijn' Ambtgenoot TANCREDI CANONICO gehad, die mij uit Hamburg naderhand nog voor het gul onthaal zijn dank betuigde en die ons wederkeerig uitnemend was bevallen ⁴⁾. — Aan GREPPI, den wetenschappelijken Diplomaat, had ik de toezending der te Turin verschijnende Tijdschriften: *Il Cimento* en *Rivista contemporanea*, alsmede

1) Er bestaat twijfel, omdat de brief aan mij, van AUG. Baron VON HAXTHAUSEN uit Böhendorf bij Brakel in Westphalen, is gedagteekend 6 October 1852, dus vóór de kennismaking met ARNIM. Hij zond mij een klein geschrift over Slawische studiën. De brief houdt in, dat ik hem eene aanbeveling bij den Griffier SLOET TOT DE BEELE te Arnhem had medegegeven.

2) Brief van WURM 21 Aug. 1857.

3) De jonge GEFFCKEN, thans Hoogleeraar te Straatsburg, vroeger Minister-President der Hanzesteden te Parijs en te Berlijn, kwam in 1853 uit Hamburg over, om door mij wegens de Bisschoppelijke Hierarchie nader te worden ingelicht.

4) Brief van CANONICO (fransch) uit Hamburg 15 October 1851.

van een tal vlugschriften over den toenmaligen oorlog in het Oosten, van BUFFA, BOGGIO, ALFIERI enz. gelijk van GREPPI zelf zijne Historisch-Politische werken, deels naamloos uitgegeven, achterevolgens en tot in 1879¹⁾ te danken. Zoo ik mij niet vergis, had ik hem in aanraking gebragt met de Commission Royale te Brussel, die hem uit de jaren van zijne ambteloosheid, belangrijke mededeelingen uit Italiaansche Archiven verschuldigd is.

Ik vermeld hier nog ter loops mijn eigen arbeid en vervolg op een voorgaanden, boven besproken; te weten: in de werken van het Historisch Genootschap te Utrecht, daar de Boekhandel van S. en J. LUCHTMANS te Leiden niet meer bestond, werd het Tweede Gedeelte der Lettres et Négociations de PAUL CHOART, Seigneur de BUZANVAL, in 1853 gedrukt²⁾. De geregelde Briefwisseling van F. VAN AERSSSEN ontbrak mij, maar daarentegen had ik van de afstammelingen van den Griffier der Staten-Generaal CORN. VAN AERSSSEN eenige onuitgegeven brieven van HENDRIK IV aan dien Vader van den Diplomaat gerigt, ter uitgave ontvangen³⁾. Ik had ook thans, behalve die Stukken, Aanteekeningen en *Éclaircissements historiques* (p. 163—185) daaraan toegevoegd⁴⁾.

Of ik mij in de bemoeijing met vele zaken, niet bepaald tot den kring van mijne Academische werk-

1) Het laatst, den herdruk en het vervolg op zijne *Études diplomatiques sur la Question d'Orient*.

2) 185 bl.

3) Met name van den Raad en Secretaris der Legatie te Parijs, J. P. VAN AERSSSEN-BEIJEREN VAN VOSHOL.

4) 7 December 1852.

zaamheden behoorende, wat sterk had ingespannen en wat men noemt had overwerkt ¹⁾, de eigenlijke reden van mijne ongesteldheid weet ik niet meer, maar wèl dat mijne anders zoo uitstekend-regelmatige en ongestoorde nachtrust mij in het begin der zomer-vacantie verliet. . . . .

(Reis naar Duitschland). ARNDT kreeg ik niet te zien ²⁾, hij was gaan wandelen of uit de stad, maar wèl sprak ik een woord met zijne Vrouw, de zuster van SCHLEIERMACHER, en voor DAHLMANN had ik een' brief bij mij van ARNIM. Ik vond in den vermaarden Publicist, den voormaligen Hoogleeraar te Göttingen, een oud man, vrij neêrgedrukt en droefgeestig. Van ons gesprek herinner ik mij niet veel, — alleen hoorde ik van hem, dat de edele DE TOCQUEVILLE toen te Bonn vertoefde en de Deutsche taal aanleerde, om den toestand van Pruissen en van andere Deutsche Staten, te grondiger te kennen. Mevr. DAHLMANN was eene levendige, lieve Vrouw die ons een pas uit Wurttemberg ontvangen brief over den toestand van OTTO ABEL voorlas, wien het mijn voornemen was, te Teinach (Kalt-Wasser-Anstalt) te gaan bezoeken ³⁾. — Wij reisden vervol-

1) Onder anderen met het Levensberigt van SICCAMA wèl geschikt, mijne aandoeningen te verlevendigen; met de behandeling van volkenregelrijke geschillen van den dag over onze neutraliteit. Een twintigjarige strijd bl. 155—164 (4, 18, 24 Junij 1854).

2) Later na de bestrijding der St. Helena-medaille enz. kreeg ik van ARNDT een eigenhandigen brief uit Bonn, 19 Julij 1859.

3) Dr. HEINR. FRIEDR. OTTO ABEL, geb. 22 Januarij 1824, op 30jarigen leeftijd, 28 October 1854, te Leonberg overleden.

gens naar Heidelberg, waar ik mijn zoon bij den ouden SCHLOSSER en bij MITTERMAIER medenam, welligt ook bij ROB. VON MOHL, overtuigd dat het zien van beroemde mannen nuttig kon zijn tot het wekken van zijne eerezucht. En na bij mijne Zuster te Schorndorf en te Heppach mijne krachten verfrischt en met veel wandelen versterkt te hebben, vertrok ik met hem uit Stuttgart tegelijk met mijn' Zwager den Gezant van Beijeren te Parijs AUG. VON WENDLAND, met wien ik echter bijna aanhoudend over L. NAPOLEON en het Bonapartisme, van zijne komst uit München tot op onze scheiding bij het Station Mühlacker-Pforzheim, levendig kibbelde. Wij overnachtten te Pforzheim, eene door gouden zilvermederij zeer bloeiende stad, en reden van daar, midden door het Schwarzwald, langs de Nagold en de Enz, naar het niet minder verrukkelijk gelegen Calw. Den verderen weg tot de badplaats Teinach of liever tot de hoogte Zavelstein, legden wij over de bergen en door de bosschen af, maar zagen niet weinig op bij het aanschouwen van het diep, eenige honderden voet laag, door het gevaarlijk neêrdalen, bijna onbereikbaar-liggend Teinach. Wij hoorden ook later dat er wel eens ongelukken waren voorgekomen, en een arm of been gebroken — zoodat OTTO ABEL die ons uit het Hôtel had aangestaard en, hoe doodelijk ziek en zwak, zijne vrolijkheid een oogenblik herkreeg, ons begroette met de woorden, dat dit mannenwerk was en dat hij dus voor ons buigend den hoed afnam. („Jetzt ziehe ich den Hut für Euch"). Wij bleven 2 à 3 dagen bij den ongelukkigen bloedverwant, die ons eenige weken later ontviel tot diepe

droefheid van allen die zijne uitstekende talenten en tegelijk zijne beminlijke hoedanigheden hadden leeren waarden. — DAHLMANN kondigde te Bonn, JAC. GRIMM te Berlijn het onherstelbaar verlies aan, door Duitschland en de wetenschap in OTTO ABEL geleden ¹⁾).

Of ik met mijn zoon naar Stuttgart en Schorndorf teruggekeerd, bij die gelegenheid weder den Hohenstaufen heb beklommen, en door de goedheid van onze Nicht de weduwe van den Prelaat HERRMANN, de Hoogeschool voor den Landbouw en de Houtteelt te Hohenheim heb kunnen bezigtigen, kan ik mij niet juist meer herinneren: van den datum hield ik geene aantekening.

Te Utrecht teruggekeerd, wachtten ons de drukten van het Taal- en Letterkundig Congres. Ik was daarvan te Amsterdam in 1850 zeer vlugtig Vice-President geweest; vermoedelijk wegens dit antecedent en ook om mijne voormalige betrekking tot Zuid-Nederland, had ik al eenige maanden te voren, van den geleerden Wethouder en Lid der Provinciale Staten Mr. H. J. KOENEN, eene vermaning tot het voorbereiden der maatregelen en (5 Febr.) althans tot het voorloopig bespreken daarvan ontvangen. „Met één zou ik dan mogelijk,” schreef hij, „eene Vergadering kunnen bijwonen wegens de zaak van het Congres, dat hoog tijd wordt, willen wij niet te laat komen, dat zeer te betreuren zoude zijn.” Reeds den 8 Maart 1846 had

---

1) Bijna een jaar te voren (22 December 1853) meldde ARNIM mij: „Il est clair qu'il (ABEL) se fait illusion sur son état, et je crains bien ne plus le revoir. Ce serait encore un excellent Allemand de moins; et nous ne sommes pas trop riches sous ce rapport.”

mijn latere Vriend Dr. F. A. SNELLAERT uit Gent eene circulaire tot mij gerigt ter huldding der verdiensten van den Hoogleeraar KESTELOOT, niet enkel als Geneesheer, maar in 't bijzonder verdienstelijk Vlaamsch prozaschrijver, sedert bijna eene halve Eeuw; als oud-leerling der Gentsche Hoogeschool en als vriend der Vlaamsche beschaving in 't algemeen, werd ik ter deelneming uitgenoodigd. — Meer dan de meeste Letterkundigen te Utrecht, moest ik mij derhalve aan de zaak van het Congres laten gelegen zijn. — Evenwel was VAN MARLE de voormalige Voorzitter van Concordia te Brussel en van ouds met KESTELOOT en WILLEMS bekend, zoo niet bevriend, bij die regeling van werkzaamheden gansch niet onverschillig. Niettegenstaande de gebeurtenissen van 1853, met andere woorden de Aprilbeweging nog al vrij wat Vlamingen zouden hebben kunnen afschrikken het anti-Bisschoppelijk Utrecht te bezoeken, slaagde het Congres boven verwachting. De Abt DAVID verscheen er in plegtgewaad weder, even als hij te Amsterdam niet had ontbroken, maar wèl vooral schitterden CONSCIENCE, toen zóó gevierd, en de jeugdige Dichter JAN VAN BEERS, die met zijne tot tranen roerende voordragt van zijn aandoenlijken Blinde, de verrukte Vergadering met name de beschaafde Vrouwenschaar op het diepst trof. PRUDENS VAN DUYSE met zijne verwonderlijke vluheid van improviseren, en de gemoedelijke, gevoelvolle Limburger DAUTZENBERG bragten weinig minder tot den goeden uitslag bij. Uit het Noorden blonk boven allen DA COSTA uit in een gloeiende, wegslepene Hulde aan zijn onsterfelijken Meester WILLEM BILDERDIJK. Maar die naam alleen en de zoo door

den President KOENEN¹⁾, als door den evengemelden vurigen vereerder DA COSTA, WAP, VAN DUYSE en anderen in stilte beraamde vergoding van BILDERDIJK door de ontworpen oprigting van een standbeeld eindelijk op dit Congres van Noord- en Zuid-Nederlanders luisterrijk te huldigen, dreigden eensklaps de zoo harmonisch vereenigde gemoederen tegen elkander in het harnas te jagen. Nog heb ik na zoo lang tijdverloop moeite te begrijpen, hoe ik op het beslissend oogenblik toen de Vergadering met algemeen handgeklap de onweêrstaanbare welsprekendheid van den genialen DA COSTA had begroet en aan het voorstel om het werk van den beeldhouwer ROYER (het model van een monument 38 voet hoog) in het nabijgelegen vertrek te gaan zien, gevolg wilde geven, in de heilige overtuiging van al het onregt dat de Geschiedschrijver BILDERDIJK aan de groote mannen der Republiek, bepaaldelijk aan OLDENBARNEVELT en de DE WITTEN, had gedaan, dien magtigen stroom heb durven en heb kunnen stuiten. — Als de BILDERDIJKianen van den Geschiedschrijver voorzigtig hadden gezwegen, ware alles naar hun wensch geslaagd²⁾. Maar met een ophief die mij had geërgerd of uit den dommel gewekt, had integendeel de Voorzitter KOENEN aan de Vergadering

1) Mr. H. J. KOENEN zelf heeft in het Levensberigt van den bijna 90jarigen M. C. VAN HALL verzekerd, dat de stichting van een monument ter eere van BILDERDIJK een wensch van dien Grijsaard zou geweest zijn. Hij verwijst voorts tot de Handelingen van het Congres van 1854 bl. 243—250.

2) Sedert hebben de BILDERDIJKianen zich meer bescheiden vergenoegd met de „Gedenksteenplaatsing te 's Gravenhage in het huis waar de Dichter van 1786—1795 gewoond heeft.” — (Toespraak en dichthulde van Dr. WAP, J. v. LENNEP enz.) 1867.

medegedeeld dat WILLEM III niet achterlijk begeerende te blijven, zoo in zijne belangstelling jegens het Congres, als in 't bijzonder in de waardering der verdiensten van BILDERDIJK, een fraai gebonden exemplaar van de Geschiedenis des Vaderlands in twaalf Deelen, juist dien morgen aan onze tot het schoonste doel te zamen gekomen Letterkundigen wel had gelieven te vereeren. Wie zou er aan hebben kunnen denken, de huldiging van den Dichter, van den Taalkundige, van den Wijsgeer en Encyclopædist, van den beoefenaar van het Rom. Regt of van den Godgeleerde — hoe steil soms — te willen wederstreven? — Maar de Geschiedenis was hier de kwetsbare plek. En zoo verliet ik den zetel van Vice-President, waarop men mij dienzelfden ochtend vermoedelijk niet zonder listig overleg had geplaatst, om mijne anti-BILDERDIJKiaansche, niet onbekende gezindheid te breken en onschadelijk te maken: — daar men niet zal hebben ondersteld dat ik de zaak tot het uiterste zou drijven. Ik kan verklaren nog met eenigen schrik het oogenblik te herdenken waarop ik de Tribune beklommen hebbende, de Algemeene Vergadering voor mij zag.

.....
 Ik heb dit schrijvende, de Handelingen van ons Congres niet voor mij liggen, niet eens zelfs kunnen terugvinden; wèl weet ik dat mijne Rede niet fijn beschaafd, noch eene wèlluidende taal kon heeten, maar zóó zeer van eene diep gevestigde overtuiging den stempel dragende, dat, toen men mij van sommige zijden het zwijgen wilde opleggen, de edele DA COSTA zich zelf daartegen kante en mijne daad met een trek

van BILDERDIJK's eigen stoutheid vergeleek. — En zoo, ten gevolge van eene motie van orde, door Prof. VAN HALL voorgesteld, die de driften matigde, behield ik het veld en viel het plan van den Beeldhouwer ROIJER in duigen, — niet zonder uitbarsting van den wrok der teleurgestelde Rotterdamsche rijmelaars ¹⁾ VAN DER HOOP JR., GREB en NIEMANN, die mij hunne steenen naar het hoofd slingerden. Een nageregt van het Congres. — Bij ons had mijne vrouw de taak van gastvrouw jegens mijn' Ambtgenoot BRILL, toen nog te Zutphen, en jegens DAUTZENBERG en PRUDENS VAN DUYSE te vervullen; ik twijfel niet, of VAN MARLE en HUGO BELJERMAN hebben ook tot de dischgenooten behoord. Zeker is het, dat VAN DUYSE mij het volgend jaar eenen Lierzang wijdde ²⁾, en zoo was ik van de Vlamingen op den besten voet gescheiden.

---

1) Weérklank aan mijnen Vriend A. VAN DER HOOP JR. Zie bij het lezen zijner Dichtregelen *Leve Vader BILDERDIJK* (F. H. GREB en HERM. HEND. NIEMANN) Leiden en Amsterdam, 1854. — Te verg. de (oude) *Rotterdamsche Courant* 15 en 16 Sept. 1863.

2) *Waterloo en Sebastopol* (20 Junij 1855) in de *Gazette van Gent* verschenen.

